

Чавдар МАРИНОВ

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ

ОД 1944 ДО ДЕНЕС

Комунизмот и национализмот
на Балканот

Чавдар МАРИНОВ
МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ
ОД 1944 ДО ДЕНЕС

Комунизмот и национализмот на Балканот

Наслов на оригиналот

La question macédonienne de 1944 à nos jours:

Communisme et nationalisme dans les Balkans, Tchavdar Marinov

Copyright © Editions L'Harmattan, 2010

Чавдар Маринов

Македонското прашање од 1944 до денес

Комунизмот и национализмот на Балканот

FOUNDATION ФОНДАЦИЈА
OPEN ОТВОРЕНО
SOCIETY ОПШТЕСТВО
MACEDONIA МАКЕДОНИЈА

Издавач:	Фондација Отворено општество - Македонија
За издавачот:	Фани Каранфилова-Пановска
Уредник:	Јасмина Дамјановска
Превод од француски јазик:	Дарко Стојанов и Петар Тодоров
Лектура:	Елка Јачева-Улчар
Превод на предговорот од бугарски јазик и лектура:	Абакус
Дизајн и подготовка:	Воислав Булатовиќ
Печат:	Пропоинт
Година:	2020
Тираж:	300

Второ дополнето некомерцијално издание

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

323.1(=163.3:497)"1944/2010"
329.15:323.1(=163.3:497)
32(497.2):323.1(=163.3)
323.15(=163.3:497.2)

МАРИНОВ, Чавдар

Македонското прашање од 1944 до денес : комунизмот и национализмот на Балканот / Чавдар Маринов ; [превод од француски јазик Дарко Стојанов и Петар Тодоров]. - Скопје : Фондација Отворено општество - Македонија, 2020. - 266 стр. : илустр. ; 21 см

Превод на делото: La question macédonienne de 1944 à nos jours: Communisme et nationalisme dans les Balkans / Tchavdar Marinov. - Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 257-265

ISBN 978-608-218-300-8

а) Македонско прашање -- Балкан -- 1944-2010 б) Македонско прашање -- Комунизам -- Балкан в) Бугарска политика -- Македонски идентитет г) Македонско национално малцинство -- Бугарија

COBISS.MK-ID 52345093

БЛАГОДАРНИЦИ

Би сакал посебно да им се заблагодарам на г-ѓа Ан-Мари Тиес (социолог, CNRS), ментор на мојата докторска теза, на мојата коменторка г-ѓа Лилјана Дејанова (социолог, Софиски универзитет), на г. Александар Везенков, историчар, како и на г. Димитар Бечев, специјалист за меѓународни односи. Без нивната помош оваа студија не ќе беше можна.

Мојата благодарност им ја упатувам и на други личности со кои продлабочив бројни прашања поврзани со минатото и со сегашноста на Македонија: Миладина Монова, Бернар Лори, Виктор Фридман, Улф Брунбауер, Кит Браун, Вермунд Аарбаке, Василис Гунарис, Штефан Требст и Кристијан Фос.

На крајот, овој труд им должи многу на поддршката од моите родители Павлина и Ивајло Маринови, како и од мојата сестра Албена Ивајлова, на кои тука им ја исказувам сета благодарност.

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР КОН ВТОРОТО ИЗДАНИЕ | 11

Транскрипциска шема | 20

ВОВЕД

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ И КОМУНИСТИЧКИТЕ РЕЖИМИ НА БАЛКАНОТ | 21

Спорот за минатото на Македонија | 21

Спорното минато: Македонија пред комунистичките партии | 26

Комунистичкиот придонес во развојот на македонскиот национализам | 34

ГЛАВА 1

ИДЕЈАТА ЗА БУГАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКА ФЕДЕРАЦИЈА И „МАКЕДОНИЗАЦИЈАТА“ НА ПИРИНСКИОТ КРАЈ | 43

Проектите за јужнословенска федерација | 43

Изградбата на македонскиот идентитет во Пирин: пописот од 1946 и културните промени | 48

Крајот на „културната автономија“ на Пирин и нејзините последици во рамките на македонската емиграција во Бугарија | 56

Развојот на партиската политика кон „рехабилитација“ на бугарскиот национализам | 60

Идентитетската политика во регионот на Пирин во текот на 50-тите години од 20 век | 65

ГЛАВА 2

„ПАНДОРИНАТА КУТИЈА“: РАСПРАВИИТЕ МЕЃУ БУГАРИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА ВО ТЕКОТ НА 60-ТИТЕ ГОДИНИ ОД 20 ВЕК | 73

Крајот на „меката македонизација“ | 73

„Историчарите нека ги откријат објективните факти“: краткотрајното бугарско-југословенско „пријателство“ во средината на 60-тите години од 20 век | 77

„Тоа е нашата историја“: зовривање на контроверзиите во 1967 година | 82

Сеопшта офанзива: формулацијата на новата бугарска политичка линија за Македонското прашање | 88

Меѓу историографската и политичката војна: кризата од 1968-1969 година | **93**

ГЛАВА 3

ИСТОРИЈА НАСПРОТИ ЧОВЕКОВИ ПРАВА: КОНТРОВЕРЗИИТЕ ОКОЛУ МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ВО ТЕКОТ НА 70-ТИТЕ И 80-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК | **99**

„Што е нација?": погледот на комунистичките раководители | **99**

Контроверзија на „тивок оган“ | **105**

Употребата на „Хелсиншкиот процес“ од страна на комунистичките раководители | **111**

„Таква е вистината": полемиките во 80-тите години на 20 век | **119**

Меѓународниот контекст на комунистичкиот национализам | **124**

ГЛАВА 4

СОЗДАВАЊЕТО НА „ИСТОРИСКАТА ВИСТИНА": ИСТОРИЧАРИТЕ И ЛИНГВИСТИТЕ ВО БУГАРСКО-МАКЕДОНСКИОТ СПОР | **129**

Институционализацијата на историските студии во Бугарија и во Македонија во времето на комунизмот | **129**

Од „марксистичко-ленинистичкиот интернационализам“ до „буржоаскиот шовинизам": повторното пишување на бугарската национална историја од 60-тите години на 20 век | **134**

Развојот на историографските полемии | **139**

Одбраната на јазикот: полемиките меѓу бугарските и македонските лингвисти | **148**

Прогласувањето на „Единственоста на бугарскиот јазик“ меѓу антимакедонизам и русофобија | **154**

ГЛАВА 5

„ПАТРИОТСКОТО ВОСПИТАНИЕ": МАКЕДОНСКИОТ НАЦИОНАЛИЗАМ ВО КОМУНИСТИЧКА БУГАРИЈА И СТРАТЕГИИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНА ХОМОГЕНИЗАЦИЈА | **159**

Пиринскиот крај: несигурна етничка граница | **159**

Статистичкото „исчезнување“ на „Македонците“ во Бугарија | **161**

Од отпор кон „македонизацијата“ до „македонизам": развојот на македонскиот национализам во Пирин во комунистичкиот период | **167**

„Патриотското воспитание“ на пиринското население од 60-тите години на 20 век | **176**

Сојузот на македонските културно-просветни друштва и македонскиот национализам во внатрешноста на Бугарија | **182**

ГЛАВА 6

„ГЛОБАЛИЗИРАН“ КОНФЛИКТ: МАКЕДОНСКАТА ДИЈАСПОРА И БУГАРСКАТА ИДЕНТИТЕТСКА ПОЛИТИКА | 191

Грчката граѓанска војна и егзодусот на славофоните Македонци | **191**

Бугарија и егејските бегалци во Источна Европа | **193**

Од „грчки политички емигранти“ до бугарски граѓани: Егејците во Бугарија | **198**

Комунистичка Бугарија и македонската дијаспора во Австралија и во Канада | **204**

„Патриотската“ соработка на комунистите и на антикомунистите: Бугарија и Македонската патриотска организација (МПО) | **212**

ГЛАВА 7

ПО КОМУНИЗМОТ: БУГАРИЈА И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА НАСПРОТИ ПРАШАЊАТА ЗА НАЦИОНАЛНИОТ ИДЕНТИТЕТ | 221

Нов предизвик на Балканот: независноста на Република Македонија | **221**

Бугарските политичари во новата „јазична контроверзија“ | **226**

ВМРО-ата во Република Македонија и во Бугарија | **231**

Македонци во Бугарија / Бугари во Македонија (?) | **235**

Од јутоносталгија до антиквизација: историографијата и политиките на сеќавање во Македонија денес | **242**

ЗАКЛУЧНИ ЗАБЕЛЕШКИ

НАЦИОНАЛИЗАМ И КОМУНИЗАМ: КАКОВ ОДНОС? | 251

БИБЛИОГРАФИЈА | 257

ПРЕДГОВОР КОН ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Не можам да го започнам овој предговор без да изразам срдечна благодарност до Фондацијата Отворено општество - Македонија. Благодарение на дарежливоста на фондацијата, македонскиот превод на мојата прва монографија *Македонското прашање од 1944 до денес* по втор пат ја гледа светлината на денот. Кај мене, подготовката на ова издание сепак предизвикува измешани чувства. Покрај задоволството од овој факт и моето признание за издавачот, во мене се појавија логични сомнежи: до кој степен оваа книга заслужува еден ваков гест. До кој степен таа кажува нешто ново или важно, особено во сегашниот меѓународен балкански контекст и во рамките на денешната балканистика; дали таа не е безнадежно застарена како тематика или барем како методологија? Одговорот на овие прашања ми се чини комплексен и во малиот простор на овој предговор би сакал да објаснам зошто, критички разгледувајќи ја мојата сопствена книга во рамките на денешните историографски и политички дебати. Крајните заклучоци, се разбира, остануваат на читателите, со искрена надеж дека ова „обновување“ на воведот на книгата ќе даде дополнителен импулс на нивното љубопитство.

Навистина, работата на *Македонското прашање од 1944 до денес* започна пред многу години. Донекаде, книгата претставува скратена и ревидирана верзија на вториот дел од мојата докторска дисертација одбранета пред повеќе од десет години на париската висока школа за општествени науки (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales). Првиот дел од дисертацијата, всушност, го содржеше „горливиот“ проблем: тој понуди критички поглед на историската тема

која лежи во основата на бугарско-македонските конфликти во однос на историјата, јазикот и идентитетот на Македонија - истите конфликти што се претставени и во оваа книга. Дури и првиот дел од мојата докторска дисертација да не беше издаден како монографија, резултатите од мојата работа на него се достапни во мноштво статии и научни придонеси во зборници објавени во изминатите години¹.

Непосредно по издавањето на книгата на француски јазик во 2010 година од издавачката куќа „Арматан“² сфатив дека претставувањето на бугарско-македонските спорови, но не и на нивната историска проблематика - барем не во продлабочена смисла - би можело да разочара многу читатели. Имено, дискусиите за мојата монографија неизбежно и во голема мера гравитираа кон предметот на конфликтите, односно кон прашања како што се: националните чувства на преродбениците и револуционерите од доцноосманлиската Македонија и присуството на ексклузивен македонски идентитет наспроти бугарскиот национализам (долго) пред Втората светска војна. Па така, наместо критички поглед на националистичките спорови, без да сакам, книгата (како и други мои публикации) ги оживеа таквите спорови. Истото се случи и на промоцијата на првото македонско издание на книгата (со прекрасен превод од Дарко Стојанов и Петар Тодоров) на почетокот од 2014 година, кога академик Иван Катарџиев, на мое големо изненадување, своето излагање го фокусираше на најопшти белешки за спорните историски прашања од краткиот воведен дел, оставајќи го моето истражување без поголем суштински коментар. Сакам да мислам дека на тој начин сега веќе покојниот академик Катарџиев индиректно ја потврди коректноста на поголемиот дел на резултатите од мојата истражувачка работа, за што во оваа прилика - за жал многу доцна - би сакал да му се заблагодарам.

Оваа кратка хронологија на подготовката и на изданијата на книгата логично би можела да создаде чувство за нејзина „застареност“. Навистина, во меѓувреме беа издадени и истражувања и сеќавања кои, иако не ја опфаќаат во целост проблематиката на книгата и покрај нивниот честопати пристрасен карактер, би можеле да фрлат поразлична светлина врз некои од прашањата што таа ги разгледу-

I На пример: Tchavdar Marinov, "Famous Macedonia, the Land of Alexander: Macedonian Identity at the Crossroads of Greek, Bulgarian and Serbian Nationalism" во: Roumen Daskalov, Tchavdar Marinov (eds.), *Entangled Histories of the Balkans. Vol. 1: National Ideologies and Language Policies* (Leiden & Boston: Brill, 2013), 273-330.

II Tchavdar Marinov, *La Question macédonienne de 1944 à nos jours. Communisme et nationalisme dans les Balkans* (Paris: L'Harmattan, 2010).

ва. Што се однесува до бугарските изданија, би сакал да го посочам најважниот зборник со интервјуа и сеќавања *Насилство, политика и сеќавања*, посветен на националната политика на бугарскиот комунистички режим во Пиринска Македонија, во кој реномирани бугарски истражувачи за првпат им даваат збор и на луѓе со македонски национален идентитет^{III}. Голем дел од архивските документи, врз кои е изградена книгата, беа публикувани и од бугарската Државна агенција „Архиви“^{IV}. Па, така, денес тие се подиректно достапни за читателите – што најверојатно на мојата публикација ѝ одзема дел од значењето. По неа, во европската историографија беа публикувани редица истражувања за национализмот на источноевропските комунистички партии и режими, меѓу кои посебно треба да се посочи монографијата на Јанис Сигелос^V, која е критички настроена кон Бугарската комунистичка партија.

И покрај тоа, во моментот оваа книга останува најцелосната презентација на политиката за „македонското прашање“ на Бугарската комунистичка партија и држава по 1944 година, како и на бугарско-македонските спорови за историјата и за јазикот, барем по пионерската монографија на германскиот историчар Стефан Требст од 1983 година^{VI}. Имајќи предвид дека истражувањето на Требст е напишано во текот на самата епоха на која се однесува, разбирливо е дека авторот немал пристап до богатиот архивски материјал којшто послужи како основа за мојата монографија. Последната глава во неа се обидува да ги покрие и случувањата во пост-комунистичкиот период на транзиција кон либерална демократија и пазарна економија, кои во Бугарија не само што не доведоа до стивнување на споровите со Република Македонија која тогаш прогласи независност, туку дополнително ги разгореа, и тоа преку нови форми во јавниот простор, медиумите и новите социјални мрежи на Интернет. Сепак, тие случувања, а посебно феномените на медиумска распространетост и комерцијализација на национализмот денес, заслужуваат да бидат подлабоко проучени.

III Михаил Груев и др. (сѐст.), *Насилие, политика и памет. Комунистичкиот режим в Пиринска Македонија – рефлексии на сѐвременника и иследователя* (София: Университетско издательство „Св. Климент Охридски“, 2011).

IV Државна агенција „Архиви“, *Македонскиот вѐпрос в бѐлгаро-југославските отношения 1950-1967 г. Документален сборник* (София, 2009); *Македонскиот вѐпрос в бѐлгаро-југославските отношения 1968-1989 г. Част I и II. Документален сборник* (София, 2012).

V Yannis Sygkelos, *Nationalism from the Left. The Bulgarian Communist Party during the Second World War and the Early Post-War Years* (Leiden & Boston: Brill, 2011).

VI Издадена и на македонски: Стефан Требст, *Бугарско-југословенската контроверза за Македонија 1967-1982* (Скопје: ИНИ, 1997).

За жал, имајќи го предвид денешниот политички, академски и медиумско-културен контекст во Бугарија, како и оној во пост-југословенска Македонија, проблематиката на книгата не изгубила ништо од аспект на интересот за неа. Напротив, по 2017 година таа доби една нова актуелност со бранот на провокации од научниците, политичарите и медиумите за националноста на историски личности како, на пример, револуционерот Гоце Делчев. Едни те исти теми во повеќе наврати ги труеле бугарско-македонските односи од крајот на 1940-те, и денес одново се реплицираат со несмален интензитет со оглед на новите меѓународно-политички заложби како што е евроинтеграцијата на Република Северна Македонија. Доказ за сериозноста на овој проблем е тоа дека, наместо да придонесе за смирување на страстите, мешаната експертска комисија за историски и образовни прашања уредена со „Договорот за пријателство, добрососедство и соработка“ се претвори во извор на политички тензии од двете страни. Во овој случај, особено јасно се гледа политичката одговорност на бугарските експерти - историчари, дипломати и др. - кои својата мисија ја разбираат како одбрана на „историската вистина“ со исклучителна националистичка ригидност, концептуална наивност и шокирачки недостиг од светска хуманитаристика. За нив, таа е национално обележана и несомнено ѝ припаѓа на Бугарија и на бугарските научници, кои замислуваат една идеализирана бугарска Македонија од доаѓањето на Словените на Балканскиот полуостров, па сè до денес.

Како што можеме да видиме, споровите околу историските личности, настани и историските фантоми меѓу (пост)југословенска Македонија и Бугарија датираат од поодамна, ги има премногу и се експлозивни, а и денес изгледаат не помалку неразрешливи отколку пред триесетина години. Причините за тоа се комплексни и оваа книга се обидува да предложи едно, макар и несовршено, објаснување, акцентирајќи го националистичкиот карактер на бугарскиот комунистички режим и неговото идеолошко наследство. Сепак, ми се чини дека денес - три декади подоцна и една декада по публикувањето на францускиот оригинал на книгата - не сè во бугарскиот национализам може да се објасни како наследство од комунистичкиот режим. Иако на различен начин, но во голема мера слично на Грција, и во Бугарија се разви еден монолитен општествен консензус во однос на Македонија, нејзината историја и идентитет, што се забележува кај сите политички тенденции и партии, „блокови“ во ака-

демската елита, па дури и кај „граѓанското општество“. Општествените и академските актери во Бугарија кои имаат симпатии кон и, повеќе или помалку, се идентификуваат со периодот септември 1944 – ноември 1989 година, како и со „антифашистичката борба“ пред него, немаат никаков интерес да ја ревидираат претходната националистичка политика во однос на „македонското прашање“. Бугарската социјалистичка партија, која и самата тврди дека е наследничка на БКП, нема јасна позиција за спорните теми со Македонија, а нејзиното сегашно раководство држи една конзервативно-националистичка линија и во однос на низа други прашања. Антикомунистичките политичари, научници и јавни говорници во Бугарија доминираат со јавниот простор и се покаатегорични: нивното разбирање на „македонското прашање“ е отворено националистичко и е неразделен дел од нивниот идентитет на борци наспроти она што тие го сметаат за „национално предавство“ од страна на бившиот комунистички режим. Во таа насока, неколку клишеа бесконечно се рециклираат во политичкиот говор и, следствено на тоа, во медиумите: македонската нација како „дело“ на Коминтерната и на БКП; повоените преговори за бугарско-југословенска федерација како наводен обид за уништување на бугарската државност; и таканаречената македонизација на Пиринскиот крај, што се смета за најсрамен потег на бугарските комунисти во нивниот „антибугаризам“. Тоа се и дел од темите за коишто мојата монографија се обидува да предложи една поразлична и критичка интерпретација. Се забележува дека, во голема мера, и либералната интелигенција во Бугарија, иако често ги критикува - на антикомунистичка основа - злоделата на живковиот режим врз муслиманските малцинства во земјата, во однос на Македонија или ја споделува доминантната националистичка перспектива или спорните теми едноставно ги третира како претерано народска, „кафанска“ тематика. На тој начин, овие теми всушност се лишени од нужната критичка дискусија, а интелектуалната класна „дистинкција“ се претвора во алиби и премолчена согласност со националистичкиот дискурс.

Оваа книга, се разбира, има свои проблеми, ограничувања и методолошки недостатоци, и доколку ги видам, мојата чесност на научен истражувач ме обврзува да ги посочам. Како што ми посочија некои македонски читатели при промоцијата на првото издание, самиот наслов не е сосема точен бидејќи книгата не посветува речиси никакво внимание на не помалку важниот грчко-македон-

ски контекст по Втората светска војна и по Грчката граѓанска војна. Учеството на Македонците во граѓанската војна, нивниот „егзодус“ од Грција, еволуцијата на линијата на Грчката комунистичка партија во однос на „македонското прашање“, грчко-југословенските билатерални односи и местото на Егејците во тие односи, а да не зборуваме за непомирливата грчка позиција по распаѓот на Југославија и независноста на Република Македонија: тоа се многу важни прашања што не можеа да најдат место во книга, која веќе беше фокусирана на еден прилично заплеткан контекст на нештата. Во таа смисла, изборот на наслов се наметна поради определени комерцијални цели кои беа дел од разговорите со мојот француски издавач. Освен насловот, денес многу поважни ми се чинат концептуалните и методолошките проблеми поврзани со поднасловот на книгата. Поконкретно, станува збор за поимите „комунизам“ и „национализам“. Би сакал накратко да се задржам на некои ризици во врска со нив, правејќи на тој начин, донекаде во стилот на епохата што ја разгледуваме, една „самокритика“.

И покрај нејзината критичност кон бугарските антикомунистички клишеа, односно таканареченото „национално предавство“ на БКП, самата книга е обележана со еден антикомунистички тон, кој е очигледен за повеќето читатели. Општиот антинационалистички патос на истражувањето оди во комплет со еден, во голема мера, едностран антикомунизам, кој несомнено е резултат на моето образование и формирање како научник во Бугарија. Може да се каже дека дури и денес, во Бугарија, антикомунизмот е еден од условите за пристап до доминантното интелектуално поле и до либерално ориентираните средини поврзани со граѓанскиот сектор, до кои сум (бил) близок. Од тој аспект, меѓу Бугарија и Северна Македонија постои една впечатлива разлика: грубо речено, додека во Северна Македонија антинационалистичките интелектуалци и невладини организации кои националистите ги етикетираат како „соросоиди“ се прилично левичарски или лево-либералистички во нивната политичка ориентација, во Бугарија, во повеќето случаи, тие припаѓаат на десничарските и неолибералните антикомунистички кругови. Тоа и не е толку изненадувачки: треба да се подвлече дека режимот во Бугарија пред 1989 година има суштинско наследство во формулирањето на бугарските националистички доктрини, независно од тоа дали тој период го жигосуваме како „комунистички режим“ или го определуваме со помек термин како „државен социјализам“.

Сепак денес, од временска дистанца што ме дели од моментот на пишувањето на книгата, јас би го коригирал својот потфат во одреден степен. Најмногу би се погрижил да го избегнам ризикот од една многу есенцијална и аисторична употреба на поимите како „комунизам“ и „национализам“^{VII}. Како што посочуваат водечките истражувачи во современите *студии за национализмот* (nationalism studies), национализмот повеќе е длабок и општ социјално-структурирачки и културен принцип на модерноста отколку политичка идеологија („-изам“). Коментирајќи го национализмот, со сигурност не зборуваме за монолитна доктрина што е непроменлива со текот на времето. Напротив, национализмот има карактер на хегемонистички дискурс кој може да се поврзува со секакви политички доктрини и режими, и историски бил заплеткан во различни форми на либерализам, конзерватизам, империјализам, фашизам, како и на анархизам, социјализам, комунизам, антиколонијализам. Овој дискурс е исклучително „еластичен“ и има различни форми - од обична шовинистичка пропаганда до софистицирани академски интерпретации, и од официјални државни идеологии до секојдневни „банални“ актуализации на етничкиот идентитет. Историски, овие форми се менуваат дури и во еден национален контекст: на пример, бугарскиот национализам има разни артикулации пред, за време на, и по периодот на комунистичкото управување. Мојата монографија ја претставува еволуцијата за време на тоа управување, првенствено на официјално ниво и во однос на „македонското прашање“: ситуацијата видливо се развива дури и за време на сталинистичката епоха (до 1956 година), и истата, како целина, е многу поразлична од периодот на 60-те години од XX век, а да не зборуваме за 80-те.

Овој факт покажува дека и комунистичкиот режим/епохата на државниот социјализам не би требало да се третира на аисторичен начин како тоталност закотвена во времето, и покрај нестивнувачката популарност на таканаречената тоталитарна парадигма во земјите како Бугарија. И самата врска меѓу „комунизмот“ и „национализмот“ е разнобразна и динамична. Притоа, иако мојата монографија можеби дава слика за еден силно националистички режим, треба да се подвлече дека таа врска не ја менува комунистичката идеологија,

VII Повеќе за врската помеѓу двата поима се обидов да објаснам во коавторство со колегатата Александар Везенков во: „Communism and Nationalism in the Balkans: Marriage of Convenience or Mutual Attraction?“ во Roumen Daskalov, Diana Mishkova (eds.), *Entangled Histories of the Balkans*. Vol. 2: Transfers of Political Ideologies and Institutions (Leiden & Boston: Brill, 2014), 469-555.

нејзината „интернационалистичка“ реторика, а во некои случаи и нејзината политика. Модернизаторските и прогресивните дискурси и практики на режимот во Бугарија, на пример, во сферата на правата на жените или поддршката на антиколонијалните движења во Третиот свет, се истакнуваат и денес од редица левичарски истражувачи, како во Бугарија, така и во странство. Дури и потфатот на тие истражувачи понекогаш да е еднострано идеализирачки, нивниот акцент врз неопходноста од надминување на манихејскиот потфат во истражувањата на епохата е неспорно правилен^{VIII}. Од оваа гледна точка, целта не би требало да биде апологетично акцентирање на „добрите страни“ на режимот (бидејќи „не беше сè лошо“), туку да се претстави сложената слика на епохата со нејзината длабока противречност.

Во тој поглед, мојата книга е должник на нејзините читатели. Сепак, уверен сум дека со својата информативност, фокусирана на конкретен и важен проблем во бугарската надворешна и внатрешна политика, како и во бугарската наука од 1944 година наваму, таа останува доволно интересна за читателите заинтересирани за него. Тој проблем е националистичката политика на бугарската држава во однос на македонското прашање. Со сигурност, тематика што ќе биде најинтересна за македонските читатели.

VIII Што се однесува до градењето на националниот историски расказ во социјалистичка Бугарија, важно е истражувањето на Марија Тодорова околу „измислувањето“ на Васил Левски како национален херој број 1: Maria Todorova, *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero* (Budapest & New York: Central European University Press, 2009). Во редица аспекти книгата на Тодорова е сепак проблематична, особено со теоријата развиена во неа за бугарскиот национализам како одбранбен или „слаб“ (weak nationalism).

ТРАНСКРИПЦИСКА ШЕМА

Бугарска азбука		Македонска азбука	
А а	А	А а	А
Б б	В	Б б	b
В в	V	В в	v
Г г	G	Г г	g
Д д	D	Д д	d
Е е	E	Ѓ ѓ	gj
Ж ж	Z	Е е	e
З з	Z	Ж ж	ž
И и	I	З з	z
Ј ј	J	С с	dz
К к	K	И и	i
Л л	L	Ј ј	j
М м	M	К к	k
Н н	N	Л л	l
О о	O	Љ љ	lj
П п	P	М м	m
Р р	R	Н н	n
С с	S	Њ њ	nj
Т т	T	О о	o
У у	U	П п	p
Ф ф	F	Р р	r
Х х	H	С с	s
Ц ц	C	Т т	t
Ч ч	C	Ќ ќ	kj
Ш ш	S	У у	u
Щ щ	St	Ф ф	f
Ъ ъ	A	Х х	h
Ь ь	J	Ц ц	c
Ю ю	Ju	Ч ч	č
Я я	Ja	Ѣ ѣ	dž
		Ш ш	š

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ И КОМУНИСТИЧКИТЕ РЕЖИМИ НА БАЛКАНОТ

Спорот за минатото на Македонија

Овој труд му е посветен на еден од главните аспекти на она што често го именуваме како „Македонско прашање“: на дебатите за историјата и за националниот идентитет на Словените од Македонија¹ кои се одвиваат меѓу Бугарија и (поранешна) југословенска Македонија² уште од комунистичкиот период. Во сржта на овие дебати е проблемот за националната припадност на една долга низа важни личности и настани, присвојувани истовремено и од бугарскиот и од македонскиот национализам. Тие се однесуваат, исто така, и на локалниот словенски јазик зборуван во Македонија и статусот на лицата во Бугарија кои се сметаат за Македонци.

Овој избор не е случаен. Обемна литература на т.н. „западни“ јазици му е посветена на развојот на Македонското прашање од крајот на 19 век. Но, овие дела во поголем дел остануваат насочени кон политичките настани и кон дипломатските аспекти од еден или друг период. Тие не го истражуваат начинот на кој историската „содржина“ што ја опишуваат, е перцепирана, замислувана, создавана и инструментализирана денеска. Тие не ги осветлуваат причините, генезата и одвивањето на актуелните расправи за историјата, расправи кои

1 Термините „Словени“ и „словенско население“ се однесуваат на населението кое зборува одреден локален јазик без да претендираат на неговата етничка или национална припадност. Сепак, овој назив не претставува локална самоидентификација, освен за некои интелектуалци од 19 и почетокот на 20 век, кои истовремено го користеле со други називи.

2 Авторот за Република Македонија ја употребува референцата Поранешна Југословенска Република Македонија (ПЈРМ) согласно Резолуцијата 47/225 од 8 април 1993 година, со која Советот за безбедност ја прими Република Македонија во членство на Обединетите нации, со привремено обраќање за сите цели во рамките на Обединетите нации како „Поранешна Југословенска Република Македонија“, сè до решавање на разликата што произлегува околу државното име <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r225.htm> (заб. на уpeg.).

предлагаат значително различни толкувања. Сепак, ширењето на овие толкувања е важно за одржување на етничките и/или националните идентитети и за создавање на „колективните мемории“.

Од оваа гледна точка, контроверзиите кои постојат меѓу Бугарија и Поранешната Југословенска Република Македонија сочинуваат една тема која заслужува да биде темелно проучена. Нејзиното разбирање ќе биде важно за сите оние што се интересираат за *политичката улогѝреба на минатото*, особено во време на комунистичките режими. Се работи за една жешка тема: со децении, политиките, историчарите и лингвистите од овие земји негодуваат за „национализмот“ на соседот. Иницијатори на контроверзиите може да бидат прославите на личности од минатото, јавното припишување на одреден идентитет на словенскиот јазик зборуван во Македонија, односно објавување на книга. Академиците од Скопје и Софија вообичаено едни против други одржуваат полемичен тон. Во исто време, преку медиумите, тие ги обликуваат категориите на национална припадност на Македонците и на Бугарите.

Иако овие дебати привлекуваат значајно внимание кај јавноста во двете земји, тие до денес беа недоволно проучени. Бугарско-македонските контроверзии од времето на комунизмот беа обработени, на сериозен начин, само од Роберт Кинг и од Штефан Требст, чии главни трудови датираат од периодот 1970-1980.³ Во споредба со бројните аналитичари на конфликтот меѓу Атина и Скопје во врска со името Македонија, наследството на Филип II и Александар Велики, и на славофонското население кое живее во Северна Грција, овие автори претставуваат исклучок.⁴ Неодамнешниот албанско-македонски (пара)воен конфликт, исто така, поттикна изработка на студии, особено од политичката наука и меѓународните односи.⁵

Помалку застапен во медиумите отколку грчко-македонскиот спор и помалку жесток отколку македонско-албанскиот конфликт, бугарско-македонскиот спор има тесна врска со самата конструкција на *македонскиот национален идентитет*. Софија го негира постоењето на македонски „етнос“, нација и јазик. Според традиционалните бугарски погледи, Словените од Македонија се „во реалност“ етнички Бугари. За Грција, посебниот карактер на идентитетот на (Славо)Македонците

3 Robert King, *Minorities under Communism, Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973; Stefan Troebst, *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967-1982*, Munich, Oldenbourg, 1983.

4 Види: Loring Danfort, *The Macedonian Conflict. Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton, Princeton University Press, 1955; John Shea, *Macedonia and Greece. The Struggle to Define a New Balkan Nation*, Jefferson, North Carolina & London, McFarland & Company, 1977. Студијата на Victor Roudometof, *Collective Memory, National Identity and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria and the Macedonian Question*, Westport, Praeger, 2002 исто така, фрла светлина врз позицијата на Софија.

5 Bashkim Iseni, *La Question nationale en Europe du Sud-est. Genèse, émergence et développement de l'identité nationale albanaise au Kosovo et en Macédoine*, Bern, Peter Lang, 2008.

во принцип не претставува проблем, барем, сè додека овие Словени не ја допираат грчката античка култура. Албанските националисти би се задоволиле со промена на политичките граници, додека историскиот пантеон и јазикот на Македонците не ги засега. Србија, еден од главните протагонисти на Македонското прашање во почетокот на 20 век, во меѓувреме, ја заборави својата поврзаност со Вардарската Долина. Проблемот на автокефалноста на Македонската православна црква е единствениот кој продолжува да претставува проблем меѓу Скопје и неговиот поранешен господар – Белград.

„Надворешните“ аналитичари, често се заземаа во одбрана и промоција на едно или на друго гледиште. Истражувачите блиски на бугарските погледи ја сметаат македонската нација како одличен пример за важната улога на националните митови.⁶ Нивната перспектива се приближува кон грчката, според која – современите Македонци би биле производ на идентитетски инженеринг започнат од Титова Југославија.⁷ Од друга страна, авторите кои го прифаќаат актуелното македонско гледиште се залагаат за долг историски континуитет, почнувајќи од антиката и античка Македонија. Повикувањето на државата на Александар Велики често сочинува составен дел од одговорот на прашањето „Кои се Македонциите?“, и тоа, дури и кај аналитичарите кои не се согласуваат со гледиштето на Скопје.⁸ Соочени со овој толковен конфликт, одредени специјалисти претпочитаат да зборуваат за изобилие на македонски идентитети, кои не може да се сведат на еден.⁹

Бројот на дефиниции за Македонија и за Македонците во случајов не е единствениот предизвик. Истражувачот кој се интересира за полемиките меѓу Софија и Скопје треба да разбере една особеност која значително ги обележала: фактот дека тие се развиваат за време на и помеѓу комунистичкиот режим. И покрај нивната интернационалистичка реторика, главните протагонисти на конфликтот се Бугарија на Тодор Живков и Југославија на Јосип Броз Тито. Всушност,

6 Ulf Brunnbauer, “Historiography, Myths and the Nation in the Republic of Macedonia” во Idem (ed.), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe After Socialism*, Münster, Lit-Verlag, 2004. За македонската историографија: Stefan Troebst, “Geschichtspolitik und historische ‘Meistererzählungen’ in Makedonien vor und nach 1991” и “IMRO + 100 = FYROM? The Politics of Macedonian Historiography” во Idem, *Das makedonische Jahrhundert. Von den Anfängen der nationalrevolutionären Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893-2001*, Munich, Oldenburg, 2007.

7 Cf. Evangelos Kofos, “The Macedonian Question: The Politics of Mutation”, *Balkan Studies*, vol.27, 1986. Покомплексна интерпретација кај: Spyridon Sfetis, *I diamorfoisi tis slavomakedonikis taftotitas. Mia epodyni diadikasia*, Salonique, Vanias, 2003. Што се однесува до грчката историографија и, општо, балканската: Vasilis Gounaris, *To Makedoniko Zitima apo ton 19o eos ton 21o aiona. Istoriografikes proseggeiseis*, Athènes, Alexandria, 2010.

8 Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 2000, стр. 11-15.

9 Bernard Lory, “Approches de l’Identité macédonienne” во Bernard Lory, Christophe Chiclet (éds.), *La République de Macédoine. Nouvelle venue dans le concert méditerranéen*, Paris, L’Harmattan, 1998. Cf. Зборникот на Jane Cowan (ed.), *Macedonia. The Politics of Identity and Difference*, London, Pluto Press, 2000.

контроверзиите за идентитетот на македонската нација, признаена во комунистичка Југославија, започнуваат од 1948 и раскилот меѓу режимот на Тито и земјите од Информбирото. Но, 60-тите години на минатиот век, тие стануваат пожестоки: Бугарите и Македонците од Титова Југославија започнуваат да се расправаат за проблемите на националното минато, за јазикот и за идентитетот. Софија го истакнува „бугарското потекло“ на Словените од Македонија и денешните Македонци, додека, пак, овие инсистираат на нивниот посебен етнички карактер и го отфрлаат „големобугарскиот шовинизам“.

Бидејќи овие дебати започнуваат во контекст на комунистичките режими, овој труд се обидува да ја осветли врската меѓу *комунизмот* и *национализмот*. Во Бугарија, комунистичкиот режим постепено ја обновил и ја промовирал националната идеологија од „буржоаското“ време, „збогатувајќи“ го нејзиниот традиционален имиџ со нови елементи. Во Македонија, улогата на југословенскиот комунизам бил решавачки за конечното формирање на македонската нација како „замислена заедница“ со добро дефинирани „етнички граници“. На тој начин, во двата случаја, комунистичката власт ја поттикнала конструкцијата на идентитетите и идеологиите кои немале ништо заедничко со марксистичко-ленинистичките клишеа на „пролетерскиот интернационализам“. Овој процес поминал низ повеќе етапи.

Појдовна точка на овој труд се проектите за јужнословенска федерација, започнати меѓу 1944 и 1948 г. од Бугарија и од Југославија. Првата глава го покрива периодот кога бугарската комунистичка држава-партија го признава постоењето на посебен македонски национален идентитет и јазик: период кој до денес остана енигматичен од повеќе аспекти. Комунистичките раководители во Софија дури се одлучиле за создавање на македонски идентитет во Пиринскиот крај единствениот бугарски дел од „географска Македонија“. Но, исто така, ова е времето кога започнуваат првите контроверзии меѓу бугарските и македонските југословенски раководители – имено, по конфликтот меѓу Сталин и Тито во 1948. Во Бугарија периодот завршува преку првите форми на рехабилитација на бугарскиот традиционален дискурс во врска со историската припадност на Македонија.

Употребата на овој дискурс од раководителите на бугарската држава-партија е обработен во втората и во третата глава, кои го покриваат периодот од почетокот на 60-тите години на 20 век, па до крајот на режимот. Овие делови од трудот особено ги разјаснуваат полемиките меѓу претставниците на Софија, Белград и Скопје во врска со историјата на Македонија и правата на Македонците во Бугарија. Деталната презентација на овие дебати треба да ги изложи мотивите и логиките кои ги диктираат политичките формули започнати од раководителите на двете земји, особено на оние од Бугарија. Од 60-тите години на

минатиот век, тие во голема мера ја инструментализираат националната историја и ги напаѓаат побарувањата на нивните македонски колеги. Но што е со истражувачите, особено со историчарите?

Четвртата глава се обидува да покаже дека тие не се само создавачи на толкувања за минатото, туку се, исто така, и значајни политички актери. Националистичкото ангажирање на историчарите во Бугарија и во југословенска Македонија е претставено преку нивните дебати и публикации. Распавиите во врска со припадноста на словенскиот јазик од Македонија – „бугарски дијалект“ за Софија, „македонски јазик“ за Скопје – исто така не се заборавени. Во истиот контекст, исто така, е истакната улогата на другите градители на наративот на националната историја – писателите.

Петтата и шестата глава го комплетираат предлогот на третирањето на Македонското прашање во комунистичка Бугарија. Тие се однесуваат на идентитетската политика на Софија спрема Македонците во земјата и на националната пропаганда во рамките на македонските заедници во дијаспората. Всушност, бугарската официјална позиција го негира постоењето на луѓе кои се сметаат за Македонци во Бугарија. Но, повеќе архивски документи ја потврдуваат појавата, од 50-тите години на 20 век, на македонски активистички групи. Тие се сконцентрирани во Пиринскиот регион каде што категориите на национална припадност, манипулирани на различни начини од единствениот партиски режим, биле нестабилни. Прифаќајќи бугарска националистичка позиција, од 60-тите години на 20 век, комунистичкото раководство од Софија спроведува повеќе одлуки за „патриотско воспитание“ кои се движат од директни репресалии до суптилни форми на „симболично насилство“.

Националната хомогенизација на земјата одела заедно со активната пропаганда на бугарскиот национализам кај македонските емигранти кои живеат во Источна Европа и во Новиот свет. Шестата глава најпрвин го разјаснува случајот со словенските бегалци од Грчката граѓанска војна (1946-1949) – *Етејциите* – и кампањата за нивно „враќање“ во Бугарија како „етнички Бугари“. Претставувањето на политиката на Софија кон дијаспората продолжува преку обидите да ја добие лојалноста на македонските емигранти во Австралија, Канада и во Соединетите Американски Држави. За оваа цел, комунистичката држава ќе воспостави врски со антикомунистичка организација од дијаспората: доказ за првенственоста на национализмот во пропагандните активности на Софија во текот на 70-тите и 80-тите години на минатиот век. Во врска со ова, падот на режимот на партиската држава во 1989 радикално не ги менува доминантните прилики во Бугарија.

Седмата глава ја тестира последнава теза. Таа ѝ е посветена на посткомунистичката епоха во Бугарија и Република Македонија, која во 1991 г. прогласува отцепување од Југославија. Ова поглавје покрива

широко тематско подрачје и на одреден начин ги резимира проблемите дискутирани во претходните делови. Развојот на актуелните полемики меѓу бугарските и македонските политичари и научници е толкуван како продолжение на проблемите кои се појавуваат во текот на минатиот режим. Главата завршува со преглед на скорешните нови пишувања на националната историја на Македонија и на дилемите на колективната меморија, поттикнати од појавата на антикомунистичкиот дискурс и актуелниот конфликт со Грција.

Тековните дебати меѓу Бугарите и Македонците од комунистичкиот период, сепак, ќе бидат неразбирливи без претходна презентација на најважните теми на историографските контроверзии.

Спорното минато: Македонија пред комунистичките партии

Првите историски настани и личности кои претставуваат предмет на расправи меѓу Софија и Скопје му припаѓаат на средновековниот период. Темата на антиката и античка Македонија, на Филип II и на Александар Велики, не ги надминува рамките на полемиките меѓу Грција и поранешната југословенска република: бугарската историографија малку е заинтересирана за оваа тема.¹⁰ Од друга страна, бугарските и македонските истражувачи се расправаат, на пример за идентитетот на Словените кои, почнувајќи од 6 век, се населуваат во Македонија. Во двете историографии, 9 век е обележан со создавањето и ширењето на словенското писмо, создадено од Константин-Кирил и Методиј: двајцата родени во Солун, денеска сметан за „главен град“ на географска Македонија. Од 19 век, за Бугарите, светите браќа се национални херои со (словено-)бугарско потекло, но македонските историчари секогаш трагаат по докази за нивното македонско потекло. Најзначајните ученици на солунските браќа – Климент и Наум, кои ја ширеле својата книжевна активност во важниот град Охрид (денес во Република Македонија) – исто така, се видени како „македонски Словени“, односно како „Бугари“. На ист начин, развојот на богомилската ерес во 10 век истовремено е третирана како составен дел од бугарската и од македонската историја.

Уште пожестоки се полемиките околу етничкиот карактер на државата на царот Самуил и на неговите наследници (997-1018), чии центри се наоѓаат во Македонија. Оваа држава претставува продолжение на Бугарското Царство, според бугарските специјалисти, и прва држава

¹⁰ Најисцрпувачка презентација на личности, организации и историски настани, оспорени меѓу Македонците и нивните соседи, е понудена од Димитар Бечев, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia*, Lahnam, Toronto, Plymouth, The Scarecrow Press, 2009.

на македонските Словени, според истражувачите од (бившо-)југословенска Македонија.¹¹ По приспојувањето на Самуиловата држава од страна на Византија, Охридската архиепископија (активна 1019-1767), ако им веруваме на бугарските историчари, станала носител на бугарскиот идентитет во Македонија, но истовремено е сметана и за архетип на денешната Македонска православна црква.

Моменти на неслога се забележани и за периодот кој следува по обновата на бугарската држава (1187). Работите изгледаат, особено, сложени со македонските владетели од 14 век кои се еднакво присвојувани и од српската историографија: на пример, херојот од Прилеп, Краљевиќ Марко (Крали Марко/Марко Крале). Османлиското освојување од крајот на 14 век, во балканските историографии традиционално е толкувано како почеток на еден долг период на национално и верско „порукување“ со „катастрофални“ последици врз самата етничка заедница. Таа, пак, ќе се крева на бунтови за свое „ослободување“, како востанието на Карпош во 1689: еднакво присвојувано и од Софија и од Скопје.

Историографскиот пинг-понг станува особено жесток кога се доближуваме до доцниот османлиски период. Периодот кој *grosso modo* трае од крајот на 18 век до 80-тите години на 19 век, и од бугарските истражувачи и од нивните македонски колеги, е именуван како нов период во кој „националната свест“ се манифестира на решителен начин. Што се однесува до неговата дефиниција како „Преродба“ (*Възраждане*) на бугарскиот идентитет, бугарската историографија е единствена, додека во Република Македонија, истиот период се гледа како „Преродба“ на македонскиот народ.¹² Причината: тоа е време на првите интелектуалци кои пишуваат на локален јазик и кои, постепено, воведуваат модерна национална идеологија кај Словените од Македонија.

Пишувањето за бугарската национална „Преродба“ недвосмислено започнува со Словенобугарската историја (*История славяно-болгарская*) напишана во 1762 г. од монахот од Света Гора, Паисиј Хилендарски. Тој ја раскажува средновековната историја на Бугарите, барајќи тие да стекнат свест за нивното „славно“ потекло и да се отргнат од Грците. Родното место на Паисиј било предмет на долги дебати, но, почнувајќи од комунистичкиот период, бугарските специјалисти решително се определуваат за малиот град Банско. Тој е сместен во подножјето на Пирин и, на тој начин, го поддржува присвојувањето

11 Во неговото дело Самуилова држава: обим и карактер, Београд, САНУ, 1997, српскиот византолог Срѓан Пириватриќ предлага неутрална анализа на различни интерпретации.

12 Бугарската историографија е анализирана од: Roumen Daskalov, *The Making of a Nation in the Balkans*, Budapest, CEU Press, 2004; Александър Везенков, „Очевидно само на пръв поглед: 'Българското възраждане' като отделна епоха“ во *Балканският XIX век. Други прочити*, София, CAS/Riva, 2006. Македонската историографија за „Преродбата“ започнува со Блаже Конески, *Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век*, Скопје, ИНИ, 1959.

на Македонија како „колевка“ на бугарската национална „Преродба“. Следат фигурите на Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Теодосиј Синаитски кои, од почетокот на 19 век, издавале религиозни и морализаторски дела: за разлика од Паисиј кој, сè уште, го бара своето место во македонскиот национален пантеон, овие во исто време се видени и како „Бугари“ и како „Македонци“. Но списокот е подолг. Тој продолжува со Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Димитар/Димитрија и Константин Миладинови, Партениј Зографски, Натанаил Охридски, Григор Прличев, Кузман Шапкарев, Рајко Жинзифов, да ги спомнеме само најславните.

Сметани за бугарски и македонски „преродбеници“, споменатите личности вистински развиваат значајна патриотска активност. Тие се обиделе да го стандардизираат локалниот словенски јазик издавајќи оригинални текстови и преводи и издавале народни песни и учебници. Дотолку повеќе, тие ѝ се спротивставиле на „духовната опресија“ од страна на Цариградската патријаршија. Во текот на 19 век поради литургискиот јазик, хеленофонската црковна институција, столб на византиската традиција, постепено била отфрлена од славофоните како „грчка“. Се разбира, и османлиската доминација била негативно прифатена од национализмот во зародок, кој се наметнал врз верската разлика. Но, ако Бугарија го добива своето „ослободување“ во 1878 по Берлинскиот договор, Македонија останала во Османлиската Империја до Балканските војни (1912-1913).

Годината 1878 може легитимно да се смета како почеток на Македонското прашање. Интелектуалната и политичката елита на младата бугарска држава била фрустрирана од фактот дека е лишена од Македонија. Сепак оваа ѝ била ветенa со прелиминарниот договор од Сан-Стефано, склучен меѓу Русите и Османлиите на 3 март 1878 г. Оттогаш, надворешната политика на Софија била доминирана од иредентистички проект чија прва цел е приспособување на Македонија и, на тој начин, создавање на „Голема Бугарија“ исцртана во Сан-Стефано. Географска Македонија во Бугарија е замислена како земја мнозински населена со сонародници¹³. Но, Грција и Србија биле далеку од тоа да ги толерираат бугарските амбиции. На крајот на 19 век, Атина и Белград испратиле свои лични пропагандисти во османлискиот регион, кои требало на различни начини, понекогаш насилни, да обезбедат лојалност од локалното население.

Тоа, пак, не останало со скрстени раце. Во 1878-1879, во подножјето на Пирин, избувнуло едно антиосманлиско востание: Кресненско-разлошкото востание. Во октомври 1893 г. во Солун, една група активисти

¹³ Види ја компаративната анализа на претстави на Македонија во Бугарија и Србија во текот на овој период: Наум Кайчев, *Македонијо вџжелана... Армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България* (1878-1912), София, Парадигма, 2003.

ја создале познатата Внатрешна македонска револуционерна организација (ВМРО). Таа релативно бргу станала еден од главните протагонисти на Македонското прашање и, долгорочно, еден од основачките митови на македонскиот национализам. Последната карактеристика важи и за нејзините водачи: на пример, основачот Даме/Дамјан Груев, најпознатиот херој Гоце Делчев, неговиот соработник Ѓорче Петров, шефот на левицата Јане Сандански итн.¹⁴

Но, бугарската историографија ги смета за бугарски револуционери, кои дури имаат сонувано за обединувањето на Македонија со Бугарија. Според историчарите од Софија, првото име на ВМРО е „Бугарски македоно-одрински револуционерни комитети“: меѓу другото, теза подоцна прифатена од одредени специјалисти од Скопје.¹⁵ Сепак, последниве претпочитаат да ги покажуваат нејзините официјални слогани – „автономија на Македонија“ и „Македонија на Македонците“ – и да ги истакнуваат нејзините конфликти со ривалската организација основана во Софија. Се работи за „Врховниот македонски комитет“ чии членови – наречени „врховисти“ (*врховисџии*) – еднодушно се видени како бугарски националисти, приврзаници на проектот „Голема Бугарија“.¹⁶

На 2 август 1903, ден Свети Илија (Илинден), внатрешната организација успеала да го крене населението, од одредени региони на Македонија, против османлиската доминација. Илинденското востание било набргу задушено, но тоа се претворило во клучен настан на македонската колективна меморија. Уште еднаш, истражувачите од Софија инсистираат дека тоа имало бугарски национален карактер. За да го потенцираат тоа, почнувајќи од комунистичкиот период, тие зборуваат дури и за Илинденско-преображенско востание: на денот на Преображение Христово, револтот се раширува и кај одринските Бугари, т.е. кај оние од Тракија.¹⁷

14 За ВМРО и балканските ривалства во Македонија: Fikret Adanir, *Die makedonische Frage*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979; Duncan Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Durham and London, Duke University Press, 1988; Venund Aarbakke, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia, 1870-1913*, Boulder, East European Monographs, 2003.

15 Иван Катарџиев, „Некои прашања за уставите и правилниците на ВМРО до Илинденското востание“, Гласник на Институтот за национална историја, 1961/1. „Одринскиот“ елемент од називот не е без значење: Организацијата развива мрежа не само во Македонија, туку и во административниот регион (на турски вилает) Одрин (Edirne) сместен во Тракија.

16 На пример, Манол Пандевски, *Националното прашање во македонското ослободително движење (1893-1903)*, Скопје, Култура, 1974. Класичната студија на бугарската историографија за македонското револуционерно движење е Христо Силјанов; в.: Х. Силианов, *Ослободителниот борби на Македонија*, т.1: След Илинденското востание, София, Државна печатница, 1943 (реиздадени во Софија, Наука и изкуство, 1983). За историографските толкувања на ВМРО: James Frussetta, „Common Heroes, Divided Crimes: IMRO Between Macedonia and Bulgaria“ во John Lampe, Mark Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century South-eastern Europe*, Budapest, New York, CEU Press, 2004.

17 Димитър Косев, *Илинденско-Преображенското востание в 1903 година*, София, ОФ, 1978; Cf. Манол Пандевски, *Илинденското востание во Македонија 1903*, Скопје, ИНИ, 1978.

Претставени на овој начин, дебатите меѓу бугарските и македонските историчари изгледаат екстремно апсурдни. Секој од претендентите го „лепи“ својот национален идентитет врз личностите од минатото и го отфрла барањето на конкурентот. Уште повеќе, секој верува дека има апсолутен монопол врз „историската вистина“. Најпосле, што е со документарните извори: кое гледиште го потврдуваат тие?

Одговорот на ова прашање е, секако, сложен. Општо земено, малку од изворите потврдуваат македонска *етничка* или *национална* самоидентификација кај локалните Словени пред 20 век. Односно, за повеќето од точките, историчарите од Софија изгледаат верни на називите наследени од минатото: историските личности кои искажувале посебен словенски македонски идентитет биле поретки отколку жителите на Македонија кои декларирале бугарска припадност. Ако се остават настрана податоците од средниот век, каде што етнизацијата е доста проблематична, овој заклучок е сосема исправен за периодот на националната „преродба“ и револуционерното движење од крајот на 19. и почетокот на 20 век.

На пример, фолклорниот зборник, објавен во 1861 г. од браќата Димитар и Константин Миладинови (родум од Струга во западна Македонија), го носи насловот *Буџарски народни ѝесни (Български народни песни)*: факт, кој до неодамна внимателно бил криен од страна на македонската историографија. Еден друг македонски „преродбеник“, Рајко Жинзифов, јасно пишува дека „нема Македонци, нема Тракијци како ѝособни народи, има само Славобуџари (Славяне-Българе)“.¹⁸ Активистите на ВМРО, вклучително и славниот Гоце Делчев, не само што пишувале на стандарден бугарски: тие често биле учители во бугарските училишта во османлиска Македонија, поранешни офицери на бугарската армија, и од етничка гледна точка, секако, се самоидентификувале како Бугари. Со терминот „Македонци“, тие го означувале целото население на географска Македонија, без оглед на националност или религија: Турци, Грци, Власи (Аромани), Албанци и, секако, Словените кои тие самите ги нарекувале „македонски Бугари“.¹⁹

Тие, сепак, не претставувале една хомогена заедница. Во почетокот на 20 век, повеќето од Словените од Македонија, на конфесионален план, биле приклучени на Бугарската (егзархиска) црква, основана во 1870, и според изворите од периодот се идентификувале како „Бугари“. Но, имало и такви кои ѝ останале верни на Цариградската

18 Види *Български възрожденски книжовници от Македония, Избрани страници*, София, БАН, 1983, стр. 293.

19 Во овој поглед мошне претставителна е статијата „Политически сепаратизъм“, *Право*, 7 јуни 1902. Весникот *Право* во овој период е неофицијален гласник на внатрешната организација. Текстот е достапен во зборникот на документи *Македонија. Сборник от документи и материали*, София, БАН, 1978, стр. 423-426.

патријаршија. Дури и да зборувале словенски во домовите, главно, се нарекувале „Грци“. Во одредени краеве на западна и северна Македонија, локалните Словени биле привлечени од пропагандата од Белград, поради што се идентификувале како „Срби“. Муслиманските Словени, популарно наречени *џорбеши*, *џомаци* итн., се нарекувале „Турци“.²⁰

Како што гледаме и македонскиот идентитет постоел, иако различно артикулиран. Во текот на 19 век, грчкото образование во Македонија било тоа кое ќе ја прошири меѓу македонските Словени митската претстава за Филип и за Александар, со цел да ги хеленизира. Кон крајот на османлискиот период, грчките пропагандисти дури печателе брошури со локален словенски говор: тие ги раскажувале главните факти за подвизите на античките кралеви и се обидувале да ги убедат локалните славофони дека тие не биле „бугарски варвари“ и требало да останат лојални Хелени.²¹ Планот да се конвертираат Словените во верни наследници на Александар Велики, т.е. во Грци, во голема мера не успеал. Но, тие ги прифатиле имињата „Македонија“, „Македонец/-ка“, „Македонци“, притоа насочувајќи ги против обидите за асимилација.²²

Во прво време, овој идентитет претставувал „регионален патриотизам“, кој не ја исклучувал бугарската национална припадност. Ова запазување важи за повеќето од „преродбениците“ и за револуционерите од османлискиот период. Но, во одредени контексти, Словените од Македонија еднакво развивале ексклузивен македонски национализам. На пример, таков е случајот со самоукиот историчар и лексиколог Ѓорѓија Пулевски кој, во 1875, испечатил *Речник од џри јазица: славомакедонски, турски и албански*²³. Најважна фигура од овој вид е, секако, етнографот и лингвист Крсте Мисирков (1874-1926). Во 1903, малку по катастрофата на Илинденското востание, тој издал памфлет кој денес е гледан како „манифест“ на македонскиот национализам: За македонските работи.²⁴ Подоцна, во Санкт Петербург, неговиот колега Димитрија Чуповски започнал да го издава весникот *Македонски глас*

20 За социјалниот контекст на етничките категории во Македонија: Basil Gounaris, "Social Cleavages and National 'Awakening' in Ottoman Macedonia", *East European Quarterly*, XXIX, 4, 1996.

21 Прескавање на Голем Александар редактирана од Athanasios Souliotis-Nikolaïdis. Види Idem, *O Makedonikos Agon. I "Organosis Thessalonikis" 1906-1908. Apomimonevmata*, Salonique, IMXA, 1993. За грчката вооружена пропаганда во Македонија: Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Salonique, IMXA, 1966.

22 Во 1871, учителот Димитар Македонски бил способен истовремено да тврди дека, Македонците се „чисти Бугари“ и дека, тие се потомци на античките Македонци: *Бугарски възрожденски книжовници*, стр. 360-361. Во почетокот на 20 век, еден британски набљудувач забележал кај локалните жители постоене на легендата дека Александар бил Бугарин: Henry Brailsford, *Macedonia. Its Races and Their Future*, London, Methuen & Co., 1906, стр. 103.

23 За животот и за делото на Пулевски: Блаже Ристовски, „Меѓникот“ во Idem, *Портрети и процеси од македонската либерална и национална историја*, Т.1, Скопје, Култура, 1989.

24 Види ја биографијата на Мисирков: Блаже Ристовски, *Крсте Пејков Мисирков (1874-1926). Прилој кон проучувањето на развојот на македонската национална мисла*, Скопје, Култура, 1966.

(*Македонскиот глас*) кој ги ширел истите идеи: македонските Словени не се Бугари, Срби или Грци, туку тие претставуваат посебна нација.²⁵

Во овој период, некои српски научници ја поддржувале етнографската идеја за постоење на посебна славомакедонска народност и јазик. Целта на оваа идеја била да се спротивстави на бугарското културно влијание во регионот.²⁶ Но, во текот на нивните животи, македонските националисти – или „македонисти“ (според бугарската терминологија) – немале голема популарност. Нивната идеологија не била дури ни кохерентна: Мисирков е, исто така, автор на бројни бугарски националистички текстови.²⁷ И покрај сè, регионализмот или „македонскиот патриотизам“ постоел и стапувал во разнообразни врски со бугарскиот национализам.

Еден пример. Во 1903, анархистот Павел Шатев, учесник во славните солунски атентати од истата година,²⁸ забележал еден процес на идентитетска диференцијација. Во затворот Једи Куле, тој утврдил постоење на луѓе кои „се чувствувале само Бугари“ и други кои се сметале како Бугари по „националност“, но „пред сè за Македонци“.²⁹ Политичкиот контекст на постосманлиската епоха ќе ја фаворизира трансформацијата на овој идентитет во еден важен социокултуролошки феномен. Така, „македонистичките“ идеи ќе се стекнат и со институционална поддршка.

Исчекувањето на смртта на „болниот од Европа“ – Османлиската Империја – ги потхранувала територијалните амбиции на Софија, но и на оние од Белград и Атина. Иднината на Македонија била во срцето на Балканските војни, кога Бугарија добила само минимален дел од посакуваната територија (Пиринскиот крај). Најголемите делови биле анектирани од Грција („Егејска Македонија“, според словенскиот термин) и Србија (Вардарска Македонија). Вториот пораз на Софија во Првата светска војна, следен од крахот на идејата за „национално

25 Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878-1940) и Македонското научно-литературно групираније во Пејроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развојот на македонската национална мисла*, т.1-2, Скопје, Култура, 1978.

26 Се однесува особено за Стојан Новаковиќ, историчар, политичар и дипломат. Податоците за неговата активност во оваа насока се често експлоатирани во Бугарија. Но, всушност, тие за првпат се објавени од страна на македонски истражувач: Климент Цамбазовски, *Културно-историскиот контекст на Македонијата со Србија во XIX век*, Скопје, ИНИ, 1960. Cf. студијата на српскиот географ Јован Цвијик, *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine*, Paris, Roustan, 1907.

27 Cf. Веселин Трајков, *К.П. Мисирков и за бугарските работи в Македонија или другиот Крсте Мисирков: опит за објективна оценка*, Стара Загора, Знание, 2000. Кон познатите пробугарски текстови неодамна е додаден еден интимен волуминозен дневник кој беше случајно откриен: *К.П. Мисирков. Дневник. 5.VII – 30.VIII.1913*, Софија-Скопје, ДАА-ДАРМ, 2008.

28 Во април 1903, „македонско бугарските“ анархисти го потопуваат францускиот параброд Гвадалкивир (Guadalquivir), ја дигаат во воздух филијалата на *Ошманската банка* во Солун и фрлаат бомби на јавни места во градот.

29 Павел Шатев, *В Македонија под робство. Солунското сџаќлатие 1903 г.*, Софија, П. Глушков, 1934, стр. 319.

обединување“, повторно го исфрлил слоганот „автономија“ или независност на Македонија. Во новите меѓународни услови, во Софија таа била сметана за втора држава со бугарско мнозинство.

Споменатиот слоган, особено, бил промовиран од страна на „новото издание“ на внатрешната организација: ВМРО во потесна смисла на зборот (*Вътрешна македонска революционна организация*), водена најпрвин од „последниот планински крал“, Тодор Александров, и од бугарскиот армиски генерал, Александар Протогеров. Од 1923, организацијата го претворила Пиринскиот регион во „држава во држава“ со своја милиција, систем на даноци, „правда“ и пошта, кои ги удвоиле бугарските официјални институции.³⁰ Истовремено, Пирин служел како паравоена база за упади на чети на ВМРО во другите делови од Македонија, особено во Вардарскиот регион кој му припаѓал на новоформираното Југословенско кралство. Власта во Софија, очигледно, ја толерираше состојбата. Така е, барем, пред 1934, кога нов државен удар донесол на власт еден етатистички режим, кој многу лесно ја урнал „државата“ на ВМРО. Нејзиниот последен шеф – Иван (Ванчо) Михајлов – ја напуштил Бугарија за да го помине остатокот од животот во егзил, додека некои од неговите приврзаници – *михајловисти* – биле уапсени и затворени од страна на новата власт во Софија. Треба да се забележи дека бугарската и македонската историографија, овој пат, се согласни во врска со националниот карактер на ВМРО на Александаров и на Михајлов: и покрај слоганот „независна Македонија“, таа била бугарска националистичка организација. Освен тоа, од страна на македонските историчари, но, исто така, и од нивните бугарски колеги од комунистичкиот период (барем пред 80-тите години на 20 век), таа била, често, квалификувана како „фашистичка“. Квалификацијата не била без причини. Иако ВМРО никогаш не развила фашистичка идеологија во правото значење на зборот, нејзините водачи одржувале тесни врски со ревизионистичките сили во Европа: Мусолиниева Италија, хрватското усташко движење и, најпосле, Хитлерова Германија.³¹

30 За „државата“ на ВМРО во Пирин: Димитър Тюлеков, *Обречено родолюбие. ВМРО в Пиринско (1919-1934)*, Благоевград, Универзитетско издателство, 2001; Зоран Тодоровски, *Внајтрешна македонска революционерна организација 1924-1934*, Скопје, Рибз, 1997, стр. 107-121.

31 Stefan Troebst, *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922-1930. Die "Innere Makedonische Revolutionäre Organisation" in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*, Cologne/Vienne, Böhlau, 1987; Idem, "Ivan Michajlov im türkischen und polnischen Exil 1934-1939/40. Fragmente zur politischen Biographie des Chefs der, 'Inneren Makedonischen Revolutionären Organisation'" и "Makedonischer Staat von Hitlers Gnaden? Ein nationalsozialistisches Staatsgründungsprojekt vom Sommer 1944" во Idem, *Das makedonische Jahrhundert*.

Комунистичкиот придонес во развојот на македонскиот национализам

Паралелно со ВМРО, еден актер од спротивниот политички камп станал сè позначаен во развојот на Македонското прашање. Тоа е Бугарската комунистичка партија (БКП, подоцна БРП), формирана во 1919 врз основа на старото радикално крило на Социјал-демократската работничка партија. Во почетокот, таа го истакнувала контрадикторниот слоган за самоопределување на Македонија во рамките на една Советска балканска федерација. Како што се гледа, БКП се обидувала да ги промовира стратешките планови на комунистичката интернационала (Коминтерната), со седиште во Москва. Сепак, во нејзиниот централен апарат на раководни позиции се наоѓале бугарски комунисти како Васил Коларов и Георги Димитров. Последниот, всушност, бил одговорен за координација на балканската политика на Коминтерната.

Во прво време, комунистичките слогани во врска со самоопределувањето на „македонскиот народ“ не подразбирале постоење на еден посебен етнос или на посебна словенска македонска нација. Во ноември 1923, во својство на генерален секретар на Извршниот комитет на Коминтерната, Коларов изјавил дека *„македонското население сака да биде признаено како националност и да ѝ добие своите национални права“*. Во исто време, тој додал дека „тенденцијата“ за спомнатата „македонска националност“ постоела кај „Бугарите од Македонија“, како и кај Грците, Турците, Албанците и Србите кои живеат во регионот.³² Но, во согласност со сталинистичките концепции за „националното прашање“ и на советското искуство во овој домен, кон крајот на 20-тите години од 20 век, политичкиот проект на македонско самоопределување добил *ејтнонационална* содржина. Бугарските комунисти почнале да зборуваат за постоење на македонска „националност“ различна од бугарската. Истото гледиште го делеле југословенските и грчките комунисти, несомнено за да се отфрлат барањата на Софија и да се отргнат од „шовинистичката“ политика на нивните влади.³³

Во реалност, идејата не била апсурдна. Во периодот меѓу двете светски војни, како резултат од еден комплексен процес на етничка мутација, во српскиот и во грчкиот дел на Македонија, словенофонското

32 Види БКП, *Коминтерниот и македонскиот въпрос*, 1919-1946, т.1, Софија, ГУА при МС, 1999, стр. 151. Македонскиот историчар Иван Катарчиев (*Време на зреење, Македонскиот национален прашање меѓу двете светски војни*, т.1, Скопје, Култура, 1977, стр. 544) смета дека Коларов веќе замислувал една македонска „нација“, која е во тек на создавање врз основа на локалните „Бугари“, „Турци“ и „Срби“.

33 За националната политика на комунистичките партии во Грција и Југославија: Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Salonique, Institute for Balkan Studies, 1964; Stephen Palmer, Robert King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1971.

население постепено развило македонски идентитет ослободен од пробугарски симпатии, доминантни во османлискиот период. Во 1926-1927, дури и Централниот комитет на ВМРО се соочувал со низа симптоми на „отфрлање“ или индиферентност во однос на бугарското национално чувство во рамките на населението од Вардарска Македонија. Тоа било, особено, исчезнување на стандардниот бугарски јазик од секојдневната практика, запознавање со употребата на српски зборови и нивно мешање со локалниот говор. Активистите од Софија мислеле дека ваквиот развој бил охрабрен од страна на српската власт. Во секој случај, начините на самоидентификација се менувале: бројни личности се декларирале како Македонци наместо Бугари поради „страв“ од власта. Но, исто така, имало и многумина (мнозина), „кои не ја знаеле историјата“, кои „лесно верувале и ѝрифакале да се кажат Македонци – ни Бујари, ни Срби“.³⁴

Податоците од овој тип се толкувани на различен начин. Според историчарот од Скопје, Иван Катарциев, периодот меѓу двете светски војни претставува „време на зреење“ на македонската национална свест. Тој го гледа периодот меѓу 20-тите и 30-тите години на 20 век како втора „Преродба“ на Македонците, надоместувајќи за „доцнењето“ во 19. и почетокот на 20 век. За Катарциев, „дефинитивната афирмација“ на македонскиот национален идентитет е овозможена преку „елиминацијата на активностите на ривалските ѝројатанди, особено на бујарската“.³⁵ Од друга страна, историчарот од Софија, Костадин Палешутски, ја толкува македонската самоидентификација како една стратедиска „камуфлажа“ на интимен бугарски идентитет.³⁶

Објаснувањето на овој идентитетски феномен, секако, е сложено. Заминувањето на бугарската интелигенција од Вардарскиот и од Егејскиот регион во правец на Софија по Првата светска војна; забраната на бугарската култура и бугарската самоидентификација во овие региони; површноста на националните идентитети, наследени од османлискиот период, кај оние кои остануваат; социоекономските и демографските трансформации во контекстот на грчката и на југословенската држава од 20-тите години на 20 век³⁷; акултурацијата на локалните Словени изведена преку модерен образовен систем и преку други средства: ова се некои од аспектите кои, кај славофоните

34 Македонија, *Сборник од документи и материали*, стр. 711-712.

35 Иван Катарциев, *Македонија сго години по Илинденскиот востание*, Скопје, Култура, 2003, стр. 229.

36 Костадин Палешутски, *Македонскиот впрос во буржоазна Југославија 1918-1941*, София, БАН, 1983, стр. 76.

37 За српска Македонија во текот на 20-тите години на 20 век: Владан Јовановиќ, *Југословенска држава и Јужна Србија 1918-1920*, Белград, ИНИС, 2002. За грчка Македонија: Peter Mackridge, Eleni Yannakakis (eds.), *Ourselves and Others. The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Oxford & New York, Berg, 1997; Anastasia Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, Chicago, The University of Chicago Press, 1999.

Македонци од Вардарска и Егејска Македонија, формираат сè повеќе македонска и сè помалку бугарска припадност. Исто така, не треба да се заборават ниту националните политики на комунистичките партии кои, набргу, се покажале како најзначајни актери на Македонското прашање.

Во јануари 1934 г., политичкиот секретаријат на Извршниот комитет на Коминтерната изгласал резолуција со која го признава постојното на различна македонска *нација* и јазик и инсистира на создавање независна Македонија.³⁸ Идејата за Балканска федерација се симнала од агендата. Резолуцијата на интернационалната комунистичка централа подоцна станала предмет на бројни дискусии. Но, таа само развила некои формули, претходно зародени од страна на балканските комунистички партии, особено од БКП.³⁹

Освен тоа, со приближувањето на Втората светска војна, линијата станала доста нејасна затоа што, во согласност со новата политика на Москва, македонската независност исчезнала од проектите. По VII конгрес на Коминтерната (1935), целта била да се создадат „народни движења“ со други антифашистички партии: планот за распадот на Југославија и Грција преку сецесија на Вардарскиот и Егејскиот регион не бил наклонет на предвидениот патриотски договор. Наскоро, промената на границите меѓу „буржоаските“ држави на Балканот го вознемирило комунистичкото „братство“.

Во пролетта 1941, бугарската армија, сојузена со Германија, влегла во југословенска Македонија и во источните делови од грчка Македонија каде што воспоставила окупациски режим. Во оваа ситуација, бугарската и југословенската комунистичка партија почнале да се расправаат за припадноста на комунистичката организација во Вардарскиот регион.⁴⁰ За првпат, но не и за последен, двете „интернационалистички“ партии влегле во конфликт кој во голема мера потсетувал на традиционалните „шовинистички“ караници меѓу Софија и Белград. Благодарение на Сталин, Комунистичката партија на Југославија излегла како победник: македонските комунисти биле ставени под раководство на КПЈ, која требало да организира антифашистичка борба за „национално ослободување“ против бугарската окупација.

Ако ѝ веруваме на историографијата од Скопје, мнозинството

38 Види ги спомените на македонскиот активист Димитар Влахов (*Мемоари*, Скопје, Нова Македонија, 1970, стр. 356-357) за преземањето на оваа одлука.

39 За политиката на БКП која за да го стави под своја контрола македонското движење основа своја ВМРО (Обединета): Дечо Добринов, ВМРО (*обединена*), Софија, Универзитетско издателство, 1993.

40 Станува збор за скандал во врска со шефот на регионалниот Покраинскиот комитет на КПЈ, Методиј Шаторов-Шарло. По окупацијата, тој претпочитал да го стави Комитетот под раководство на БКП: Костадин Палешутски, *Југославската комунистическа партија и македонскиот впрнос (1919-1945)*, Софија, БАН, 1985, стр. 285-288.

Македонци ја отфрлиле опресивната доминација на Софија. Во реалноста, бугарската армија била прифатена како „ослободителна“ од еден дел на локалното население.⁴¹ Но, постепено, рестриктивниот и авторитарен карактер на бугарскиот режим предизвикал омраза. Во 1943 г., како и насекаде на Балканот, комунистичките партизански движења зеле залет. На крајот од истага година, АВНОЈ („парламентот“ на југословенскиот комунистички отпор) и Фронтот на бугарската татковина (*Ошечесѝвен фронт* или ОФ, основан од БКП) истовремено го признаваат правото на Македонците за национално обединување. На 2 август 1944 г. – втор Илинден – победоносните партизани на Јосип Броз Тито прогласиле македонска држава во вардарскиот дел, *ri mont* на обединувањето на цела Македонија во рамките на новата југословенска федерација.

На тој начин започнало создавањето на институционалната рамка на малата југословенска нација, но и на нејзините симболи, култура, односно стандардизиран јазик.⁴² Првата „Комисија за воспоставување на македонски јазик, азбука и правопис“ (*Комисија за установуене на македонскиот јазик, азбука и правопис*) ги одржувала своите седници кон крајот на ноември и во почетокот на декември 1944 г. Неколку месеци подоцна, конечната македонска азбука била готова. Во меѓувреме, започнала стандардизацијата на граматиката и лексиката, процес воден од младиот филолог Блаже Конески.⁴³ Резултатот – денешниот македонски јазик – е уверлив. Ако, пред јазичната кодификација, македонските словенски дијалекти можеле да бидат сметани за бугарски⁴⁴, по активността на Конески, идиомот зборуван на двете страни на Вардар во извесна смисла е еднакво близок до бугарскиот колку и до српскиот.

„Дебугаризаторскиот“ и „србизаторскиот“ аспект на македонскиот *nation building*, започнат во Титова Југославија, е често истакнуван од страна на полемичарите од Софија. Пред Втората светска војна, Македонците не го изгубиле целосно пробугарскиот став на генерациите од османлискиот период. Но, релативно бргу по создавањето на

41 Командантот на македонскиот отпор – црногорецот Светозар Вукмановиќ-Темпо – признавал дека „народот“ ги пречекал со цвеќиња бугарските, па дури и германските окупатори: Палешутски, *Ibid.*, стр. 304.

42 За ова прашање: Stefan Troebst, “Yugoslav Macedonia, 1943-1953: Building the Party, the State and the Nation” во Idem, *Das makedonische Jahrhundert*. За создавањето на симболите и на македонската национална меморија: Keith Brown, *The Past in Question. Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton, Princeton University Press, 2003. Види, исто така: Jean-François Gossiaux, *Pouvoirs ethniques dans les Balkans*, Paris, PUF, 2002.

43 За ова прашање: Стојан Ристески, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Скопје, Студентски збор, 1988; Victor Friedman, “The First Philological Conference for the Establishment of the Macedonian Alphabet and the Macedonian Literary Language: Its Precedents and Consequences” во Joshua Fishman (ed.), *The Earliest Stage of Language Planning. The ‘First Congress Phenomenon’*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1993; Idem, “The Implementation of Standard Macedonian: Problems and Results”, *International Journal of the Sociology of Language*, 131, 1998.

44 Секако тоа е традиционалниот поглед на бугарските лингвисти: Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter, 1929.

југословенската република во 1944 г., последните траги од бугарскиот идентитет исчезнале од вардарскиот регион. Треба да се признае дека овој резултат не бил постигнат без насилство: најактивните бугарски националисти биле егзекутирани или затворени. Македонскиот историчар Катарциев го потврдува овој факт, изјавувајќи дека за „хомогенизација на македонското национално чувство“ биле, исто така, применувани и репресивни методи.⁴⁵ Во секој случај, тие не предизвикале реакција кај водачите на Бугарската комунистичка партија. Тие останале верни на коминтерновското признавање на Македонците како посебна словенска националност и му објавиле војна на „буржоаскиот шовинизам“ во Бугарија.

Две децении подоцна, истата партија ќе го прифати спротивното гледиште: Македонците „во реалност“ се етнички Бугари, нивната историја сочинува дел од онаа на „бугарскиот народ“, нивниот јазик е бугарски дијалект. Дваесет години подоцна, тајните служби на бугарскиот комунистички режим ќе воспостават контакти дури и со поранешните „фашисти“ на ВМРО – во име на бугарскиот „патриотизам“. Овој труд се обидува да ја објасни оваа радикална промена. Но, пред да се премине на бугарско-југословенските полемики по 1944 г., пред сè, треба да се истакне еден првичен заклучок.

Покрај претензијата дека имаат монопол врз „историската вистина“, протагонистите на овие расправи предлагаат крајно селективни и проблематични читања на минатото. Бившојугословенските Македонци ги бараат своите корени далеку во времето. Но, малку документи го потврдуваат постоењето на македонски етнички или национален идентитет кај Словените од Македонија пред 20 век. Бугарите се сигурни дека тие, секогаш, биле нивни сонародници: сите големи личности на словенската историја на Македонија би биле етнички Бугари. Меѓутоа овој пристап останува затворен во клишеата на есенцијализмот и тој не дозволува да се разбере развојот на македонскиот национален идентитет. далеку од разбирање на сложениот процес на формирање на етничките и национални припадности, бугарската историографија се судира со симплицизмот на теоријата за „српски заговор“ кој ги имал „откорнато“ „бугарските Македонци“.

Српскиот – или, пак, југословенскиот – придонес за изградбата на македонскиот идентитет не треба да биде потценет. Како што видовме погоре, српските научници ја поддржувале тезата за постоење на еден посебен славомакедонски етнос. Македонци, образувани во српски училишта, се првите кои објавиле трудови на локален словенски говор, различен од бугарската стандардизирана норма. Актуелната

45 Катарциев, *Ibid.*, стр.12. Cf. Димитър Гоцев, *Новата национално-освободителна борба във Вардарска Македонија (1944-1948)*, София, МНИ, 1998.

македонска држава е продолжение на една југословенска република. Нејзината територија претходно била дел од Србија и од кралска Југославија. Таа е рамка за создавањето на македонските партизани кои, во текот на Втората светска војна, зеле оружје против трупите на бугарската окупација. Тие се бореле на страната на партизаните од Србија и од другите југословенски региони. Токму во рамките на Титова Југославија Македонците обезбедиле стандардизиран јазик и азбука, во голема мера под влијание на српската јазична норма.

Но, во реалноста, не само Србите, туку и Грците и *Буџариите* придонесле за создавањето на македонскиот национализам. Од 19 век, пропагандистичките стратегии на овие три соседи на Македонија обликувале одредени основни елементи на нивниот денешен ривал. Не треба да се заборави дека македонскиот национализам ја позајмил референцата за античка Македонија, и со тоа името на земјата, од грчкиот национализам. Врската со бугарскиот национализам е, исто така, тесна. Македонскиот национален идентитет вклучил една долга низа на бугарски идеолошки претстави, во прв ред картографијата која ги означува границите на голема „географска Македонија“. Територијалните разграничувања кои денеска се присвојувани од страна на националистите од Скопје се појавуваат за првпат врз основа на бугарските

Географска Македонија Современо македонско гледиште

карти од 19 и почетокот на 20 век.⁴⁶

Истата просторна слика на „Татковината“ била популаризирана од страна на активистите на Внатрешната македонска револуционерна организација. Бугари според самоидентификација, македонските револуционери од османлискиот период и од меѓувоениот период започнале автономистички политички програми, односно строго осамостојувачки, кои се разликуваат од дискурсот за „Голема Бугарија“. Нивната активност создала некои од идеолошките претпоставки, кои политичкиот и културниот контекст на кралска, а потоа Титова, Југославија ќе ги трансформира во македонски национализам различен од бугарскиот. Македонската историографија наследи и еден добар дел од бугарскиот историски наратив, особено за средновековното минато и за османлискиот период.

Поделена географска Македонија: современо македонско гледиште

Софија е сигурно дел од „заговорот“ кој го овозможил создавањето на идентитетот на современите Македонци. Во тој поглед, учеството на Бугарската комунистичка партија било клучно: од 20-тите години на 20 век, таа ја промовирала тезата за посебниот национален карактер

46 Cf. етнографијата на Васил Кънчов, *Македонија. Етнографија и статистика*, София, Държавна печатница, 1900.

на словенските Македонци. Таа, пак, била формулирана конкретно од страна на Георги Димитров, славниот водач на БКП и на Коминтерната. Од 30-тите години на 20 век, бугарските комунисти, родум од Македонија, се вклучиле во создавањето на македонска историографија, па дури и на македонската литература: тоа е особено случајот со пиринскиот поет Никола Вапцаров. Подоцна, овие факти ќе бидат особено непријатни за Софија, па Бугарската комунистичка партија ќе стори сè за да ги скрие.

ГЛАВА 1

ИДЕЈАТА ЗА БУГАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКА ФЕДЕРАЦИЈА И „МАКЕДОНИЗАЦИЈАТА“ НА ПИРИНСКИОТ КРАЈ

Проектите за јужнословенска федерација

Како и во другите земји од Источна Европа, Комунистичката партија во Бугарија дошла на власт благодарение на инвазијата на Црвената армија. На 9 септември 1944 г., во Софија се формирала влада на Отечествениот фронт (ОФ) – коалиција на антифашистички партии, формирани по иницијатива на комунистите. Доста брзо, тие успеале да го стават под своја контрола целиот систем на државата, а ОФ се покажал дека е обичен инструмент, кој го легитимизира преземањето на власта од страна на БКП.

Уште од почетокот, новата власт започнала преговори со југословенското комунистичко раководство. Во согласност со советските планови, но и со сопствена цел да излезе од меѓународната изолација која му се заканувала на поранешниот сојузник на нацистичка Германија, Софија барала да учествува во завршната фаза на војната против неа. Во почетокот на октомври 1944 г., Бугарија и Југославија потпишале договор за воена соработка, насочен против германските трупи кои се повлекувале од Балканот. Но, преговорите не застанале тука. Комунистичките водачи на двете земји – Георги Димитров и Јосип Броз Тито – разгледувале многу поамбициозен проект: создавање на една голема федерација на јужните Словени, од Јадранот до Црното Море. По примерот на претходните проекти за Балканска федерација, централниот влог на оваа идеја е иднината на Македонија и, особено, обединувањето на нејзините поделени географски делови.⁴⁷

⁴⁷ Планот за бугарско-југословенската федерација предизвикал интерес кај повеќе истражувачи. Особено ќе се користат: Милчо Лалков, *От надежда към разочарование. Идеята за федерация в балканския Югоизток (1944-1948 г.)*, София, Век 22, 1993; Добрин Мичев, *Македонскиот вџпрос и българо-югославските отношения (9 септември 1944-1949)*, София, Университетско издателство, 1994; Новица Велјановски, *Македонија во југословенско-бугарските односи 1944-1953*, Скопје, ИНИ, 1998.

Преговорите, сепак, не биле лесни: планот се судрил со различните интереси на засегнатите земји. Претставниците на новата југословенска македонска држава инсистирале на брзо ставање на Пиринскиот регион под нивна власт – единствениот дел на географска Македонија кој ѝ припаѓа на Бугарија. Што се однесува до раководството на БКП, тие реагирале со крајна претпазливост против овие обиди. Наскоро пријателството со нивните југословенски другари било изложено на опасност да се претвори во конфликт. Во овој амбиент, Сталин интервенирал во неговата веќе вообичаена улога на судија.

Под негово покровителство, консултациите за договорот за унија меѓу Бугарија и Југославија продолжиле во текот на зимата 1944-1945. Амбициите на Скопје биле оладени, но почнал да се насира еден друг проблем меѓу Софија и Белград. Иако југословенското раководство предлагало интеграција на Бугарија во рамките на Југославија како седма федерална република, водачите на Бугарската комунистичка партија и држава инсистирале за една биполарна бугарско-југословенска федерација.⁴⁸ Членот на југословенското раководство, Едвард Кардељ, ѝ ветувал на Бугарија статус сличен на оној на Србија, Хрватска итн., според принципот 6 + 1. Но, секретарот на ЦК на БКП Трајчо Костов побарал решение од „австроунгарски“ тип, заснован врз принципот 1 + 1.⁴⁹

Мотивацијата на комунистичките раководители била секако „патриотска“: Бугарите како Костов сметале дека југословенското сценарио значело целосно губење на државноста на Бугарија и прекин на една „долга“ историска традиција. Зад овие тврдења, исто така, се забележува гледиште, традиционално во Бугарија, кое ја претставува Југославија како политичка творба раководена само од „Србите“. Очигледно, за Софија формулата 6 + 1 значела, „голтање“ на Бугарија од страна на Србија. Од нивна страна, раководителите на федерална Југославија не гледале никаква причина за Бугарија да има привилегиран статус во однос на оној на Хрватска, Словенија, Македонија или на самата Србија.

Што се однесува до Сталин, во почетокот, тој ја одобрувал бугарската позиција и ја благословил биполарната варијанта на јужнословенското обединување.⁵⁰ Но, набргу, меѓународниот контекст предизвикал промени во мислењето на „Големиот брат“. Во февруари 1945, конференцијата на Јалта потврдила одредени претходни договори меѓу Сталин и Черчил, кои на Москва ѝ доделиле еднакво влијание

48 Види ги проектите за договорот за унија елаборирани од југословенската и од бугарската страна во зборникот на документи БКП, *Коминтернџт и македонскиот вџпрос, 1919-1946*, т.2, Софија, ГУА при МС, 1999, стр. 1179-1185, односно стр. 1185-1191.

49 Cf. Далков, *Ibid.*, стр. 178-180.

50 БКП, *Коминтернџт и македонскиот вџпрос*, стр. 1174, 1196.

во југословенските прашања како она на Западот. Овој факт го усложнувал прашањето на бугарско-југословенското обединување, на кое Лондон и Вашингтон силно му се спротивставувале.

Сепак, Сталин дефинитивно не ја прекинал идејата за јужнословенска федерација и препорачал нејзина постепена реализација. Во април 1945, во Москва, преговарачките страни дошле до одреден договор за следните етапи. Но, по Втората светска војна, проектот се одолговлечил подолго време – најмалку до летото 1946 кога вниманието на Сталин и на раководителите од регионот било концентрирано врз развојот на Мировната конференција во Париз.

Во меѓувреме, останале точките на тензија меѓу југословенските раководители и оние на БКП. Последниве се лутеле на „ароганцијата“ на основачите на новата Југославија. И покрај нејзиното учество во завршната офанзива против германските сили, Бугарија била гледана како една од победените земји, дотолку повеќе што бугарското партизанско движење било многу помалку развиено од југословенската „народноослободителна борба“. Прашањето за моментот на обединувањето на Пиринска со Вардарска Македонија продолжило да тежи, особено во комуникациите со македонските раководители. Ако водачите од Скопје инсистирале на приоритетот на овој процес, нивните колеги во Софија се обидуваале да го одвојат во функција на напредок во „братското“ приближување меѓу Бугарија и Југославија. Истовремено, раководителите од Софија се обидуваале да го поврзат ова прашање со проблемот на враќање на „западните краишта“ кон Бугарија – т.е. на пограничните региони доделени на Белград по Првата светска војна, а населени со „етнички Бугари“.

Во јуни 1946, ситуацијата еволуирала: Сталин му предложил на раководството на БКП воведување „културна автономија“ во Пирин, како прв чекор кон обединувањето на Македонија.⁵¹ Оваа директива набргу била одобрена од Централниот комитет на БКП. Тој одлучил да започне кампања за промоција на македонскиот јазик и култура во пиринскиот дел, изјавувајќи дека неговото обединување со федерална Македонија ќе се случи врз основа на договор за обединување меѓу Бугарија и Југославија.⁵² Така, Партијата конечно ја поддржала идејата за интеграција на Пирин во рамките на југословенска Македонија, притоа обидувајќи се да спречи воспоставување на политичка граница меѓу регионот и бугарската држава.

Првиот конкретен чекор кон јужно-словенската федерација требало да чека уште една година: кон крајот на јули – почетокот на август 1947, во Блед (Словенија), бугарскиот и југословенскиот водач, Георги

51 БКП, *Коминтернџт и македонскиот вџпрос*, стр. 1268-1271.

52 БКП, *Коминтернџт и македонскиот вџпрос*, стр. 1278-1284.

Димитров и Јосип Броз Тито (во присуство на македонскиот премиер Лазар Колишевски), се согласиле за низа договори кои се однесувале на политичките односи и на економската соработка меѓу двете земји. Специјално внимание ѝ било посветено на Пиринска Македонија, чиј план за конечно обединување со Народна Република Македонија бил потврден. Сепак, бугарската позиција се наметнала врз повеќе точки: обединувањето ќе биде целосно само врз основа на иден договор за унија меѓу Југославија и Бугарија, и паралелно, со враќање на западните краишта на Бугарија. Што се однесува до преодниот период, сувереноста на Бугарија во Пиринскиот регион била гарантирана, при што било отфрлено мешањето на власта на македонската република. За возврат, Софија била обврзана да воведи низа македонски културни институции во Пирин и да организира настава на македонски јазик и историја.⁵³

Договорот за „пријателство, соработка и заемна помош“ меѓу двете балкански земји бил потпишан само неколку месеци подоцна во Евксиноград (Бугарија), без да биде експлицитно употребен терминот „федерација“. Но, на крајот од јануари 1948, едно интервју на Георги Димитров го предизвикал гневот на Сталин. Без да ги консултира неговите последни визии за меѓународната ситуација, Димитров отворено предложил создавање голема конфедерација меѓу Југославија, Бугарија и другите „народни демократии“ во Источна Европа, вклучително и Грција. Сепак, таа во тој момент била растргната од сурова граѓанска војна, во која комунистите добивале само „теоретска“ поддршка од страна на СССР: Грција јасно сочинувала дел од Медитеранот, кој бил посакуван од Лондон.

Следувала итна средба во Москва, на која Димитров бил нападат за неговите предвремени изјави, иако дури и Сталин ја реafirмирал целта за забрзана федерација меѓу Југославија, Бугарија, како и Албанија. Но овој пат претставникот на Југославија, Едвард Кардељ, бил тој што го искажувал своето неприфаќање во врска со една таква унија. Наскоро, југословенското партиско и државно раководство го потвrdило својот „пресврт“ за проблемот во врска со федерацијата: таа била сметана за „ненавремена“.⁵⁴ Во март, раководителите на Централниот комитет на КПЈ испратиле телеграма до нивните бугарски колеги, во која ги изразиле нивните резерви. Оваа промена секако ги рефлектирала последните развои во односите меѓу Советскиот Сојуз и Југославија.

Од почетокот на 1948, се насирал личен конфликт меѓу Сталин и Тито: меѓународниот углед на последниот бил сметан за многу висок и заканувачки за првенството на советскиот диктатор. Во новата состојба, македонските раководители не се двоумеле да проговорат: во

53 За преговорите на Блед – cf. Лалков, *Ibid.*, стр. 243-251 и Slobodan Nešović, *Bledski sporazumi Tito – Dimitrov (1947)*, Zagreb, Globus, 1979.

54 Велјановски, *Ibid.*, стр. 222.

мај 1948, македонскиот премиер Колишевски го осудил „големобугарскиот шовинизам“ на власта на бугарскиот Отечествен фронт, при што повикувал на итно обединување на Пиринскиот регион со југословенската република.⁵⁵ Овој говор само дополнително ги усложнил веќе заладените односи меѓу Софија и Белград.

Несреќниот епилог на „медениот месец“ меѓу Бугарија на ОФ и Југославија на Тито дошол кон крајот на јуни 1948. Второто заседание на Информбирото, одржано во Букурешт, прифатило резолуција која ја осудила внатрешната и меѓународната политика на југословенското раководство. Тоа било обвинето дека води „тесно националистичка“ политичка линија. Оваа резолуција го означува почетокот на еден мошне насилан пропагандистички конфликт меѓу Советскиот Сојуз и „народните демократии“, од една страна, и Титова Југославија, од друга. Што се однесува до Бугарија, резолуцијата на Информбирото била брзо прифатена од страна на раководството на БКП кое, на неговиот XVI пленум, ја обвинило „националистичката“ политика на Југославија и, особено, нејзината претходна политичка интервенција во Пиринска Македонија.

Grosso modo, таков бил развојот на краткотрајните планови за бугарско-југословенска федерација – преговори кои во повеќе погледи ја допирале Македонија и, особено, регионот на Пирин. Повикувајќи се на цврстиот тон на југословенските претставници во врска со неговото обединување со македонската федеративна република, бугарската историографија од комунистичкиот период и малку подоцна⁵⁶ ја интерпретирала идејата за јужнословенска федерација како средство за „притисок“ врз Бугарија од страна на Белград. Југословенските раководители биле еднострано презентирани како „националисти“, „шовинисти“, читај „велико-Срби“, кои се стремеле да го „голтнат“ нивниот источен сосед или, барем, Пиринскиот регион.

Всушност, бројни гледишта го ставаат под сомнение ова толкување: уште во 1941 г., Георги Димитров му предложил на Сталин јужнословенска федерација.⁵⁷ Во почетокот на 1944 г., „пријателството“ и „сојузот“ меѓу Југославија и Бугарија биле повторно лансирани од страна на Димитров.⁵⁸ Податоците од овој тип покажуваат дека преку планот за голема јужнословенска држава раководството на БКП барало решение на деликатниот проблем за иднината на Македонија. Се чини

55 Види: Лазар Колишевски, *Асјекти на македонското ирашање*, Скопје, Наша книга, 1980, стр. 353-370.

56 Лалков, *Ibid.*, стр.9. Cf. Георги Даскалов, *Българо-югославските политически отношения 1944-1945*, София, Университетско издателство, 1989; Любомир Панайотов, Костадин Палешутски, Добрин Мичев, *Македонският въпрос и българо-югославските отношения*, София, II на БКП, 1987.

57 БКП, *Коминтернът и Македонският въпрос*, стр. 1102-1103, 1109.

58 БКП, *Коминтернът и Македонският въпрос*, стр. 1086-1087.

дека, од страна на бугарското раководство, и особено од Димитров, федерацијата била видена како еден начин да се биде верен на линијата на „обединување на географска Македонија“ и да не се изгуби целосно територијалниот интегритет на земјата преку отцепување на Пирин. Исто така, планот имал предности и на меѓународен план: покрај нејзиното кратко учество на страната на антинацистичките сили, Софија излегла од војната без меѓународен престиж, од страна на победниците, сè уште, била поврзувана со Хитлерова Германија и била под закана од нова казна слична на онаа по Првата светска војна. И, се разбира, требало да се води сметка за интересите и за сметките на Сталин: без него, преговорите за јужнословенска федерација не ќе биле можни.

Изградбата на македонскиот идентитет во Пирин: пописот од 1946 и културните промени

Во текот на бугарско-југословенските преговори, раководството на Бугарската комунистичка партија му доделило специјален статус на Пиринскиот крај – единствениот дел на географска Македонија кој од Балканските војни (1912-1913) ѝ припаѓал на Софија. Пирин, кој во почетокот му соодветствувал на административниот регион на Горна Џумаја⁵⁹, бил предмет на активна внатрешна политика и, наскоро, на низа контроверзии со Титова Југославија.

Од есента 1944, административниот статус на Пирин бил, во најмала рака, двосмислен. Југословенските македонски раководители се обидуваа таму да воспостават сопствена мрежа на комитети, кои ги поништувале структурите на бугарската држава. Мошне брзо, силното влијание на активистите од Скопје врз организацијата на БКП и Отечествениот фронт (ОФ) во Пирин станале толку загрижувачки, што раководството на Партијата во Софија било принудено да реагира против „државата во држава“, која била во тек на создавање.⁶⁰ Во почетокот на месец ноември 1944 г., Политбирото на Централниот комитет на БКП одредил дека обединувањето на Горна Џумаја со Вардарска Македонија ќе се оствари само по обединувањето на Бугарија и на Југославија⁶¹ – линија која, воопшто, нема да се промени пред конфликтот од 1948 г. Сепак, во согласност со проектите за јужнословенска федерација, по наговор на водачите на БКП, регионалните структури на Партијата и ОФ презеле „популаризација“ на националниот македонски идентитет и на југословенската македонска држава.

59 Во 1949 г., административната поделба „област“ била заменета со „округ“ и следната година, главниот град Горна Џумаја бил преименуван во Благоевград. Во 1987, округот Благоевград бил вклучен во областа на главниот град Софија. Од 1999, Благоевград одново е центар на област.

60 Види ЦПА/фонд 1/опис 6/архивна единица 2/лист 3-4 ; ЦПА/1/6/4/8.

61 ЦПА/1/6/7.

(Пиринска Македонија)

Во почетокот, оваа активност не ги минувала границите на површна пропаганда водена со бирократскиот јазик карактеристичен за периодот. На 11 октомври 1945 г., Пирин го славел националниот празник на македонската држава. Во исто време, една делегација била испратена во Скопје за да ја изрази „желбата“ на населението од Пирин за обединување со југословенска Македонија. Во Пирин на 29 ноември, се слаVELO и создавањето на нова Југославија, а локалните активисти на БКП испратиле честитки од „македонскиот народ“ од Пирин до раководството на КПЈ, до Тито итн.⁶²

Поттикот за поактивна и поорганизирана изградба на „македонската свест“ дошла дури во летото 1946 и му припаднала на оној што ги водел плановите за бугарско-југословенска унија – Сталин. Бугарските историчари, често, се повикуваат на неговата опомена, искажана во тој момент пред раководството на БКП. Препорачувајќи го давањето на „културна автономија“ на Пирин, „таткото на народите“ одредил: „[тврдењето] дека нема развиено македонско чувство во рамките на населението не значи ништо. Во Белорусија, исто така, немаше таква свест [белоруска] во периодот кога таму постоела советска република. А ипак, се покажа дека навистина постоел белоруски народ...“⁶³ Сталин

62 Веселин Ангелов, *Хроника на едно национално претелство*, Благоевград, Универзитетско издателство, 1999, стр. 64. Овој вид документи, често, се експлоатирани од страна на македонските историчари: на пример, Васил Јотевски, *Националната афирмација на Македонијте во Пиринскиот дел на Македонија 1944-1948*, Скопје, ИНИ, 1966.

63 БКП, *Коминтернът и Македонскиот вѣпрос*, стр. 1269.

го сметал создавањето на македонски идентитет во Пирин за еден вид национален инженеринг ист како *коренизацијата* преземена не само во Белорусија, туку и во другите советски републики.⁶⁴ На бугарските комунисти им останало само да ја применат во практиката оваа директива.

Во август 1946, за време на X пленум, Централниот комитет на БКП официјално решил да му се додели културна автономија на Пиринскиот крај.⁶⁵ Локалното население требало да биде запознато со македонскиот јазик и литература, како и со историјата на „македонскиот народ“. Истовремено, раководството на Партијата појаснило дека вклучувањето на регионот на Горна Џумаја во југословенска Македонија треба да биде реализирано на начин со кој би се избегнало воведување на „царинска или на друга“ граница меѓу Бугарија и Македонија: напротив, обединувањето на Македонија требало да ги „засили“, економските и културните врски меѓу двете земји. Овој аспект потврдува дека раководството на БКП не било наклонето безрезервно да му го даде Пирин и, воопшто Македонија, на Белград: за возврат, таа барала формула која ѝ дозволувала да одржува контрола во регионот. Ова премолчување било особено видливо во фактот дека шефовите на БКП препорачувале давање на второ бугарско државјанство (*гражданство*) на сите со потекло од Пирин, доколку, по обединувањето го посакаат тоа.⁶⁶

Во секој случај, наскоро се виделе плодовите на новата политика – особено во текот на првиот попис на населението во комунистичка Бугарија, кој бил спроведен во декември 1946 г. Тоа бил прв попис во Бугарија кој потврдувал постоење на „Македонци“ како посебна „народност“: бугарскиот и македонскиот концепт на народност повеќе соодветствува на францускиот поим „етничко потекло“. Резултатите од 1946 г. покажуваат доста висок процент на „Македонци“ и го потврдуваат нивниот мнозински карактер во Пирин: пописот ја дал бројката од 169 544 лица кои изјавиле македонска народност, од кои 160 641 живеат во регионот на Горна Џумаја (63,6% од неговото целокупно население).⁶⁷

Денес бугарските историчари опишуваат низа измами и употреба на „притисок“ во текот на реализацијата на пописот: за нив, „Македонците“ од 1946 г. биле добиени на еден шпекулативен и насилан начин. И, навистина, има бројни документи кои го потврдуваат овој впечаток. Во пресрет на пописот, локалните партиски раководители испратиле писма до градоначалниците на пет околии од регионот, одредувајќи дека целото население треба да биде попишано како „македонско со исклучок

64 За етнонационалната политика во времето на Сталин, позната како коренизација: Terry Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

65 ЦПА/1/5/7/1-2; БКП, *Коминтернът и Македонскиот въпрос*, стр. 1278.

66 БКП, *Коминтернът и Македонскиот въпрос*, стр. 1284.

67 Податоците за „Македонците“ во Централните државни архиви – ЦДА/210/1/764/860.

на Евреите, Циганите, Турците и Бугарите дојдени од [внатрешноста на] Бугарија. Бугарите муслимани треба, исто така, да бидат попишани како Македонци...“⁶⁸ Еден од локалните партиски активисти подоцна изјавил: „Во рејоналниот комитет, ни кажаа дека ако [на пописот] не обезбедиме 70% Македонци, треба да си ги земеме шайките и да бејаме“.⁶⁹ Секретарот на комитетот на БКП за Петричката околија го признал следново: „Во секој на пописот, ние вршеме притисок (најшиок). Рејоналниот комитет не обврза да рејсистрираме 60-70% Македонци во нашата околија. Ние ја засиливме работата и имавме 90% Македонци“.⁷⁰

Други документи обезбедуваат детали за „притисокот“ кој понекогаш имал карактер на директен ултиматум. Еден од локалните активисти на Партијата сведочи: „Јас, едноставно, им се заканив на луѓето да се декларираат како Македонци“.⁷¹ Лицата кои одбиле да го направат биле обвинети дека се „фашисти“, „големобугарски шовинисти“ итн. Сведошвата на активистите, сепак, се едногласни: „Вистинската состојба во нашиот подрачје [покажува] дека населението не прави разлика меѓу Македонци и Бугари“.⁷² Еден од локалните секретари на Партијата констатирал дека „Населението не прави разлика меѓу Македонци и Бугари. Јас на постојат лица им поставив прашање дали знаат што се тие, и тие ми одговараат: 'бугарски Македонец'...“⁷³

Во други случаи, овој рејонален македонски идентитет не постоел: функционерите на околијата на Разлог требало да им се спротивстават на луѓето кои признавале дека, воопшто, не се чувствуваат како Македонци.⁷⁴ Еден извештај на комитетот од Петричката околија сведочи за отсуство на ентузијазам за „всадување“ на „македонска национална свест“ дури и кај локалните кадри на Партијата: тие ја сметале околијата за „бугаризирана“ и некои одделе дотаму да тврдат дека немало Македонци ниту во југословенска Македонија.⁷⁵ Овие активисти признаваат „Пред Хиленум, сите членови на биројот [на комитетот на околијата Петрич], се сметавме за Бугари. Појоа, врз основа на јартишката дисциплина ние се попишавме како Македонци“.⁷⁶

68 Cf. Ангелов, Ibid., стр. 134; Мичев, Ibid., стр. 277. Употребените документи од страна на Мичев и Ангелов се собрани во колекцијата ГУА при МС, *Македонскиот впркос во бугаро-југославските одношения (1944-1952 г.)*, Софија, Универзитетско издателство, 2004.

69 Мичев, Ibid., стр. 274. Cf. ЦПА/1/13/112/26.

70 ЦПА/1/5/21/13.

71 Ангелов, Ibid., стр. 129.

72 ЦПА/1/6/431/1. Документот е, исто така, цитиран кај Мичев, Ibid., стр. 278. Cf. ЦПА/1/13/112/22-23.

73 ЦПА/1/13/112/2 и 23.

74 ЦПА/1/12/125/92. Според одредени извори, луѓето од Пирин често им го припишувале именувањето „Македонец“ на членовите на ВМРО на Иван Михајлов од периодот меѓу двете светски војни. Еден дел од локалното население не чувал добри спомени од нив и имал стереотипи и кон самата идентификација „Македонец“ – види: ЦПА/1/5/21/13.

75 ЦПА/1/6/431/1.

76 Ангелов, Ibid., стр. 139.

Така, повеќето расположливи документи ја потврдуваат тезата дека бројот на „Македонци“ од 1946 г. во голема мера бил измислен на чисто административен начин. Попишувачите, ретко, ги прашувале локалните луѓе од која „народност“ се и оваа рубрика била, често, пополнета според официјалните директиви.⁷⁷ Некои „слабо обмислени“ аспекти од првиот попис, исто така, го потврдуваат неговиот силен бирократски карактер. На пример, во необјавените статистики, 132 010 „Македонци“ од Пирин се опишани со бугарски „говорен јазик“, наспроти 28 611 кои зборувале „македонски јазик“. Раководството на Партијата ја утврдило само македонската *народност* на локалните, но отсуството на јасни директиви што се однесува до опишувањето на *јазикот* дало големо мнозинство на „Македонци“ кои зборуваат „бугарски“.

Меѓу другото, добро се гледа дека извршувањето на пописот било диктирано преку брза промоција на Пирин во „македонски регион“. На пример, во Софија, според официјалните извори, со потекло од Вардарска и од Егејска Македонија биле околу 20 000, но пописот регистрирал само 2 407 „Македонци“.⁷⁸ Очигледно, создавањето на македонскиот национален идентитет, започнат од БКП, се фокусираше, речиси, ексклузивно на регионот предвиден да стане дел од југословенската република.

Се разбира, пописот, воопшто, не го исцрпил репертоарот на средства за „македонизација“ на Пирин. Во мај 1947 г., во главното место на регионот – Горна Џумаја – била отворена македонска книжарница, а локалните структури на Партијата се ангажирале во нејзината промоција.⁷⁹ Подоцна, книжарници од овој тип биле отворени и во други околински центри како во Неврокоп, Петрич и Разлог. Следувало пристигнувањето на едно македонско „патувачко кино“ со мала библиотека, која патувала меѓу селата од регионот, презентирајќи ги „успесите“ на младата југословенска република. Регионалниот весник *Пиринско дело* почнал да објавува статии на македонски, вклучително и воведи во македонскиот литературен јазик, напишани од филологот Блаже Конески од Скопје. Истовремено, регионот неуморно пречекувал раководители и научници, хорови и други културни установи дојдени од југословенска Македонија.

Втората половина на 1947 г. и почетокот на 1948 г. го обележале врвот на воведувањето на „културно-националната автономија“. Во ноември 1947 г., во Горна Џумаја бил отворен „македонски народен

77 Cf. ЦПА/1/12/452/12.

78 Ангелов, *Ibid.*, стр. 152.

79 Книжарницата нудела бројни идеолошки марксистичко-ленинистички книги, дела од советската литература, преведени на македонски, но, исто така, и учебници за македонски, првата „Граматика на македонскиот јазик“ од Круме Кепески (1946), изданија на Григор Прличев (*Сердарот*), Крсте Мисирков (*За македонските работници*), Кочо Рацин и на современи поети како: Венко Марковски и Славко Јаневски: ЦДА/299/1/8/12-14.

театар“, воден од страна на режисерот Илија Милчин од Скопје. Истовремено, владата на Народна Република Македонија доделила 149 стипендии за студенти од регионот, кои сакаат да ги продолжат нивните студии во Скопје. Речиси ист број на ученици заминал да учи во гимназиите во југословенска Македонија, додека десетина наставници од Пирин минале низ курсеви за квалификација за учители, организирани на другата страна од границата.⁸⁰

Ова превоспитување имало конкретна цел: во текот на учебната 1947-1948 година, во училиштата од регионот било воведено учење на македонски јазик и историја на Македонија. Но, бидејќи Бугарија, сè уште, не располагала со кадри подготвени да ги водат овие нови дисциплини, Народното собрание во Софија изгласало резолуција, која одобрила назначување на учители од југословенска Македонија. Така, во декември 1947 г. дошле 56 наставници.⁸¹ Тие почнале да развиваат амбициозна активност со цел да ја популаризираат македонската литература и јазик не само во училиштата, туку и во рамките на целото население од регионот на Горна Џумаја: тие организирале недели на „македонската книга“ и други културни манифестации од овој тип. Започнале курсеви за описменување на неписмените од регионот, кои биле водени на македонски. Исто така, еден дел од населението и локалните институции биле обврзани да се претплатат на македонски весници. Министерството за образование, исто така, презело низа „исправки“ во бугарските учебници по историја и географија: отсега тие требало да водат сметка за постоењето на една друга словенска нација во Бугарија.⁸²

Денес, една од контроверзните точки меѓу бугарските и македонските историчари се однесува на начинот на кој овие промени биле прифатени од страна на локалното население. Во Бугарија се претпоставува дека тоа активно се спротивставило на „македонизацијата“. Но, залудно ќе бараме, во историографските публикации, податоци кои откриваат масовен активен отпор. За да го докажат ова, историчарите од Софија особено се повикуваат на непријателските реакции искажани од опозициските партии и од не-комунистичките средини – како поранешните приврзаници на ВМРО на Иван Михајлов.⁸³ Тие или, барем, луѓето квалификувани како „михајловисти“ од страна на власта го организирале единствениот отпор спрема новиот режим во Пирин. На пример, во 1946 г., овој тип на активисти во Свети Врач јавно проповедал дека „македонскиот народ“, воопшто, не претставува посебна „нација“.⁸⁴

80 Мичев, *Ibid.*, стр. 344.

81 Велјановски, *Ibid.*, стр. 189. Во март 1948, нивниот број се искачил на 93 лица.

82 Cf. Ангелов, *Ibid.*, стр. 195.

83 Мичев, *Ibid.*, стр. 251-263. Дури кон крајот на периодот за кој станува збор, БКП успеала да воспостави тоталитарен систем и целосно да ја уништи опозицијата.

84 AMBP/2/1/79/3.

Што се однесува до остатокот од населението на Пирин, документарните извори поскоро сведочат за една релативна инертност. Тие, во исто време, го преиспитуваат „успехот“ изјавуван од некои локални активисти на Партијата и „ентузијазмот“ кој денеска се раскажува од историчарите од Скопје. Засведочен е недостиг од вистинска инспирација наспроти културната автономија, на пример, од страна на секретарот на комитетот на Разлошката околија: тој констатира дека „македонската свест е многу замрена (*многу замрјало*)“.⁸⁵ Агитпропот од истиот комитет сметал дека, и покрај бројните младинци испратени да ги продолжат студиите во Народна Република Македонија и присуството на 14 македонски учители во регионот, прогресот на македонскиот идентитет бил, сè уште, бавен.⁸⁶

Некои новини, како учењето историја и географија на Македонија, минале без да предизвикаат посебен ентузијазам, но исто така и без проблеми.⁸⁷ Но, не било исто со најзначајната карактеристика на етничкиот идентитет охрабрен од Партијата – македонскиот *јазик*. Тој претставувал реален проблем. Книгите од Скопје купени во книжарницата во Неврокоп не биле читани особено „*зайшоа шшо не ѝо разби-рале добро јазикои*“.⁸⁸ Проблемите кои се однесуваат на неговото учење на вистина предизвикале незадоволство, искажано со бојкоти.

Секретарите на партиските комитети во Пирин констатирале дека населението го смета македонскиот јазик за мошне „србизиран“ и „не-природен“. Според некои извори, јазикот „никаде“ не бил прифатен „со лакомост и желба“.⁸⁹ Јазичната норма од Скопје била заснована врз дијалект различен од оној на Пирин и стандардизиран под српскохрватско влијание. Без сомнение, тоа било причината поради која некои локални жители ја исмејувале, при што почнале да се шират слухови според кои македонските раководители, всушност, биле „Срби“.⁹⁰ Еден жител од селото Елешница јавно изјавил дека комунистите сакаат да ги претворат „Бугарите од регионот Горна Џумаја во Македонци, а потоа во Срби“.⁹¹ Двајца со потекло од Ковачевица, блиску до Неврокоп, во текот на пописот, одбиле да се регистрираат како „Македонци“ од страв да не бидат „испратени во Србија“.⁹²

Во еден извештај испратен до Централниот комитет на БКП, секретарот на регионалниот комитет, Крсту Стојчев, искрено изјавил дека македонскиот јазик бил „тежок“ за населението и дека интересот кон

85 Ангелов, Ibid., стр. 146.

86 ОПА/4/1/2/143.

87 Cf. ЦПА/1/5/21/15.

88 ЦПА/1/15/249/19.

89 ЦПА/1/12/465/16.

90 ЦПА/1/13/112/23, 28.

91 АМВР/2/1/80/16.

92 АМВР/2/1/118/2.

новите книжарници бил „слаб“.⁹³ Во есента 1947 г., регионалниот комитет бил обврзан да побара од раководството на Партијата одредени промени во македонските јазична норма и правопис за да може овие да станат „поприфатливи“ за населението од Пирин.⁹⁴

Локалната интелигенција, носител на традиционалниот бугарски национализам, изгледала особено тешка за „превоспитување“.⁹⁵ Започнале долга низа конфликти меѓу локалните учители и новодојдените наставници од Југославија.⁹⁶ Проблеми од овој тип се појавиле и во театарот на Горна Џумаја, каде што режисерот Милчин инсистирал на ексклузивна употреба на стандардниот македонски јазик. Во Разлог, публиката се вратила дома откако разбрала дека најавената претстава од страна на театарската екипа ќе биде прикажана на тој јазик.⁹⁷

Во сиве овие случаи, локалната партиска власт и бугарската држава се обиделе повеќе да им помогнат на гостите од југословенска Македонија, отколку да ги охрабрат формите на бојкот. Во 1948 г., секретарите на локалните комитети на БКП признале: *„Што се однесува до [македонскиот] јазик видовме дека луѓето немаа желба да го изучуваат зборот што не им бил познат, сепак, ние инсистиравме и, врз основа на административни мерки, ги твравме да го учат...“*⁹⁸ Иако Партијата организираше средби за да им ја разјасни на луѓето „потребата“ да го научат македонскиот, *„присутните лица не изгледаа убедени“*.⁹⁹ Поради тоа, оние што одбиле да учествуваат на курсевите по македонски јазик биле обвинети за „михајловизам“ – т. е. дека се приврзаници на „фашистичката“ ВМРО на Иван Михајлов.¹⁰⁰ Специјални мерки биле преземени особено за „идентитетската“ дисциплина на членовите на Партијата: тие ризикувале да бидат исклучени поради три отсуства на курсевите по македонски.¹⁰¹

Сепак, дури и во повисоките редови на БКП, се појавило одредено незадоволство во поглед на „македонизацијата“. Поранешниот активист на македонското движење од периодот меѓу двете светски војни, Владимир Поптомов, во повеќе наврати јавно изјавил дека во минатото, „македонскиот народ“ и неговите револуционери се сметале за „Бугари“.¹⁰² Тој дури ќе изјави дека, во одредени делови од Пирин,

93 ЦПА/1/6/245, Л. 6-7 – извештај од 24 јули 1947.

94 ЦПА/1/6/364/14.

95 Cf. ЦПА/1/5/21/8-11.

96 Повеќе детали – Ангелов, Ibid., стр. 228-234 ; Мичев, Ibid., стр. 349-351, 355-364.

97 Cf. Мичев, Ibid., стр. 373-374.

98 ЦПА/1/13/55/27.

99 ЦПА/1/13/112/8.

100 ОПА/5/1/5/252.

101 ЦПА/1/13/112/4.

102 Cf. Спореди ги објавените документи кај Веселин Ангелов, *Вик в сѐна. Материали за спротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацијата в Пиринскиот край (1944-1949)*, София, Печатница Симолини, 2005, стр. 124, 128, 130, 134-140, 155-156.

населението е, сè уште, „бугарско“ и дека Разлошката и Неврокопската околија требало да бидат исклучени од режимот на „национално-културната автономија“.¹⁰³ Поптомов, исто така, не се двоумел да испрати критики во врска со наметнувањето на македонскиот јазик во локалните училишта и „присилниот“ начин на спроведување на пописот од 1946.¹⁰⁴ Омразена од страна на многу лица, оваа идентитетска политика се покажала како краткотрајна.

Крајот на „културната автономија“ на Пирин и нејзините последици во рамките на македонската емиграција во Бугарија

Расколот меѓу Тито и Сталин во летото 1948 г. му ставил крај не само на проектот за бугарско-југословенска федерација, туку - *de facto* – и на културната автономија на Пирин. XVI пленум на ЦК на БКП (јули 1948 г.) изгласал специјална резолуција, „За положбата во Пиринскиот крај“, која ја осудува „националистичката“ политика на југословенските раководители кон Македонското прашање и нивното „мешање“ во Пиринскиот крај. Раководството на БКП, особено, го осудило „македонскиот национализам“ и „антимарксистичката и националистичката политика“ на раководителите на Народна Република Македонија.¹⁰⁵ Тие дури биле обвинети дека не ги признавале националните права на „бугарското малцинство“ во Вардарска Македонија и дека воделе политика на „терор“ во поглед на луѓето кои се сметале за „Бугари“.

Сепак, резолуциите од XVI пленум препорачувале продолжување, „со јоспојана енергија“ (*с неослабуваща энергия*), на политиката на „културна автономија на населението во Пиринскиот крај“. Училиштата требало да ја продолжат наставата за историјата на македонското движење и било поддржувано создавање аматерски „уметнички колективи“ (*художествени самодейни колективи*) кои требало да го промовираат локалниот фолклор (танци, народни песни и др.). Од друга страна, изучувањето на македонскиот јазик било прогласено за факултативно, и во иднина требало да биде водено од страна на „локални“ македонски учители.

V конгрес на БКП¹⁰⁶, одржан во декември 1948, само го продлабочил расколот меѓу бугарското и југословенското раководство. Еден дел

103 ЦПА/214/1/335.

104 ЦПА/214/1/65/1. Поптомов изјавил дека „јойисой во овој рејон [оној на Пирин] бил извршен од наши актиивисти на Ойечесивенной фронт со ирийисок одјоре кој немал айсолутио никакво чувствво и кој остйавил лош вйечайок кај народот“.

105 ЦПА/1/5/25/2-4, 27, 30-31.

106 Токму во текот на V конгрес партијата го вратила своето старо име „Бугарска комунистичка партија“ (БКП) на местото на „Бугарска работничка партија (комунисти)“ (БРП(к)).

од извештајот на Георги Димитров пред раководството на Партијата бил посветен на „Федерацијата на јужните Словени и Македонското прашање“. Димитров изјавил дека населението од Пирин има „милениумски“ тесни врски со „бугарскиот народ“, дека говори бугарски јазик и, освен тоа, дека целосно го отфрла „вештачкиот“ и „србизиран“ јазик од Скопје.¹⁰⁷ На овој начин, БКП направил одлучен чекор кон повторното воспоставување на бугарската националистичка интерпретација, која во меѓувреме била напаѓана.

Но, и овој пат, бугарскиот комунистички лидер не одел дотаму да го оспорува постоењето на македонскиот национален идентитет.¹⁰⁸ Така, од 1948, раководството на Партијата ја преиспитувала својата политика на „отстапки“ во регионот на Горна Џумаја, без притоа да го преиспита „македонскиот“ карактер на неговото население. Сепак, високите партиски форуми започнале кампања на антијугословенска пропаганда, која ќе трае до средината на 50-тите години на 20 век. Биле воведени клеветнички термини, како „титоисти“ или „колишевисти“, за да се дискредитираат југословенските раководители, наречени „шовинисти“, „бандити“, „предавници на марксизмот“, „ајџени на ајло-американскиот империјализам“ и „фашисти“. Постепено, со влошувањето на односите меѓу Софија и Белград, политичката клима во Пирин станала крајно неизвесна.

Учителите од Скопје биле избркани од регионот, прогонети како „агенти на Тито“ кои наметнуваат „македонски јазик кој нам ни е нејо-знајќи, србизиран [јазик]“.¹⁰⁹ Но, во Бугарија, сигурно не постоеле ниту „локални македонски учители“ за да ги заменат, ниту алтернативна македонска норма. Освен тоа, бугарската власт одлучила да ги врати сите ученици од Пирин, кои во моментот следеле настава во југословенска Македонија.¹¹⁰ Книжарниците во Горна Џумаја, Неврокоп и Петрич биле испразнети и целата литература на македонски им била предадена на комитетите на Партијата.¹¹¹ Сепак, раководството на Партијата не отишло дотаму да се откаже од македонскиот идентитет во Пирин и дури се обидело да го докаже континуитетот на својата политика.

Како член на политбироа на ЦК на БКП и уредник на нејзиниот весник *Работническо дело*, Владимир Поптомов бил задолжен да ја

107 Cf. Мичев, Ibid., стр. 462-464.

108 Ова ја претставува причината поради која цел еден дел од неговиот извештај пред V конгрес ќе биде изоставен од постхумните публикации за неговото дело: Cf. Йордан Баев, „Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 г. до края на 70-те години“, *Военноисторически сборник*, № 1, стр. 94.

109 ОПА/2/1/526/81.

110 Некои, сепак, ѝ останале верни на Југославија и подготвиле една декларација спротивна на резолуциите од XVI пленум на БКП: cf. ЦПА/1/6/514/13. Таков е случајот со идниот македонски историчар Иван Катарчиев, по потекло од околицата на Свети Врач (Сандански).

111 ЦПА/1/8/186/1.

формулира новата политика. Тој предложил продолжување на одредени мерки во училиштата во Пирин, како изучувањето на историјата на македонското револуционерно движење, а историчарот Дино Косев бил обврзан да подготви еден вид учебник за оваа дисциплина.¹¹² Населението од Пирин требало да биде образувано во духот на „славното и херојско минато на македонскиот народ“, но, на јазикот зборуван од страна на македонските револуционери од почетокот на 20 век, имено на бугарскиот.¹¹³

Бугарските раководители, исто така, во голема мера презеле дволична политика: од една страна, тие продолжувале да го охрабруваат „македонскиот патриотизам“ во регионот на Горна Џумаја, но од друга, тоа било правено врз бугарска јазична и „културна“ основа. БКП прибегнала кон најневиниот идентитетски инструмент, со тоа што акцентот на новата политика бил ставен врз изучувањето и јавното претставување на народните ора карактеристични за регионот (*нашиите крџини хора*).¹¹⁴ Инаку, македонската активност на театарот од Горна Џумаја била *de facto* суспендирана, а претставите на македонските автори „од Скопје“ (*скопјани*) биле осудени како „шпенденциозни и националистички“.¹¹⁵

Сепак, биле казнети и сите оние што се сомневале во постоењето на македонската нација и се повикувале на „бугарскиот јазик“ зборуван од Македонците.¹¹⁶ Комитетот од Неврокопската околија ја осудил самоидентификацијата „македонски Бугарин“, наместо „Македонец“, како „михајловистички“ акт.¹¹⁷ Така, Партијата паралелно почнала да се бори на два „фронта“: во почетокот на март 1949 г., Регионалниот комитет на БКП за Горна Џумаја започнал „отворена борба против немирјашелските михајловистички и колишевистички аџени“.¹¹⁸ За таа цел, во лето-то 1949 г., била организирана една „чистка“ на членството на Партијата кое живеело во пограничните региони со Југославија.¹¹⁹ Како резултат од тоа, и самите шефови на БКП и ОФ во Пирин – Крстју Стојчев и Георги Мадолев – биле принудени да ги претстават своите *теа сипра*.¹²⁰

112 Веселин Ангелов, „Политиката на БКП по македонскиот въпрос (јули 1948-1956)“, *Исторически преглед*, 1996/5, стр. 91.

113 ЦПА/1/13/55/27-28. Во почетокот на 1949 г., Министерството за „народно“ образование, сепак, се обидуваало да го започне факултативното изучување на македонскиот јазик, но наскоро било обврзано да ја напушти оваа иницијатива, во недостиг од ученици кои сакаат да го изучуваат својот „мајчин јазик“: Ангелов, *Ibid.*, стр. 98-99.

114 ЦПА/1/13/235/14.

115 ЦДА/299/1/13/417.

116 ОПА/3/1/4/246-247.

117 ОПА/5/1/5/160 од 2 август 1948.

118 ОПА/3/1/8/97.

119 ЦПА/1/12/592.

120 Мадолев бил, навидина, меѓу најентузијастичките промотори на македонската нација во Пирин. Тој бил обвинет дека го подбуждувал локалното население на борба против бугарската „окупација“ и „ропство“: ОПА/2/1/5/8. Стојчев, исто така, бил обвинет како „тито-колишевец“, но успешно се бранел префрлајќи ја вината, на еден изненадувачки начин, врз раководството на Софија. На крајот, двајцата ќе бидат рехабилитирани.

Оваа ситуација предизвикала збунетост и неизвесност кај локалните партиски функционери. Во Петрич, тие се расправале за „правилната“ национална самоидентификација: кога еден од нив изјавил дека „ние сме Бугари“, еден од неговите колеги го укорил со забелешка дека тоа е „неправилно“ мислење¹²¹. Сепак, бројни активисти се плашеле од можноста целото локално население да се изјасни како „бугарско“ при некој иден попис.¹²² Некои го потврдувале својот македонски идентитет и изјавувале дека всушност „нивниот“ мајчин јазик е македонскиот.¹²³ Но, со искази од овој вид, тие наголемо ризикувале да ја следат судбината на отпишаните. Да се биде „Македонец“, избегнувајќи го притоа југословенското „македонство“, кое повлекува обвинувања за „титоизам“ – било тешка задача. Во прво време новата политика на Партијата, сепак, не предизвикала некое особено незадоволство во Пирин. Единствениот забележан протест бил оној на одредени активисти од македонската емиграција во Софија.

Во текот на пролетта и летото 1947 г., нејзините институции, како македонските братства, организацијата „Илинден“ и Македонскиот научен институт биле укинати. Во почетокот, раководителите на некои структури се обидуваа да ги одржат во живот, притоа, одбивајќи да го прифатат постоењето на македонската нација.¹²⁴ Но, самите тие и нивните организации биле обвинети дека играат улога врз основа на „врховизмот и џолемобугарскиот шовинизам, воден од [царскиот] двор“.¹²⁵ На местото од поранешните братства бил формиран „Иницијативен централен комитет“, кој требало да организира нови „Македонско културно-просветни друштва“. Комитетот бил раководен од функционери верни на новиот режим, кои, често, со изразен ентузијазам ја промовирале македонска национална „свест“: таму ги наоѓаме првите марксистичко-ленинистички идеолози на македонскиот национализам во Бугарија, како Васил Ивановски, Ангел Динев, Ѓорѓи Абациев итн. Тие објавиле нов статут на македонските организации, кои во иднина требало да се борат против „големобугарскиот шовинизам“ и да ја промовираат југословенската република во рамките на дијаспората.¹²⁶

По раскиот меѓу Југославија, од една страна, и Советскиот Сојуз и Бугарија, од друга, овие активисти испратиле писмо до Централниот комитет на Партијата во кое истовремено ги обвинувале, и „грешките“ на КПЈ и на раководителите од Скопје, и резолуциите од XVI пленум на БКП.¹²⁷ Така, тие им се спротивставиле на ревизијата на проектот за

121 ЦПА/1/13/112/30-31.

122 ЦПА/1/13/112/2. Cf. ЦПА/1/13/128/42.

123 ЦПА/1/13/125/28.

124 ЦДА/299/1/4/168.

125 ЦДА/299/1/4/128. Cf. ЦПА/1/6/245; ЦДА/299/1/4/104-105.

126 ЦДА/299/1/4/123-124.

127 ЦПА/1/6/527/5-16.

обединување на Пирин со југословенската република, како и на деградацијата на македонскиот јазик како факултативен и го осудиле како особено неприфатливо барањето за признавање на „бугарско малцинство“ во Вардарска Македонија.¹²⁸

Преку ова писмо, македонските националисти предизвикале обвинување за титоизам: Централниот комитет на друштвата бил брзо распуштен. Стигматизиран како „агент на Колишевски“, Динев, креаторот на македонската марксистичко-ленинистичка историографија, претпочитал да се засолни во Скопје, додека неговиот колега Ивановски останал во Бугарија и станал жртва на чистките на „југословенски шпиони“.¹²⁹ Истовремено, членството на македонските друштва било пополнето со кадри верни на новата партиска линија.¹³⁰ На крајот од 1948 г., била основана и една „Комисија за македонските студенти и младина“, која требало да го води „коректното“ политичко и идеолошко образование на студентите од Пиринскиот регион, во Софија.¹³¹

Развојот на партиската политика кон „рехабилитација“ на бугарскиот национализам

Во Бугарија годината 1949 била обележана со смртта на Георги Димитров во почетокот на јули. Тој не бил само премиер на земјата: Димитров бил фален од режимот како „*вождот и училелот на бугарскиот народ*“ (*вождът и учителят на българския народ*). Тој бил поранешниот администратор на Коминтерната, „херојот“ на славниот процес од Лајпциг и еден од комунистичките шефови кои го охрабрувале признавањето на македонскиот национален идентитет во периодот меѓу двете светски војни. По Втората светска војна, Пиринска Македонија му ја должи нејзината „културна автономија“, но исто така – како што видовме – и нејзиното укинување. Смртта на оваа личност само ги засилила расправиите меѓу Бугарија и Југославија.

Таа, пак, започнала да ги обвинува софиските раководители, од кои најпознат бил секретарот на ЦК на БКП и премиер В’лко Червенков, дека што се однесува до Македонското прашање, тие му го имале предадено „тестаментот“ на Димитров. Во 1951 г., Белград испратил меморандум до Обединетите нации, со кој ја потврдувал „опресијата“ на „југословенското малцинство“ во Бугарија. Од друга страна, бугарското

128 ЦПА/1/6/527/5-21.

129 Тој е предмет на судски процес одржан во 1949 г., кој го осудува на смрт поранешниот секретар на ЦК на БКП, Трајчо Костов. Овој, пак, станал жртвено јагне на сталинистичката одмазда кон „агентите на Тито“, иако бил лошо виден токму од југословенските раководители. Што се однесува до Ивановски, тој поминал повеќе години во затвор.

130 ЦПА/1/6/546/1-10.

131 ЦДА/299/1/13/321.

Министерство за надворешни работи на руски, англиски и на француски јазик објавило „бела книга“, која се однесува на „*јројивничка-џа и ајресивнаџа*“ политика на владата во Белград.¹³² Истовремено, бугарските медиуми го обвинувале „теророт“ на „*титоистите*“ и „*колишевистите*“ во поглед на „пробугарското“ население во Вардарска Македонија, како и „србизацијата“ на македонскиот јазик. Позицијата на Софија кон Македонското прашање изгледала сè повеќе нејасна.

Кон крајот на 1951 г., повторно Владимир Поптомов изработил документ со кој требало да ја прецизира позицијата на Софија. Спомнатиот текст носи долг наслов „*Тези кои се однесуваат на ујравувањето на комитетите и на јарџискиите организации во Пиринскиот крај и на комунистите во културно-просветните друштва на македонската емиграција во нивните јарџички активности кон Македонското јарашање*“.¹³³ „Тезите“ особено утврдувале: „Само во демократска и народна Бугарија... македонското население од Пиринскиот регион и македонската дијаспора го има обезбедено нејзино економско и национално ослободување, [и] ги има сите јарава и слободи, ја развива својата национална култура и обединето со бугарскиот народ успешно го јради социјализмот во Пиринска Македонија и во целата наша земја“. „Тито-колишевската фашистичка клика“ повторно била обвинета дека ја има предадено комунистичката кауза, проектот за јужно-словенска федерација, и со тоа, „правилното“ решение на Македонското прашање.

Бугарското раководство, сепак, не било во состојба да истакне сериозни културни новини кои би можеле да го поддржат тврдењето дека Пирин бил единствениот „слободен“ дел на Македонија. Како што првичната идеја за елаборација на македонски јазик, „исчистен од србизми“, била целосно напуштена, така промоцијата на македонскиот фолклор – народни песни и ора од регионот – останала, речиси, единственото решение и била препорачана од „Тезите“. Истовремено, тие содржеле важно барање: наместо Вардарска Македонија „потчинета“ од „тито-колишевистите“, Пиринскиот регион треба да служи како *répomp* за обединување на Македонија. Така, центарот на идната обединета Македонија бил сместен во Бугарија. За оваа точка, бугарското раководство дури се обидуvalo да добие поддршка од страна на „грчките другари“, а документот бил испратен до секретарот на КПГ, Никос Захариадис.¹³⁴

Со својот двосмислен карактер, „Тезите“ биле далеку од зададената задача – да ја „појаснат“ еднаш засекогаш „правилната“ политичка

132 Cf. Велјановски, Ibid., стр. 269.

133 ЦПА/1/64/160.

134 Сепак, Софија не успеала да обезбеди согласност и соработка од КПГ. Cf. одговорите од лидерите на словомкедонската организација „Илинден“ – политичка структура на словенските бегалци од Грчката граѓанска војна, основана и контролирана од Захариадис: ЦПА/1/64/160/22-28.

линија. Структурите на Партијата и државата ангажирани во Македонското прашање, од страна на раководството добиле само контрадикторни сигнали и празни слогани кои понекогаш заемно се исклучувале. Комитетот на БКП во Пирин и здруженијата на емиграцијата продолжувале со обидите да ги помират спротивставените цели: „културната автономија“ на Пирин, признавањето на македонски елемент во внатрешноста на Бугарија и, во исто време, отсуството на образование на македонски јазик, осудата и на јазикот и на која било културна карактеристика која е погодна да биде поврзана со југословенските „лакеи на Вол Сџирџи“.

Единствено смртта на Сталин во 1953 г. вовела извесно смирување во информбировската „студена војна“. По наговор на Москва, В'лко Червенков започнал нова политичка линија насочена кон воспоставување на „нормални односи“ со Југославија, која, сепак, била квалификувана како „буржоаска држава“.¹³⁵ Раководството на Партијата презело воспоставување на „политички коректен“ тон во медиумите кон соседот од Запад и верно ги следело советските насоки, со цел Југославија да остане во „социјалистичкиот камп“. Во октомври 1954, антијугословенската пропаганда на Бугарското радио била прекината, а одредени трговски и културни врски биле оживеани.¹³⁶ Истовремено, југословенските политичари се воздржувале од давање навредливи квалификации во поглед на Бугарија и судови во врска со состојбата на „македонското малцинство“ во Пирин.¹³⁷

Приближувањето меѓу Москва и Софија, од една страна, и Белград, од друга, било потврдено на крајот од мај-почетокот на јуни 1955 г., кога генералниот секретар на Централниот комитет на Комунистичката партија на Советскиот Сојуз, Никита Хрушчев го посетил Тито. По посетата во Белград, високата советска делегација заминала и за Софија за да го извести бугарското раководство за новата политика. Како резултат од тоа, Југославија била квалификувана како држава која „се развива во насока на социјализмот“, а книжарниците и библиотеки-те биле брзо „исчистени“ од антијугословенски пропагандистички дела.¹³⁸ За само две години, Софија и Белград потпишале низа договори, кои ги обновувале добрите односи на политички, економски, трговски и на културен план.¹³⁹

Меѓутоа, почетокот на 1956 г. го потресол врвот на Бугарската комунистичка партија, означувајќи почеток на важни долготрајни

135 Cf. ЦПА/1/6/1848 од 13 август 1953.

136 Cf. ЦПА/1/64/196.

137 Велјановски, Ibid., стр. 272-274.

138 ЦПА/1/15/681.

139 Любомир Огнянов, „Одношенията между България и Югославия (1949-1956)“, Минало 1996 / 3, стр. 94-95.

промени. Во април, се одржал Пленум на ЦК на БКП, кој во бугарски контекст ја спровел десталинизацијата започната од Москва. На говорницата, на она што ќе остане познато под името „Априлски пленум“, одредени раководители на Партијата го осудиле „култот кон личноста“ во текот на сталиновиот режим. Червенков, бугарскиот „Сталин“, бил сменет од местото премиер откако го изгубил местото шеф на Партијата. Меѓу обвинувачите кои земале збор, се чини дека еден бил веќе многу важен: тоа бил Тодор Живков, член на Политбирото и генерален секретар на ЦК. Без значајна „револуционерна“ биографија, очигледно, Живков бил личноста избрана од Москва: во следните шест години, тој целосно успеал да ги отстрани неговите конкуренти за власт и се задржал на врвот на Партијата и бугарската држава до крајот на комунистичкиот режим во 1989.

Што се однесува до односите со Југославија, пристигнувањето на новата генерација раководители најавило две работи. Од една страна, извесен обид за приближување: југословенска делегација раководена од Моша Пијаде била присутна на априлскиот пленум и, во октомври истата година, Живков за првпат го посетил Белград. Од друга страна, новите водачи наскоро покажале докази на помалку попустлива позиција кон Македонското прашање: во југословенскиот главен град, пред претставниците на централниот комитет на Сојузот на комунисти на Југославија (СКЈ), Живков ги осудил „антибугарските публикации“ од Скопје.¹⁴⁰

Една година подоцна, приближувањето било запрено од новиот советско-југословенски конфликт. Во ноември 1957 г., во текот на една конференција на комунистичките партии од целиот свет во Москва, Советскиот Сојуз се обидел да ја засили својата улога на лидер во меѓународното комунистичко движење и да ја врати безусловната верност на Југославија. Следело обновување на расправиите, помалку сериозни отколку претходната вистинска пропагандистичка војна. На нејзиниот VII конгрес, СКЈ уште еднаш се дистанцирала во однос на СССР и просоветските земји, а БКП го осудил југословенскиот „ревизионизам“ и, уште еднаш, „мешањето“ на Белград во внатрешните работи на Бугарија.¹⁴¹

Новата караница на Бугарија ѝ нудела добра прилика за реформулација на политиката во врска со Македонското прашање. Политбирото на ЦК на Партијата им дало задача на двајца раководители – Енчо Стајков (член на Политбирото и шеф на Отечествениот фронт) и Димитар Ганев (секретар на ЦК) – како и на функционерите на Партијата

140 ЦПА/1/5/235/17-73. Во 1952, Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) го сменила својот назив во „Сојуз на комунисти на Југославија“, при што секоја република добила на ист начин свој „Сојуз на комунисти“.

141 ЦПА/1/6/3622/4-5; ЦПА/1/6/3627.

во Пирин, да изработат „предлог-позиција“ (*проектостановище*) за проблемот.¹⁴² Во 1958 г., Стајков и Ганев им предложиле на нивните колеги еден таков „проект“ со нови „Тези за Македонското прашање“.¹⁴³ Овој документ, во голема мера, претставувал продолжение на антијугословенската реторика од 1948 г.: раководителите од Белград и Скопје повторно биле обвинети за „национализам“. Македонската национална свест – прецизираат авторите на „Тезите“ – е во тек на формирање во „антибугарски“ дух, а југословенските граѓани кои имаат „бугарска национална свест“ се жестоко гонети. Меѓу другото, според Стајков и Ганев, жителите на Пиринскиот регион се чувствувале „врзани“ со „бугарскиот народ“, зборуваат бугарски јазик при што биле целосно „слободни“ да го искажат нивниот национален идентитет. За да ја афирмираат оваа политика, во истата 1958 г., Стајков и Ганев ги шокирале раководителите на југословенска Македонија со јавни говори во кои изложувале некои од „Тезите“.

Расправиите се чинеле веќе мошне влошени, кога промените во меѓународниот контекст наметнале смирување. Од 1959 г., бугарското раководство било принудено да стивне во врска со Македонското прашање: тоа бил периодот на ново советско-југословенско приближување и контроверзиите за националниот идентитет на Македонците не биле повеќе пожелни.¹⁴⁴ Белград, од своја страна, покажувал одредена ширина кон Бугарија, откажувајќи се од директното настојување за официјално признавање на „македонското малцинство“ во Пирин. Во овој момент, раководството на Сојузот на комунистите на Југославија изјавило дека националните малцинства на „југословенските народи“ кои живеат во соседните земји претставуваат нивна внатрешна работа.¹⁴⁵ Во почетокот на 60-тите години на 20 век, приближувањето меѓу Советскиот Сојуз и Југославија се продлабочило и, во исто време, станало официјална политика на Бугарија, утврдена од VIII конгрес на БКП во 1962 г.

Во заднината на последователните пресврти од 50-тите години на 20 век, сепак, се гледа тенденцијата која ја води бугарската национална политика кон реафирмација на „бугарскиот“ идентитет на Македонците. Оваа промена, практично, ќе ги оживее идеолошките шеми од „буржоаскиот“ период, кој му претходел на доаѓањето на комунистичкиот режим. Како што ќе видиме, доаѓањето на новите раководители, групирани околу Тодор Живков, во овој поглед било решавачко.

142 ЦПА/1/6/3324/7.

143 Cf. Баев, Ibid., стр. 112-116.

144 Cf. Веселин Ангелов, „За ролята и мястото на Мартенскиот пленум на ЦК на БКП од 1963 г. за формирање и проведување на бугарската политика по македонскиот въпрос“, Минало, 2001 / 1, стр. 87.

145 Иван Катарџиев, *Македонија сèго години по Илинденското востание*, Скопје, Култура, 2003, стр. 375.

Идентитетската политика во регионот на Пирин во текот на 50-тите години од 20 век

По смртта на Г. Димитров во 1949 г., БКП во почетокот се обидела да создаде чувство дека „автономијата“ во регионот на Пирин силно продолжила: во 1951 г. таму се одржале „Македонски културни празнувања“.¹⁴⁶ Следната година, раководството на Партијата и Отечествениот фронт (ОФ) го нападнале весникот *Пиринско дело* дека недоволно му ја „осветлил“ и му ја објаснил „потребата“ од македонска „културна автономија“ на локалното население.¹⁴⁷ Во почетокот на 50-тите години од 20 век, Партијата, сè уште, го сметала за неприфатливо одбивањето на еден дел од пиринското население да се препознае во македонската националност.

Вакви случаи, сепак, биле пријавени: некои жители од Пирин продолжиле јавно да изјавуваат дека македонската нација не постои.¹⁴⁸ Според изворите на Агитпропот на Партијата, не само „михајловистите“, туку и „*ираѓани и чесни младинци*“ имале „*чист ъ буржоаски концепции*“ за Македонското прашање: тие сметале дека во Македонија живеат Бугари.¹⁴⁹ Некои лица од регионот го сфаќале името „Македонец“ на начин типичен за ВМРО – како заедничко именување за „*Буџари, Грци, Власи и групи*“.¹⁵⁰ Во Симитли, една конференција за „Марксизмот и националното прашање“ во рамките на публиката предизвикала недоразбирање во врска со македонската нација.¹⁵¹

Во контекстот кој следел по информбировскиот раскин, создавањето на „политички коректен“ македонизам во Пирин се ограничувало на комеморации на личности и настани од историјата на Македонија. За разлика од јазикот, историските референци можеле да ја реализираат двојната задача доделена од раководството на Партијата и на бугарската држава: да се одржува посебен национален идентитет во Пирин и во рамките на македонската емиграција во Бугарија, но идентитет лојален на Софија. Во периодот 1949-1950, создавањето на „политички коректна“ припадност го нашло својот израз и во географската карта на Пирин. Центарот на Пирин, Горна Џумаја, бил преименуван во Благоевград според името на Димитар Благоев – основач на бугарската социјал-демократска партија, „архетипот“ на БКП, и со потекло од југозападна Македонија. Два други центра од овој регион добиле имиња

146 Ангелов, „Политиката на БКП по македонскиот въпрос“, стр. 104.

147 Стојан Германов, „Началото на преоценка на бугарската политика по македонскиот въпрос (1948-1963г.)“, Македонски преглед, 2003 / 1, стр. 109, 128.

148 ЦПА/1/15/405/4.

149 ОПА/2/1/541/67 – материјали од Агитпропот на регионалниот округ од 1950-1951.

150 ОПА/2/1/524/114.

151 ОПА, *Ibid.*/150.

на македонски револуционери – Неврокоп станал Гоце Делчев, а Свети Врач – Сандански. На тој начин, раководството на Партијата и на државата би можело да претендира на одржување на локалните „традиции“ и на „развивање“ на „македонската свест“.

Како што имал сугерирано Поптомов, во училиштата од Пиринскиот регион било воведено изучувањето на историјата на македонското револуционерно движење. Ако учениците од основните училишта во Пирин имале само осум лекции македонска историја во една учебна година, тогаш во класовите од средните училишта било предвидено да има по една секоја седмица.¹⁵² Но, локалниот врв на Партијата се жалел дека повеќето од наставниците од регионот се изјасниле како „Бугари“ и дека дури и „Македонците“ меѓу нив повеќе се чувствувале Бугари.¹⁵³ Освен тоа, еден дел од населението се противело на изучувањето на македонската историја: во Разлог, дури и комунисти го сметале непотребно, изјавувајќи дека „Македонскојто ирашање е вештичко (изкуствено). Ние сме Бугари“.¹⁵⁴

Во прво време БКП се обидуvalа да ги спречи овие случаи започнувајќи пропагандна активност насловена како „класно, иаџириотско и инџернационалистичко воспитување“ или, едноставно, „патриотско воспитување“ (*патриотично възпитание*). Таа имала цел да негува анти-титоистички македонизам во Благоевградскиот округ.¹⁵⁵ Официјалните директиви за таа активност, во исто време, препорачувале „борба“ против југословенското влијание и „големо-бугарскиот шовинизам“, при што „титоистите“ и „михајловистите“ биле еднакво напаѓани како „непријатели на народот“.¹⁵⁶ Според одредени податоци, „михајловистичкото“ влијание било секогаш важно во места како: Банско, Крупник, Покровник¹⁵⁷, додека, на пример, во Драглиште и Добрско, била откриена „титоистичка пропаганда“.¹⁵⁸ Локалните структури на Партијата и на државата биле повикани да се борат со двете тенденции.

Што се однесува до емиграцијата која живеела во Софија, Пловдив и на други места, оваа задача им припаѓала на новоформираниите македонски друштва. Во 1950-1951, тие биле здружени во рамките на „Сојузот на македонските културно-просветни друштва“ (*Съюз на македонските културно-просветни дружества*). Сојузот се вpletкал во борбата против „титовштината“ и „колишевштината“, правејќи промоција на „вистинската“ македонска култура или, пак, според

152 Cf. ОПА/2/1/524/25-29. Училиштата надвор од Пиринскиот регион требало, исто така, да предвидат четири лекции годишно.

153 ОПА/2/1/526/142.

154 ОПА/2/1/529/127.

155 Види ЦПА/1/15/569/7 од 1953.

156 Види *pars pro toto* ЦПА/1/6/526; ОПА/2/1/5/148.

157 ОПА/2/1/5/511.

158 ОПА/2/1/541/9.

марксистичко-ленинистичкиот/сталинистичкиот јазик од периодот, македонска „по форма“ и социјалистичка „по содржина“.¹⁵⁹ Партиското и државно раководството му ги доделило на Сојузот имотите од Македонскиот научен институт и од други институции на македонската дијаспора, укинати во меѓувреме. Што се однесува до водачите на друштвата, тие требало да започнат конкретни иницијативи кои се однесуваат на начинот на кои требало да бидат извршени комеморациите. Меѓу овие, како најважна се наметнала, несомнено, прославата на Илинден, и таа била брзо инструментализирана за да ја обезбеди врска-та меѓу историското минато и идеолошките императиви од периодот.

Во прво време, комеморациите биле „преплавени“ со сталинстичкиот демагошки јазик, кој би можел да се илустрира преку директивите за празникот во 1950: тој требало да се реализира „иод слојаној за борба за мир, иројив иоиййалувачиите на нова светска војна и ајресија-иша од аројантиниша банда на американскиот имјеријализам во Кореја, [на борбата] за ойшкривање разобличување на фашистичкаиша банда (шајка) на тиййоиистии и колишевисии, и на нивниие ајенџии во нашиа-иша земја – ијрајчокостйовисии [додадено подолу – „и на михајловис-тиичкиој оййадог“], како и на ијурскиие реакционери, за зйолемување на револуционерној внимание на работниицие, за мобилизација во најкус рок на сиие сили за собирање на реколџииа... со изрази на јубов и вечно йризание кон СССР и кон друјарој Сјалин“¹⁶⁰

Ова изобилие на пропагандистички пораки ја прикрива несигурноста на бугарските „македонски“ активисти, кои не успевале нужно да ја разликуваат „добрата политика“ од можните „скршнувања“. Да се биде „Македонец“, но поинаков „Македонец“, не на „тито-колишевскиот“ начин – секако, било макотрпна обврска. Во Пирин, раководителите од локалните структури на Партијата избегнувале јасно да се изјаснат за националната припадност на населението, бидејќи секој силен акцент врз неговиот македонски идентитет или врз неговата бугарска националност можел да предизвика обвинувања за „титоизам“ или, пак, за „михајловизам“.¹⁶¹ Паралелно, раководителот на македонските друштва Христо Калајчиев му соопштил на В’лко Червенков за вознемиреноста и за стравот кај функционерите кои требало да ги водат пропагандните активности за Македонското прашање: тие можеле, во секој момент, да направат сериозна грешка, предизвикувајќи разрешување, дури и затворање.¹⁶²

Во ваквата идеолошка средина се одвивал вториот попис на населението во комунистичка Бугарија. Тој дал дури повисока бројка на

159 ЦПА/1/6/993. Cf. Германов, Ibid., стр. 109.

160 ЦПА/1/8/1750/1.

161 Cf. ОПА/2/1/5/511; ОПА/2/1/541/67.

162 Германов, Ibid., стр. 111.

Македонци, отколку првиот од пред десет години. Во 1956 г., нивниот број се искачил на 187 789 лица во Бугарија, од кои 178 862 во Благоевградскиот округ.¹⁶³ Приложените шеми ја покажуваат стапката на зголемување на населението попишано како „македонско“ и како „бугарско“ во петте околии на Пиринскиот регион:

ПОПИС 1946

	МАКЕДОНЦИ	БУГАРИ	ВКУПНО
ОБЛАСТ ГОРНА ДУМАЈА	160 641 (63,6%)	54 425 (21,5%)	252 575 (100%)
ОКОЛИЈА ГОРНА ДУМАЈА	24 169 (47%)	24 825 (48,3%)	51 383 (100%)
ОКОЛИЈА НЕВРОКОП	29 351 (45,1%)	14 007 (21,5%)	65 082 (100%)
ОКОЛИЈА ПЕТРИЧ	42 047 (91,1%)	2 927 (6,3%)	46 161 (100%)
ОКОЛИЈА РАЗЛОГ	23 827 (60%)	5 066 (12,8%)	39 725 (100%)
ОКОЛИЈА СВЕТИ ВРАЧ	41 247 (82,1%)	7 600 (15,1%)	50 224 (100%)

ПОПИС 1956

	МАКЕДОНЦИ	БУГАРИ	ВКУПНО
ОКРУГ БЛАГОЕВГРАД	178 862 (63,6%)	93 671 (33,3%)	281 015 (100%)
ОКОЛИЈА БЛАГОЕВГРАД	30 561 (52, 2%)	26 403 (45,1%)	58 561 (100%)
ОКОЛИЈА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ	29 568 (45,8%)	31 941 (49,5%)	64 590 (100%)
ОКОЛИЈА ПЕТРИЧ	40 008 (82,7%)	7 334 (15,2%)	48 384 (100%)
ОКОЛИЈА РАЗЛОГ	23 352 (49,1%)	23 344 (49%)	47 603 (100%)
ОКОЛИЈА САНДАНСКИ	55 373 (89,5%)	4 649 (7,5%)	61 877 (100%)

Жители од „македонска националност“ и од „бугарска националност“ во Пиринскиот регион (Областа на Горна Думаја, подоцна Благоевградски округ) според пописите од 1946 и 1956. Збирот, исто така, ги содржи и процентите на другите попишани националности. Извор: ЦДА, Ф.210, ОП. 1, А.Е. 764, Л 1-5; ЦДА, Ф.210, ОП. 1, А.Е. 860, Л. 1-7; *Преброяване на населението в НРБ на 1.XII.1956 г., Общи резултати*, кн. II, ЦСУ при МС, София, 1960, стр. 106.

163 *Преброяване на населението в НРБ на 1.XII.1956. Общи резултати*, кн. II, София, ЦСУ, 1960, стр. 106, стр. 110, стр. 214-230.

Со исклучок на Санданската (поранешен Свети Врач) и на Благоевградската околина (поранешна Горна Цумаја), се гледа јасна тенденција на зголемување на бројот и на процентот на „Бугари“. Процентот на „Македонци“ во регионот и покрај сè останал стабилен поради порастот на населението. Но што се однесува до вкупниот број, „Македонците“ се мнозинство, освен во околината на Гоце Делчев (Неврокоп), каде што тие релативно го задржуваат својот претходен број, додека оној на „Бугарите“ е удвоен. Истата тенденција била и во Петрич, додека во Благоевград зголемувањето на вкупниот број на „Бугари“ бил слаб. Иако Разлог шокирал со нивното зголемување, тогаш, напротив, во Сандански кај „Бугарите“ се забележува значително намалување. Истовремено, бројот на „Македонци“ во внатрешноста на земјата, т.е. надвор од округот на Благоевград останал стабилен: 8 927 лица во 1956 г., наспроти 8 903 во 1946 г.

Во целост бугарските историчари се стремеле да ги толкуваат овие резултати по аналогија со пописот од 1946 г.: истите административни манипулации биле применети од раководството на БКП.¹⁶⁴ Но, тие не давале докази кои ќе го поддржат овој заклучок. Меѓутоа, официјалните директиви на Партијата за изведување на вториот попис нагласуваат дека „грубата грешка“ од 1946 г. никако не требало да се повтори. Спротивно од тезата за опресивна втора „македонизација“, раководството на БКП и државата одлучиле дека оние што во минатото биле попишани како „Македонци“, отсега можеле да се декларираат „*иака како што се чувствуваш*“.¹⁶⁵ Власта одлучила дека новиот попис треба да води сметка за слободната национална самоидентификација на граѓаните (*доброволното заявление*).

Овој пат, Пиринска Македонија требало да претставува регион каде што „*живее население со различни националности: Буџари, Македонци, буџарски муслимани (българо-мохамедани) и Турци*“. Во текот на пописот, окружната власт на Партијата била повикана да ѝ објасни на локалната власт дека притисокот за време на претходниот попис бил „грешка“. Освен тоа, сите евентуални поттикнувања во корист на македонско самоидентификување требало да бидат отфрлени како „*шпейшени и џојрешни*“. Според тоа, директивите од окружниот комитет на Благоевград, кои се однесуваат на пописот, јасно утврдуваат: „*Секој да ја ојредели својата националност на слободен начин. Без никакво насилство*“.¹⁶⁶

Воопшто не е за изненадување што бугарските историчари немало објавено документи од овој тип: тие потврдуваат дека Партијата ја

164 Ангелов, *Хроника*, стр. 289; Германов, *Ibid.*, стр. 109.

165 Види ЦПА/1/6/3023/53-54, 57-59. – сугестијата на Централниот завод за статистика при Советот на министри № 7166, 25 август 1956, сочинува дел од Резолуцијата на Политбирото на ЦК на БКП од 4 октомври 1956.

166 ОПА/2/1/164/6 од 3 ноември 1956.

преиспитала, во одредена мера, претходната политика на „македонизација“ и ја доведуваат во прашање сличноста меѓу првите два пописа од комунистичкиот период. Оттаму, слично како македонските историчари, би можеле да го извлечеме заклучокот дека 187 789 „Македонци“ од 1956 г. претставуваат резултат од слободно самоидентификување. Многу повеќе од тоа – ако, во 1956 г., главно постоел „притисок“, тој бил особено наклонет кон бугарската самоидентификација. Еден од функционерите на Партијата во Пирин го потврдува овој впечаток: „... На времето, кога ние го изведувавме претходниот попис, имаше еден кул луѓе кој доаѓа кај мене за да ми побараат да се попишам како Бугари и [да ми кажат] дека ние не треба да се попишаме како Македонци. Но бидејќи имаше таков притисок и тоа беше политичката на Партијата, ние требаше да се попишаме како Македонци. Проблемот (бедата) е што еднаш бевме репресирирани како Македонци, а сега треба да се изјасниме како Бугари...“¹⁶⁷

Меѓутоа, погоре претставената табела, без никакво сомнение, поставува бројни прашања поврзани истовремено со разликата на тенденциите во рамките на пиринските околии и со стабилноста на „Македонците“, како во неа така и во внатрешноста на земјата. Всушност, активната „македонизација“, несомнено, била прекината, но Партијата, сè уште, немала започнато практични мерки во корист на „ребугаризацијата“ на Пиринскиот регион. На ниво на теориско признавање на македонскиот идентитет, официјалната политика во 1956 г. не била толку различна во однос на онаа од пред 1948 г. Како што се покажа погоре, БКП продолжила да го признава постоењето на македонската националност, различна од бугарската, и дури се обидувала да ја инструментализира во нејзината борбена политика во однос на Југославија: карактеристични се „Тезите“ на Владимир Поптомов од 1951 г. Освен тоа, од 1955 г., под советски притисок, Бугарија презела ново приближување со нејзиниот западен сосед.

Значи, би можеле да се обидеме да ги објасниме податоците од вториот попис во светло на бугарските политички и идеолошки околности од овој период. Во моментот на пописот, Партијата го немала, сè уште, одлучно забрането „патриотското воспитание“ во македонски дух и охрабрувањето на бугарската самоидентификација паѓа во заднина. За време на пописот, Македонското прашање претставувало предмет на кампања на „разјаснување“, кое, сепак, немало – барем не отворено – бугарски националистички карактер. Официјалните слогани, започнати по повод пописот, утврдуваат дека Македонското прашање не било од првостепена важност и дека, како и секое „национално прашање“, тоа е второстепено во однос на борбата за „победна социјализмот“.¹⁶⁸

167 ОПА/2/1/164/3.

168 ОПА/2/1/164/4-5.

Секако тука треба да се додаде специфичноста на методот на собирање на податоците за „националноста“.¹⁶⁹ Во 1956 г., улогата на пописните агенти била засилена и – според одредени бугарски автори – покрај официјалните директиви кои препорачувале да се почитува националната самоидентификација на секоја личност, државните службеници се обиделе поскоро да ги попишат податоците кои фигурирале во личните документи.¹⁷⁰ Овој формален аспект би можел да ја објасни стабилноста на одредени проценти и конечни бројки на „Македонците“ во пиринските околии и, особено, оние во внатрешноста на Бугарија: практично, попишувачите ги имаа *grosso modo* попишано истите лица како „Македонци“.

Освен тоа, драстични промени, како оние во Санданската и Неврокопската околина, несомнено сведочат дека во одредени места новите директиви биле применети повеќе отколку на други места. Инаку, разликата во случајот на Сандански во однос на оној од Петрич изгледа необјаслива: последниот е дури поблиску до границата со Југославија и би можеле да очекуваме повисок процент на „Македонци“. И покрај фактот дека директната манипулација од 1946 г. не се повторува, би можеле да се сомневаме во „слободата“ на вториот попис и во нејзината врска со реалната самоидентификација на населението.

Една работа изгледа неспорна. Националната политика водена во Пирин, на брутален начин меѓу 1944 г. и 1948 и „меко“ меѓу 1948-1958, извршила одредено влијание врз жителите на Пирин. Кога во текот на неговата прва посета на Благоевград во декември 1962 г., Тодор Живков ѝ честитал на насобраната толпа, нарекувајќи ја „*пиринско бугарско население*“, овој слоган предизвикал и незадоволство кај локалното население.¹⁷¹ Во меѓувреме, во регионот се појавиле првите опозициски групирања, кои барале македонски национален идентитет, а раководителите од Софија примиле алармантни сигнали.¹⁷² Тие, пак, ќе бидат предмет на едно од следните поглавја, но веќе би можеле да спомнеме дека тие сочинувале една од причините за радикалната реформулација на националната политика на Партијата и на бугарската држава. Од почетокот на 60-тите години на 20 век, традиционалниот бугарски национализам во врска со Македонија ќе биде целосно рехабилитиран.

169 Терминот употребен во 1956 е *националност* за разлика од *народност* во 1946, но оваа промена одвај имала влијание врз начините за етничка самоидентификација.

170 Види: Димитър Аркадиев, „Изучавање на етническиот состав при преброявањата на населението во Бугарија“, *Население*, 1992 / 6, стр. 53.

171 Cf. Германов, *Ibid.*, стр. 125.

172 Во 1961, премиерот Антон Југов за тоа бил известен од водачите на партијата во Благоевград: Cf. Ангелов, „За ролята и мястото на Мартенскиот пленум“, стр. 87-88.

ГЛАВА 2

„ПАНДОРИНАТА КУТИЈА“: РАСПРАВИИТЕ МЕЃУ БУГАРИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА ВО ТЕКОТ НА 60-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК

Крајот на „меката македонизација“

Како што е спомнато погоре, почнувајќи од 1959 раководството на БКП, под советски притисок, презело мерки за подобрување на односите со Југославија. Како последица, во 1962 г. тие изгледале најдобро од информбировскиот раскин: бугарска владина делегација ги посетила своите колеги во Белград, а Едвард Кардељ дури повторно ја актуелизирал идејата за јужнословенска федерација.¹⁷³ Посетите продолжиле и во следната година: во јануари, делегација на Отечествениот фронт (ОФ) и на Благоевградската окружна администрација била примена во југословенска Македонија. Во истиот момент се одржувала првата официјална средба меѓу Јосип Броз Тито и Тодор Живков, двајцата шефови на партиите и на државите. Живков го соопштил својот став во однос на Македонското прашање: БКП го признава „создавањето“ на „македонската национална свест“ како „објективна реалност“, но ограничена на југословенска Македонија. Појавувањето на оваа свест била, исто така, и „датирана“: таа се појавила по Втората светска војна. Уште повеќе, според водачот на БКП, таа била во тек на создавање врз „анти-бугарска основа“ (на *противобългарска основа*): Живков се жалел дека „скопските другари“ имале „националистичка позиција“, и кон Бугарија и во однос на историјата на Македонија.¹⁷⁴

Така, врз заднината од манифестации на добра волја, бугарските раководители искажувале позиција која била сè помалку подготвена за отстапки. Нивните колеги од западниот сосед, исто така, изгледале како да не се откажале целосно од расправиите: на пример, во

173 ЦПА/1/33/1055/6-7.

174 Cf. „Из стенографскиот протокол од пленума на ЦК на БКП, състоял се на 11 и 12 март 1963 г.“, објавен кај Германов, Ibid., стр. 113.

февруари 1963 г., југословенскиот амбасадор протестираше против една статија излезена во весникот на ЦК на БКП *Работническо дело*, во која Григор Причев, писател од 19 век (периодот на „националната преродба“), е означен како бугарски „преродбеник“.¹⁷⁵ Во оваа ситуација, Софија одлучно ја реформулирала својата политика кон Македонското прашање. „Пресвртот“ се случил во текот на еден Пленум на ЦК на БКП, одржан на 11 и 12 март 1963 г.

Во последно време, стенограмите од „мартовскиот Пленум“ биле објавувани повеќе пати¹⁷⁶, и тоа или за да се покаже дека Партијата радикално се дистанцира од својот претходен „национален нихилизам“, или за да се отфрли долгорочното значење на настанот.¹⁷⁷ Всушност, една од целите која си ги поставил Пленумот била да формулира нова пријателска политика кон Југославија или – со бирократскиот јазик од периодот – да ги „*прошири и да ги подобри*“ билатералните односи. Сепак, на еден парадоксален начин, оваа иницијатива се претворила во објавување на поцврста линија во поглед на југословенските барања за статусот на „македонското малцинство“ во Бугарија и на признавањето на независниот национален карактер на Македонците во Југославија. Дебатите од март 1963 г. заслужуваат подетална презентација.

Лично Тодор Живков зел збор во врска со Македонското прашање и изложил низа тези кои веќе биле одобрени од Политбиро. На прво место, раководителот на Партијата ги изложил „историските факти“: во текот на средниот век, истакнал тој, немало „*никаква македонска нација (нация)*“. Од друга страна, „*веќе во 9 век, на територијата на дунавска Буџарија, Тракија и Македонија, се кристализира една средновековна буџарска народност која се развива и во 18 и 19 век се претвора во буџарска нација*“. Живков сметал дека „*сите историски извори*“ го потврдуваат овој факт и дека бугарското раководство би требало да ги отфрли „*фалсификациите на скойските раководители*“, кои имплицираат постоење на „македонска народност“ во средновековното минато. Државата на цар Самуил (10-11 век) е „бугарска“, изјавил Живков, продолжувајќи го својот историски преглед со „Преродбата“ од 18 и 19 век. Тој утврдил дека „*Македонија е колевката на буџарската Ренесанса, на создавањето на буџарската нација*“, потоа го афирмирал бугарскиот идентитет на дејците на ВМРО, посебно на славниот Гоце Делчев. Не би било „марксистички“ од страна на Бугарите, изјавил Живков, да се откажат од „својата“ историја – од фигури-симболи како Кирил и Методиј, монахот Паисиј Хилендарски и браќата Димитар и Константин Миладинови.

¹⁷⁵ ЦПА/1/15/858.

¹⁷⁶ Тие се на располагање во ЦПА/1/5/568/268-324. Cf. БКП, *Коминтернът и Македонскиот вџпрос*, стр. 1286-1294; Германов, *Ibid.*, стр. 113-136.

¹⁷⁷ Cf. особено антикомунистичкото читање предложено од Ангелов, *Ibid.*

Така, раководството на Партијата не се двоумело да навлезе длабоко во историографските дебати, дури и во средновековните студии, формулирајќи ги „добрите“ толкувања кои требало да се следат. Истото важи и за лингвистичките прашања. Според Живков, македонскиот јазик е само *„еден јовор кој им припаѓа на нашиите зајадни јовори, еден дијалект“*. Ова е јазикот кој бил користен од Кирил и Методиј и од средновековните охридски писатели.¹⁷⁸ Со оваа изјава, водачот на Партијата ги охрабрил бугарските специјалисти да ја негираат „србизацијата“ на јазикот во Македонија. Уште повеќе, според Живков, идејата за македонска „народност“ и „нација“, различна од бугарската, била изнесена од *српските* историчари и „буржоазија“.

Оваа изјава, несомнено, се чинела мошне силна за функционерите кои се секавале на претходната и скорешна политика на Партијата: некои од нив биле на активен начин вмешани во „македонизацијата“ на Пирин. Живков ги нападнал „грешките“ направени од БКП, воздржувајќи се директно да ги критикува водачите Димитров и Коларов. Но, и покрај напаѓањето на македонскиот национален идентитет како „српски“ производ, бугарскиот раководител предложил посложено објаснување за историскиот развој на тој идентитет. Најпрво, вели Живков, македонското население не било истовремено „ослободено“ од „турското ропство“ (*турско робство*) со „*другошо бугарско население*“. Потоа, Македонците се бореле против „фашизмот“ под раководство на југословенската комунистичка Партија, што ги предусловило во желбата за „заедничка судбина“ (*обща судба*) со другите југословенски народи. По Втората светска војна, населението на Вардарска Македонија ќе биде изложено на „денационализаторските методи“ на југословенското раководство – дополнителен фактор за развојот на „македонската свест“.

Вплеткано со тезата за „србизација“, ова толкување се обидува да го претстави посебниот идентитет на Македонците како резултат од еден „сложен процес“, а, пак, Живков дури повикал кон признавање на тој идентитет. И покрај тоа, овој пат постои едно начелно ограничување: според бугарскиот водач, македонската „свест“, воопшто, не ги надминува југословенските политички граници. Што се однесува до населението од Пирин, тоа *„е дел од бугарската нација. Таму нема никаква македонска нација и не би ни можело да ја има. Таму, диференцијацијата на македонска национална свест ѝ е примерот на Вардарска Македонија не се случува, иако ние многу придонесовме за тоа“*.¹⁷⁹

Така, Живков повикувал на радикална корекција на официјалната политика на признавањето на Пирин како „македонска“ област:

178 БКП, *Коминтернџт и Македонскиот вџпрос*, стр. 1286-1287; „Из стенографскиот протокол“, стр. 114-115.

179 БКП, *Коминтернџт и Македонскиот вџпрос*, том. 2, стр. 1292; „Из стенографскиот протокол“, стр. 120.

напротив, било потребно да се „афирмира“ на активен начин „*буџарската национална свесност*“ на локалното население. Истото важи и за македонската емиграција во Бугарија – ни таа не е дел од „македонската националност“. На овој начин, Живков предложил формула за заемен компромис: Бугарија го прифаќа постоењето на македонска република во Југославија, додека, пак, нејзините раководители го „*попијат*“ (прехватаат) и се откажуваат од мешање во „внатрешните работи“ на Бугарија.¹⁸⁰

Сепак, два аспекта го усложнувале ова „пријателско“ решение. Од една страна, тоа е акцентот врз *историскиот наслед*: бугарскиот водач, воопшто, не изгледал наклонет да им дозволи на југословенските Македонци да ја „присвојат“ историјата на *неговите* „народ“. Прашањето за јазикот е длабоко заплеткано со овој проблем: според етничката перспектива формулирана од новото бугарско раководство, да се признае посебен македонски јазик би било рамно на откажување од еден дел од „бугарската историја“. Практично, Македонците треба да ја преземат улогата на нација лишена од историски традиции. Тие би биле скорешен и случаен производ.

Ова видно го доведува во прашање нивниот суверенитет, инаку формално прифатен од бугарскиот водач. Од друга страна, неговите претензии не се ограничувале само на бугарската територија. Живков изјавил дека „*не постои македонска националност ниту во Пиринската област, ниту во егејска Тракија, ниту пак во рамките на нашата дијаспора во Канада или во САД. Само во Вардарска Македонија на објективен историски начин се формира македонска нација*“.¹⁸¹ Со оваа формула, бугарското раководство си поставило цел да го осуети секое „*влијание на Скопје*“ врз широката дијаспора во Новиот свет, произлезена од егејските, вардарските и пиринските области. Како што ќе видиме подоцна, Софија вистински започнала пропагандистички натпревар со Југославија за националната лојалност на емигрантите – огромна кампања од Торонто и Детроит до Мелбурн и Сиднеј.

Тезите соопштени од Живков биле, секако, жестоко прифатени од функционерите ангажирани во Македонското прашање. Крстју Тричков, првиот секретар на Окружниот Комитет на БКП во Благоевград, исто така, ја критикувал политиката на „македонизација“ на Пиринската област. Христо Калаџиев, водачот на Сојузот на македонските

180 „Из стенографскиот протокол“, стр. 133.

181 БКП, *Коминтернот и Македонскиот вџпрос*, стр. 1292; „Из стенографскиот протокол“, стр.

121. Референцата за „егејска Тракија“ е резултат од конфузијата на два традиционални пола на бугарскиот иредентизам: Егејска Македонија (*Егејска Македонија*) и Егејска Тракија (*Беломорска Тракија*, речиси, никогаш *Егејска Тракија*), која одговара на областа Тракија (*Thraci*) во современа Грција. Македонскиот национализам, генерално, нема претензии во однос на Тракија.

друштва во Софија, предложил историски нацрт на револуционерното движење од Македонија за да се истакне неговиот „бугарски“ карактер.

Мошне индикативен е фактот што, во текот на Пленумот, Живков отворено ја искажал својата согласност со идеите кои некогаш биле искажани од бугарската „буржоазија“ *„во нејзиниите шовинистички говори“* (буржоазијата го говореше в своите шовинистични речи). За него, бугарската нација била распарчена од страна на Берлинскиот конгрес во 1878: 30-40% од „територијата“ и од „бугарскиот народ“ биле отсечени. Како последица од тоа, Втората светска војна не го решила „националното прашање“.¹⁸² Тука, сепак, треба да се истакне една аргументативна промена во однос на „буржоаскиот“ период. Доколку пред воспоставувањето на комунистичкиот режим се сметало дека оваа идеологија се бори против *српскиите* и *ирчкиите* барања во врска со етничкиот идентитет, јазикот или историјата на македонските Словени, почнувајќи од овој момент, бугарскиот национализам влегува во судир со *македонскиот национализам*.

„Историчариите нека ги откријат објективните факти“: краткотрајното бугарско-југословенско „пријателство“ во средината на 60-тите години од 20 век

Како што спомнавме претходно, националистичката политика за македонската тема била формулирана од раководството на БКП во момент кога – интересно – таа, под советски притисок, се стремела да ги подобри своите односи со Белград. Во прво време, напредокот во билатералните односи се чинел очигледен и затоа одредени историографски публикации потврдуваат дека бугарското раководство се обидуvalo да го исклучи Македонското прашање од својата политичка агенда.¹⁸³ Во средината на 60-тите години од 20 век, низа разговори на врвот меѓу бугарските и југословенските претставници сигурно ја потврдуваат нивната волја да го „истиснат“ проблемот кој веќе се наметнал како сериозна „пречка“ за „развојот на односите“, како политички, така и економски и културни.

Формулата за помирување, во тој момент започната од БКП, утврдувала дека *„во интерес на историската вистина“*, двете партиско-државни раководства не требало да пречат во работата на историчарите и на другите истражувачи, чии публикации се истовремено повикани да одржуваат пријателски или, барем, неутрален тон спрема соседната

182 „Из стенографскија протокол“, стр. 134. Живков ја истакнува сопствената националистичка „храброст“ и покрај претпоставениот ризик да биде суден за искажаните видувања („па нека ме съдят“).

183 Ангелов. Ibid., стр. 88.

земја.¹⁸⁴ Така, постојните проблеми се сметани за последица од политичкото мешање во научната работа, која, пак, формално била видена како преокупација која мора да остане „автономна“. За време на две официјални средби – во јануари 1965 и во април 1966 година – бугарскиот министер за надворешни работи, Иван Башев, изјавил дека Македонското прашање претставува чисто историографски предмет кој требало да се третира на толерантен и на „објективен“ начин.¹⁸⁵

И покрај тоа, бугарското раководство, на сè поцврст начин, ја искажувало својата позиција во однос на Македонија. Таков е случајот во септември 1965 г. кога Тито, лично, бил пречекан во Софија. Македонската контроверзија, сигурно, била дел од дискутираните проблеми: и Видое Смилевски, македонскиот премиер, учествувал во југословенската делегација. Бугарските шефови се обидуваа да бидат особено јасни за три прашања: македонската национална свест во Југославија е во тек на „создавање“ врз „антибугарска основа“ (на противобългарска основа); во Благоевградскиот округ во моментот не се менува националноста на локалното население; напротив, власта на југословенска Македонија ги гонат лицата кои имаат „бугарска свест“.

Овие точки веќе биле одобрени, макар и тајно, од Пленумот во март 1963 г. Овој пат, Живков барал да не се „надуваат“ проблемите кои произлегувале од Македонското прашање (да не се *раздухаа въпросът*) и нашол друг одговорен за билатералните проблеми. „Историчарите“ биле директно обвинети дека фалсификувале „историски факти“, и дека, на тој начин, ставиле пречки пред доброто бугарско-југословенско пријателство. Наместо тоа, изјавува Живков, специјалистите требало да ги формулираат своите заклучоци „чесно и објективно“ (*добросъвестно и обективно*) без да ги насочуваат против соседниот народ.¹⁸⁶ Бугарскиот раководител не прецизирал од која националност се нечесните историчари, но треба да се забележи еден елемент на привидна самокритика во неговото ветување да помогне во ограничувањето на контроверзиите во рамките на научното поле. По враќањето во Југославија, Тито го изразил својот оптимизам за односите со Бугарија и, исто така, одговорноста за постојните тешкотии ја фрлил врз историчарите кои, според неговото мислење, „ја ишинуваат и ја иголкуваат историјата на нашите народи по своја волја“.¹⁸⁷

Посетата на југословенскиот раководител сведочи и за еден посебен интерес од страна на бугарското раководство за зајакнување на врските со Скопје. На пример, се планирала изградба на модерен автопат

184 ЦПА/1/51/486/1.

185 Cf. АМВНР/опис 22/дело 156/преписка 2907/лист 11.

186 ЦПА/1/34/15/39-41.

187 Robert King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973, стр. 201.

меѓу бугарскиот град Кустендил и главниот град на југословенската република Македонија. Стариот проект за поврзување на бугарските железници со македонскиот град Крива Паланка бил, исто така, оживеан.¹⁸⁸ Сепак, непопустливоста на Софија во врска со Пиринската област била откриена од фактот што таа била строго оставена настрана од „пријателското“ приближување. Политбирото на ЦК на БКП потвредило дека областа на Благоевград стапувала во контакт со локалната југословенска власт и македонската република исклучиво преку бугарската централна власт: иницијативите за директни контакти не биле добредојдени.¹⁸⁹

Оваа реафирмација на бугарските национални интереси не минала без да предизвика дополнителни тешкотии, кои тежеле сè повеќе и повеќе. Во 1965 г., Политбирото на ЦК на БКП директно се вклучило во организацијата на подготовките за прославата на 1050 години од смртта на Климент Охридски.¹⁹⁰ Таа се одржала во август следната година и добила жесток националистички карактер: Бугарската академија на науките и Универзитетот во Софија го потврдиле „вистинскиот“ „национален“ карактер на ученикот на Кирил и Методиј, за кого се смета дека го основал првиот „универзитет“ на средновековна Бугарија, кој се наоѓал во Охрид, во Македонија.

Исто така во 1965 г., се случил „трансфер“, интересен во многу погледи: се однесува на македонскиот поет, учесник и пејач во Титовото партизанско движење, основач на македонската југословенска република и кодификувач на современата македонска азбука. Тоа бил Венко Марковски, кој, засекогаш, се населил во Бугарија. По неговата маргинализација и репресија, кои ги претрпел како „информбировец“, Марковски не успеал повторно да го најде своето место во Југославија. Наместо тоа, од причини поврзани со тогашните прилики, Софија ја презела неговата одбрана за време на „студената војна“ од 50-тите години на 20 век. Конечниот избор на македонскиот поет за Бугарија бил проследен од непријателско однесување спрема неговата поранешна земја на престој: Марковски почнал да ги пишува своите први полемички текстови, кои не само што имаат антијугословенски карактер, туку и го негираат постоењето на македонска нација/националност различна од бугарската.

Во ноември 1966 г., избил нов скандал со тешки политички последици: претседателот на Сојузот на бугарски писатели, Георги

188 Cf. ЦПА/1/6/6118/40-66.

189 ЦПА, Ibid./63. Кога во 1964 година, се иницирало „збратимувањето“ на бугарски и на југословенски градови, југословенска Македонија и Пиринска Македонија биле исклучени. Се воспоставуваат врски исклучиво меѓу српски градови и градови од внатрешноста на Бугарија: Ниш – Велико Трново, Зајечар – Видин, Крагујевац – Шумен. Cf. ЦПА/1/51/210.

190 Cf. ЦПА/1/6/5902.

Цагаров, одбил да потпише на македонски јазик договор за соработка со Друштвото на македонските писатели. Ова отворено негирање на една суштинска карактеристика на македонскиот национален идентитет предизвикало протести од страна на скопските раководители. Нивните бугарски колеги, од своја страна, испратиле дипломатски ноти по повод излегувањето на одредени југословенски филмови, сметани за навредливи. Тоа било случај особено со оние кои се однесувале на бугарската окупација на југоисточна Србија и на Вардарска Македонија во текот на Втората светска војна.¹⁹¹ Така, „потиснато“ од политиката на двете земји, Македонското прашање продолжувало да ја труе „сферата на културата“.

Истовремено, политичкиот живот во југословенска Македонија бил обележан со значајни промени кои дури поттикнувале да се зборува за еден нов „период“. На VIII конгрес на Сојузот на комунистите на Југославија во 1964 г. се создал сојуз меѓу Хрватска, Словенија и Македонија, суштински разнороден, но кој претендирал на децентрализација и „демократизација“ на федералната држава. Високите македонски раководители, Крсте Црвенковски и Славко Милосавлевски, кои биле дел од „либералните“ југословенски комунисти, им се спротивставиле на одредени политички тенденции за кои сметале дека се „големосрпски“. Во 1966 г., Либералната коалиција го организирала сменувањето на симболот на белградскиот унитаризам: Александар Ранковиќ, министер за внатрешни работи и шеф на југословенските тајни служби (УДБА), бил отстранет од страна на една комисија предводена токму од Црвенковски. Така, периодот на целосна верност кон Белград, покажана со посебна ревност од претходното македонско раководство, бил заменет со релативна еманципација на Скопје.

Сепак, за разлика од Хрватска, „либерализмот“ произлезен од македонската република не подразбирал нужно и националистички пораст. Црвенковски и Милосавлевски се истакнувале многу повеќе како протагонисти на демократизација на југословенскиот политички систем, отколку како поборници за македонската „национална кауза“.¹⁹² Како водач на Сојузот на комунисти на Македонија, Црвенковски дури изложил, пред високите форуми на Партијата, една теорија за „задоцнета нација“. Според него, тоа би бил случајот со Македонците.¹⁹³ Бугарските раководители ја констатирале, во прво време, волјата на Црвенковски за „вистинска“ соработка со Бугарија.

191 На пример, македонскиот филм *Пред и по победата*, прикажан на фестивалот во Пула (Хрватска) во 1966 година: ЦПА/1/8/7349.

192 Такво е, барем, толкувањето на Новица Велјановски, *Македонија 1945-1991. Државност и независност*, Скопје, ИНИ-Матица македонска, 2002, стр. 277-285.

193 Види: Штефан Требст, *Бугарско-југословенската контроверза за Македонија 1967-1982*, Скопје, ИНИ, 1997 (македонски превод на германскиот оригинал *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967-1982*, Munich, Oldenburg, 1983), стр. 78-79.

Националистичкиот занес на Живков кулминирал со следнава изјава: „Вие, македонските раководители, морате добро да разберете дека ние, Буџарите, нема да се одречеме од нашиот историја. Мене, и људеите да ме обесат ([м]ене петдесет пати да ме обесат), никога нема да се одрекам од историјата на мојот народ и на мојата џаршџа“.¹⁹⁶ Оваа тврдокорност ѝ ставила крај на дискусијата, но Живков, сè уште, се надевал дека нештата можат да „се средат“ лице в лице на неформален начин: „Можеите да дојдете на лов во Буџарија или, џак, јас [ќе дојдам] во Скопје, ќе се среќнеме на официјален и неофицијален начин и ќе се разбереме (разберем) за десет минути“. На овој

196 ЦПА, Ibid./79.

начин, ловот, омилиниот „спорт“ на комунистичката номенклатура, бил препорачан како средство за постигнување интимност, која дозволува создавање политички консензус.¹⁹⁷ Освен тоа, шефот на Партијата и на бугарската држава, пред функционерите на Централниот комитет на БКП, изјавил дека „ребугаризацијата“ на вардарските Македонци била неизбежна: „Така да се каже, крвта на твора населението почна да му зборува (Дето се казва, заговори крвта на това население)“.¹⁹⁸

Овие дебати покажуваат дека, всушност, раководителите на Бугарија биле далеку од отфрлање на националната кауза, припишувајќи им ја на научното и на културното поле. Напротив, тие почнале да градат „барикада“ од национални симболи, каде што објективноста на „историските факти“ е претопена во јазикот на „крвта“. Овие симболи ќе бидат сè повеќе инструментализирани против национализмот кој доаѓал од југословенскиот сосед, кој имал интереси и аспирации врз населението и врз територијата на Пиринска Македонија.

Всушност, оптимизмот на Живков за ребугаризација на Вардарска Македонија се чини, во извесна мера, инспириран од „успехот“ на новата национална политика, особено во Пирин. Пописот извршен во Бугарија во 1965 г. дал помала бројка на „Македонци“ во однос на податоците од 1956: од 187 789 лица, нивниот број наеднаш се намалил на 9 632, од кои 1 437 во областа на Пирин.¹⁹⁹ Оваа бројка се сведува на 0,5% од нејзиното целокупно население и одговара на помалку од 1% од 178 862 „Македонци“ попишани претходно... Објавувањето на резултатите во 1967 г. се совпаднал со (и го забрзал) новиот бран на расправи кои му ставаат крај на краткотрајниот период на соработка.

„Тоа е нашата историја“: зовривање на контроверзиите во 1967 година

Од јануари 1967 г., политичко-историографските расправи одново одекнуваат во печатот: на пример, гласилото на СКЈ *Борба* го изразил своето негодување во поглед на една статија во врска со револуционерот Христо Чернопеев, објавена во неговиот бугарски еквивалент

197 Единствената реакција од страна на југословенското раководство, несомнено вчудоневидено од патриотската жестокост на бугарскиот раководител, била изразена од Тито на мошне двосмислен начин: „...очигледно по некојпат кај нас и кај вас има луѓе кои би можеле да ги наречеме националисти. Но, суштинското е да не се драматизираат нештата...“; ЦПА, Ibid./80.

198 ЦПА, Ibid./82.

199 Резултати од преброявањето на населението на 1.XII.1965. Округ Благоевград, том I, 1, Софија, ЦСУ, 1967, стр. 11-12, стр. 118, стр. 125. Во историографската литература за оваа тема, речиси, без исклучок се повикуваат на погрешните бројки од вкупно 8 750 Македонци наспроти 1 500 во Пирин – cf. *pars pro toto*, Стеван Тинтоски, *Македонците во Бугарија*, Скопје, Студентски збор, 1987, стр. 99. Пописот од 1965 ќе биде предмет на натамошна дискусија.

*Работническо дело.*²⁰⁰ За да се спречи растежот на контроверзиите, во текот на годината, три југословенски делегации одат една по друга во Софија, додека во јуни Живков бил во Белград. Од целава серија на крајно контрапродуктивни средби, изгледа дека најиндикативна била онаа од месец мај кога водачот на ЦК на СКМ, Крсте Црвенковски, отишол во Софија. Разговорите водени во тој момент се делумно познати благодарение на автобиографијата на Црвенковски²⁰¹, како и од еден дел од стенограмите кои, исто така, се објавени.²⁰² Но, податоците од необјавените архиви би можеле да дадат поцелосна идеја за националистичката возбуденост на бугарските раководители.²⁰³

Иако истакнувал одредени заеднички аспекти на националниот развој на Македонците и на Бугарите („борбата“ против гркофоната Патријаршија од Константинопол во 19 век), Крсте Црвенковски одлучно тврдел дека Македонците „постојат“ и се развиваат, „здобивајќи се со одликите на една современа нација“. Скопскиот раководител настојувал да каже дека одредени актуелни проблеми ќе исчезнат, под услов бугарското раководство да направи официјална декларација, признавајќи ги македонската република, нација и јазик. Единствениот проблем кој не можел да се реши во најбрзо време бил, изјавува Црвенковски, историјата на Македонија: бугарските научници тврдат дека таа е заедничка за Бугарите и за Македонците, додека според македонските научници таа е резервирана за овие последните. Вториот проблем кон кој се обратил Црвенковски бил оној за Македонците во Пирин. Тој инсистирал дека во текот на последниот попис бугарската власт спречила 180 000 Македонци да ја искажат својата „национална свест“.

Одговарајќи на прашањата поставени од неговиот македонски југословенски колега, Тодор Живков го квалификувал периодот на автономија на „Пиринските Македонци“ како „ненормален“ и тврдел дека ЦК на Партијата направил „грешка“ со „македонизацијата“ на регионот. Ова признание покажува до кој степен бугарските водачи од 60-тите години на 20 век, молкум, целосно раскинале со времето на „учителот“ на „бугарскиот народ“, Георги Димитров. Живков успеал дури и да ја критикува резолуцијата на Коминтерната од 1934 г., која го признава постоењето на македонска нација и јазик. Така, бугарскиот шеф го отфрлил секое обвинување за насилства извршени при пописот во 1965 г., и за возврат прашувал каде „исчезнале“ повеќе од еден милион лица од Вардарска Македонија, кои во минатото имале „бугарска свест“.

200 ЦПА/1/51/772/8-2. Чернопеев, роден во северна Бугарија, е еден од водачите на левото крило на Внатрешната македонска револуционерна организација кон крајот на османлиски период.

201 Крсте Црвенковски, *На браникот на македонската самобитност – материјали од политичките разговори за македонското ирашање*, Скопје, ИНИ, 1998.

202 Маријана Стамова, *Тито, Тодор Живков и македонскиот вџпрос (1963-1967 г.)*, Минало, 1999/2.

203 Види ЦПА/1/34/56/6-37.

Оттаму, Живков ја реafirмирал невозможността да се признае посебен македонски национален идентитет: „Што треба да му кажам на Централниот комитет на нашата Партија каде што постои од 50% од членовите се Македонци! Што треба да му кажам на Сојузот на писателите каде што 100 членови од 300 се Македонци!“²⁰⁴ Со истата лутина, Живков ги нападнал историографските публикации на Скопје кои се однесуваат на „бугарското ропство“ претрпено од Македонците во текот на Втората светска војна. Тој сугерирал дека во тоа време, „бугарските фашисти“ убиле многу помалку луѓе во Македонија отколку во внатрешноста на самата Бугарија. Историската лекција се враќа, и овој пат, во средновековниот период, преку изјавата на Живков: „Паисиј, Климент Охридски – тоа е нашата историја.“ Така, раководителот на БКП повторил дека македонската „национална свест“ се развива врз „лажна“ и „антибугарска“ основа.

Крсте Црвенковски ја презел одбраната на идентитетот на своите сонародници: „Нашето раководство не може да му каже на својот народ дека пред 1945 сме биле Бугари и дека потоа сме станале Македонци. Ова чувство почнало да се развива во средината на минатиот век.“ Сепак, Црвенковски повикал на заемен компромис: „Можеби не треба да се реши докрај некои работи. Јас не се противам на тоа што ти пишуваше Самуил и Паисиј во вашата историја, но и ние мораме да вклучиме одредени личности на нашата историја.“²⁰⁵ Така, македонскиот раководител се воздржал од настојување врз екстремна националистичка визија: тој изјавил дека толкувањето на настаните од средниот век е, секако, дискутабилно и не би требало да биде соодветно за современата политика. Истовремено, тој признал дека некои личности, со потекло од Македонија, „придонесле“ исто така и за бугарската историја и култура.

Меѓутоа, оваа релативна толеранција се судира со вториот „аргумент“, кој наводно го потврдува „заедничкиот“ идентитет на Бугарите и на Македонците – јазикот. Живков возвраќа: „Вие сега зборувате македонски јазик. Македонците и Бугарите добро се разбираат. Еј, сега Вие и јас, ние добро се разбираме.“ Но, Црвенковски се обидел да ја растури оваа есенцијалистичка референца, откривајќи од своја страна една банална комуникациска итрина: „Јас користам постојано бугарски зборови за да ме разберете.“²⁰⁶ На тој начин, македонскиот водач успеал да го истакне своето отворање, кое на неговите противници од Софија им изгледало како отстапка и недостиг на соодветни аргументи. Овдеш, симболите на историјата и јазичната блискост, внесени во игра од бугарските политичари, се неутрализирани од една јазична способност која им недостигала.

204 ЦПА, Ibid./21-22.

205 ЦПА, Ibid./25-26.

206 ЦПА, Ibid./28.

Оттаму и враќањето кон историјата: една позиција, уште потврдокорна од онаа на Живков, била изразена од секретарот на ЦК на БКП и член на Политбирото, Борис Велчев. Тој предложил потпишување на билатерален договор, кој ги обврзувал историчарите од двете земји да не ги „фалсификуваат историските факти“. Од една страна, Велчев сугерирал да им се препушти на историчарите одговорот на прашањето од кога почнала да се развива македонска национална свест. Но, од друга страна, стандардите за научна „објективност“ биле јасно означени од страна на високиот функционер: *„Се покажува дека треба да си ја поделиме Самуил. Зошто да не се разјасни ова прашање? Тој не може да биде истовремено македонски и бугарски цар. Ако истоела македонска држава, тоаш бил македонски цар, но ако такава држава не истоела, во тој случај, би бил бугарски цар... Нашијта историја не дава факти [кои потврдуваат] дека во минатото истоела македонска националност, македонска нација или македонска држава“*.²⁰⁷

На овој начин, бугарските раководители ја изразуваа нивната наклонетост да ја признаат македонската република како „територијален“ факт, подвлекувајќи дека „нацијата“ е „нешто друго“: македонската нација почнала да се формира само со формирањето на југословенската република. Истовремено, Велчев тврдел дека во југословенска Македонија, сè уште, живеат Бугари и дека Скопје би требало да им даде право официјално да се регистрираат како такви. Истовремено, населението во Благоевградскиот округ било целосно „бугарско“ - според софистите раководители, „факт“ покажан преку „историските факти“. Симболичниот монопол врз историјата, побаруван од бугарските водачи, ги отфрлал истовремено сите можни противаргументи од страна на нивните југословенски колеги.

Црвенковски се повикувал, на пример, на наследството на Крсте Мисирков, големиот идеолог на македонскиот национализам од почетокот на 20 век, но Живков му одговорил: *„Што се однесува до Мисирков, тој е посебен, контрадикторен случај. Тој најинаш и едно и друго, зборувал и едно и друго (Тој и едно е искал, и друго е искал, и едно е говорил, и друго е говорил)“*.²⁰⁸ Како резултат од тоа, Живков му предложил на Црвенковски да оди во Пиринската област за да се увери дека нема Македонци. Црвенковски покажал исто ниво на увереност, поканувајќи го Живков да бара Бугари во Социјалистичка Република Македонија.²⁰⁹

207 ЦПА, Ibid./32-33.

208 ЦПА, Ibid./36.

209 По новиот федерален устав во 1963 година, Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ) беше преименувана во Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Оттаму, Народна Република Македонија (НРМ) добива нов устав кој ја преименува во Социјалистичка Република Македонија (СРМ).

Така, во текот на разговорите водени во мај 1967 г., Живков и Црвенковски успеале за приближно два и пол часа да ги изложат сите компликации на она што некои историчари го нарекуваат „Пандорина кутија“ на Македонското прашање.²¹⁰ Фактот, истовремено, парадоксален и смешен, дека двајца водачи на комунистички партии и држави се среќаваат со цел да дебатираат за историски прашања, посебно во врска со кралеви од средниот век, покажува до кој степен национализмот не претставувал нешто туѓо за спомнатите режими. Во овие спорови, современите етнички или национални реалности се сфаќаат во функција на одредено историско толкување, при што секоја поинаква верзија се квалификува како „лажна“. Накусо, за бугарските водачи, македонската нација морала да ги признае своите бугарски „корени“, а секоја друга опција претставувала „фалсификат на историските факти“.

Овој аспект од аргументите на Софија, исто така, покажал дека, всушност, компромисот започнат во 1963 г. од страна на Живков („Македонци во Вардарската република, наспроти Бугари во Пирин“) не поминува без да го доведе во прашање посебниот идентитет на југословенските Македонци. Причината за тоа може да му се припише, несомнено, на одредено здраворазумско сфаќање во врска со националниот идентитет. Тој бил сфатен како суштински белег кој не се менува значително низ времето, се пренесува преку „крвта“ од генерација на генерација и ги засега сите членови на одредена заедница. Од оваа гледна точка, „бугарската“ припадност на еден крал од 10. или од 11 век била сметана како пресудна за правилната идентификација на оние кои живеат во 20 век на истите територии. Оттука, признавањето на „Македонци“ од другата страна на границата би ја предизвикало, секако, истата квалификација за нивните блиски од оваа страна: во есенцијалистичката концепција за етничкиот и за националниот идентитет, не е можно, на пример, словенското население од Скопје и оние што потекнуваат од овој град, некогашни бегалци кои живеат во Бугарија, да бидат различни нации.

За разлика од македонскиот раководител кој во овој период покажувал една повеќе „конструктивистичка“ идеја за националниот идентитет, општото есенцијалистичко сфаќање било тоа кое ги раководело концепциите на неговите бугарски колеги – од каде што е и нивното, често, прибегување кон претставата за „крвта“. Но, ова, воопшто, не значи дека македонскиот национализам бил непознат или неиструментализиран од раководењето на Крсте Црвенковски. Всушност, 60-тите години на 20 век се означени со постепено напуштање на „внимателноста“ во поглед на историјата на периодот пред Втората светска војна, манифестиран, во одредена мера, од администрацијата на

210 King, Ibid., стр. 218; Катарџиев, Ibid., стр. 377-380.

Колишевски. Во текот на еден Пленум во април 1964 г., раководството на СКМ ја ревидирала употребата на насилство спрема оние што отворено го изразуваат нивното почитување кон името и револуционерното наследство на Внатрешната организација, означена со кратенката ВМРО. Почнувајќи од овој момент, политичката елита на Македонија се обидуваа сè повеќе да си ја присвои симболиката на оваа организација, која за многу луѓе во југословенската република ги претставувала вистинските аспирации на „македонскиот народ“.²¹¹

Тодор Живков и Јосип Броз Тито, Белград 1967 г.

Во јуни 1967 г., во текот на нивната следна средба, бугарските раководители (Живков, Велчев), како и југословенските (Тито и шефот на македонската влада, Никола Минчев) ги избегнувале дебатите за Македонското прашање: неодамнешниот спор со Црвенковски покажал дека оваа тема никако не би требало да се „притиска“.²¹² Сепак, есента, релативната толеранција во тонот меѓу Софија, од една, и Белград и Скопје, од друга, била целосно напуштена, а расправиите во печатот започнале одново. Аналитичари како Роберт Кинг покажуваат дека овој пресврт, воопшто, не бил поврзан со некаков конфликт меѓу Москва и Белград: барем до месец март 1968 г., двете влади одржувале одлични односи.²¹³ Всушност, поттикот кон контроверзии во голема мера дошол од Бугарија.

211 Катарџиев, *Ibid.*, стр. 421-422.

212 Cf. ЦПА/1/34/58/8-44.

213 King, *Ibid.*, стр. 203.

Сеопшта офанзива: формулацијата на новата бугарска политичка линија за Македонското прашање

Во април 1967 г., Политбиро на ЦК на БКП се обидува да изработи детална „марксистичко-ленинистичка“ позиција кон Македонското прашање и, оттаму, да реформулира одредени принципи од бугарско-југословенските односи.²¹⁴ Иако препорачувал приближување на бугарските и на југословенските погледи во врска со „јаболкото на раздорот“, Политбиро то ги формулирал и принципите на еден мошне тврдокорен став: 1) бугарското раководство му се спротивставува на „фалсификувањето“ (*фалсифицирање*) на „историските факти“ (*историческите факти*), бидејќи тоа не наоѓа „историски и научни“ податоци кои го докажуваат постоењето на македонска нација, држава или јазик пред 1945; 2) тоа го признава постоењето на македонска социјалистичка република во рамките на Југославија каде што, почнувајќи од 1945 г., почнала да се формира македонска национална „свест“; 3) бугарските водачи ги отфрлаат сите можни претензии во врска со „населението на Благоевградскиот округ“ кое претставува „неразделен дел (неразделна част) од бугарската нација“; 4) тие планираат да настојуваат кај нивните југословенски колеги на правото за слободно национално самоизјаснување на „сите оние што живеат во Македонија и се сметаат како Бугари“.²¹⁵

Во согласност со овие тези, трасирани биле *grosso modo* бројни иницијативи на меѓународен и на внатрешен план. Бугарската академија на науки (БАН) требало да ја координира активноста на сите бугарски историчари, книжевни и филолошки научници, со цел изработка на заедничка позиција во врска со историјата, со културата и со јазикот „во Македонија“. За да се пропагира оваа нова политика истовремено и внатре и надвор од земјата, резолуцијата предвидувала забрзано објавување на историски документи, објавување на популарна историја на Бугарија на меѓународни јазици (руски, француски, англиски, шпански) и „корекција“ на школските учебници за општествени науки.²¹⁶ Академијата и Универзитетот во Софија биле повикани да „охрабруваат“ странски научници да објавуваат дела за „Македонското прашање во согласност со историската вистина (историческата правда)“.²¹⁷

214 ЦПА/1/6/6655/40-60 од 13 април 1967 година. Cf. Баев, Ibid., стр. 120-123.

215 ЦПА, Ibid./51.

216 Школските учебници биле предмет на ревизија, почнувајќи од 1964: една резолуција на Секретаријатот на ЦК на БКП повикувала на „корекција“ на начинот на кој го третираат населението во Пирин. На пример, учебникот по географија, објавен во 1963 г. и наменет за седми клас во училиштата, зборувал за „македонско“ малцинство во регионот: ЦПА/1/8/6561/36.

217 ЦПА/1/6/6655/59-60.

Последнава била и „подобрена“, бидејќи документот од 1967 г. во голема мера, ги повторувал исказите на Живков од март 1963 г. во врска со „создавањето“ на македонската национална свест. Таа, пак, била видена како резултат од „денационализација“ која се должи на одредени историски фактори: доцното „ослободување“ на Македонија од „турското ропство“ (*џурско робство*), режимот на кралска Југославија, раководната улога на КПЈ во локалната „антифашистичка“ борба, како и создавањето на македонска нација „од горе“ во рамките на социјалистичка Југославија. Но, овој пат бил засилен еден мотив, веќе делумно започнат од Живков. Бугарското раководство верувало дека со поцврста позиција за отсутноста на историска легитимност и, општо, за „непостоењето“ на македонски национален идентитет, таа би можела да ги сврти во своја корист идентитетските тенденции во југословенска Македонија. Документот од Политбиро то прецизирал дека југословенската власт претрпела „порази“ во нејзините напори да формира македонска нација на „забрзан“ начин, додека во рамките на Македонија се зголемувало бугарското влијание. На овој начин, бугарското раководство не било далеку од планирање на идна „ребугаризација“ на Македонците.²¹⁸

По отприлика една година, овој документ бил следен од конкретни мерки, одобрени од Секретаријатот на ЦК на БКП.²¹⁹ Овие директиви се датирани од 12 март 1968 г. и заслужуваат посебно внимание, бидејќи поттикнуваат низа значајни долгорочни стратегии и иницијативи. Академијата на науки уште еднаш требало да предложи заедничко мислење на истражувачите од повеќе области во врска со историската припадност на Македонија. Но, настрана од свечените меморандуми со слаба ефикасност, Секретаријатот иницирал огромна научна и издавачка активност посветена на минатото, на културата и на јазикот на „македонските Бугари“, во која биле ангажирани, практично, сите културни и академски институции (по општествени науки). Посебна важност им била доделена на собирањето и издавањето архивски материјали, „особено *ирчки, џурски и српски*“, во врска со историјата „на Балканот и на бујарските земји (бугарските земи)“.²²⁰

Очигледно, раководството на Партијата (како и придружната академска елита) било мошне убедено дека архивските податоци можеле само да ги зајакнат бугарските аргументи кои се однесуваат на македонското минато. Меѓу другото, акцентот ставен врз архивите на соседните земји покажува до кој степен балканолошките студии (*балканистика*), започнати во истиот момент од еден специјален институт во рамките на Академијата на науки, биле мобилизирани за

218 ЦПА, Ibid./46, 49.

219 Меропријатия за изпълнение решението на Политбюро по македонския въпрос: ЦПА/1/35/127/16-23.

220 ЦПА, Ibid./17.

патриотски цели. Идејата да се истражат, посебно, „српските“ архиви открива извесна надеж за борба против „македонизмот“ со помош на средствата на самите негови „создавачи“ во Белград. И авторитетот на УНЕСКО бил, исто така, мобилизиран во потрагата по „древни историски документи“, чувани во архивите на „разни држави“, кои би можеле да фрлат светлина врз историската „вистина“ за Македонија: овие документи требало да бидат префрлени во Бугарија за потоа да бидат искористени од бугарските истражувачи.

Од друга страна, бугарските архиви биле предмет на целосна цензура: во рок од една година специјалистите требало да подготват инвентар на документи „кои треба да се објават или да им се доверат на научни работници од нашата земја или на странци“.²²¹ Така, раководството на бугарската Партија и држава го презело уредувањето на „историската вистина“, кое го спречувало протекувањето на информации што се сметале за „непријатни“ и нивно користење, особено, од страна на југословенските историчари. Изложбите во историските музеи во земјата требало, исто така, да бидат преправени „во согласност со историската вистина (в својствениот вид со историската вистина)“. Оваа мерка ги засегала особено музеите од Благоевградскиот округ, каде што раководството на Партијата ја иницирало реставрацијата на историските локалитети и споменици, „поврзани со минатото на бугарскиот народ“. На овој начин, предмет на контрола и цензура не биле само документите и артефактите, туку и пејзажот на Пиринската област бил подложен на еден симболичен инженеринг кој го опишал со значења што го афирмираат бугарскиот патриотизам.

Истовремено, раководството на БКП започнало целосна „поправка“ на сите учебници за подобро да соодветствуваат на „историската вистина“ за Македонија и за улогата на „Бугариите од Македонија и Тракија (западна и источна)“ во бугарската историја. Министерството за народна просвета пред крајот на 1970 г. требало да ги прегледа, да ги преработи и да ги преобјави учебниците по историја, по литература, по географија и по други дисциплини за сите школски нивоа и институции. Агитпропот на Партијата, исто така, се вклучил во издавањето учебни помагала за Македонското прашање.

Се разбира, посебна важност му била доделена на активното пропагирање на „историската вистина“ за Македонија во странство – потфат без кој иницијативите во внатрешноста на земјата би можеле да бидат оспорени. Академијата на науките, во координација со Институтот за историја на Бугарската комунистичка партија (администриран од Централниот комитет на Партијата), требало да поканува реноминирани советски научници (слависти, балканолози итн.) за да ги запознае

„во љодобна форма“ со одредени историски документи и со бугарската позиција за Македонското прашање. Сепак, започнатата пропаганда не се ограничувала само на „братските“ советски академици. Директивите повикувале на зголемување на стипендистите од „социјалистички и кайиџалистички земји“, кои студирале балканолошки студии во Бугарија. Академијата, овој пат со Државниот комитет за уметност и култура²²², требало да стапи во контакт со светски познати научници и да им предложи специјални договори (конџракции), вклучително и објавување текстови за Македонија, напишани „во духот на историската вистина“.

Институциите одговорни за политичката и за културната пропаганда во други земји, како „Комитетот за пријателство и културни односи со странство“ и „Словенскиот комитет“, исто така, биле повикани да ги снабдат европските и американските научници со бугарски публикации во врска со Македонското прашање. Истите специјалисти требало редовно да бидат канети во Бугарија на „разговори“ и на „состаноци“, посветени на „осветлувањето“ на ова прашање. Така, организирањето на меѓународни форуми, објавувањето и ширењето на дела на бугарски и на странски јазици од страна на научните институции, биле придружени од средствата на дипломатскиот притисок.

Посебно внимание му било посветено на идеолошкото „образование“ на „бугарската“ дијаспора, вклучително и на онаа од Македонија, кое би можело да послужи за „освојување“ на „добри“ научници. Една богата палета на мерки требало да дејствуваат врз начините на самоидентификување на македонските иселеници (курсеви за бугарски јазик при амбасадите, ширење „научни материјали“ за историјата на Македонија, финансиска или друга помош за пробугарските списанија во САД, Канада, Аргентина и во Австралија). Важноста на Македонија во пропагандната активност во странство, преземена од комунистичка Бугарија, била видлива во идејата, покрената од Секретаријатот, да ја концентрира целата „работа“ околу Македонското прашање во рамките на Словенскиот комитет.²²³

Акцентот врз македонскиот фолклор од 50-тите години на 20 век, исто така, бил зајакнат, но од други причини: собирањето на народни песни и проучувањето на традициите на „населението од Пиринската фолклорна област и други делови на Македонија“ требало да ја докаже нивната припадност на „заедничката ризница (общата сѐкровишница) на бугарското народно творештво (бугарското народно творчество)“.²²⁴ Државната фирма Балкантон требало да шири плочи

222 Институција која соодветствува на Министерството за култура.

223 ЦПА, Ibid./23. Институција одговорна за пропаганда и културна политика меѓу Бугарите и Македонците во странство.

224 ЦПА, Ibid./18.

кои содржат снимки од ансамблот за народни песни Пирин и од фестивалот „Пирин ѝее“. Отсега, политизацијата на фолклорот и особено на музичкото наследство, толку карактеристично за комунистичкиот режим во Бугарија, ќе ги измеша, во форма на „измислена традиција“, постојните граници меѓу наследството, современата интервенција на професионалните композитори и патриотскиот кич. Киното и телевизијата, исто така, не биле заборавени: државната кинематографија требало да создава уметнички и документарни филмови за историјата на револуционерните борби на Македонија и се планирала изградба на телевизиски предавател на планината Пирин.

Огромниот обем на кампањата, започната од Партијата и од државата, била потврдена со фактот што и бугарската православна црква била, исто така, вклучена во неа. Како наследници на *„ѿолемојѿо кулѿурно-образовно дело на Еїзархијата во Македонија“*, православните свештеници биле повикани да ги „осветлат“ историските и идентитетските прашања за парохиските верници од прекуокеанската и друга дијаспора. Патријаршијата во Софија била советувана да не ја признава – барем, „засега“ – автокефалноста прогласена во 1967 година од страна на Охридската архиепископија, која се стремела кон статусот на посебна македонска црква. Меѓу другото, бугарското свештенство требало да бара согласнот од руската црква и од онаа на Константинопол околу прашањето за историската припадност на славофоната црква во Македонија.²²⁵ На овој начин, црковните институции требало да вршат некаков вид притисок врз начините на самоидентификација на Македонците, враќајќи се кон улогата што ја играле некогаш во османлискиот период.

За разлика од тајните дебати од 1963 г., новите резолуции биле наменети за брза комуникација кон сите структури на Партијата и на нејзините ограноци: Отечествениот фронт, синдикатите, Комсомол и Земјоделската партија (БЗНС). На нивно барање, отсега, сите медиуми требало да прифатат соодветно однесување кон „македонските“ теми. Печатот, специјализираните списанија на Партијата, гласникот на Институтот за историја при Академијата на науките (*Исторически преглед*) итн., биле повикани да одговорат на *„арѿументиран начин и со смирен ѿон“* на *„фалсификувањата во однос на Македонскојѿо ѿрашање“*.²²⁶ Во овој поглед, Институтот за Историја на БКП ја држел клучната улога, истовремено, и на „информатор“ и на „советник“ на Централниот комитет на Партијата: оваа структура требало да ги следи материјалите објавени во Југославија и да му предлага соодветни мерки на раководството на Партијата.

225 ЦПА, Ibid./21.

226 ЦПА, Ibid./19.

Тоа што останало непрецизирано во директивите одобрени од Секретаријатот се начините на склучување на политички договор со власта на федерална Југославија и на Социјалистичка Република Македонија – цел потврдена со резолуцијата на Политбирото во април 1967 г. Очигледно, грижата за „добрососедство“ овој пат останала на последно место. Триумфирале чисто националистички мотиви, ставјќи ја во погон машинеријата на државата-партија. Во продолжение на Секретаријатот, Агитпропот на Централниот комитет набрзина започнал детална програма со цел реализирање на директивите: Бугарската академија на науки, особено Институтот за балканистика, како и Институтот за историја на БКП, биле повикани итно да подготват план за издавање на научни истражувања и документарни материјали кои се однесуваат на историјата на Македонија.²²⁷ И плодите на оваа кампања се веднаш инструментализирани.

Меѓу историографската и политичката војна: кризата од 1968-1969 година

Важноста што им ја дало раководството на Партијата на медиумите била набргу потврдена од *Родина* („Татковина“), пропагандистичката програма на Бугарското радио, која со своите „патриотски“ програми посветени на Македонија, почнала да предизвикува југословенски протести. Софија се обидуvalа да ја крие својата кампања зад потребите на „објективната“ историја: југословенскиот амбасадор добил објаснување кое вели дека политиката не треба да се меша во „историските“ аспекти на Македонското прашање. Сведувањето на современите проблеми на историски прашања, сепак, не поминува, а југословенските водачи го пренасочувале предметот на дебати кон друг аспект. Во февруари, југословенската влада упатила една „претставка“ до Софија, инсистирајќи на доделување „културна автономија“ на Благоевградскиот округ.²²⁸

Истовремено, во весникот „Нова Македонија“, Крсте Црвенковски изјавува дека славењето на кралеви и други историски фигури е дел од внатрешните работи на секоја земја и ѝ го признал, на овој начин, „правото“ на Бугарија да се повикува на цар Самуил. Како добар марксист, Црвенковски додал дека нацијата претставува една општествена категорија од времето на „капитализмот“ и дека нејзините корени немаат ништо заедничко со средниот век и со државата на Самуил. Пораката е јасна: проблемот не е во историјата, туку во сегашноста, и е поврзан со бројните „Македонци“ лишени од права од страна на

227 ЦПА/1/40/101/1-5.

228 АМВНР/25/115/2831/16-17.

Софија. За време на еден состанок на ЦК на СКМ, Црвенковски држел говор, критикувајќи го негирањето на македонската нација во Бугарија, а особено нејзиното националистичко „слепило“. Следувала слична критика од страна на шефот на македонската влада Минчев и од Тито лично, кој двапати јавно се вклучил во заштитата на македонските интереси.²²⁹

Расправата добила толку борбен аспект што тешко можела да помине незабележана од европскиот печат. Во февруари 1968 г., францускиот весник *Л'Монд* (*Le Monde*) објавил статија за тензијата меѓу двете земји и, неколку месеци подоцна, Крсте Црвенковски дал интервју на оваа тема. Во меѓувреме, „санстефанското сениште“, толку осудувано од југословенските политичари, одново се јавило во одредени бугарски публикации. По повод 90-годишнината од „ослободувањето“ од турската доминација, софиските историчари објавиле статии каде што „Голема Бугарија“ од руско-османлискиот договор од Сан-Стефано (3 март 1878 г.) била толкувана како праведно решение на национално-то прашање: државниот проект го вклучувал и поголемиот дел од географска Македонија. Сепак, партиското и државното раководство се воздржувале од експлицитно и позитивно повикување на Сан-Стефано, и прославата на годишнината се чинела мошне умерена и „трезна“.

Причината за привременото примирје од пролетта 1968 г. била јасна: во заднината на непокорната Чехословачка, Советскиот Сојуз сакал да избегне евентуален конфликт со Југославија и ја притискал Софија да не ги потхранува контроверзиите. Сепак, расправиите одново избувнале околу 65-годишнината од смртта на револуционерот Гоце Делчев (4 мај 1968 г.), во Бугарија славен како симбол на „бугарштината“ во Македонија. Отприлика во истото време, во текот на посетата на една висока делегација на БКП во Белград, југословенските домаќини инсистирале на брзо признавање на македонската нација и јазик, како и на доделување на „културна автономија“ на Пиринската област.²³⁰ Единствениот ефект од ова ново инсистирање бил неуспехот на посетата.

Во август, ситуацијата се комплицирала: таа била затруена од прославата на 65-годишнината на Илинденското востание – во Бугарија официјално наречено „Илинденско-Преображенско“ (*Илинденско-Преображенско вџстание*) и сметано за заедничка борба на Бугарите од Македонија и Тракија. Во таа пригода, раководството на Партијата и на бугарската држава им доделило специјални награди на некогашните учесници во револуционерните борби во двете области.²³¹ Истовремено, историчарите од Софија им ласкале на водачите на востанието

229 ЦДА/141/8/17/206-207, 209, 211-213.

230 АМВнР/29/129/3202/22.

231 Cf. ЦПА/1/35/268.

како на „*Јолѐми буџарски џаџириџи*“, официјалните весници на Партијата (*Работническо дело, Оџечестџвен фрџнџ*) влегувале во директни расправи за оваа тема со нивните колеги во Југославија (*Нова Македџнија, Борба*). Бугарските медиуми вознемирено тврделе дека македонската „националност“ не постоела никогаш во историјата и дека историските личности на кои се повикувале политичарите и академичите од Скопје – од средновековните владетели до револуционерите на Внатрешната организација – биле, всушност, „Бугари“. Сево ова, кај југословенската страна предизвикувало обвинувања за „шовинистички“ однос и за територијални претензии.

Инвазијата на трупите од Варшавскиот пакт (вклучително и Бугарија) во Чехословачка и југословенската поддршка на нејзиното раководство ја покажала тензијата меѓу Белград и Софија. Во месец август, Бугарија концентрирала воени сили на нејзината западна граница, додека, во страв од неизбежна советска инвазија, Југославија делумно ја мобилизирала својата армија и ја пратила кон бугарските и кон унгарските граници. Учеството на Бугарија во задушвањето на „Прашката пролет“ било строго критикувано од југословенските медиуми и политичари, особено од страна на шефот на сојузната влада, Мика Шпиљак. За чудо, и албанските раководители, исто така, зеле учество во антибугарската офанзива на југословенска страна, потврдувајќи го присуството на советски трупи во Бугарија. Во исто време, вистинска психоза почнала да расте во рамките на југословенското општество, додека цивилното население било организирано во „територијална одбрана“.

Позициите се стврднале до таа мера што, на 24 и на 28 септември, бугарската влада дала две декларации, со кои се изјавува отсутството на советски трупи во Бугарија и непостоење на територијални претензии спрема Југославија. Дури и ако овој чин успеал делумно да ги убеди Белград и Скопје, политичко-историографските расправи продолжиле. Додека Југославија ги славела одново српските воени победи на Македонскиот фронт во 1918, Бугарија ја инструментализира 90-годишнината од Кресненско-разлошкото востание (во Пиринска Македонија) за уште еднаш да го негира постоењето на македонска историја и националност, различни од бугарските.²³² Во октомври 1968 г., Црвенковски одржал еден мошне полемичен говор по повод годишнината од востанието на „македонскиот народ“ против „бугарскиот окупатор“ (11 октомври 1941 г.), при што комунистичкиот партизан од Пиринската област, Никола Параунов, бил прогласен за македонски херој. Следниот месец, V конгрес на СКМ му бил посветен, особено, на осудувањето на „големобугарскиот шовинизам“, при што Црвенковски ја играл улогата на главен обвинител.²³³

232 King, Ibid., стр. 208-212.

233 Требст, Ibid., стр. 134, 136-137.

Бугарскиот одговор на ваквите „провокации“ не задоцнил: Институтот за историја при Академијата на науките (БАН), во ноември 1968 година, објавил една брошура насловена како „Македонското прашање. Историско-политичка информација“.²³⁴ Таа била првиот важен производ од сеопштата офанзива врз новиот „македонски фронт“. Со тој мошне оддалечен од дипломатските стандарди, академиците од Софија прогласуваат дека Македонците се „етнички“ Бугари. За целата историја на Македонија (среден век, „Преродбата“, револуционерното движење) се изјавувало дека е дел од бугарската историја, додека македонскиот национален идентитет бил толкуван како производ на српскиот национализам: особено се повикувало на политичарот од крајот на 19 век, Стојан Новаковиќ.

До денес, ова е останато како канонско историографско толкување во Бугарија. Но, тоа има и поконкретен политички аспект. Авторите на брошурата се обидуваат да им се спротивстават на југословенските претензии во врска со „Македонците“ од Пирин, преку реципрочно барање на права за делот од населението во југословенска Македонија кое се смета за „бугарско“. Оваа порака фигурира во десетиците илјади примероци од брошурата кои биле пуштени во оптек не само во Бугарија, туку, илегално, и во југословенска Македонија. Администрацијата и академската елита во Македонија, и, воопшто, во Југославија, го сфатила овој факт како напад без преседан: во февруари 1969 г., Белград испратил дипломатска нота која протестира против објавувањето и ширењето на брошурата. Исто така, југословенската Влада ја обвинила Софија за територијални претензии, изразувајќи го својот сомнеж кон искреноста на претходно дадените пацифистички изјави.²³⁵

Како последица, во март, македонското Собрание им посветило специјално заседание на бугарско-југословенските односи, како и на положбата на македонското малцинство во Бугарија²³⁶. Еден историчар, мошне активен во овие дебати, лично сведочи за постоењето на такво малцинство: роден во околицата Свети Врач (Сандански) во Пиринска Македонија, Иван Катарџиев, во ова време, е дел од македонската Влада. На овој начин, таа можела да побара да ги застапува „етничките Македонци“ кои живеат во соседните земји.

Истовремено, бугарската Влада официјално ја изјавила својата волја одново да ги воспостави „пријателските односи“ со Југославија и предложила нови билатерални самити – сугестија која предизвикала само воздржаност од Белград и од Скопје.²³⁷ Така, политичко-исто-

234 Институт за Историја при БАН, *Македонскиот въпрос. Историко-политическа справка*, Софија, БАН, 1968.

235 АМВнР/25/115/2831/18.

236 Cf. АМВнР, Ibid./83-84.

237 Cf. АМВнР, Ibid./20-21.

риографиските кавги продолжиле во текот на целата година: според бугарските проценки, во периодот 1968-1969, македонскиот печат објавил повеќе од 1 500 статии со „антибугарски“ карактер, што во Софија било оценето како „скандалозно“.²³⁸ Скандалите ги следеле особено прославите на историските настани, организирани од раководството на Бугарија, односно она на југословенска Македонија.

Во 1969 г., двете земји на импозантен начин ја прославили 1100-годишнината од смртта на една од клучните личности во историскиот спор – имено, авторот на словенската азбука Константин-Кирил. Во Бугарија, форматот на официјални прослави од овој вид неизбежно вклучувал и свечена сесија на Академијата на науките и изградба на споменик. Поставувањето на неговиот прв камен или неговата инаугурација задолжително биле придружени од патетичниот говор на Тодор Живков во присуство на партиското и на државното раководство. Во оваа прилика, започнала изградбата на големиот споменик на Кирил и Методиј пред Националната библиотека во Софија. Во исто време, една официјална делегација заминала за Рим, каде што положила цвеќе пред гробот на св. Кирил, сместен во криптата на базиликата Сан Клементе (*San Clemente*).²³⁹

Дури кон крајот на 1969 г., под советски притисок, започнале обидите за смирување на расправиите. Во декември, бугарскиот министер за надворешни работи, Иван Башев, го посетил својот југословенски колега Мирко Тепавац, но нивните преговори не завршиле со помирување. Башев го изјавил отсуството на бугарски територијални претензии спрема Југославија, истовремено нагласувајќи дека во Македонија живеат „*илјадници Буџари*“: тврдење кое не било многу способно да го произведе формално посакуваниот консензус.²⁴⁰ Сепак, Тито изјавил пред пратеникот од Софија дека нова средба меѓу Живков и него би можела да помогне да се решат „нерешените прашања“²⁴¹, и двајцата државни водачи почнуваат да си разменуваат писма, барајќи заемно прифатливи формули за нормализација на билатералните односи.

Покрај средновековните личности, „преродбениците“ од 19 век и револуционерите на Внатрешната организација, една од важните контроверзни точки кои се наметнувале кон крајот на 60-тите години од 20 век било прашањето за бугарското учество во антинацистичката офанзива од есента 1944 г. Дебатите го засегаа поконкретно нејзиниот придонес за „ослободувањето“ на Југославија и, посебно, на Вардарска Македонија. Генерално, југословенските, и посебно македонските публикации, ја претставувале Бугарија еднострано како „фашистички“

238 Cf. AMBnP, Ibid./L. 16.

239 Cf. ЦПА/1/36/391.

240 Катарчиев, Ibid., стр. 382-384.

241 Cf. AMBnP/27/158/3257/10-15.

агресор, кој се претворил во борец за праведната кауза во последниот момент од војната и без специјални заслуги. Во исто време, историографијата произведена во Бугарија се стремела да ја прецени улогата, несомнено скромна, на бугарската армија за победата над нацизмот, и „ослободувањето“ на одредени територии и градови во Македонија ги сметала за исклучителен успех на трупите на Отечествениот фронт (ОФ). Бидејќи симболичкиот капитал на антифашистичкиот победник бил многу важен за комунистичките режими, медиумите, историчарите, партиските и државните функционери од двете земји се фрлиле во кампања со цел да се дискредитира другиот како слаб и страшлив борец. Затоа, една од иницијативите за зближување, започната од Тито во декември 1969 г., има цел стопирање на *„поштенувањето на херојските борби на бугарскиот и на југословенскиот народ“*.²⁴²

И покрај тоа, „помирувањето“, очигледно започнато од двајцата државни водачи, се судирало со заемно исклучивиот карактер на политичките формули кои тие ги предложиле. Живков инсистирал да им се стави крај на расправиите, истакнувајќи дека националниот идентитет на пиринското население и на она од југословенска Македонија претставуваат „внатрешни работи“.²⁴³ Живков целосно ја исклучувал можноста за признавање на македонско малцинство во Благоевградскиот округ. Но, тоа не било се: ако признавањето на „етнички“ Македонци води, во очите на бугарскиот водач, до признавање на етничко малцинство во Пирин, тогаш тој одбивал каков било документ кој потврдувал постоење на македонска нација, воопшто – условот *sine qua non* баран од југословенските пратеници.²⁴⁴ Се разбира, оваа тврдокорност само ги комплицирала односите меѓу двете комунистички земји.

242 АМВнР, Ibid./12.

243 АМВнР/21Р/25/313/151-156.

244 Cf. Баев, Ibid., стр. 104-105.

ГЛАВА 3

ИСТОРИЈА НАСПРОТИ ЧОВЕКОВИ ПРАВА: КОНТРОВЕРЗИИТЕ ОКОЛУ МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ВО ТЕКОТ НА 70-ТИТЕ И 80-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК

„Што е нација?": погледот на комунистичките раководители

Влошувањето на билатералните односи кон крајот на 60-тите години на 20 век ги поттикнало бугарските и југословенските раководители да бараат нови решенија. Во прво време, раководството на БКП се обидело да ја ублажи антијугословенската кампања во Бугарија. Бил воспоставен режим на цензура над сите медиумски публикации, кои се однесуваат на западниот сосед, при што од тој момент биле ставени под контрола од Секретаријатот на Централниот комитет.²⁴⁵ Непослушноста кон новите директиви, кои препорачуваат позитивни коментари за Југославија, претставувала ризик од сериозни санкции за главните уредници. Овие мерки биле посебно применети во пропагандистичкото радио *Родина*, кое претходно требало да ја предводи националистичката кампања.

Во јуни 1970 г., Живков предложил низа директиви насочени кон реформулирање на бугарската позиција за време на предвидениот самит со Тито. Македонското прашање и, општо, националното прашање, повторно било прогласено за „секундарно“ во однос на класната борба и на идеалот за целосната победа на социјализмот и на комунизмот. Постојењето на една нација – истакнувал Живков – не произлегува од „признавањето“ од страна на кој и да е. Нацијата е резултат од „националното самоопределување“ (*национално самоопределение*), но кое, сепак, зависи од историските, од политичките, од економските и од „етничките“ услови во кои се „развивала одредена заедница“.²⁴⁶ Ставајќи го акцентот врз приоритетот на самоидентификацијата, бугарскиот водач се обидел да го зацврсти принципот „секој е господар кај себе“: ако населението од југословенска Македонија го користи

245 ЦПА/1/40/329/1-2.

246 ЦПА/1/35/1458/85-87.

„сувереното право“ на „доброволна изјава“ на својата „национална припадност“, тогаш и населението од округот на Благоевград располага со истото право.

„Суверенитет“, „територијален интегритет“ и „немешање во внатрешните работи“ биле трите пароли истакнати од бугарското раководство. На овој начин, тоа се обидуvalo да се ослободи од обврската да ја признае македонската нација. Од друга страна, Живков, уште еднаш, ја фрлил сета одговорност врз „историчарите“, кои биле повикани да ги вршат своите истражувања со „научни средства“, без „фалсификати“ (*да не се изойачава*), и во толерантен дух, ослободен од полемични намери. Но, препорачаната „објективност“ се однесувала само на минатото на „бугарскиот народ“ и на „југословенските народи“: формула која дозволувала преправање, пред југословенските раководители, дека се покажува толеранција спрема Македонците без, притоа, да се именуваат.

Непопустливоста кон нивниот личен идентитет била единствено потврдена: во јуни-јули 1970 г., бугарската власт не прифатила да потпише на македонски еден договор за економска соработка и истото се повторило меѓу раководствата на Бугарската и Југословенската радио-телевизија.²⁴⁷ Иако Живков повикувал на воведување на толерантен тон (*линия на въздржание*) кон Македонското прашање во медиумите²⁴⁸, новите преговори меѓу раководителите на двете земји, кои се одржале на 9 и 10 ноември 1970 г. во Софија, прилично ја влошиле ситуацијата. Стенограмите од оваа средба, исто така, заслужуваат детална презентација, дотолку повеќе што ја покажуваат не само целосната кристализација на чисто националистичките мотиви кои ја определувале политиката на бугарскиот комунистички режим во овој период, туку исто и концептот за „нацијата“ кој произлегува од овие мотиви.

Уште од почетокот, југословенскиот раководител Вељко Влаховиќ²⁴⁹ предложил дебатите да се концентрираат исклучиво врз Македонското прашање, бидејќи тоа бил суштинскиот проблем кој ѝ пречел на слогата меѓу двете земји. Од бугарска страна, Борис Велчев ја повторил формулата, која веќе неколку пати била искажана од Софија (Македонското прашање е „секундарно“ во споредба со неопходноста за економска соработка), изјавувајќи дека бугарското раководство е подготвено да потпише заеднички бугарско-југословенски документ

247 АМВнР/26/131/3024. Требст, Ibid., стр. 149.

248 ЦПА/1/35/1820/82-83.

249 Југословенската делегација вклучувала двајца Македонци и двајца по потекло од други југословенски републики: Вељко Влаховиќ, Крсте Црвенковски (и двајцата членови на Сојузниот совет и на Извршниот комитет на Претседателството на СКЈ), Јакша Петриќ (заменик-министер за надворешни работи) и Кирил Миљовски (амбасадор во Софија). Нивни бугарски домаќини биле Борис Велчев (член на Политбирото и секретар на ЦК на БКП), Крстју Тричков (прв секретар на партискиот Окружен комитет во Благоевград), Раденко Григоров (заменик-министер за надворешни работи) и Георги Петков (амбасадор во Белград).

за оваа тема. Овој документ би требало да истакне една „позиција со марксистичко-ленинстички принцип (принципна марксистичко-ленинска поставка) кон Македонската ирашање“. Така, бугарската концепција за значењето на „марксистичко-ленинстичка позиција“ била веднаш дефинирана: потребно било заедничко соопштение за да ги отфрли „на катиторичен начин ненаучниите теории и тези според кои, во средниот век постоела македонска народност која постоа прераснала во македонска нација“. Секретарот на ЦК на БКП, Велчев, прецизирал дека „Историјата не вели (не говори) дека на територијата на Македонија некогаш постоела македонска народност...“²⁵⁰ Оттаму, тој потврдил дека Бугарија не можела да ја прифати југословенската „теза“, бидејќи таа ѝ противречи на „историската вистина, марксистичко-ленинстичката идеја за формирање на националната свесност и за нацијата, како и на фактичката ситуација во Социјалистичка Република Македонија и во Благоевградскиот округ“.²⁵¹

Така, бугарските водачи со упорност прецизирале дека во југословенска Македонија „како резултат од историски создадението претпоставки (исторически създадени предпоставки), започнал процес на формирање на национална македонска свесност“ и дека тие не прифаќаат „штој [„процесот“] да се одвива на антибуларска основа, преку појавување на оние кои се сметаат за Булари“. Предложеното заедничко соопштение, исто така, требало на едногласен начин да покаже дека „Благоевградскиот округ е интитуален дел на Буларија, бидејќи од почетокот (от самото начало) до денес (до ден-днешен), населението во оваа област е буларско, дел од буларската нација во минатото и сегашноста“. Велчев се обидел да го заштити овој постулат од можните напади, кои потсетувале на годините од 1944 до 1948, и отворено изјавил дека „[в]о минатото, нашата Партија и Георги Димитров направиле грешка...“ Оваа изјава добро го покажува постојниот јаз меѓу идентитетските политики од времето на Живков и од она на славниот „водач и учител на бугарскиот народ“.

Меѓутоа, бугарските раководители им предложиле на нивните југословенски колеги и втора варијанта од заедничкиот документ, која ги истакнува заемното признавање на политичките граници, отсуството на територијални претензии, немешањето во внатрешните работи на соседот, накусо, целосна почит кон сувереноста на другиот. Историските и идентитетските прашања ќе бидат, во овој случај, ставени надвор од полето на политички дебати. Истовремено, секретарот на ЦК потсетил дека Договорот од Сан-Стефано (1878) го означил „ослободувањето“ на Бугарија и дека, од таа причина, таа не би можела да се откаже од неговата прослава. Потоа, Велчев се свртел одново кон историските референци

250 АМВНП/7/158/3258/111.

251 ЦПА/1/35/1820/176.

за кои се сметало дека го потврдуваат „заедничкото“ минато на Бугарите и на Македонците: тој предложил заедничко славење на историски настани како Кресненско-разлошкото и Илинденското востание, во име на славењето „на нашието брајќисџво и ѝријателсџво (дружба)“. Бил предложен само еден реален компромис: за првпат, бугарското раководство покажало волја да потпише билатерални договори на македонски јазик – еден од трите официјални јазици на Југославија – во случај да „не ни ѝо намейнајт заради ѝолијички ѝричини“. ²⁵²

Од страна на југословенската делегација, Вељко Влаховиќ искажал остра критика во поглед на сугестиите од Софија: тезата дека македонската нација претставува „крајно незрела и несџабилна ѝтворба“ била прогласена за „буржоаска“ позиција, која е наследена од минатото и им ја негирала на Македонците „сѝособносџа да размислуваат и да донесуваат одлуки“. Што се однесува до националниот идентитет, воопшто, југословенската позиција била многу помалку догматска од бугарската. Влаховиќ, со црногорско потекло, направил споредба меѓу Бугарите и Македонците од една страна, и Србите и Црногорците, од друга, со цел да ја докаже можната историска легитимност на „помладите“ нации. Слично на некои теоретичари и историчари на национализмот, југословенскиот раководител верувал дека нациите на Балканот се формирале релативно „доцна“ и дека овој факт ги создал актуелните проблеми кои „ја оѝждоваруваат нашата мисла“ (обременява нашата мисла). Истовремено, тој подвлекол дека бугарските историски заклучоци не претставуваат недискутабилна „вистина“. Влаховиќ бил свесен и за „апсурдноста“ на ситуацијата и изразил страв „дека за ѝриесет или ѝедесет ѝдини ќе ни се смеат и нам и на начинот на кој ѝо ѝреѝираме средниот век...“ ²⁵³

Сè уште, во духот на „модернистичката“ визија за националниот идентитет изразена од Влаховиќ, Крсте Црвенковски се обидел да го докаже современиот карактер на нацијата и бесполезноста на која било дискусија за средновековната епоха: „Значи, на национално ниво, средниот век ѝреѝѝавува флуидна маса...“ Преку оваа теза, Црвенковски се обидел да ги „синхронизира“ процесите на национална изградба на Бугарите и на Македонците, повикувајќи се, и тој, на мошне скорешната појава на нациите на Балканот: ако сите се нови, апсурдно е да се бара кој е понов од другите. За македонскиот водач, овој феномен имал, исто така, и интерпретативно-стратешки аспект: би можел да ја објасни, посебно, истрајноста на „буржоаските“ националистички стереотипи во бугарскиот случај. ²⁵⁴ Како последица, Црвенковски врз своите софиски колеги ја фрлил сета вина за недостигот од дијалог:

252 Cf. АМВнР/27/158/3258/112-115; ЦПА/1/35/1820/178.

253 АМВнР, Ibid./117.

254 ЦПА/1/35/1820/183-187.

со нејзините „апсолутно неприфатливи“ тези и нејзините аспирации „во санстефански дух“, Бугарија ја уништувала можноста за спогодба.

Но, „модернистичката“ гледна точка многу не го импресионираше Борис Велчев. Тој, како „добар познавач“ на историјата, одговорил дека ако во тој момент постојат „претпоставки“ за развивање на македонска нација, никаква македонска посебност не постоела претходно: „Етне тиака е историска тиа вистина, друтар Влаховик, сити извори зборуваат за тиа – и српски и хрватски – сити извори на целиот свет [докажуваат] дека тиау [во Македонија], низ вековите, никога не е тистоела македонска народност или македонска нација. Такво нешто (иакова нешто) не е тистое во историјата...“ Со истиот занес, Велчев изјавил дека македонската национална свест е создадена врз бугарска „етничка“ основа - „Македонија е создадена од Бујари (сздадена е Македонија от Българите)“. Освен тоа, од страна на секретарот на ЦК на БКП, „фалсификувањето на историјата“ било ставено во директна врска со „фалсификувањето“ на современите факти: „Во Македонија, покрај Македонците, исто тиака, има и луѓе со бујарска свест, [свест] која ја имале со векови. Сити генерации ја имале оваа свест, [и] има тиаки луѓе во цела Македонија, во секое населено место, во секоја кука (във всяка кука). Таква е фактичката ситуација (фактичкото положение) ... бидејќи главното население на оваа територија е бујарското население, и врз оваа основа се формирале нова нација и нова свест...“²⁵⁵

За да му се спротивстави на овој приговор, Крсте Црвенковски располагал со еден аргумент кој бил незгоден за неговите колеги од Софија: неколку години по смртта на Георги Димитров, пописот на населението од 1956 утврдил околу 180 000 „Македонци“ во Пирин.²⁵⁶ За Црвенковски, овој факт би можел да ја релативизира тезата на бугарските раководители која нагласува дека македонскиот идентитет во Пирин бил само еден краток момент, резултат на „грешките“ од времето на Димитров. Тврдокорноста на Борис Велчев се чинела, сепак, непоколеблива: „Искрено ви одговарам: овие 184 000 лица, кои во 1956 година се изјасниле како Македонци, не е тистоејат, бидејќи никога не е тистоеле (никога не са стигнували)“. Бугарскиот висок функционер дал подетално објаснување: „Точно е дека Димитров беше починал неколку години претходно, но јас веќе кажав дека ова [политичката ситуација] создавало големи тешкотии, бидејќи сосила биле тирани да се изјаснуваат како Македонци, и тиаа мораше да се изврши голема работа за да се утешат луѓето (успокоят хората), за да ти разберат овие тешки (разберат тие грешки), и во време на тиакој од 1965 година ситуацијата стана јасна“. Така, Велчев бил целосно убеден дека во Благоевградскиот округ „99,9% од населението има бујарска

255 АМВНП/27/158/3258/122-123.

256 Всушност, 187 789 лица во Бугарија, од кои 178 862 во Пирин. Cf. Глава 1.

и *ијатриотиска свесит*“ и дека во тој поглед, историјата е „доволно јасна“: „*Уише од средниот век ијаму живеат Бугари*“.²⁵⁷

Овие искази, толку екстремни во нивната националистичка зовриеност, се разбира ги шокирале југословенските пратеници. Никогаш порано, дури и за време на преговорите Живков-Велчев-Црвенковски во 1967 г., бугарскиот национализам не бил пројавен на толку директен начин. Затоа, спротивно на својот скептицизам покажан на почетокот, Црвенковски, исто така, се впуштил во длабочините на историјата. Тој изјавил дека македонската нација се развила особено врз база на една „македонска народност“ и дека бугарската наука не е единствената која постои во светот. Одредени советски историографски публикации – Црвенковски се повикал на една академска историја на западните и на јужните Словени објавена во Москва – соопштувале за посебен македонски етнос – основа на модерната нација. Ретките личности во Пирин, кои при пописот од 1965 г. се изјасниле како Македонци, претставувале, според Црвенковски, „*најхрабри луѓе меѓу храбриите*“, додека, пак, Велчев реплицирал: „*Тоа се ијатријатели (врагове)*!“²⁵⁸

Кавгата се влошила кога во неа влегол првиот секретар на Окружниот комитет на БКП во Благоевград, Крсту Тричков. Додека Црвенковски нудел докази за македонски идентитет, пројавен „природно“ и без учество на Југославија, Тричков започнал детална критика на постојната македонска историографија. Тој им одржал долга „историска лекција“ на своите противници, користејќи извадоци од делата на бугарските интелектуалци од 19 век, со потекло од Македонија, и цитирајќи ги самоидентификувањата на македонските револуционери од крајот на османлискиот период.

Единствено Вељко Влаховиќ се обидел да ѝ стави крај на расправата на еден толерантен начин, далеку од македонската офанзива во врска со правата на „Македонците“ од Пирин и историските „вистини“ кои им ги спротивставувале Бугарите.²⁵⁹ Во продолжение на расправата, бездната која ги разделувала бугарските и југословенските раководители се чинела понепремостлива отколку претходно. Од една страна, југословенската позиција го ставала акцентот врз модерноста на нацијата како производ на социоекономските односи на „капитализмот“: од оваа гледна точка, *долготрајниот* историско отсуство на македонски идентитет не е во контрадикција со неговиот легитимитет

257 AMBHP, Ibid./124.

258 AMBHP, Ibid./132-133.

259 Признавајќи ја својата некомпетентност за историските прашања, тој изјавил: „*Се ијашам, сејак, дека во рамките на дискусијата за признавање или непризнавање на минатото, почнуваме иллека и без да забележиме, навраќање кон минатото, всушност, кон не толку далечното минато... Да беше прашање само за минатото, многу бргу ќе се разбереме. [Меѓутоа] никогаш во историјата на иштествениот развој, конфликтот за минатото не го засејал само минатото, туку ја засејал и сејашноста...*“: AMBHP, Ibid./157, 172-173.

во сегашноста. Од друга страна, бугарските раководители нуделе една есенцијалистичка и „етницизирачка“ концепција за нацијата, која ја толкува како совршено продолжение на „преткапиталистичките“ идентитетски феномени од етнолингвистички и културен вид. Оваа позиција добро го покажува автореферентниот карактер на национализмот, кој оправдувајќи ги сопствените побарувања, има цел себеси да се легитимизира како „објективна“ и „научна“ позиција.

Контроверзија на „тивок оган“

Таква е карактеристиката дадена од Штефан Требст за бугарско-југословенските расправи од периодот меѓу 1971 и 1974.²⁶⁰ Во продолжение на скандалот во Софија, бугарските и југословенските раководители се обиделе да ја поправат засрамувачката ситуација, но биле далеку од постигнување договор. На крајот на ноември 1970 г. во Будимпешта, Живков кажал пред македонскиот раководител Киро Глигоров, дека неговата администрација била подготвена да направи одредени компромиси и „отстапки“. Тој дури изјавил дека, во Пирин, не живеат само Бугари, туку и Македонци.²⁶¹

По мерките од овој тип, во почетокот на 1971 г., се забележуваат извесни знаци на подобрување на односите: југословенскиот амбасадор во Бугарија – Македонецот Кирил Миљовски – бил заменет од еден Србин, нешто што во Скопје било видено како „напуштање“ на Македонското прашање од страна на надворешната политика на Федерацијата.²⁶² Во исто време, двајцата министри за надворешни работи дебатирале за проекти за заедничка декларација посветена на билатералните односи. Југословенското министерство (или подобро кажано, „Државниот секретаријат за надворешни работи“) го испратил во Софија својот проект, кој утврдувал, од страна на Белград и Софија, „строго почитување“ на суверенитетот и на територијалниот интегритет на соседната земја. Сепак, други делови од текстот не можеле да поминат без да предизвикаат бугарски резерви: покрај бугарски и српски „народи“, проектот го споменувал и „македонскиот народ“ и повикувал на „афирмација на правата на националните малцинства... бугарско на територијата на СФРЈ [Социјалистичка Федеративна Република Југославија] и македонско на територијата на НР [Народна Република] Бугарија“.²⁶³ Поради овие делови југословенскиот текст веднаш бил отфрлен од Софија.²⁶⁴

260 Требст, Ibid., стр. 122.

261 АМВНР/27/158/3257/28-29.

262 Според Велјановски, Ibid., стр. 240.

263 Cf. АМВНР, Ibid./34-37.

264 ЦПА/1/35/2031/6-11.

Од друга страна, бугарската власт предложила свој проект за заедничка декларација кој ги избегнува малцинските прашања. Повикувајќи се на принципите на марксизмот-ленинизмот за „националното прашање“, текстот утврдувал дека *„прашањето за националните припадности, вклучително и јазичните, на населението на СР [Социјалистичка Република] Македонија, како и на населението од Благоевградскиот округ во НР Бугарија е внатрешна работа (ијакна внатрешна работа) и не треба да биде предмет на надворешна интервенција“*. Освен тоа, бугарските дипломати препорачувале директиви во врска со историографското проучување на минатото и на културата на *„бугарските и на југословенските народи“*, водено *„со научни средства“*.²⁶⁵

Значи, може да се види една фундаментална разлика во стиловите на двата проекта: додека југословенскиот текст се повикува исклучиво на принципите на меѓународното право, бугарскиот се чини мошне подогматски, и освен на „немешањето“ во „внатрешните работи“, се повикува и на „социјалистичкиот интернационализам“ и на „фактите“ на „објективната наука“. Оваа базична разлика подоцна само се продлабочила.

Неуспехот на бугарскиот проект овој пат предизвикал извесна „отстапка“ од страна на Софија. Од април 1971 г., Министерството за надворешни работи му предложило на Секретаријатот на ЦК на БКП потпишување билатерални договори на македонски јазик. Овој компромис можел да донесе предности за Бугарија: државните функционери сфаќале дека контроверзијата за јазикот блокира низа договори со југословенска Македонија. Се однесува, на пример, на еден план за соработка меѓу радијата и телевизиите од Скопје и Софија и за една конвенција која требало да го олесни прекуграничното движење на бугарското и на македонското погранично население. Во секој случај, функционерите на Министерството за надворешни работи препорачувале да се одржува практиката на потписи на бугарски и на српско-хрватски јазик. Но, доколку другата страна би инсистирала на текст на македонски, тие сметале дека Бугарија би требало да го прифати под услов југословенскиот предлог да нема „провокативен карактер“ (*провокационен характер*).²⁶⁶ Во јуни, Политбирото на ЦК на БКП го прифатило овој предлог, изгласувајќи специјална резолуција посветена на парафирањето билатерални договори со Југославија, што *grosso modo* ги повторува советите на Министерството.²⁶⁷

По тој повод, партиските и државните институции барале потесна соработка со Македонија, напуштајќи ја екстремната непопустливост, која ја прави соработката неможна и која прави бугарската политика

265 АМБНР, Ibid./50-51.

266 АМБНР/27/158/3259.

267 ЦПА/1/35/2229.

да се врти во еден маѓепсан круг. Од една страна, се надевале да извршат извесно влијание, барем, врз културниот пејзаж на Македонија, но влогот бил признавањето на културната посебност на југословенската република. Оваа намера за специјално приближување со Скопје била засведочена на еден Пленум на ЦК на БКП, кој се одржал во октомври 1971 г. Во тој момент, Живков започнал ненадејна критика на бугарската политика кон западниот сосед. Раководителот признал дека и Бугарија има своја одговорност во нарушувањето на билатералните односи, притоа фрлајќи ја вината врз небулозни актери: „...Некои од нашиите друѓари, оріани, инстинктуции, весници и друѓи информативни масовни медиуми прифаќаат така нареченото „Македонско прашање“ да биде поставено на некојтаа билно ниво со нашиот класен пристап (класов подход) и со последователниот пролетерски интернационализам (последователниот пролетарски интернационализам) на нашиот пристап“.²⁶⁸ И на Живков било да го „објасни“ потеклото: „Морам решително да кажам дека во овој случај дозволивме да бидеме заблудени од националистичките ставови и дејства (националистически настроения и дејства) на раководителите од Скопје“.

Така, се гледа дека самокритиката е привидна: всушност, Живков ја потврдил претходната линија, притоа „миејќи“ се од секаква одговорност, претставувајќи ги тековните расправи како „отклонувања“ (отклонения), како „нервозна невоздржаност“ (нервна невъздържаност) спротивна на „пролетерскиот интернационализам“. „Националистичките страсти“ биле нападнати како „ситно-буржоаски ставови“ за кои нема место во рамките на БКП и општо во Бугарија.²⁶⁹ Оваа промена во тонот, всушност, имала посебна причина: една средба на врвот Тито-Брежњев, која била во тек во Белград, ги обврзала бугарските раководители да замолчат за „деликатните“ прашања. Затоа, Живков ја предложил мирната стратегија за развој на економските и на културните односи, и тоа „особено“ и „пред сè“ со југословенската република Македонија. Живков ја нагласувал важноста што ја има слободното движење на граѓаните на двете земји.

Резултатот на оваа „реориентација“ не задоцнил: во ноември 1971 г., една бугарско-југословенска комисија, задолжена за соработка на полето на туризмот, потпишала – и на македонски јазик – договор за прекугранично движење. Во исто време, *Родина*, пропагандистичката програма на Бугарското радио била прекината.²⁷⁰ Но, и покрај „компромисите“, кон крајот на годината расправиите одново започнале.

Овој пат, поетот Венко Марковски и неговиот син Миле, ја предизвикале југословенската лутина, со тоа што во неколку текстови и изјави

268 ЦПА/1/58/57/30.

269 ЦПА, Ibid./32.

270 Cf. Требст, Ibid., стр. 153.

го отфрлиле постоењето на историски и „етнички“ основи за македонскиот национален идентитет. Крајот на 1971 г. и почетокот на следната година биле обележани, исто така, и од три прослави на историски личности од големо значење, кои ветувале да потпалат оган во медиумите и во историографската литература. Станува збор за стогодишнината од раѓањето на тројца револуционери од Македонската внатрешна организација: Даме Груев, Гоце Делчев и Јане Сандански. Во оваа пригода, секцијата Агитпроп при ЦК на БКП започнала со повторно објавување на сеќавањата на Груев и на Сандански, како и на биографијата на Делчев, направена од бугарскиот писател и поет Пеју Јаворов.²⁷¹

Сепак, во обид да ја одржи крвката рамнотежа и да го обнови привилегираното зближување со Скопје, Агитпропот предложил умерен тон во однос на југословенската македонска република: тоа би можело, на еден посуптилен начин, да ја промовира бугарската национална кауза. Наместо борбена конфронтација, овој пат се препорачувало акцентот да се стави врз моментите кои ги „зближуваат“ двете земји – тројцата револуционери требало да бидат претставени како поборници на „ослободувањето на Македонија“, додека „ослободувањето на македонските Бугари“, на овој начин, било поместено во втор план. На тој начин, Бугарија и Социјалистичка Република Македонија биле прогласени за рамноправни наследници на дејноста на македонското револуционерно движење.²⁷² Освен организацијата, во тројната пригода, на свечени седници на Бугарската академија на науки, Универзитетот во Софија и Сојузот на бугарски историчари (од кои една во Благоевград), раководството на Партијата се обидело да организира, исто така, и заеднички прослави со Македонската академија на науките и на уметностите (МАНУ).

Истовремено, во почетокот на 1972 г., продолжиле напорите за организирање на заеднички бугарско-југословенски самит.²⁷³ Во тој период, Благоевград веќе имал свој збратимен југословенски град, токму Скопје и раководството на БКП планирало воспоставување контакти и со други градови од Социјалистичка Република Македонија. Биле предложени извесни изземања од такси заради олеснување на посетата на бугарски граѓани во југословенска Македонија, како и во „западните краишта“, т.е. градовите Димитровград (некогашен Цариброд) и Босилеград, сместени во Србија, но населени најмногу со Бугари. Раководството на Партијата и на бугарската држава се обидуваало да испрати и свои трговски претставници во Скопје и предложило да се поканат македонските раководители (шеф на Влада, на Народно собрание итн.), како и театарски, оперски групи итн. Се работело и на нормализација

271 ЦПА/1/40/351/135.

272 ЦПА, Ibid./134.

273 ЦПА/1/35/2828/19-29.

на односите меѓу Сојузот на бугарски писатели и друштвата на југословенските и македонските писатели, кои биле нарушени кон средината на 60-тите години на 20 век со „аферата Цагаров“.

Сепак, сиве овие иницијативи не довеле до предвидените резултати. Институциите на Партијата, на државата и на Академијата на науките ги прославили македонските револуционери во отсуство на поканети од другата страна на границата. Бидејќи манифестацијата на „заедничкото минато“ на Бугарите и на Македонците не успеала, прославите во 1972 г. се одвивале на веќе традиционалниот начин. Целосниот неуспех на ова приближување со „патриотски“ мотиви било потврдено преку еден говор на Тито, во ноември во Скопје, каде што југословенскиот раководител ги критикувал бугарските „другари“ заради нивното негирање на македонската нација. Водачите на двете земји констатирале дека би било наивно да се очекува најбрзо и дефинитивно решавање на проблемите кои произлегуваат од Македонското прашање.

Ова сфаќање било изјавено во февруари 1973 г., за време на следната билатерална средба – имено, меѓу Тодор Живков и Стане Доланц, секретар на Извршниот комитет на СКЈ, придружен од заменик-претседателот на македонското Народно собрание, Ванчо Апостолски. За време на преговорите, бугарските претставници дале нов предлог: Софија го потврдува своето признавање на апсолутната сувереност на Југославија и предлага потпишување на еден документ кој ја признава македонската нација *во рамките на југословенска Македонија*.²⁷⁴ За возврат таа барала од Југославија реципрочно признавање на населението од Благоевградскиот округ како етнички бугарско и јасно напуштање на секоја претензија за некакво си македонско малцинство. Во случај Југославија да инсистира на постоењето на Македонци во Бугарија, тогаш таа би инсистирала од своја страна за признавање на Бугари во југословенска Македонија.

Настрана од оваа игра за признавање на етнички и национални стварности, бугарските раководители барале гаранции дека „историјата“ нема да биде „избришана“ со еден таков документ: во него требало да бидат потврдени „заедничките историски корени на народите на НР Бугарија и на СР Македонија“. Софија одново предложила заедничко прославување на личности и настани од минатото.

Како и да е, успехот на овој вид барања се чинел се повеќе нереален. За време на средбата меѓу министрите за надворешни работи на двете земји, Петар Младенов и Милош Миниќ, во ноември 1973 г., југословенската делегација инсистирала уште еднаш за признавање на македонското малцинство во Бугарија и, воопшто, на македонскиот народ. Бугарскиот домаќин Младенов ја изразил „ленинистичката“ позиција

на партискиот и државен раководител Живков²⁷⁵: националниот идентитет на населението во Благоевград е работа која треба да биде одлучена од самото население. На овој начин, бугарските раководители го засилувале популистичкиот аспект на нивниот дипломатски јазик: припадноста на „народот“ од Пирин била внатрешна работа на „народот“. Младенов ги повторил старите формули на Живков: 40% од членовите на ЦК на БКП имаат македонско потекло во „географска“ смисла. Истите се, всушност, „најревносниите Бугари“ (*най-върлиите българи*) и министерот се повикал на случаите на основачи и раководители на Партијата, како Димитар Благоев, Георги Димитров, Тодор Павлов итн. Софија, изјавил Младенов, никако не би можела да се откаже *„од оваа историска висина (историческа правда) дека населението од Благоевградскиот округ и бејалциите од Вардарска и од Егејска Македонија во Бугарија биле и останале Бугари со векови (оги векове)“*.²⁷⁶

Дури и кога двете земји, за првпат по 1967 г., потпишале заедничко соопштение за печатот, југословенското раководство постепено ги сосредоточувало своите барања околу прашањето на „Македонците“ во Бугарија. Затоа, во пролетта 1974 г., Белград го објавил одложувањето на самитот Тито-Живков на неодредено време: изговорот бил отсуството на некоја референца за „македонското малцинство“ за време на претходниот Пленум на ЦК на БКП.²⁷⁷ Ако се земе предвид дека ова прашање, по моментот на информбировскиот раскин, никогаш не било дебатирано од високите форуми на БКП, се чини дека Југославија се обидувала да избегне нова средба лишена од значење, и оттаму, да добие евентуално омекнување на бугарската позиција. За да го потврди ова, во текот на X конгрес во мај, раководството на СКЈ го карактеризирало проблемот на македонското малцинство во Бугарија како главна пречка за билатералните односи.²⁷⁸

Годината 1974 г. била обележана со ново влошување на бугарските и на македонските позиции. Во Бугарија, Парламентот изгласал нов државен устав, кој го заменил оној од 1947 наречен „Уставот на Димитров“. Неговиот член бр. 79, на „националните малцинства“ им го гарантирал правото на образование на мајчин јазик и *„развојот на нивната национална култура“*. За Македонците, токму оваа одредба била спроведена во периодот на „културната автономија“ на Пирин. Всушност, споменатиот член бил избришан уште од 1971 г., по една измена во Уставот. Но, со новите уредби од 1974 г., концептот на „национално малцинство“ бил целосно избришан од бугарското законодавство. Се

275 Позицијата била „слаборирана“ од Живков во авион, во текот на патувањето меѓу Северна Кореја и Монголија: ЦПА/1/35/4459/57.

276 АМВнР/29/129/3204/39.

277 ЦПА/1/35/4676/5, 9.

278 Cf. ЦПА/1/35/4773/42-43.

разбира, тоа не поминало без да предизвика протести од страна на југословенска Македонија.

Таа истовремено претрпела една важна промена. Во април 1974 г. завршила „ерата на Црвенковски“: за време на VI конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија, Лазар Колишевски, поранешниот партиски раководител, ја отфрлил „анархолибералната“ тенденција во рамките на партиското и на републичкото раководство. Се гледа, уште од почетокот, дека овој пресврт, воопшто, не бил поволан за подобрување на односите меѓу Скопје и Белград, од една страна, и Софија, од друга. Во периодот 1974-1975 г., најмалку три меѓународни форуми организирани од Обединетите нации се претвориле во бојни полиња, меѓу југословенските и бугарските претставници, во врска со проблемот за „македонското малцинство“ во Бугарија.²⁷⁹ Всушност, преку својот акцент врз човековите и малцинските права, меѓународниот контекст почнал да игра во корист на Југославија: барем по Конференцијата за безбедност и соработка во Европа, одржана во финскиот главен град.

Употребата на „Хелсиншкиот процес“ од страна на комунистичките раководители

Додека, кон средината на 1975 година, расправите во медиумите означувале нова ескалација, раководителите на двете комунистички држави барале нови формули за помирување. Во Хелсинки, Живков и Тито се согласиле за воспоставување една „Мешовита работна група“ (*Смесена работна група*) наменета „за дојдолнишело развивање на односиите и на буѓарско-јуѓословенската соработка“. Таа требало да ги „доближи“ нивните мислења за бројни проблеми, а начините на нејзиното функционирање биле дискутирани во ноември 1975 г., кога бугарскиот министер за надворешни работи отишол во Белград.

Бугарската делегација уште еднаш го ставила акцентот на преговорите врз историјата, и особено врз толковните проблеми, кои произлегуваат од политиката на двете комунистички партии во текот на Втората светска војна. Проектот презентирани од Софија предвидува формирање на работни групи составени од специјалисти од институти за историја од двете комунистички партии, како и од воени историчари.²⁸⁰ Тие би требало, според бугарската делегација, да се зафатат со кодификација на заеднички „мислења и процени“ во врска со „една низа настани и личности од историјата на буѓарскиот и на југословенскиот народи“. Со истата цел, Бугарската (БАН), Српската (САНУ) и Македонската академија на науките (МАНУ) биле повикани да

279 Требст, *Ibid.*, стр. 164.

280 АМВНР/31/212/3562/128.

започнат здружена работа, почнувајќи од мај 1976 г. Проектот на Софија започнал и ревизија на учебниците по историја, во која се вклучиле министерствата за образование на двете земји.

Сиве овие предлози ги изненадиле југословенските преговарачи кои ветице свој сопствен проект пред крајот на годината.²⁸¹ Очигледно, со спомнатите „конструктивни предлози“ бугарското раководство планирало да го помести акцентот на преговорите од проблемот на правата на „македонското малцинство“ во Бугарија кон претпоставениот домен на „објективна“ и „непристрасна“ експертиза на историчарите.²⁸² Секако, оваа стратегија, воопшто, не го предизвикала југословенскиот ентузијазам: Белград инсистирал на цврст начин за експлицитно признавање, од бугарска страна, на македонската нација и на македонското малцинство во Бугарија. Неможноста за замен компромис била, меѓу другото, потврдена наредната година за време на новата рунда преговори во Софија.

Истовремено, четвртиот попис на населението во комунистичка Бугарија, кој се одвивал во декември 1975 г., само ги снабдил југословенските обвинители со повеќе причини. Тие одново го нападнале „негирањето“ (*негирање*) на македонското малцинство, кое овој пат, воопшто, не фигурирало во резултатите од пописот.²⁸³ Всушност, тој ги криел не само податоците за Македонците во Бугарија, туку општо за сите малцински етнички групи: овие последните биле попишани, но резултатите никогаш не биле објавени, во согласност со бришењето на концептот на „национално малцинство“ и со експлицитната идеолошка тенденција за градење на бугарска хомогена „социјалистичка“ нација.

Како одговор, во 1976 г., преку еден официјален југословенски документ, Генералното собрание на ООН било известено за „исчезнувањето“ на околу 200 000 „Македонци“ во Бугарија.²⁸⁴ Југословенската офанзива предизвикала нови директиви од Политбиро на ЦК на БКП, кои се однесувале на односите со западниот сосед. Министерството за надворешни работи било повикано да им се спротивстави на југословенските обиди за интернационализација на проблемот со „*таканареченото македонско малцинство*“ во Бугарија во рамките на ООН или во други меѓународни организации и форуми. Од грижа да се избегне какво било обвинување за агресивни намери, државните претставници морале секојпат да го изразуваат признавањето на „*моментално и објективни реалности во Социјалистичка Федеративна Република*

281 АМВнР, Ibid./168-169.

282 Види ги директивите со кои располагала делегацијата од Софија: АМВнР, Ibid./140-142. Меѓу другото, исто во 1975, бугарските дипломати ги потврдиле „прифатените мислења на бугарската лингвистика“, што им ставило крај на преседаните на потпишувањето договори на македонски: АМВнР, Ibid./22, 143.

283 Вељановски, Ibid., стр. 323-324.

284 Cf. АМВнР/33/161/3359A.

Југославија и, особено, во Социјалистичка Република Македонија“.²⁸⁵ Во исто време, партиското и државното раководство повторно започнало со издавање „научни трудови“ за историјата на „бугарскиот народ“, посветени на прашања кои биле „извртени“ (*изопачават*) од југословенската страна. Академските списанија требало да објавуваат критични прикази за југословенските изданија, како и за други кои го третираат на „извртен“ начин (*изопачено*) „нашејто историско минато“.²⁸⁶

Сепак, директивите од 1976 г. не биле насочени исклучиво само кон историографските (ре-)интерпретации, и во извесна мера, тие означувале тактичка промена. Партиското раководство барало од партиските и од државните функционери поактивна позиција кон прашањето за „македонското малцинство“. Било сфатено дека ексклузивното фокусирање врз историјата ја поддржува на индиректен начин југословенската критика, според која бугарската власт ја избегнувала дебатата за проблемот на „човековите права“ во Пирин. Затоа, овој пат Министерството за надворешни работи требало да формира специјална група одговорна за „човековите права и за малцинските прашања во бугарско-југословенските и во бугарско-турските односи“. Како последица, функционерите од сите нивоа, кои учествуваат во меѓународни форуми, биле повикани да инсистираат на директен начин на непостоенето на „шаканареченото македонско малцинство“ во Бугарија.

Оваа нова тактика се чини формулирана лично од Живков: што се однесува до Македонското прашање, тој никако не сакал да ја види Бугарија во позиција која тој ја идентификувал како одбранбена²⁸⁷ и бугарските претставници биле повикани секогаш први да ги напаѓаат барањата на соседите. Оваа потреба, исто така, била диктирана и од стравот од евентуален југословенско-турски сојуз во врска со малцинските проблеми во Бугарија²⁸⁸, всушност, пописот од 1975 г. не го избришал само македонското малцинство, мошне намалено веќе во претходниот попис, туку и големото турско малцинство. Истата 1976 г., Софија предложила спроведување на „меѓународна анкета“ во Благоевградскиот округ, која требало да ја утврди „вистинската“ идентитетска ситуација во Пиринската област. Во исто време, бугарското Министерство за надворешни работи побарало таква анкета и во југословенската македонска република, која ќе откриела „бугарско“ население, или, барем, пробугарски симпатии во рамките на македонското општество.

Југословенското раководство ги отфрлило овие иницијативи, до толку повеќе што анкетата предложена за македонската република претставувала директна провокација. Преговорите стигнале до истиот

285 ЦПА/1/66/445/2.

286 ЦПА, Ibid./3.

287 ЦПА, Ibid./4-5.

288 Cf. ЦПА, Ibid./8.

ќор-сокак, а сесијата на „Мешовитата работна група“, која требало да се одржи во септември 1976 г. во Софија, пропаднала. Истото се случило и со подоцнежната сесија планирана за Белград: во април 1977, шефот на југословенската делегација побарал напредок во бугарската позиција, како претходен услов за продолжување на дијалогот.²⁸⁹

Бараната промена, воопшто, не се случила, иако еден од бугарските предлози – оној што бил најмалку поволен за Софија – дал извесен резултат. Двете раководства успеале да воспостават билатерална комисија која требало да ја прегледа содржината на учебниците по историја, географија, итн., и да го даде своето мислење за нивна „поправка“ во духот на посакуваното зближување. Но, во почетокот на 1978 г., претставниците на Бугарија не брзале да го испратат своето мислење за содржината на југословенските учебници: напредокот на иницијативата сигурно ќе ја предизвикала потребата за ревизија, во духот на компромис, на бугарските учебници.

Во меѓувреме, ништо не било во состојба да ги сопре расправиите кои „традиционално“ се засилувале околу бројните официјални прослави на личности и настани од минатото. Во 1977 г., бугарското раководство ги започнало своите директиви за свечената прослава на 1150-годишнината од раѓањето на создавачот на словенската азбука, Константин-Кирил. Уште од 70-тите години на 20 век, во Рим – каде што се наоѓа гробот на светецот – започнал вистински натпревар меѓу официјалните делегации на Софија и на Скопје. Секоја се трудела да ја постигне другата пред гробот во криптата Сан Клементе (*San Clemente*) и прва да положи цвеќе – практика со голема симболична важност која продолжува до денес. По повод 1150-та годишнина, гробот во Рим добил огромен мозаик, подарок од Бугарија, кој ги претставува двајцата „апостоли“ на словенската култура, Кирил и Методиј, како и бронзена круна, која го носи името на раководителот на партијата и на бугарската држава, Тодор Живков. На овој начин, Софија, речиси, успеала, преку физичко присуство на артефакти, да го „бугаризира“ гробот на Кирил.

Но, тој не е единствениот од хероите од националниот пантеон кој бил мобилизиран. Во мај 1977 г., раководството на Партијата изгласало една резолуција која дефинитивно го воспоставува градот Банско во Пирин како родно место на Паисиј Хилендарски, монахот од 18 век, кој се смета за иницијатор на бугарската национална „Преродба“. И покрај отсуството на доверливи историски податоци за оваа тема, Секретаријатот на ЦК на БКП, на сред центар, започнал со изградба на споменик кој го слави монахот.²⁹⁰ По христијанскиот светец од 9 век и калуѓерот

289 АМВнР/34/136/3272/23.

290 ЦПА/1/36/419.

од 18 век, дошол редот на комунистот: во август 1977 г., Софија му испратила на Белград една дипломатска нота, која протестираше против искористувањето на фигурата на поетот Никола Вапцаров (1909-1942), родум од Банско, во југословенските медиуми. Се работи, конкретно, за еден документарен филм за „македонскиот револуционер и џоет“ кој се емитувал на првиот канал на белградската телевизија. Ваквите случаи биле осудени од раководството на БКП како „џруби обиди (џруби опити) од јуџословенската сџрана, за да си џо џрсови делџиџи и ликоџи на буџарскиџи џоетџи и револуционер Никола Јонков Ваџцаров и да ја изврџува истџориската висџина...“²⁹¹ Весникот на Сојузот на бугарските писатели, Литературен фронт, бил повикан да објави статија за отфрлање на „југословенските фалсификати“, додека бугарската телевизија подготвувала филм за животот на поетот.

Така, во продолжение на непрекинатата тензија од 1974 до 1977 г., се појавил нов врв на заемната агресија. Неговиот повод бил посебен: 1978 година била во знакот на стогодишнината од „ослободувањето“ на Бугарија и на краткотрајната „Голема Бугарија“ од Сан-Стефано. Прославата на оваа историска епизода поттикнала остри реакции од страна на Југославија, изразени особено преку југословенскиот амбасадор во Софија. Бугарскиот министер за надворешни работи, од своја страна, му одржал историска лекција, објаснувајќи му ја „историската вистина“ за интелектуалната и за политичката дејност на големите имиња на Македонија, како браќата Миладиновци и Гоце Делчев.²⁹²

Во истиот момент, сеќавањето за овие, било предмет на посебна промоција: покрај стогодишнината од „ослободувањето“, 1978 година била поврзана и со 75-годишнината од Илинденското востание. Повторно Секретаријатот на ЦК на БКП започнал директиви за прослава, која вклучувала и свечени седници на Академијата на науките со учество на странски специјалисти. Биле организирани прослави и во окрузите на Благоевград и на Бургас, каде што се случиле судири во 1903 година. Во исто време, печатот, телевизијата, радиото и киното биле повикани да подготват материјали посветени на годишнината. Се разбира, објавувањето на документарни материјали било, исто така, охрабрено: издавачките куќи требало одново да ја издадат биографијата на Гоце Делчев, збирката документи за неговиот живот и неговата револуционерна дејност, додека Институтот за историја на Бугарија и оној за историја на БКП подготвувале биографија на македонскиот револуционер Даме Груев и збирка документи за Илинденското востание.²⁹³

291 ЦПА/1/69/834.

292 АМВНР/34/134/3243/22-24. Од своја страна, кон крајот на годината, амбасадорот Урошев го одбил орденот „100 години од ослободувањето на Бугарија од османлиското ропство“, кој им се доделува на сите водачи на дипломатски мисии претставени во Софија: АМВНР/34/134/3243/49.

293 За чествување на 75-годишнината на Илинденско-Преображенското востание, Утврдено од Секретаријатот на ЦК на БКП со решение N° 147, 14 февруари 1978.

Но, „крунисувањето“ на ангажираната издавачка активност била, несомнено, документарната збирка *Македонија. Зборник на документи и материјали*, објавена од Бугарската академија на науките. Тоа е волуминозен том кој содржи документи од средниот век до Втората светска војна, кои требало да го потврдат бугарскиот карактер на словенското население во Македонија и „вистинската“ национална припадност на една долга листа личности, кои, исто така, биле присвојувани и од југословенска Македонија. Врз страниците на зборникот дефилираат Климент Охридски, Самуил, „преродбениците“ од 19 век и револуционерите од крајот на 19. и почетокот на 20 век. Истовремено, академското издаваштво ја остварило намерата, која фигурирала во директивите за Македонското прашање од периодот 1967-1968, за претставување на бројни странски извори, особено грчки, турски и српски, кои го потврдуваат „бугарскиот“ идентитет на Македонците. Книгата ја добила дозволата за печатење преку една резолуција на Политбирото од мај 1978 г., што го започнало објавувањето не само на бугарски, туку и на англиски, француски и на други меѓународни јазици.²⁹⁴ Министерството за надворешни работи и Сојузот на бугарските преведувачи биле повикани да обезбедат „најкомпетентни преведувачи“ на овие јазици, и се инсистирало на „висок квалитет“ на хартијата врз која ќе бидат издадени верзиите на зборникот. Објавувањето било сметано за особено итно: Министерство-то за надворешни работи имало намера да го користи при есенското заседание на ООН, во септември 1978 г.

Паралелно, лично партиските раководители презеле важна офанзива: во јуни 1978 г., Живков одржал јавен говор во Благоевград. Освен потврдувањето на бугарскиот карактер на Пирин, тој побарал од југословенската власт ратификација на договор за заемно немешање во „внатрешните работи“. Овој повик предизвикал само осуда на бугарската политика кон „македонското национално малцинство“, која набргу била објавена од страна на XI конгрес на СКЈ, како и преку една декларација на југословенското Министерство за надворешни работи.²⁹⁵ Во Скопје била објавена брошурата *Југословенски мислења и документи за односите со Бугарија*, која требало да го осветли „коректниот“ став од страна на Југославија и обратно, да го покаже отсуството на вистинска волја од страна на Софија со цел решавање на билатералните односи.

Од своја страна, на 24 јули 1978 г., Министерството за надворешни работи во Софија објавило една декларација без преседан во врска со билатералните бугарско-југословенски односи.²⁹⁶ Таа ги негирала пре-

294 ЦПА/1/66/1279/1-3.

295 Требст, *Ibid.*, стр. 170-171.

296 За всестранно развитие на българо-югославските отношения објавено во *Работническо дело*, 24 јули 1978 година. Декларацијата е цитирана од Требст, *Ibid.*, стр. 173; Вељановски, *Ibid.*, стр.

тензиите на Белград и Скопје во однос на признавањето на „*македонско малцинство*“ во Бугарија, изразувајќи притоа, според веќе востановената традиција, негодување наспроти „*фактиот дека создавањето на македонската нација се врши врз антибујарска основа (антибългарска основа), преку фалсификување на оштите историски факти*“. Функционерите на Министерството ги изложиле овие „факти“, претставувајќи го притоа „правилното“ историографско толкување, елаборирано од академиците од комунистичкиот период: бугарската „народност“ се формирала уште од 9. и 10 век на територијата на Мезија, Добруџа, Тракија и Македонија. Кога кон крајот на 18. и почетокот на 19 век, во рамките на Османлиското Царство, се појавиле „капиталистичките односи“, започнал процесот на формирање на бугарската нација, кое се одвивало на истите територии. Како добри „историчари“, дипломатите од Софија не нашле податоци за постоење на македонска народност или држава во средниот век, ниту, пак, на македонска нација во периодот на националната „Преродба“ (*Възраждането*). Напротив, „историскиите документи сведочат на недискусиабилан начин дека Бујариите од Македонија се меѓу најактивните во создавањето на бујарската нација“.

Така, на југословенските претензии кои го користеле јазикот на човековите права, раководителите на бугарската дипломатија им спротивставиле односно една историографска интерпретација направена според марксистичко-ленинистичкиот модел. Тие предложиле и еден вид деонтологија на „*пристап кон историјата*“ (*подхода към историята*) и на научната дејност, воопшто: „научните прашања“ требало да се решаваат само со „научни средства“, односно преку „*слободно и објективно научно истражување*“. Повикувајќи се на пристап од таков вид, декларацијата на бугарското министерство ги признавала само „политичките стварности“ во Југославија и во Социјалистичка Република Македонија, нешто што го сведува македонскиот идентитет на случаен пронајдок.

Истовремено, бугарските дипломати и нивните југословенски колеги презеле широка кампања за да ги пропагираат своите позиции. Софија ја ширела нејзината декларација во бројни дипломатски средини од целиот свет – од Норвешка до Перу.²⁹⁷ Од своја страна, мисиите на Белград во Никозија, Прага итн., го пропагирале, на француски и на англиски јазик, книгето *Југословенско-бујарски односи* (*Yugoslav-Bulgarian Relations*), кое ја претставувало конкурентската верзија. На овој начин, чудно, битката се пренесла кон мошне оддалечени

326-327. Cf. исто и АМВНР/34/136/3272/14-24.

297 Функционерите на бугарското Министерство за надворешни работи планирале објавување на една специјална брошура насловена „Зошто во Бугарија нема македонско малцинство“. АМВНР/35/3993/197.

географски простори. Југословенската амбасада во Дака, Бангладеш, ширела еден проект за заедничка бугарско-југословенска декларација, која го признавала постоењето на национални малцинства во двете земји, и која била придружена од статии и официјални говори за ситуацијата на Македонците во Бугарија.²⁹⁸ Од своја страна, Софија успеала да објави во Њу Делхи, во весникот на индискиот национален Конгрес, *National Herald*, одредени статии во врска со историјата на Македонија.²⁹⁹ За возврат, Југославија го изразила својот протест против „фалсификатите стипендирани“ од страна на Бугарија.

Во меѓувреме, расправиите избувнале при заседанието на Генералното Собрание на ООН кое се одржало во септември 1978 г. во Њујорк. Бугарскиот министер за надворешни работи, Петар Младенов, го поканил својот југословенски колега, Јосип Врховец, да го посети Благоевград за самиот да го „констатира“ отсуството на македонско малцинство.³⁰⁰ Контровеизиите посебно се заостриле кон крајот на годината: во југословенска Македонија одново било издадено едно дело за „шовинистичката“ политика на БКП кон Македонското прашање.³⁰¹ Истовремено, издавањето на *Македонија. Зборник на документи и материјали* не задоцнило да ја предизвика југословенската реакција, која го нападнала „псевдо-историскиот“ зборник.³⁰²

Обвинувањата за фалсификат на историјата одекнувале во 1979 г. – кога се случила 70-годишнината од раѓањето на поетот Никола Вапцаров. Инаку, оваа прослава била подготвувана долго време: во 1977 г., Секретаријатот на ЦК на БКП започнал со организација на „Вапцарови литературни денови“ (*Вапцарови литературни дни*), кои требало да се одржуваат секои две години во Банско. По повод јубилејот, Сојузот на писатели започнал да доделува „Награда Вапцаров“, наградувајќи ги популаризациите на бугарската литература во целиот свет.³⁰³ Битката се засилила кога организаторите на поетскиот фестивал во Струга (*Стругански вечери на поезијата*) во Македонија, во официјалната програма за 1979 година, ја објавиле прославата на „македонскиот поет“. По овој повод, Сојузот на бугарските писатели објавил специјална декларација против „македонизацијата“ на „бугарскиот поет“, што предизвикало одбивање учество на Фестивалот од страна на одредени чехословачки, полски, кубански, источно-германски и советски поети.³⁰⁴ Братот на поетот, Борис Вапцаров, член на раководството на

298 АМВНР/34/136/3270/1.

299 Требст, *Ibid.*, стр. 178-179.

300 АМВНР/34/134/3243/45.

301 Лазар Мојсов, *БРП (к) и македонското национално прашање*, Скопје, Наша книга, 1978; Cf. Требст, *Ibid.*, стр. 175-176.

302 АМВНР/35/192/3661/11.

303 ЦПА/1/69/1115.

304 АМВНР/35/192/3661/11.

БКП, отишол дотаму што им забранил на југословенските Македонци („Скопјани“) да ја слават годишнината.³⁰⁵ За возврат, Бугарската академија на науките прекумерно објавувала трудови посветени на делото на поетот, како и документи и секавања кои се однесуваат на него. Искрснал и еден меѓународен научен колоквиум за Вапцаров во Софија, додека во Благоевград и во други градови биле организирани литературни свечености, каде што биле повикани да учествуваат „свештиски и познајќи и писателите од кавијалистички земји“.³⁰⁶

Преминот во 80-тите години на 20 век бил обележан од несомнено најспектакуларната јавна контроверзија која некогаш се случила меѓу бугарските и југословенските раководители од комунистичкиот период.

„Таква е вистината“: полемиките во 80-тите години на 20 век

Во 1979 г. се појавил третиот том од секавањата на Цола Драгојчева, висок функционер на БКП, шеф на „Комитетот за бугарско-советско пријателство“ – институција рамна на министерство.³⁰⁷ Извадок од овој том бил објавен веднаш во форма на книга³⁰⁸, и тоа не било случајно: се работи за дел посветен на односите меѓу БКП и КПЈ во текот на Втората светска војна. Бугарската раководителка дискутира особено за скандалот околу Методија Шаторов-Шарло, водач на комунистичката организација во Вардарска Македонија, притоа обвинувајќи ги југословенските раководители за „национализам“ со „големосрпски“ тенденции. Личноста која е најмногу на мета на критиките на Драгојчева е пратеникот на Тито во Вардарска Македонија, Светозар Вукмановиќ-Темпо, кој веќе ги имал објавено неговите секавања од војната.³⁰⁹ Претендирајќи дека БКП била принудена да прави одредени „отстапки“ под силен притисок од југословенска страна, жестокиот напад од Драгојчева имал цел не само да ги обвини раководителите од Белград и од Скопје, туку, исто така, и да ја спаси БКП од обинувањата за „национализам“, од другата страна. Нејзината публикација, исто така, сугерира историско потсетување на развојот на целокупното Македонско прашање уште од Берлинскиот конгрес (1878 г.), реafirмирајќи го бугарскиот идентитет на македонското словенско население.

Македонскиот дневен весник *Нова Македонија*, како и други југословенски медиуми го возвратиле нападот на „големобугарскиот

305 Требст, Ibid., стр. 187.

306 Cf. ЦПА/1/69/858.

307 Цола Драгојчева, *Повеля на дълга. Спомени и размисли*, том 3: *Победата*, София, Партиздат, 1979.

308 Цола Драгојчева, *Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции*, София, Партиздат, 1979.

309 Светозар Вукмановиќ-Темпо, *Револуција која тече*. Мемоари, том 2, Београд, Комунист, 1971.

националистички асимирации“ на Драгојчева, додека во Бугарија, високата раководителка само ја поттикнала расправата во еден разговор објавен во печатот. Тој дури бил преведен на странски јазици и заедно со преводот на извадокот од секавањата на Драгојчева, бил пуштен во употреба.³¹⁰ Југословенскиот одговор не доцнел: во мај и јуни 1980 г., белградскиот дневен весник *Полиитика* објавувал текстови од Темпо, под наслов *Борбата за Балканот*. Како последица, целиот трет том од секавањата на Драгојчева бил преиздаден од страна на Историскиот институт при БКП и тоа во исклучително висок тираж. Мемоарската војна меѓу ривалските раководители во 1981 г. ги надминала сите стандарди на бонтон: по издавањето на низа статии од Темпо³¹¹, во форма на книга, полемичното дело на Драгојчева се појавило повторно, под звучниот наслов *Така е истината* (sic !); со тираж од 50 115 примероци.³¹² Истовремено, целиот југословенски и бугарски печат бил рас-тресен: македонските раководители и поранешни партизани, Михајло Апостолски и Лазар Колишевски, се вклучиле во контроверзијата, а Ванчо Апостолски, повикувајќи се на личноста на Драгојчева, создал цела една монографија, напаѓајќи го „современиот јолемобуарски национализам“.³¹³

Расправиите привремено се смириле околу еден судбоносен настан, полн со последици од кои веќе се плашеле. На 4 мај 1980 г. умрел Јосип Броз Тито: поранешниот водач на едно од најсилните антинацистички движења на отпорот во Европа, храбриот противник на империјализмот на Сталин, водачот на земјите кои бараат трет пат меѓу социјализмот од советски тип и целосната зависност од Западот, раководителот на „најдемократската“ и „најзападната“ држава на Истокот. Тодор Живков присуствувал на неговиот погреб во Белград, притоа користејќи ја приликата за да води разговор без некој посебен резултат со Лазар Колишевски, тогаш претседател на југословенската федерација.³¹⁴ Смртта на Тито го означувала „почетокот на крајот“ на Југо-

310 Цола Драгойчева, *Македонија – не повод за раздори, а фактор за дружба и сѐтрудништво*: ова интервју дадено за дневниот весник *Отечествен фронт* (9 февруари 1979 г.), било преведено на англиски, француски, германски, шпански, руски и српскохрватски. Извадокот од секавањата на Драгојчева, исто така, бил објавен на француски, англиски, италијански, германски, шпански, португалски, руски, полски, романски, турски, чешки, унгарски. Францускиот наслов е *La Macédoine – facteur de bon voisinage et de coopération et non de discorde. Interview accordée par la camarade Cola Dragojeva, membre du Bureau politique du C.C. Du P.C.B. au journal «Otetchestven front», le 9 février 1979* (односно *La Macédoine – facteur de bon voisinage et de coopération et non de discorde. Souvenirs et réflexions*), Sofia-Press, 1979. Секретаријатот на ЦК на БКП одлучил дури и целиот том од секавањата да се објави на странски јазици: ЦПА/1/69/401/6.

311 Svetozar Vukmanović-Tempo, *Borba za Balkan*, Zagreb, Globus, 1981.

312 Цола Драгойчева, *Така е истината*, София, Партиздат, 1981. За реакциите на југословенските и на бугарските медиуми, види Требст, *Ibid.*, стр. 192-193.

313 Ванчо Апостолски, *Современиот аспекти на великобугарскиот национализам*, Скопје, Мисла, 1981.

314 Требст, *Ibid.*, стр. 189.

славија: национализмот на разните републики зел нов замав, додека албанскиот сепаратизам на Косово-Метохија/Kosova и во Македонија само се зголемувал.

Во истиот период, „големобугарскиот национализам“ промовиран од Софија, добил димензии кои ги надминуваат дури и „буржоаските“ резултати од меѓувоенниот период. Во 1981 г. била организирана, без сомнение, најголемата прослава која се одржала во историјата на современа Бугарија: 1300 години од бугарската држава, која многу потсетува на моделот од 2050-годишнината од дакиската држава славена во 1980 г. во Романија на Чаушеску. По тој повод, раководството на БКП започнало низа иницијативи кои го поместувале акцентот на официјалниот национализам врз „величината“ на првата бугарска држава. Бројните конструкции на споменици се фокусираше во центрите на оваа држава во североисточна Бугарија. Сепак, и Македонија не била заборавена: во текот на еден состанок на окружниот комитет во Благоевград, Живков повторно ја искажал „потребата“ од непопустливост кон Македонското прашање: *„Ние никога не го ѝренесовме оіној (пре-насяли огња) на нивнајџа џеріџіоріја, дури и во време на Информби-ројџо. Нікога! Но, ако џџоа се намејне, ќе го ѝренесеме и на нивнајџа џеріџіоріја“*.³¹⁵

Од своја страна, во текот на VIII конгрес на СКМ и на XII конгрес на СКЈ во 1982 г., македонските и југословенските раководители повторно го нападнале бугарското негирање на македонското малцинство и на македонскиот национален идентитет. Но, во меѓувреме, една друга бугарска иницијатива ја предизвикала лутината на југословенската власт: тие забележале низа контакти меѓу тајните служби на Софија и една организација од хрватската дијаспора со антијугословенски карактер – имено, *Hrvatsko Narodno Vijeće* („Хрватско Народно Собрание“), раководено од националистот Мате Мештровиќ.³¹⁶ Случаите од овој вид ја компромитирале идејата за склучување на „кодекс за добрососедство“ меѓу балканските земји, започната во тој период, особено од Бугарија.

Дури и кога во средината на 80-тите години на 20 век билатералните средби продолжиле како и порано, преговарачите успеале да одржат неутрален тон само во сферата на економските врски. Таков бил случајот на посетата на Софија во јули 1984 година од страна на Милка Планинц, шеф на југословенската сојузна Влада. Планинц предложила изработка на документ во духот на договорите од Хелсинки, што би соодветствувало на бугарската иницијатива за кодекс на добрососедство. Се разбира, овој документ требало, на прво место, да ги гарантира

315 ОПА/2/11/68/141-142.

316 Две дипломатски ноти – од 1982 и 1983 година – ја изразуваат крајната иритираност од страна на Белград во оваа прилика: АМВНР/40/172/4412/25-30.

правата на македонското малцинство во Бугарија. Освен тоа, Планинц ја обвинува неа дека го оживеала „санстефанскиот дух“ и дека спроведува „саботажни“ активности кон Југославија.³¹⁷

Како одговор, за да го „покаже“ отсуството на какво било македонско малцинство, Живков дури предложил воспоставување на специјална зона во округот на Благоевград, наменета за средби на југословенските претставници со локалното население. Но, предлогот да се развиваат билатерални односи, и покрај спорните прашања, се судрил со непопустливоста на југословенската делегација, која инсистирала на признавање на „македонскиот народ“ како полноправен учесник во прекуграничната соработка.

Така, била воспоставена општата клима од 80-тите години на 20 век која повеќе нема да биде означена од бурните контроверзии од крајот на 60-тите години на 20 век и од периодот од 1978 до 1981 г., но нема ниту да го донесе приближувањето, кое претходно било започнувано во повеќе наврати. Но, што се однесува до Бугарија, „националната“ проблематика од втората половина на 80-тите години на 20 век била во знакот на една друга важна тема: судбината на големото турско малцинство во земјата. Наспроти непопустливоста на бугарското раководство, Белград ја променил својата тактика на притисок, поврзувајќи го проблемот на Македонците со оној на Турците во Бугарија. Од февруари 1983 г., претседателот на ЦК на СКЈ, Митја Рибичич, ја нападнал политиката на Софија кон двете малцинства.³¹⁸

Сепак, и покрај ваквите критики, бугарските раководители се одлучиле за започнување на присилна национална хомогенизација, без еквивалент во Источна Европа. Во текот на зимата 1984-1985, турско-то население било прогласено за етнички бугарско и принудено да си ги смени имињата. Повеќе од 800 000 лица биле обврзани да прифатат бугарски имиња.³¹⁹ Овој процес бил официјално оквалификуван како „преродба“ (*Възродителен процес*) на „вистинскиот“ идентитет на муслиманското туркофоно население. Овој чин го претставува врвот на хомогенизирачките политики иницирани од комунистичкиот режим и не минал незабележан: наскоро „преродбенскиот процес“ предизвикал бројни компликации на меѓународен план. Наспроти странските реакции, официјалната реторика на оправдување добила, речиси, циничен карактер. На пример, кога во февруари 1988 г., една средба на министрите за надворешни работи на балканските држави во Белград

317 ЦПА/1/67/3600/97-102.

318 Cf. АМВНР/40/172/4417.

319 За ова прашање, како и за политиката кон Помациите (бугарофони Муслимани), види Михаил Груев, Алексей Кальонски, *Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*, София, ИВМ, Ciela, 2008. За муслиманите и за другите малцинства: Ulrich Büchsenschütz, *Minderheitenpolitik in Bulgarien. Die Politik der Bulgarischen Kommunistischen Partei (BKP) gegenüber den Juden, Roma, Pomaken und Türken 1944-1989*, Berlin, 2004.

ја обвинила Софија за „уништување“ на турското малцинство, бугарскиот делегат го претставил тој чин како придобивка која ја претвора Бугарија во „конструктивен фактор“ на Балканот.³²⁰

Во меѓувреме, процесите на дезинтеграција кои започнале во самата Југославија придонесле за поместување на Македонското прашање на втор план. Како што видовме, уште од почетокот на расправите со Софија, Титова Југославија била активно вклучена во заштитата на она што таа го сметала за македонско малцинство во Бугарија. Македонија била една од шесте федерални републики, Македонците – еден од конститутивните народи на федерацијата, а нивните барања немале помала тежина од оние на Словенците, Хрватите, Србите, Црногорците и на босанските Муслимани. Сепак, одредени бугарски високи функционери забележале дека немакедонските раководители (како Влаховиќ) изгледаат мошне незаинтересирани за контроверзиите за историјата на Македонија.³²¹ Во неформални разговори, одредени српски раководители ги посочувале Македонците како главни одговорни за лошите односи со Бугарија.

Така, од средината на 70-тите години на 20 век, дипломатите од Софија се обидуваат да го користат „умерениот“ карактер на водачите од другите југословенски републики со цел да му се спротивстават на „екстремизмот“ на нивните македонски колеги: функционерите од Министерството за надворешни работи предложиле во Софија почесто да се покануваат раководители од Србија, Црна Гора, Хрватска итн., за кои сметале дека се позаинтересирани за воспоставување прагматична соработка.³²² И покрај манифестациите, како онаа на Планинец во Софија, ситуацијата по смртта на Тито ги поттикнувала ваквите ставови. Српски раководители инсистирале на дефинитивно напуштање на Македонското прашање, кое со децении ги „труело“ односите со источниот сосед. Според македонскиот историчар Иван Катарциев, раководството на Србија му препорачало на она од Македонија да го прифати фактот дека „пиринските Македонци“ се веќе „асимилирани“.³²³

Оттаму и еден парадокс. Националистичкиот дискурс во врска со Македонија, фаворизиран од раководството на БКП, станал екстремно антисрпски: Белград бил традиционално обвинет дека ги „фабрикувал“ Македонците на штета на Бугарите. Но, функционерите од Софија сè почесто наоѓале основа за консензус во Србија, отколку во Македонија. Конечно, дефинитивното создавање на македонската нација во рамките на Југославија се покажало многу поуспешно, отколку што бугарските раководители можеле или сакале да веруваат. Престигнати од

320 Види го извештајот на министерот Петар Младенов – ЦПА/1/68/3380/14, 20-21.

321 Cf. ЦПА/1/51/209/4-5.

322 АМВнР/26Р/18/14, 27.

323 Катарциев, *Ibid.*, стр. 387.

настаните, кон крајот на периодот, тие се судриле со една непопустливост од страна на Скопје, која, сè уште, се обидува да ја објаснат преку клишеата на информбировскиот раскин.

Во 1987 г., за време на разговорите со македонски политичари, бугарскиот амбасадор во Југославија повторно бил известен дека единствениот договор меѓу двете земји е остварлив врз база на југословенските проекти, елаборирани дванаесетина години порано.³²⁴ Така, на крајот од годините на залудни преговори, раководителите во Софија, Скопје и Белград прифатиле дека Македонското прашање претставува нерешлив проблем.

Меѓународниот контекст на комунистичкиот национализам

Бројни аналитичари укажуваат дека агресивниот карактер на „македонската“ кавга меѓу Бугарија и Југославија немала рамен меѓу политичко-историските дебати меѓу комунистичките земји: на пример, онаа меѓу Романија и Унгарија во врска со Трансилванија.³²⁵ Фактот што во овој случај, историографската „аргументација“ вклучувала заемни обвинувања за територијални претензии – во принцип, невозможни меѓу комунистички режими лојални на Москва – несомнено би можел да биде објаснет преку неодредената ситуација на Југославија во рамките на земјите од Истокот. Оттаму и извесното искушение да се објасни националистичкото зовривање во Бугарија од 60-тите години на 20 век, преку влијанието на еден поширок меѓународен контекст и, особено, преку конкретните интереси на СССР.

„Советскиот фактор“ во бугарско-југословенската и бугарско-македонската контроверзија е проучуван од специјалисти како Роберт Кинг, Педро Рамет и Штефан Требст. Но, повеќето од анализите за оваа тема го потврдуваат отсуството на јасни мотиви за охрабрување на расправи од страна на Москва.³²⁶ Низа податоци ја потврдуваат оваа теза, притоа, покажувајќи дека Советскиот Сојуз повеќе се обидувал да ги смири противниците, без да поддржува некое од ривалските барања. Таков бил случајот во 1966 г., кога генералниот секретар на ЦК на КПСС, Леонид Брежњев, отишол во официјална посета на Тито во Белград и на Живков во Софија. Откако последниов ја искажал бугарската позиција за македонскиот проблем, Брежњев барал понежен тон кон Југославија, со цел да не ја фрли во „капиталистичкиот“ камп. Во

324 AMBnP/14/44-3/233/56.

325 King, Ibid., стр. 219.

326 Cf. King, Ibid., стр. 206-207.

јули 1969 г., југословенскиот тон, од негова страна, станал посталожен, несомнено по една интервенција од страна на советскиот министер за надворешни работи, Андреј Громико.³²⁷

Есента 1971 г., новата посета на Брежњев во Белград била неуспешно искористена од страна на југословенските водачи за да предизвикаат советски притисок врз Софија. Југословенското раководство било принудено да ги „развија“ односите со Бугарија такви какви што се, и покрај амбициите на македонските водачи околу признавањето на нивниот национален идентитет.³²⁸ Кога во 1975 г., шефот на југословенската влада, Џемал Биједиќ, одново ги изложил проблемите со Бугарија пред Брежњев и пред советскиот премиер Алексеј Косигин, тие го советуваа да ги среди овие проблеми „на билатерална основа“.³²⁹ Очигледно, Советскиот Сојуз избегнувал да се меша во дебатите, притоа, инсистирајќи на толеранција, која, сепак, не се воспоставила. Така, се гледа мутација врз основа на односите меѓу Москва и Софија. Во текот на сталинистичкиот период и пред почетокот на 60-тите години од 20 век, официјалната линија на Бугарија кон нејзиниот западен сосед била строго диктирана од советскиот „Голем брат“. Но, потоа, неговото мислење имало помалку заповеднички, а повеќе советнички карактер.

Како последица од тоа, Софија се здобила со поголема слобода при формулацијата на нејзините национални барања. Од друга страна, Москва си го чувала правото да не ги почитува по секоја цена. На пример, и покрај бројните бугарски жалби, постоењето на македонски јазик и „народ“, во глобала, не било оспорено од советските академици. Истото важи и за другите „социјалистички“ земји, каде што бугарското раководство активно ја пропагирало својата позиција за македонскиот спор. Софиските функционери забележувале дека прилично релативната толеранција, која ја уживале нивните погледи во Варшава или во Прага, била лесно доведувана под прашање од страна на југословенската „пропаганда“.³³⁰ Некои комунистички држави, како ДРГ, дури искажувале резерви во однос на бугарската акција во 1978 г.³³¹ Откако, во Софија биле „информирани“ за „вистината“ за Македонското прашање, претставниците на „братските земји“ најчесто „се заблагодаруваат и си одат (благодарјат и си отиват)“.³³²

Сепак, имало една држава која се чинела наклонета да ги поддржи бугарските тези и да склучи неформален сојуз со Софија. Парадоксално, тоа е земја која не била дел од „социјалистичкиот камп“ и која,

327 АМВнР/25/115/2831/21.

328 АМВнР/29/129/3202/17; АМВнР/23Р/21/187/10-12.

329 АМВнР/31/212/3562/27.

330 ЦПА/1/35/2828/54-55.

331 АМВнР/34/136/3272/57-62.

332 Cf. ЦПА/1/35/4459/62.

дури, воопшто, не претставувала традиционален бугарски пријател на полето на Македонското прашање. Тоа била Грција.

Општо, режимите кои се надоврзувале во Атина, го потиснувале постоењето на една република, во рамките на Југославија, која го носи името Македонија – спротивно од влогот на кавгите со Скопје од 90-тите години на 20 век. Од своја страна, по грчката Граѓанска војна, југословенското раководство не се обидуvalo да го постави прашањето за словенското македонско малцинство кое живее во Северна Грција. Оваа релативна ширина е во јасен контраст со југословенските критики во однос на Бугарија и тоа може да се објасни преку моменталните интереси на Белград по раскилот со советскиот камп.

Сепак, потврдувањето на милениумскиот „хеленски“ карактер на Македонија претставувал мета на една специјално развиена широка грчка историографска продукција, почнувајќи од 60-тите години на 20 век, од страна на Институтот за балкански студии во Солун (*Idryma Meleton tis Chersonisou tou Aimou*) и неговата матична институција – Асоцијацијата за македонски студии, во истиот град (*Eteria Makedonikon Spoudon*).³³³ Грчкиот третман на македонскиот национален идентитет како Титова измислица толку многу потсетувал на пишувањата на бугарските историографи, што во 1970 г. Крсте Црвенковски ги обвинил раководителите на БКП дека склучиле „анти-македонски“ сојуз со владата во Атина.³³⁴ Всушност, грчко-бугарските односи се развивале зачудувачки добро за време на „режимот на полковниците“ од тој период. Распаѓањето на хунтата во 1974 г. само уште повеќе ги подобрило – процес кој бил следен со извесна вознемиреност од страна на Белград и на Скопје.³³⁵

Декларацијата на бугарското Министерство за надворешни работи од јули 1978 г. била особено добро примена од грчките новинари и политичари, кои во меѓувреме почнале да ги отфлаат првите југословенски аспирации во однос на словенското малцинство во Егејска Македонија. Во март 1979 г., за време на посетата на Југославија од страна на премиерот Константин Караманлис, грчките медиуми го обвиниле Белград за неосновани претензии, а Бугарија одлучно нашла сојузник во нејзиниот јужен сосед. Бугарските дипломати во Атина се обиделе да формираат грчко-бугарски „одбранбен“ пакт.³³⁶ Тој се чинел близок, со именувањето на академикот Николај Тодоров на функцијата бугарски амбасадор, во истата 1979 г.³³⁷ Неговата дејност во Грција придонесла

333 Во текот на 60-тите години на 20 век започнале првите тензии меѓу Атина и Белград по прашањето за славофоните Македонци во Грција: Spyridon Sfetos, *Sti skia tou Makedonikou. I krisi Athinas – Veligradiou sti dekaetia tou 1960*, Salonique, Epikentro, 2007.

334 АМВнР/27/158/3258/144.

335 Според бугарските дипломати – АМВнР/26Р/18/198/23-24.

336 Cf. АМВнР/34/136/3272/20-23, 25-30, 32-48.

337 Трџест, *Ibid.*, стр. 182. Cf. Мемоарите на Николај Тодоров, *Посланикът историк. Свидетелство*

за зајакнување на културната соработка меѓу двете земји и врз „анти-Скопје“ основа. До крајот на Социјалистичка Федеративна Југославија, грчките политичари постоењето на нација која се нарекува „македонска“ го сметале само за внатрешна стварност на југословенската држава и никако во форма на етничко малцинство во самата Грција.³³⁸ Така, доброволно или не, тие го следеле „бугарскиот модел“, кој истовремено изјавувал признавање на „актуелните реалности“ во Југославија и го потврдувал монополот врз националната припадност на нејзиниот дел од Македонија и, воопшто, врз историјата на регионот.

Значи, во периодот од 60-тите до 80-тите години на 20 век, можеме да видиме не само базични идеолошки мутации во врска со Македонското прашање, туку и реорганизација на традиционалните политички сојузи. Како што забележува Штефан Требст, доколку раководството на БКП ја преземе позицијата за националниот карактер на Македонците, која била држена од бугарската десница во меѓувоениот период, во југословенска Македонија позицијата на БКП од 30-тите години на 20 век за истото прашање има вистински идеолошки континуитет. Истовремено, Софија и Атина, кои традиционално имаат дијаметрално спротивставени погледи за идентитетот и за судбината на Македонија, наоѓаат заеднички јазик, напаѓајќи ги југословенските „измислици“. Освен тоа, како што покажавме, одредени српски раководители не биле далеку од делењето на истата идеја за „вештачкиот“ карактер на македонската нација – спротивно од бугарскиот дискурс кој го припишува нејзиното татковство на „големосрпскиот шовинизам“.

Разбирањето на „национализацијата“ на бугарскиот комунизам, и особено на неговата аргументација, бара несомнено поблизок поглед врз една специфична средина, истовремено потчинета и вклучена во раководењето на режимот. Станува збор за оние што ги измислувале референците и канонските толкувања употребувани од партиските и од државните раководители во нивните филипики во однос на минатото. Секако, тоа се историчарите и лингвистите.

за българи-гръцките отношения през 80-те години, София, Принтел, 1996, особено стр. 15-17, 19, 56, 228-232, 289-290.

338 Cf. Катарџиев, *Ibid.*, стр. 346.

СОЗДАВАЊЕТО НА „ИСТОРИСКАТА ВИСТИНА“: ИСТОРИЧАРИТЕ И ЛИНГВИСТИТЕ ВО БУГАРСКО-МАКЕДОНСКИОТ СПОР

Институционализацијата на историските студии во Бугарија и во Македонија во времето на комунизмот

Во Бугарија, доаѓањето на власт на Отечествениот фронт (ОФ) во есента 1944 означил почеток на забрзана чистка на поранешните „буржоаски научници“. Тие биле обвинети дека се „непријатели на народот“ кои поддржувале „големобугарски шовинизам“. Бројни документи ја потврдуваат бруталноста на новиот режим кој ги подмирувал своите сметки со целокупниот претходен академски естаблишмент преку низа мерки кои варираат од отпуштање на наставници до уништување на литературата прогласена за „фашистичка“.³³⁹

Истовремено, „народната власт“ презела и низа реорганизации на академскиот и на универзитетскиот систем. Во духот на нејзината „советизација“, наставата била одвоена од истражувањето кое било концентрирано во рамките на Бугарската академија на науките (*Българска академия на науките* или БАН). Во февруари 1947 г., бил изгласан специјален закон кој го одредувал статутот и функциите на БАН: таа добила нов правилник кој ја дефинирал како „врховна научна институција во земјата“. Академијата се претворила во орган кој вклучувал повеќе специјализирани научни центри. Според овој принцип, се конституирала една од најзначајните институции во производството на национална историја за време на комунизмот: Институтот за бугарска историја (*Институт за българска история*) во рамките на БАН.³⁴⁰

339 Види го зборникот на документи објавен од Вера Мутафчиева et alii (ред.), *Содџат над историците. Българската историческа наука – Документи и дискусии 1944-1950*, том 1, София, Академично издателство, 1995.

340 Во почетокот на 60-тите години на 20 век, академската институција го добива дефинитивниот назив Институт за историја (*Институт по история*). За создавањето на институционалните кадри на бугарската историографија во текот на комунистичкиот режим, види ја студијата на:

Оттогаш таа започнала со „правилните“ толкувања на националната историја, но, секако, таа не била единствената институција задолжена за производство на историја. Традиционалната институција за високообразовна настава по историја – Факултетот за историја и филологија во рамките на Универзитетот во Софија – исто така, претрпела суштинска реорганизација. Во 1951, книжевноста била префрлена на Филолошкиот факултет, а студиите по историја од тој момент станале дел од новиот Филозофско-историски факултет. Дури во 1972 г. тој ќе биде поделен, при што бил создаден самостоен Факултет за историја. Историјата на комунистичката партија била предмет на посебни истражувања. Тие биле водени во рамките на Институтот за историја на БКП (*Институт по историја на БКП*), формиран во декември 1952 г., со резолуција на Политбирото на Централниот комитет на БКП. Оваа установа била ставена под контрола на самото раководство на Партијата.

Во прво време, новодојдените кодификатори на „марксистичко-ленинистичката“ историографија повикувале да се престане со срамното наследство на „буржоаското“ и „фашистичко“ минато.³⁴¹ Но раскинувањето со Белград во 1948 г. и силната пропагандистичка кампања која следувала, ги вовела првите новини во говорите: терминот „шовинизам“ веднаш му бил припишан на западниот сосед. Бавната, но одлучна „реhabилитација“ на традиционалното бугарско гледиште за Македонија на овој начин било ослободено од обвинувања од овој вид. Обвинувањата на „титоисти“ и на „скопски предавници“ (*скопскиџе изменници*), користени од историчарите, од пропагандистите на партијата, често поранешни активисти на македонското движење³⁴², претставувале прва верзија на расправиите кои ќе експлодираат кон крајот на 60-тите години на 20 век, иако во помалку доктринарна форма од „марксистичко-ленинистичката“ гледна точка.

Оваа промена била особено видлива во Институтот за историја на БКП кој наскоро се посветил на теми кои повеќе произлегуваат од областа на националната историја – како Македонското прашање. Одредени специјалисти за ова прашање, особено од Институтот за историја на БКП, подоцна ќе дојдат во Академијата на науките.³⁴³ Всушност, истражувачите од институтот при БКП имале значителна предност во

Ivan Elenkov, *The Science of History in Bulgaria in the Age of Socialism : The Problematic Mapping of Its Institutional Boundaries*, CAS Working Paper Series, Issue 1, Sofia, 2007 (достапно на <http://www.cas.bg/uploads/files/Sofia-Academic-Nexus-WP/Ivan%20Elenkov.pdf>).

341 Види, на пример, Жак Натан, „Корените на великобългарския шовинизъм“, *Съвременик*, 1946/1; Кирил Драмалиев, *Теория и практика на великобългарския шовинизъм*, София, БРП(к), 1947 итн.

342 Дино Кьосев, *Македонският въпрос и Титовата клика*, София, 1949; Пецо Трайков, *Национализмот на скопските ръководители*, София, 1949.

343 Тоа е случајот, на пример, со Љубомир Панајотов и со Добрин Мичев. „Мешањето“ меѓу двете установи, впрочем, е многу добро илустрирано преку патот на Панајотов кој имал работено во Институт на БАН пред да му се придружи на оној на БКП.

однос на нивните колеги од БАН: бидејќи Институтот за историја на БКП бил дел од системот на Централниот комитет на Партијата, тие имале пристап до нејзините архиви и, на овој начин, до бројни документи кои се однесувале на Македонското прашање.

Постепено, врз сигурно националистичка основа започнала да се востановува „симфонија“ меѓу академските институции и структурите на Централниот комитет на Партијата. Институтот за историја требало да му даде на Политбирото на ЦК на БКП одредени сугестии кои произлегувале од патриотскиот регистар (на пример, прослава на значајни годишнини), но тој, исто така, си допуштал поактивна позиција – како, на пример, да побара од раководството на Партијата да реагира против одредени публикации од „братските земји“. Веќе во август 1962 г., по поттик на бугарските историчари, Политбирото барало од неговиот советски колега да го прекине издавањето на *Историја на Југославија* подготвувана од Советската академија на науките. Дело-то содржело формули и заклучоци кои се однесуваат на историјата на „македонското население“, сметани за неприфатливи.³⁴⁴

Промоцијата на националното минато, иницирано од режимот на Тодор Живков, нашла погодна почва во историската средина. Во 1965 г., раководството на Институтот за историја во рамките на Академијата започнало изработка и објавување на повеќетомна *Историја на Бугарија* – иницијатива која, следната година, во рамките на IX конгрес на БКП, била прогласена како „приоритетна“ од раководството на Партијата и на државата.³⁴⁵ Карактеристична новина за националистичката тенденција на режимот била и создавањето на „Центар за бугаристика“ (*Център за българистика*) во рамките на Академијата, кој требало да ги координира сите установи кои биле посветени на изучувањето и промоцијата на бугарската историја, јазик и култура во целиот свет. Почеток на овој центар била една резолуција на Секретаријатот на ЦК на БКП од декември 1969 г., која развила одредени директиви на Политбирото од 1967-1968 г., кои се однесувале на културната пропаганда на Бугарија во странство.³⁴⁶ Овие мерки требало да значат спротивставување, особено, на „*фалсификувањето на нашето историско минато*“. Започнувајќи го развојот на „бугаристиката“ (*българистика*) во странство, Секретаријатот ѝ доделил на Академијата на науките една чисто пропагандистичка задача која содржела засилување на контактите со слависти и балканистите од целиот свет, кои би можеле во друг случај да ги прифатат „фалсификувањата“. Не било случајно што меѓу 1971 и 1974 г., Центарот за бугаристика го раководел специјалистот за Македонското прашање, Добрин Мичев.

344 ЦПА/1/6/4898/1-5, исто така, цитирано од Еленков, *Ibid.*, стр. 20.

345 За ова прашање, види ги Архивите на Бугарската академија на науките – НА-БАН/88/3/40/55.

346 ЦПА/1/35/138.

Во 1977 г., раководителите на Партијата повторно биле алармирани од растот на „македонистиката“ во рамките на светските универзитетски катедри, која се стремела да ги „заведе“ бројните „странски научници“ од „историската висина (историческата истина) за бугарскиот јазик и култура“.³⁴⁷ Како одговор, Политбиро на ЦК на БКП се обидело да ѝ се спротивстави на „македонистичката“ и „антисоцијалистичка“ тенденција преку целосно активирање на Центарот за бугаристика, кој оттогаш бил ставен под заедничко менторство на БАН и на Комитетот за култура, институција еквивалентна на Министерството. Во текот на 70-тите години на 20 век, таа била раководена од Људмила Живкова, ќерка на врховниот шеф на Партијата и на државата, која започнала низа амбициозни проекти кои имале цел да ја слават „милениумската“ бугарска историја и култура.³⁴⁸

Несомнено, најзначајниот проект била прославата на 1300-годишнината од бугарската држава во 1981 г. Овој настан ги мобилизирал силите на сите високообразовни и културни установи задолжени за истражување на општествените науки – првенствено, Академијата на науки и Комитетот за култура – но и на Министерството за надворешни работи и други државни институции. Тие преземале изградба на споменици на најзначајните бугарски средновековни владетели – на Аспарух, основачот на првата држава наречена „бугарска“, на царевите под кои Бугарија ги добила своите најзначителни територијални проширувања итн. Истовремено, институциите вклучени во настаните организирале бројни научни форуми во земјата и странство, од кои најзначаен бил Првиот меѓународен конгрес за бугаристика кој се одржал од 23 мај до 3 јуни 1981 г. во Софија.

Широката научно-истражувачка, издавачка и пропагандна активност – „научно-пропагандните мерки“ (*научно-пропагандни мероприятия*) – великодушно биле субвенционирани од комунистичката држава. Ете зошто, дури и денеска, академските историчари во Бугарија се потсетуваат на крајот на 70-тите и почетокот на 80-тите години на 20 век како „време на историчариите“ (*време на историците*).³⁴⁹ Ако испреплетеноста на историографијата, национализмот и на комунистичкиот режим била една од основните карактеристики на Бугарија од овој период, тогаш што е со југословенска Македонија?

Што се однесува до професионалната историографија, состојбата во Вардарска Македонија, по нејзиното „ослободување“ во 1944 г.,

347 ЦПА/1/66/639/11.

348 За културната политика во Бугарија за време на комунизмот, особено во периодот на Људмила Живкова: Иван Еленков, Културниот фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими, София, ПБМ, Ciela, 2008.

349 Георги Марков, „Половин век Институт по история при БАН“ во 50 години Институт по история при БАН, 1947-1997, София, Гутенберг, 1999, стр. 16.

секако, била доста различна. Во прво време, новата југословенска република можела да смета само на неколку историчари образувани во српските високообразовни установи (Љубен Лапе, Методија Соколовски, Димче Мире итн.). Ним им припаднала задачата да изградат нова национална историја – онаа на „македонскиот народ“ – која требало да ги замени постојните ривалски толкувања од крајот на 19 век: историјата на „македонските Бугари“ и онаа на „Јужна Србија“. За разлика од Бугарија или од Србија, југословенска Македонија во тој момент не располагала со историографска традиција.

Во 1948 г., владата во Скопје одлучила да формира Институт за национална историја. Од формално гледиште, Институтот е дел од Универзитетот во Скопје, именуван како „Кирил и Методиј“, иако неговиот персонал немал обврски за предавања.³⁵⁰ Првите професионални кадри на ИНИ се појавиле дури во почетокот на 50-тите години на 20 век³⁵¹, но требало да се чека до крајот на деценијата за да стане забележително неговото функционирање. Тој момент дошол во 1957 г. со издавањето на првиот број на *Гласникот на Институтот за национална историја* (или *ГИНИ*) каде што биле објавени првите оригинални истражувања засновани врз нови архивски податоци.

Во 1967 г., исто така, била формирана Македонската академија на науките и на уметностите (или *МАНУ*) која го добила својот правилник две години подоцна. Некои од главните места во рамките на Академијата им биле отстапени на историчари како Михаило Апостолски (кој бил нејзин претседател во периодот 1976-1983), Љубен Лапе, Манол Пандевски итн.

Од 60-тите години на 20 век, во заднината на историографската продукција се истакнуваат двајца специјалисти. Во историјата на македонското револуционерно движење, тоа е Иван Катарџиев, родум од Пирин, кој покрај неговите лични истражувања, објавувал бројни значајни документи. Неговиот „ривал“ во полето на културната историја е Блаже Ристовски – специјалист за пројавите на македонски национализам од крајот на 19. и почетокот на 20 век. Неговата биографија за „патријархот“ на македонскиот национализам, Крсте Мисирков – мошне добро документирано дело³⁵² – означил нов период во македонската историографија.

Во 1969 г., Институтот за национална историја веќе бил во состојба да објави три тома од првата *Историја на македонскиот народ*.³⁵³ Дванаесетина години подоцна, се појавуваат двата големи тома од

350 Види: Александар Трајановски et alii, *50 години Институт за национална историја*, Скопје, ИНИ, 1998.

351 Блаже Ристовски, *Својата историја на македонската свес*, Скопје, Култура, 2001, стр. 27.

352 Блаже Ристовски, *Крсте Пејков Мисирков (1874-1926). Прилог кон истражувањето на развојот на македонската национална мисла*, Скопје, Култура, 1966.

353 *Историја на македонскиот народ*, 3 тома, Скопје, ИНИ, 1969.

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава кои содржат извори, главно, потиснати во Бугарија.³⁵⁴ Од пропагандни причини, зборникот се појавил на англиски четири години подоцна³⁵⁵, слично на англиската и на француската верзија од ривалската колекција на БАН.³⁵⁶

Размерот на развојот на македонската историографија од 50-тите години на 20 век изгледал значителен. Преку неговата плодна продукција, Институтот за национална историја ги оправдал сериозните инвестиции направени од страна на југословенската држава: од нејзиното формирање до 1988, тој реализирал 143 изданија, вклучително и монографии, збирки на документи и изданија на спомени, повеќе од 73 броја на неговиот гласник.³⁵⁷ Во реалност, оваа продукција била, речиси, ексклузивно посветена на македонската национална историја: во текот на периодот 1956-1976, тоа е случајот со 95% од статиите објавени во *Гласникот*.³⁵⁸ *Grosso modo*, фокусирањето на националното минато се одржува до денеска.³⁵⁹ Во југословенска Македонија, како и во Бугарија под режимот на Живков, историографијата требало да ја промовира националната кауза.

Од „марксистичко-ленинистичкиот интернационализам“ до „буржоаски шовинизам“: повторното пишување на бугарската национална историја од 60-тите години на 20 век

Како што видовме, во текот на Пленумот од март 1963, Живков ја презел врз себе улогата на законодавец на историографијата, особено за Македонското прашање. Поради тоа, во рамките на историската наука, започнале фундаментални промени кои предизвикале трансформација во сите правци на доминатната марксистичко-ленинистичка парадигма.

Втората национална конференција на бугарските историчари (јануари 1964 г.) била почеток на значаен раскин со поранешниот идеолошки

354 Христо Андонов-Полјански (ed.), *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, 2 тома, Скопје, Универзитет Кирил и Методиј, 1981.

355 Hristo Andonov-Poljanski (ed.) *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, 2 vol., Skopje, The University of Cyril and Methodius, 1985.

356 *Macedonia, Documents and Materials*, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, 1979; *La Macédoine. Recueil de documents et matériaux*, Sofia, Académie bulgare des sciences, 1980.

357 Cf. Keith Brown, "A Rising to Count on: Iliinden Between Politics and History in Post-Yugoslav Macedonia" во Victor Roudometof (ed.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, Boulder, East European Monographs, 2000, стр. 148.

358 Troebst, Ibid., стр. 40-41.

359 Cf. Ulf Brunnbauer, "Historiography, Myths and the Nation in the Republic of Macedonia" во Idem (ed.), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Münster, Lit-Verlag, 2004, стр. 175.

дискурс.³⁶⁰ Отсега, повикувањето на класниот принцип и на партијата, на „интернационализмот“ итн. претставувало само декларативна и површна реторика. Во „новиот дискурс“ на бугарската историска наука, историското минато било видено како *џаннационален*, „панбугарски“ феномен, а јасните социјални поделби, карактеристични за претходната марксистичко-ленинистичка историографија биле напуштени во голема мера.³⁶¹ Ревизијата еднакво ја допрела и историјата од „капиталистичкиот“ период меѓу 1878 до 1944: акцентот бил ставен врз проблемите како „националното обединување“ на „бугарските територии“, особено врз Македонија. Од друга страна, претходното повикување на „шовинистичките“ и „империјалистичките“ намери на бугарската „буржоазија“ биле постепено отстранети од толкувањето.

Во овој дух, во мај 1966 г., Институтот за историја прифатил „Насоки за проучување на историјата, јазикот и културата на бугарското население во Македонија и Тракија“. Овие мерки подразбирале ревизија на постојните учебници по историја и активно издавање на извори, спомени и биографии на учесници во народноослободителното движење во споменатите региони. Институтот, исто така, си дал задача да влијае врз мислењата на странските научници за оваа проблематика.³⁶²

Целта да се индоктринира широката јавност на еден очигледен националистички начин била наскоро одобрена од една висока средба на партиското раководство. Станува збор за Пленумот на Централниот комитет на БКП од декември 1967 г., посветен на идеолошката работа на Комсомол и на „*пайриотскиот* *воспийание* *на* *младинаи*“ (патриотично възпитание на младежта). Во средината на излагањата се нашле низа „Тези“ од Тодор Живков, кои биле прифатени од Политбиро то два месеца претходно. Со нивната екстремна реторика, тезите огласени во текот на пленумот и повторени на XI-от конгрес на ДКМС (бугарскиот Комсомол) во јануари 1968 наскоро го привлече вниманието на странските аналитичари.³⁶³

Тодор Живков утврдил дека „*тешко ќе најдеме група земја која си дозволува да ѝ поштенци, и дури да ѝлука (опложване) ѝо своето историско минато*“. Тргувајќи од оваа констатација, раководителот на Партијата и на државата подвлекол дека историјата би требало да биде повеќе искористена во образованието на младината и направил листа на бугарски средновековни владетели кои, според него, целосно биле занемарени во училишното образование. Живков ги претставил како личности кои требало да го инспирираат „патриотизмот“ на младите:

360 Стенограмите од дебатите се достапни во НА-БАН/88/2/74.

361 Cf. Elenkov, *The Science of History in Bulgaria*.

362 НА-БАН/88/3/12/49-52.

363 Cf. King, *Ibid.*, стр. 204. Тие, често, се толкувани како момент на пресудно „враќање“ кон вредностите на национализмот, благодаречен „социјалистички патриотизам“.

тоа биле особено основачот на бугарската држава Аспарух, ханот Крум страшниот („*кој ѝо сѝасил словенскиот свет ѝ од асимилација; сѝиѝе Словени тѝребало да му ѝодојѝнаѝ сѝоменик*“), царевите Симеон, Калојан, Иван Асен II.³⁶⁴ На овој начин, врховниот раководител повикувал да му се стави крај на она што тој го означувал како „*нихилистички однос кон нашата историја*“.

Учебниците би требало да бидат ревидирани, водејќи сметка за „херојскиот“ аспект (*героиката*) на бугарското минато. „Патриотското воспитание“ на младината претпоставувало инструментализација на традиционалните национални симболи. Бугарското знаме било особено препорачано во неговите различни верзии: „*Знамето на сѝарииѝе Буѝари – коњска оѝашка; зеленоѝо знаме на ајдуѝииѝе ѝод кои се борел нашиот народ во ѝекоѝи на ѝеѝиѝе века за неѝово ослободување; тѝробојкаѝа [знамето] ѝод кое, ѝо ослободувањеѝо, нашиот народ се борел во новиѝе иѝтѝориски услови, за неѝово обединување*...“³⁶⁵ Следното повикување на црвеното комунистичко знаме, воопшто, не ѝ противречело на тенденцијата кон засилен национализам: „Тезите за младината“ требало да ја скријат новата реторика зад ортодоксната марксистичко-ленинистичка фасада. Живков појаснил дека една „комунистичка нација“ (*комунистическа нација*) не би можела да биде формирана без „историја“.

Други говорници, како високиот функционер на партијата Венелин Коцев, исто така, сметале дека бугарската историска наука многу го „деперсонализирила“ или „обезличила“ средновековниот период. Покрај „величественоста“ на средниот век, Коцев ставил акцент и врз периодот на националната „преродба“ (18-19 век), како врз териториите со „компактна маса“, бугарско население“, како Македонија, егејска Тракија и Добруѝа. Тие, според него, останале надвор од грижата на бугарските историчари. Проучувањето за востанијата во Македонија – Кресненско-разлошкото и Илинденско-преображенското – им било особено препорачано на историчарите. И на крајот Коцев заклучил, „*да се заврши со нихилистичкиот однос сѝрема нашата родна историја*“.³⁶⁶

Друг учесник – Георги Боков – особено се нафрлил врз македонската историографија: „*Ние, иѝто ѝака, тѝреба да им се сѝроѝивѝтавиме на обидиѝе на оние кои, додека ѝи сѝроведуваат нивниѝе цели, сакаат да ја оѝрабат нашата древна и нова историја. Како да се квалификува,*

364 ЦПА/1/34/88/404-405. Насочувајќи се кон важноста на „предците“, тезите на Живков подвлекуваат нов „етногенетски“ елемент на Бугарите: „*Во нашиѝе вени, иѝто ѝака, тѝече тѝракиска крв; ние сме законски наследници (законни наследници) на нивната историја и [на нивната] кулѝура, тѝракиски сѝоменици ја кѝиѝат нашата земја. Но ние ѝовеќе не зборуваме за нив, нашата иѝтѝориска и археолошка наука не иѝѝакнува дека ние, Буѝарииѝе, сме наследници на тѝракискаѝа кулѝура*...“ „Тракиските студии“ ќе бидат наскоро промовирани од еден „Институт за Тракологија“, основан во 1972 г. во рамките на Академијата на науките.

365 ЦПА, Ibid./406.

366 ЦПА, Ibid./100-102.

ако не како безочности и шовинизам, желбата да се трабајат од анализите на бугарската историја, Кирил и Методиј, Клименти Охридски и Паисии Хилендарски, Гоце Делчев и Јане Сандански, Смирненски и Вайцаров?³⁶⁷

Академикот Пантелеј Зарев, книжевен историчар и критичар, исто така, изјавил дека бугарската историја била „потценета“ и „се изопачувала“ во функција на лошо разбран „интернационализам“ (зле разбран интернационализъм). Тој додал: „Бојазливо зборувавме за [фактот] дека во периодот на Симеон и [Иван] Асен II, Бугарија се приклучила до Јадранското Море... Го занемарувавме фактот дека Византија се приклучила пред мечот на Бугарија (меч на Бугарија) или дека ние имавме заедничка граница со Франките. Ние пријемувавме за исконските бугарски земји (исконни бугарски земи)...“³⁶⁸

Во исто време, Пантелеј Зарев го подвлекол „драматизмот“ на историската судбина на Бугарите: таа, всушност, била сметана за „најдраматична“ на Балканот. Академикот повторно употребил една поранешна „буржоаска“ идеја, изјавувајќи дека Бугарите „нормално“ денес би требало да бројат од 18 до 20 милиони лица. За жал, во меѓувреме, „огромни маси на Бугари“ биле „приклучени“ од соседите и, на тој начин, бугарскиот етнички елемент бил „значително намален“.³⁶⁹

Шефот на Академијата на науките – инженерот Ангел Балеvски – исто така, се изјаснил за темите кои се однесуваат на бугарската историја: таа претставува причина за гордост бидејќи „преку нашиите страдања [ние ја] стасивме Европа“. Со ова барање, Балеvски повторил едно клише типично за идеологиите на нациите од Источна Европа кои сакале да се претстават како претстража на христијанската „Цивилизација“: тие ќе се жртвувале за неа за да ја спасат од Арапите, од Татарите и од Турците.³⁷⁰ Така, низа национални митови биле оживевани од Пленумот за да се „избрише шаблонот“ (да се залочи шаблонот) од претходната марксистичко-ленинстичка историографија и да се „засили воспитувањето на младината во патриотски дух, љубов

367 ЦПА, Ibid./122.

368 ЦПА, Ibid./127. Освен критиката за „националниот nihilism“, Зарев исфрлил друг клучен збор на новиот дискурс на бугарската историографија – „националниот карактер“ или „националната психологија на Бугаријата“ (националната психология на бугарина). Овој поим особено бил инструментализиран за да се покаже културната „супериорност“ кон Турците: „Добро е познато дека нашиот народ, имајќи преживеано 500 години под турско раѓање, сепак, го нема прифатено ориенталниот начин на размислување, конформистичкиот карактер и неразделната припадност на ориенталната феудалистичка филозофија. [Наместо тоа] тој бил активен, внимателен и жесток во неговите историски аспирации и дури, пред неговото ослободување тој ги надминал [понапредните] народи во нивната социјалнополитичка мисла... Ние веќе треба да завршиме со овој лажен марксизам (псевдомарксизам) кој... ги зайоставува главните прашања за душевната специфичност на Бугаријата (специфичноста во душевната на бугарина)“.

369 ЦПА, Ibid./128-130.

370 ЦПА, Ibid./192-197.

и почин кон историјата на народот“.³⁷¹ Македонското прашање било особено допрено од ова повторно пишување.

Во 1968 г., Институтот за историја во рамките на академијата предложил како главна цел „борба против извртувањата (извращенията) и фалсификувањата (фалсификациите) на бугарската историја“.³⁷² Истата година, тој издал „историско-политичка информација“ за Македонија која предизвикала протести од страна на Југославија.³⁷³ Сепак, во 1976 г., Политбиро то уште еднаш ја повикал Академијата на науките да изработи „фундаментална студија за создавањето на бугарската националност“ спротивставувајќи им се на југословенските или на други изданија „кои ги обработуваа на изојачен начин прашањата [кои се однесуваат] на нашето историско минато“.³⁷⁴ Две години подоцна, се појавил „главниот“ зборник Македонија. Зборник на документи и материјали³⁷⁵, кој повторно ги усложнил бугарско-југословенските односи.

Освен тоа, развојот на „новиот дискурс“ предизвикал парадокси. На пример, бугарските „комунистички“ историчари биле обврзани да рехабилитираат одредени личности од „десното“ крило на македонското движење од почетокот на 20 век. Истото важело и за одредени историчари од „буржоаското“ минато кои имале дадено толкувања на македонското движење, доста различни од марксистичко-ленинистичкиот канон. Во 80-тите години на 20 век националистичкиот дух на бугарската историографија за Македонија бил поддржан, преку најрадикалната историографска рехабилитација: онаа на лидерите на ВМРО од меѓувоезниот период. Веќе во 1980 г., Дечо Добринов – син на партискиот историчар Добрин Мичев – го започнал оправдувањето на Тодор Александров, шефот на организацијата од 1911 до 1924 г. Добринов особено предложил да се прави разлика меѓу неговата улога како „револуционер во Македонија“ и неговата одговорност како „политички актер“ во Бугарија.³⁷⁶

Покрај неговата желба за одмазда спрема „болшевиците“, кон крајот на својот живот, Тодор Александров влегол во преговори со Москва. Но, тоа, воопшто, не било случај со неговиот наследник Иван Михајлов. Овој останува личност тешка за „варење“ од историографијата која се сметала за комунистичка: тој бил одговорен за бруталната егзекуција на огромен број не само на активисти на македонската левица, но и на членови на БКП. Сепак, во средината на 80-тите години на 20 век, историчарот Димитар Гоцев, родум од Штип во југословенска

371 Тоа е конечната резолуција на Пленумот – ЦПА, Ibid.,/371.

372 Cf. *Исторически преглед*, 1968 / 2, стр. 7.

373 Институт за Историја при БАН, Македонскиот въпрос. *Историко-политическа справка*, София, БАН, 1968. Изгледа дека оваа брошура била изработена во 1967 по едно јасно барање од страна на структурите на ЦК на БКП: НА-БАН/88/3/12/53-55.

374 ЦПА/1/66/445/3.

375 *Македонија. Сборник от документи и материали*, София, БАН, 1978.

376 Дечо Добринов, „Тодор Александров и македонското револуционно движење“, *Векове*, 1980/1.

Македонија, и раководител на Македонскиот културно-просветен клуб во Софија, започнал отворено да се застапува за рехабилитација на Михајлов. Тоа било случај и со одредени членови на составот на Централниот комитет на Партијата.³⁷⁷

Дури и да се стават настрана личните пријателства на Иван Михајлов со водачот на хрватските усташа Анте Павелиќ, шефот на ВМРО бил познат по неговите врски со Мусолини и Хитлер.³⁷⁸ Освен тоа, во услови кога во 80-тите години на 20 век Михајлов, сè уште, живеел во егзил, рехабилитацијата на неговата личност лесно можела да добие изглед на посегане, дури и по самиот комунистички режим. Очигледно, кон крајот на овој период, остануваат малку елементи од историјата на Македонија, кои бугарската историографија не се осмелила да ги оживее на ревизионистички начин.

Развојот на историографските полемики

Кавгите меѓу шефовите на партијата и државата, претставени погоре, главно, ги повторувале аргументите на професионалните историчари. Од нивна страна, тие ги охрабрувале сличните расправи меѓу специјалистите. Тие се одвивале како на страниците на академските изданија, така и во медиумите и лице в лице во текот на меѓународните средби и конференции за историја или славистика.

Веќе првиот број на гласникот на Институтот за национална историја во Скопје (ГИНИ) предизвикал скандал меѓу научниците, но и меѓу раководителите на двете земји: статијата на Данчо Зографски „Залудни фалсификувања на историјата“³⁷⁹ се обидела да покаже продолжение на една „шовинистичка“ политичка линија кон Македонија, во рамките на Бугарската комунистичка партија уште од самото нејзино формирање во 1891 г. како Социјал-демократска партија. Тоа било доволно за владата во Софија да испрати протестна нота до југословенскиот амбасадор, додека Институтот за историја на БКП бил повикан во неговиот гласник да објави одговор на статијата на Зографски.³⁸⁰

377 Ivanka Nedeva, Naoum Kaytchev, "IMRO Groupings in Bulgaria after the Second World War" во James Pettifer (ed.), *The New Macedonian Question*, Basingstoke and London, Macmillan Press, 1999, стр. 177, 183.

378 Stefan Troebst, "Ivan Michajlov im türkischen und polnischen Exil 1934-1939/40. Fragmente zur politischen Biographie des Chefs der 'Inneren Makedonischen Revolutionären Organisation' и Idem, "Makedonischer Staat von Hitlers Gnaden? Ein nationalsozialistisches Staatsgründungsprojekt vom Sommer 1944" во Idem, *Das makedonische Jahrhundert. Von den Anfängen der nationalrevolutionären Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893-2001*, Munich, Oldenbourg, 2007.

379 Данчо Зографски, „Залудни фалсификувања на историјата“, ГИНИ, 1957/1.

380 ЦПА/1/6/3341/7. Одговорот кој ги обвинува македонските историчари за „фалсификувања“ не задоцнува и излегува дури и во официјалниот гласник на ЦК на БКП: Петър Георгиев, „Как се фалшицира историјата“, *Ново Време*, № 33, 1957.

Прославувањето на договорот од Сан-Стефано во 1958 г. само ги поттикнало контроверзиите меѓу институтите за историја на БАН и на БКП, од една страна, и на ИНИ од Скопје, од друга. Отсега терминот „фалсификување“ се афирмирал како етикета која, вообичаено, историчарите од двете земји им ја лепат на нивните ривали. Во 1959 г., шефот на Институтот за историја во Софија, Димитар Косев, ја прогласил кризата со својата статија за „*ревизионистичките фалсификувања на бугарската историја од скойските историчари*“³⁸¹, каде што македонската нација ја претставил како производ на чисто политички потреби, со што ѝ противречел на марксистичката теорија за нацијата. Македонскиот одговор стигнал малку подоцна преку низа статии на Ванѓа Чашуле, објавени во дневниот весник *Нова Македонија*. Македонската аналитичарка го претставила развојот на бугарските толкувања за Македонското прашање од 1944 г., објавени во гласникот на Институтот за историја во Софија *Исторически преглед*.³⁸² Чашуле добро го покажала необичниот контраст меѓу претходното признавање на македонската нација и нејзиното актуелно негирање од бугарските историчари. Овие реагирале преку нови клеветeња за југословенски „ревизионизам“ и „буржоаски национализам“.³⁸³

Овој историографски пинг-понг, сепак, бил ублажен од одредени конвенции за билатерална соработка, потпишани во 1962-1964 г. меѓу Бугарската академија на науките и Советот за координација на научни истражувања во Југославија. Овие договори им дозволувале на претставниците на Институтот за историја во Софија, Христо Христов и Димитар Косев, да ги консултираат архивите и библиотеките во Македонија и во другите југословенски републики. Истовремено, македонски специјалисти како Манол Пандевски, Орде Ивановски, Блаже Ристовски и други истражувале во Бугарија, обезбедувајќи пристап до библиотеките и некои архиви.³⁸⁴

Така, средината на 60-тите години од 20 век, била обележана од заемна, но кривка, толеранција. Во 1966 г., пред прославата на 1050-годишнината од смртта на Климент Охридски, бугарските научници биле повикани од раководството на БКП да избегнуваат расправи и да дискутираат за спорните проблеми со мирен тон.³⁸⁵ Пред Првиот

381 Димитар Косев, „Ревизионистически фалсификации на бугарската историја у скопските историци“, *Исторически преглед*, 1959. Cf. Требст, *Бугарско-југословенската контроверзија*, стр. 199.

382 Ванѓа Чашуле, „Македонското прашање на страниците на *Исторически преглед* од 1944 до 1960“, *Нова Македонија*, 23 јули – 2 август 1961. Види, и Idem, *Од признавање до негирање. Бугарски ставови за македонското прашање*, Скопје, Култура, 1970.

383 Любомир Панайотов, Добрин Мичев, „Критика‘ от позициите на буржоазния национализъм“, *Исторически преглед*, 1962 / 2 ; cf. Treobst, Ibid., стр. 201.

384 Договорите дури предвидувале годишни средби меѓу бугарските и југословенските историчари: АМВнР/10П/112/1565/38. Cf. АМВнР/20/91/1603.

385 Cf. ЦПА/1/51/772/27.

конгрес за балканистика во Софија (август-септември 1966 г.), Николај Тодоров, шефот на Институтот кој се занимавал со историјата на Балканот, склучил „примирје“ со југословенската делегација со цел да се спречат евентуалните расправи.³⁸⁶

Но, предвиденото помирување не се случило: во 1967 г. започнала погоре опишаната политичка контроверзија, при што бугарските раководители и историчари започнале сеопфатен напад против „фалсификувањата“ од Скопје. Во март 1968 г., по повод 90-годишнината од „ослободувањето“ на Бугарија, весникот *Работническо дело* објавил една статија од академикот Христо Христов во која тој отворено тврдел дека Голема Бугарија прокламирана во Сан-Стефано подразбирала само територии чие мнозинско население било „бугарско“. Се разбира, една таква статија, и тоа објавена во весникот на ЦК на БКП, во југословенска Македонија веднаш била видена како очигледна провокација.³⁸⁷ Следната година, „Прашката пролет“, речиси, ја довела до вооружен конфликт тензијата меѓу Софија и Белград. Во тој момент, дури и во Прага, се случила без сомнение најспектакуларната јавна расправа меѓу бугарските и македонските научници.

Се работи за VI-от светски конгрес за славистика, каде што контроверзијата избувнала по едно излагање на книжевниот историчар од Скопје, Харалампие Поленаковиќ. Бугарскиот специјалист Воин Божинов му реплицирал дека интелектуалците од Македонија, за кои зборувал Поленаковиќ, всушност, биле Бугари. Додека Блаже Ристовски се обидува да „објасни“ зошто тие го нарекувале својот јазик „бугарски“, новинарот, компилатор и пишувач на мемоари Коста Црнушанов и дијалектологот Благој Шклифов, двајцата од Софија, подметнале оган на барутот, претставувајќи се како „Бугари од Македонија“. Поленаковиќ одговорил читајќи страници од македонскиот национален идеолог, Крсте Мисирков. Овој, исто така, бил предмет на излагањето на Ристовски. Од негова страна, тој тврдел дека Социјалистичка Република Македонија ќе го оствари својот идеал за обединување на Македонија, присоединувајќи ги истовремено нејзините „два групи дела“. Кога директорот на Институтот за историја во Софија, Христов, го повикал Ристовски да прецизира кои се тие два дела, македонскиот историчар отворено ги означил – „неослободените“ Пирин и Егеј.³⁸⁸

Токму тогаш бугарскиот лингвист Владимир Георгиев преминал во напад, изјавувајќи дека излагањето на Ристовски „не е за Конјрес“

386 AMBHP/29/129/3202/83. Овој договор бил почитуван дури и по воведниот говор на Тодоров кога тој го вклучил македонското револуционерно движење во историјата на борбите за „национална слобода“ на „бугарскиот народ“; делегатите од Скопје биле принудени од другите југословенски претставници да премолчат. Cf. Еленков, Ibid., стр. 24.

387 За повеќе детали: King, Ibid., стр. 205.

388 Cf. ЦДА/141/10/18/7.

од овој вид. Георгиев се обидел да ја „среди“ деликатната ситуација, предлагајќи продолжување на дискусијата меѓу бугарските и македонските научници зад затворени врати, во Софија или во Скопје. Сепак, по следното македонско излагање, еден друг лингвист – Емил Георгиев – ги обвинил југословенските истражувачи дека не обелодениле некои важни извори од средновековието. Следело ново препукување меѓу поетот и историчарот на македонската книжевност, Гане Тодоровски, доајенот на ИНИ, Љубен Лапе и други специјалисти од Скопје. од една страна, и бугарскиот историчар Михаил Војнов, од друга, повторно за проблемот на националниот идентитет на интелектуалците од периодот на „Преродбата“. Кога македонската делегација се обидела да го претстави интелектуалецот од 19 век Кузман Шапкарев како поборник за посебен македонски јазик, нивните бугарски колеги јавно прочитале еден пасус од Шапкарев каде што тој ја декларирал својата бугарска националност.³⁸⁹ Лапе одговорил преку еден извештај за списанието *Македонски јолос* (уредувано од македонскиот националист од почетокот на 20 век, Димитрија Чуповски), кој предизвикал нов напад на бес од страна на професионалниот полемичар, Црнушанов.³⁹⁰

Соочени со оваа битка, организаторите на Конгресот барале извинувања од страна на бугарските претставници, но тие од нивна страна очекувале претходно извинување од нивните македонски колеги, особено, од Ристовски. Откако се двоумел, тој бил обврзан да се извини, но делегациите на двете земји видливо се разделиле повеќе како противници отколку како колеги.³⁹¹ Во септември 1969 г. во Охрид, една друга конференција се претворила во бојно поле, овој пат меѓу воените историчари Михаило Апостолски и Никифор Горненски. Тие се расправале за улогата на бугарската армија во завршната фаза од Втората светска војна, особено за истиснувањето на трупите на Третиот рајх од Вардарска Македонија.³⁹²

Малку по малку, кавгите започнале да изгледаат хронични и неизлечиви – секоја прилика неминовно била искористена за зовривање на кавгите. Седмиот меѓународен конгрес на славистите (август 1973 г.) кој се одржал во Варшава, речиси, го повторил искуството од Прага. Една расправија се одвивала меѓу бугарските историчари Димитар

389 Види: Коста Црнушанов, *Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него*, София, Университетско издателство, 1992, стр. 424.

390 Cf. НА-БАН/88/3/19/46-49.

391 Cf. АМВнР/25/115/2831/132.

392 Troebst, Ibid., стр. 210. Често, конференциите од овој вид биле користени од бугарските историчари за промоција на „националната кауза“ на еден неформален начин. На пример, во септември 1961 г., една екипа на Институтот за историја, која учествувала на XII конгрес на византолози во Охрид, оствариле контакт со локалното население, наспроти поставените рестрикции од страна на домаќините: Cf. НА-БАН/88/1/221/46-47.

Ангелов, Воин Божинов, Василка Т'пкова-Заимова и нивните македонски колеги Блаже Ристовски, Петар Стојанов, Ристо Поплазаров. Овој последниов, особено се нафрлил на поранешниот наставник во Скопје, Божинов, обвинувајќи го дека бил „професор на бугарската фашистичка администрација во Македонија“. Осмиот конгрес на славистите, кој се одржал во септември 1978, во Загреб ја продолжил „добрата“ традиција воспоставена по Прага и Варшава, која завршила со нов спор. Овој пат, главно, се однесувал на револуционерното движење во Македонија, при што македонските делегати Блаже Ристовски и Ристо Поплазаров влегле во полемика со бугарските претставници Николај Тодоров, Веселин Трајков и Веселин Хаџиниколов.³⁹³

Публикувањето на зборникот *Македонија. Зборник од документи и материјали* од страна на Бугарската академија само ги возбудило полемиките, а тие се зголемиле со назначувањето на претседателот на македонската академија Михаило Апостолски на местото претседател на Советот на академиите на науки и уметности на Југославија. Во 1979 г., тој го скандализирал раководството на БКП, бугарските научници и медиуми со една статија објавена во белградското списание *НИН*, каде што тој ги стигматизирал Бугарите на квазирасистички начин како морално инфериорен народ.³⁹⁴ Мотивот за еден толку жесток напис било појавувањето на секавањата на Цола Драгојчева за нејзината мисија во Вардарска Македонија во текот на Втората светска војна.

143

Истовремено со „војната на секавања“ меѓу Драгојчева и Темпо, бугарските и македонските специјалисти имале други бројни прилики да полемизираат. Црковниот историчар од Скопје, Славко Димевски, со неговите публикации кои ја допираат личноста на починатиот бугарски патријарх, Кирил, истовремено, предизвикале реакција на академиците од Софија и на високото свештенство на Бугарската православна црква. Бугарските историчари особено ја оспорувале оригиналноста на еден документ објавен од нивниот македонски колега: тоа биле „Правилата-Уставот“ на востаничкиот комитет од Кресна-Разлог (1878-1879) кои Димевски тврдел дека ги нашол во архивите на Патријаршијата. Во оваа прилика, директорот на Институтот за историја, Христов изјавил во доста полемична статија, дека овој документ претставувал „фалсификат“.³⁹⁵

Досега, повеќепати беше евоцирана претензијата на бугарските историчари да бидат чувари на „историската вистина“. За разлика од нивните колеги од Скопје, кои само ја „фалсификувале историјата“,

393 Види, Troebst, Ibid., стр. 220-224.

394 Статијата е насловена „Јас немам докази, но тврдам“: Михаило Апостолски, „Немам доказе, али тврдим“, *НИН*, март 1979 г.

395 Христо Христов, „По следите на една историко-документална фалсификација“, *Исторически преглед*, 1983/4.

истражувачите од Софија изгледале сигурни во претставувањето на „реалните факти“ на еден „објективен“ начин. Овој наивен епистемолошки позитивизам, сепак, не бил неутрален: тој сочинувал дел од патриотската мисија во која истражувањето било едно занимање *pro doto*. Еве како двајца учесници во скандалот на светскиот конгрес на слависти во Прага ја исповедаат оваа мисионерска свест: „Во иекој на нашејо иајување за Прага, ние имавме чувјство дека ние таму одиме за да ја заштитиме нашејо историско наследство. Ние се чувјувавме силни со фактиот дека вистината е на наша страна додека добро бевме свесни дека поради политичката состојба, не можевме да сметаме на иријашели...“³⁹⁶ Се работи, на прво место, за еден морален долг кој според поранешниот директор на Институтот за историја во Софија, Христов, требало да ги разобличува „скопските фалсификувања“ дури и во случаи кога архивските податоци не се доволни.³⁹⁷

Во реалноста, заштитата на „националната кауза“ не била секогаш компатибилна со императивот на слободно и објективно истражување: научникот и политичарот не се неизбежно компатибилни фигури. Патриотизмот наложувал, на пример, забрана за пристап до архивски податоци. Кога во 1962 г., македонскиот книжевен историчар Гане Тодоровски изразил желба да ги консултира архивите чувани во Бугарската академија на науките, нејзините вработени го одбиле да пристапи до посакуваните извори. За да се избегнат непосакуваните последици, филологот Владимир Георгиев му одобрил пристап на Тодоровски, но по една претходна проверка на досиејата „за да не се доуиштит документи кои, според проценката на Академијата не би требало да му бидат доверени“.³⁹⁸ Блаже Ристовски ја опишал оваа практика на бугарската власт: кога во 1963 г. во Музејот на Вапцаров во Софија тој го открил и започнал да го копира неговиот „Говор“ одржан во октомври 1938 г. пред Македонскиот литературен кружок, на крајот од една пауза од неколку часа, документот исчезнал за повеќе да не му биде даден на македонскиот истражувач.³⁹⁹ „Говорот“ повторно се појавил дури во 1998 г. под една невешто изманипулирана форма.⁴⁰⁰

Како добри чувари на „историската вистина“, бугарските историчари Мирчо Димитров, Димитар Сирков и Костадин Палешутски сугерираше „инвентарот на централните архиви на Партијата да бидат

396 Извештај на Воин Божинов и Михаил Војнов – НА-БАН/88/3/19/46.

397 Cf. НА-БАН/88/4/116/14.

398 ЦПА/1/16/247/2.

399 Блаже Ристовски, *Порирејти и процеси од македонската литературна и национална историја*, т. 2, Скопје, Култура, 1989, стр. 489.

400 БКП, *Коминтернът и Македонският вѣпрос*, стр. 1020-1023. Текстот завршува со еден исказ за „бугарски“ идентитет на Македонците и со забелешка дека тие ќе го отфрлат, по секоја цена, обединувањето на Македонија во рамките на „ФНРЈ“: т.е. на „Федеративна Народна Република Југославија“. Во 1938, таа, сè уште, не постоела дури не била ни планирана.

исчислени (очислена) од материјали погодни да бидат искористени од југословенските историчари појавиле нас. Особено е потребно да се истрела документацијата за Македонската истражање...“⁴⁰¹ Трјцата претставници на Институтот за историја на БКП биле особено растрвожени од фактот дека „изданијата од Скопје“ веќе „мошне слободно“ користеле документи за Македонија, чувани во библиотеците и во архивите на Бугарија.⁴⁰² Научниците признаваат: „Треба да се признае дека нашата делегација одлучно го истремла постојането на документи од балканската комунистичка федерација во централните архиви на Партијата. Ние ги одбивме нивните барања [од историчарите од југословенската Партија] кои инсистираат на истрити до овие документи, изјавувајќи дека се вратиле во архивот на Комунистичката зајма штио тоа беа документи кои случајно се нашле во фондовите на Георги Димитров и Васил Коларов...“⁴⁰³ За наведените историчари, делото да се крие вистината во име на Партијата било „благородно“. Всушност, оваа лага претставува една од формите на „историската вистина“.

Во контекст на национализмот, таа секогаш била конструкција каде што се испреплетени „објективната наука“ и фикцијата. Еве зошто, покрај историчарите, главниот наратив на националната меморија бил, во голема мера, создаден од истрителите. Што се однесува до Македонското прашање во Бугарија од комунистичкиот период, две имиња заслужуваат посебно внимание: Димитар Талев и Венко Марковски, бугарски писатели родум од Македонија. Нивните кариери добро ја претставуваат еволуцијата на режимот кон еден се поизразен национализам.

Меѓу двете војни, Талев бил уредник на весникот на михајловистичката ВМРО, *Македонија*. По воспоставувањето на режимот на Отечествениот фронт (ОФ) во 1944 г., Талев поминал со години во затвор и прогонство во провинција. Сепак, поранешниот активист на македонското движење не ја напуштил својата литературна активност и се обидел да работи на романи посветени на историјата на Македонија. Првиот и најпознат од овие – *Железниот светилник* – бил завршен во 1946 г. Наскоро следувале други, проткаени со бугарски „патриотизам“.

Иако неиздадено, ова книжевно дело успеало во „добар“ момент да стигне до законодавците на „социјал-реалистичната“ литература од периодот. По раскилот со Тито, раководството на бугарската Партија и држава, во својата антијугословенска пропаганда имала потреба од „книжевно оружје“ особено насочено против новите управувачи во Скопје. Текстовите на Димитар Талев биле добредојдени. Рехабилитацијата на писателот започнала во јуни 1950 г. со резолуција на

401 ЦПА/1/36/4412/8.

402 ЦПА, Ibid./10-11.

403 ЦПА, Ibid./9

Секретаријатот на ЦК на БКП, кој му доделил можност да ги објави своите дела.⁴⁰⁴

Така започнала блескавата книжевна кариера на Талев кој се покажал крајно продуктивен. Тој станал драгоцен симболичен влог за режимот кој постепено ги обновил традиционалните слики на бугарскиот национализам. До 50-тите и 60-тите години на 20 век, југословенска Македонија, сè уште, не располагала со книжевно дело кое би можело да им конкурира на четирите големи книги на Талев: неговата „тетралогија“ посветена на судбината на едно семејство и на националните борби во Македонија, од „Преродбата“ во 19 век до балканските војни. Талев, исто така, е автор на три тома за епохата на цар Самуил, една биографија на Паисиј Хилендарски итн. Практично целата историја на Македонија била опфатена во неговите дела, имплементирајќи го милениумскиот континуитет на „бугарскиот“ идентитет на регионот. За неговите книжевни заслуги кои дале непроценлива услуга во поглед на државно-партиската пропаганда, стариот михајловист, порано казнет како „фашист“ од „власта на народот“, во 1959 примил една од најпрестижните награди на комунистичка Бугарија: „наградата Димитров“ (*Димитровска награда*).

По смртта на Димитар Талев во 1966 г., Политбирото изгласало специјална резолуција наменета за неговата „бесмртност“ (*увековечаване наметта*).⁴⁰⁵ Ова повлекувало градење низа „места за спомен“ посветени на писателот: доделување на неговото име на една улица во главниот град и на едно училиште во Благоевград (тие се само почеток), подигнувањето на споменик на Талев, поставувањето на комеморативна плоча на неговиот последен дом итн. Издавачката кука на бугарските писатели била истовремено повикана да ги објави неговите *Собрани дела*. Универзитетот во Софија, исто така, требало да создаде и да додели книжевна награда наречена „Димитар Талев“. На овој начин, починатиот писател започнал еден вистински „втор живот“ како „последен класик“ на бугарската литература.

Загубата на Талев, сепак, не била незаменлива: таа дошла брзо по приемот на еден друг книжевник во Бугарија, кој со себе носи важен симболички капитал. Се работи за поетот од Скопје, Венко Марковски, кој во 1965 дефинитивно се населил во Софија. Во 1956 г., поради едно критично дело насочено против југословенскиот воспоставен систем, Марковски им се придружил на просталинистичките затвореници на озлогласениот остров Голи Оток, каде што останал до 1961 година.⁴⁰⁶ Жестоката одбрана на репресираниот поет и, без сомнение,

404 ЦПА/1/8/1611/2-3.

405 ЦПА/1/6/6422.

406 За овој период од неговиот живот види ги мемоарите објавени на англиски јазик – Венко Марковски, *Goli Otok: The Island of Death*, Boulder, Social Science Monographs, 1984.

одредени залагања на дел од раководството на бугарската партија и држава, особено на Живков, влијаеле врз конечната одлука на Марковски да се насели во Бугарија по неговото ослободување.

Таму, тој се потврдил како шампион на бугарската национална кауза во доменот на Македонското прашање. Марковски брзо успеал да произведе нови поеми проткаени со бугарски патриотизам и верност кон „каузата“ на БКП. Во 1969 г., точно десет години по Талев, Марковски ја примил „наградата Димитров“. Четирите тома на неговите *Избрани дела* биле публикувани двапати, во интервал од десет години – во 1975 г. и во 1985 г. Подоцна тој, исто така, бил прогласен за „херој на Народна Република Бугарија“ – највисоко одликување во комунистичка Бугарија. Додека во Југославија, оваа молскавична кариера била почувствувана како сведоштво на „неизмерната морална декадентција на една личност“⁴⁰⁷, Марковски не се двоумел да ја критикува „србизацијата“ на Македонија раководена од Белград и „фалсификувањата“ на историјата во Скопје.

Истиот занес се наоѓа во дело, кое истовремено има карактер на дневник и на пропаганда, напишано од Венко Марковски во почетокот на 1970 г., но излезено од печат во 1985 г. Овој текст го носи индикативниот наслов *Крвта не ситанува вода (Крвта вода не става)* – изрека која треба да го изрази, преку слика на „крвта“, во исто време суштинскиот „бугарски“ карактер на Македонците и индивидуалните мотиви за враќање на Марковски во Бугарија. Овој текст бил напишан по наговарање од Тодор Живков, по повод публикувањето на трите тома *Историја на македонскиот народ* од Институтот за национална историја во Скопје. Обвинувајќи за низа „фалсификувања“ направени од историчарите од ИНИ, Марковски, во исто време, ги нудел неговите сеќавања и една долга листа на историски „докази“ за бугарскиот карактер на Словените од Македонија. Крајниот заклучок на книгата на еден бучен начин тврди дека, во историјата, никогаш немало Македонци како различна нација, туку само Бугари од Македонија.

Марковски, сепак, не бил само поранешен учесник на југословенскиот комунистички отпор и глорификатор на маршалот Тито во низа поеми, туку и еден од првите поети кои користеле локален македонски јазик. Тој, исто така, бил еден од кодификаторите на неговиот правопис кон крајот на 1944 г. и почетокот на 1945 г. Но, како и историјата на „македонскиот народ“, постоењето на македонскиот јазик, во 60-тите години на 20 век, било отфрлено во Бугарија.

407 Ристовски, Ibid., стр. 431, 467.

Одбраната на јазикот: полемиките меѓу бугарските и македонските лингвисти

По 1944 г., лингвистите од Софија требало да го признаат македонскиот јазик како посебен. Всушност, тој бил во тек на создавање: конечната македонска азбука била одобрена дури во мај 1945, но во текот на уште десетина години лексиката и правописните, фонетските и морфолошките карактеристики, сè уште, многу варираше.⁴⁰⁸ Судирот меѓу Белград и Коминформот во 1948 г. ѝ ставил крај на релативната толеранција на бугарските научници кон јазикот во формирање. Високите средби на ЦК на БКП во 1948 – XVI пленум и V конгрес – го критикувале „србизираниот јазик“ на „тито-колишевистите“ од Скопје.

Главниот кодификатор на овој јазик – младиот лингвист Блаже Конески – веднаш реагирал на бугарските обвинувања: тој ги третираше како напад против самиот македонски национален идентитет.⁴⁰⁹ Сепак, барем во теоријата, бугарската држава-партија го задржала признавањето на посебен македонски „национален“ идентитет, и како што видовме, тоа уште една деценија ќе биде официјална политика. *Бугарската дијалектологија* на Стојко Стојков, издадена во 1949 г., ги третира „македонските говори“ како лингвистички различни, при што спомнува само за една „особено силна врска“ меѓу нив и „бугарските говори“.⁴¹⁰ Сепак, стигматизацијата на стандардниот јазик од Скопје – елементот од македонскиот национален идентитет, кој е најзабележителен како етнички различен – наскоро водела кон ревизија на концептот за „македонските говори“.

Оваа тенденција за првпат го наоѓа својот израз во 1952 г., во едно излагање на бугарскиот лингвист Кирил Мирчев пред членството на Сојузот на македонски културно-просветни друштва во Софија.⁴¹¹ На концептуелен план, Мирчев профитирал од една одредена промена во рамките на советската лингвистичка наука, одобрена од самиот Сталин во неговиот текст *Марксизмот и лингвистичките проблеми*. Сталиновото осудување на „мариизмот“, т.е. на доктрината на советскиот

408 За создавањето на стандардниот македонски јазик: Victor Friedman, “Macedonian: Codification and Lexicon” во István Fodor, Claude Hagège (eds.), *Language Reform. History and Future. La Réforme des langues. Histoire et avenir. Sprachenreform. Geschichte und Zukunft*, vol. 3, Hamburg, Buske Verlag, 1984; Стојан Ристески, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Скопје, Студентски збор, 1988.

409 Блаже Конески, *По повод најновиот напад на нашиот јазик*, Скопје, Земски одбор на НР Македонија, 1948.

410 Стојков ги критикува поранешните лингвисти од Софија како Стефан Младенов за „шовинизам“, бидејќи тие ги сметале македонските дијалекти и оние во југоисточна Србија како „бугарски“: Стојко Стојков, *Бугарска диалектологија*, София, Наука и изкуство, 1949, стр. 36-37.

411 Ова излагање наскоро било објавено во форма на брошура: Кирил Мирчев, *За македонскиот литературен јазик*, София, Наука и изкуство, 1952. Самиот Мирчев е родум од Македонија.

научник Мар според кој, во јазиците на човештвото „класните“ разлики се поважни отколку етничките разлики, ја возобновило легитимноста на еден понационалистички пристап. Мирчев особено ја употребувал идејата на Сталин според која, во точно утврдени општествени и економски услови одредени маргинализирани дијалекти во текот на формирањето на еден национален јазик би можеле, да родат еден друг јазик. За специјалистот од Софија, оваа формула го дала клучот за повторно присвојување на македонскиот во рамките на бугарскиот „лингвистички простор“. Меѓу другото, таа дозволувала формално признавање на неговиот различен карактер како актуелна литературна норма.

Кирил Мирчев се обидел да докаже дека македонскиот сочинува една „гранка“ на бугарскиот која *a posteriori* се развила во различен јазик. Преку овој исказ, тој тврди дека и македонското национално „чувство“ претставува „доцен производ“.⁴¹² Сепак, Мирчев не оди дотаму целосно да ја негира македонската националност и „потребата“ од посебен литературен јазик. Тој се повикувал на одредени својствени карактеристики на македонскиот западен дијалект, истакнати од кодификаторите на новата норма (акцент на третиот слог од крајот на зборот, консонантите *ќ* и *џ* на местото од поранешните јотирани *tj* и *dj*, создавањето на перфект со помош на глаголот „има“ итн.). Бугарскиот специјалист, особено, ја обвинувал „србизацијата“ на вокабуларот и на правописот – вообичаено за сите бугарски критики на македонската норма од 1948 г. до денес.

Ова било доволно да ја предизвика новата реакција на Блаже Конески.⁴¹³ Меѓутоа текстот на Мирчев останал, за некое време, единствениот од овој вид, при што бугарската лингвистика продолжила со признавањето на политичките граници на државата како лингвистички граници на бугарскиот јазик. Ситуацијата започнала полека да се менува. Повторните публикувања на бугарската дијалектологија од Стојков во 50-тите години на 20 век, ставиле акцент врз дванаесет и повеќе века постоење на македонските говори во рамките на бугарската „националност“ и „нација“, во исто време, признавајќи го правото на Македонците да формираат сопствена нација во сегашноста.⁴¹⁴

Во почетокот на 60-тите години на 20 век, научниците на Институтот за бугарски јазик (*Институт за български език*), основан во рамките на Академијата во 1949⁴¹⁵, застапувале одредени формули за дијалектолошки „компромис“. Станува збор за „бугарско-македонски

412 Мирчев, *Ibid.*, стр. 9.

413 Блаже Конески, „Професорот Мирчев против македонскиот правопис“, *Македонски јазик*, 1952.

414 Стојко Стојков, *Българска диалектология*, София, Наука и изкуство, 1956, стр. 38.

415 Од 1953, во Скопје постои ривалска институција – Институтот за македонски јазик, наречен „Крсте Мисирков“ (*Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*).

Во реалност, неговите формулации биле многу внимателни. Тој се повикувал на „новиот македонски јазик“ (новия македонски език) и на „новојојавениот македонски литературен јазик“ (нововъзникналия македонски книжовен език), го претставувал типичниот развој на „бугарски со македонски“ (български с македонски), го употребувал терминот „бугарскомакедонски“ (българомакедонски). Накратко, ништо во текстот, не укажува на постоење на посебен историски континуитет на македонскиот. Сепак, делумно потврдено признавање на современа стандардизирана норма била доволна да ја обезбеди немишлата на „доајенот“ на бугарската славистика и, уште повеќе, верен марксист-ленинист. Во текот на повлекувањето на книгата, директорот на Академијата на науки Ангел Балеvски – инженер, но ревносно аматер на

420 Иван Леков, *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици*, София, БАН, 1968.

националната историја – го обврзал директорот на Здружениот центар за бугарски јазик и литература, Владимир Георгиев, да го исклучи Леков од делегацијата за Прага. Тој бил жестоко критикуван за „непатриотско однесување“ од Президиумот на БАН. За време на следниот Конгрес за славистика – во 1973 г. во Варшава – Леков бил исклучен од членството на Меѓународниот комитет на слависти каде што тој го држел местото на потпретседател. Ова се случило по иницијатива на бугарската делегација, без да биде предупреден научникот.⁴²¹

Во меѓувреме, кавгите меѓу бугарските и македонските специјалисти се намножиле. Од бугарска страна, Валентин Станков се нафрлил врз еден текст на Блаже Конески кој го изразува посебниот историски развој на македонскиот јазик.⁴²² Во 1969 г., еден друг бугарски дијалектолог – Јордан Иванов – го обвинувал својот колега од Скопје, Божидар Видоески дека „без никаква лингвистичка или социоисториска основа“ ги распространил изоглосите на „македонскиот јазик“ на територија на Бугарија, особено на територијата на Пирин.⁴²³ Но, во реалност, бугарските лингвисти дејствувале на ист начин.

Во 1969 г., по резолуцијата на Политбиро на ЦК на БКП која се однесувала на „идниот развој на бугаристиката (българистика) во сѐранство“, територијата на „географска Македонија“ и југозападните српски дијалекти влегле во Бугарскиот дијалектен атлас кој бил во подготовка. Бидејќи објавувањето на неговиот трет том доцнел, тој бил претигнат од еден друг атлас на „бугарски дијалекти“ во Егејска Македонија издаден во 1972.⁴²⁴ Така, географските претстави, промовирани од бугарските дијалектолози, решително ги надминуваат територијалните рамки на бугарската држава. Дијалектологијата на Стојков, повторно објавена во 1968, останува затворена во рамките на актуелната бугарска територија. Но, тоа не е, воопшто, случај со монографијата на Јордан Иванов, објавена десет години подоцна.⁴²⁵

Откако го оживеале духот на „Голема Бугарија“, специјалистите од Софија постепено се судриле со еден поголем проблем: „недостаток на

421 За оваа тема види го зборникот *Обичност и многообразие на славјанските езици. Сборник в чест на проф. Иван Леков*, Софија, Академично славистично дружество, 1997, стр. 7, 10-14, 31-32, 35-36. Местото на Леков во Меѓународниот комитет на слависти било преземено од книжевниот историчар Пантелеј Зарев. Скандалот во врска со монографијата на Леков добил меѓународен одек, вклучувајќи ја и Југославија. Во ноември 1970, во текот на расправијата помеѓу бугарските и југословенските раководители (Велчев и Влаховиќ итн.) во Софија, Крсте Црвенковски се повикал на забраната на книгата: АМВНР/27/158/3258/132.

422 Валентин Станков, „Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици“ од Блаже Конески, *Български език*, 1968/6.

423 Јордан Иванов, „Основни дијалектни групи во Македонија“ и „Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија“ од Б. Видоески, *Български език*, 1969 / 4-5, стр. 467-471, цитирано од Росица Генчева, „Видими митове: Българските езикови карти през втората половина на 20 век“, *Критика и хуманизъм*, 2001/3, стр. 105.

424 Генчева, *Ibid.*, стр. 95-97.

425 Јордан Иванов, *Българска диалектологија*, Пловдив, ПУ Паисий Хилендарски, 1978.

разбирање“ од нивните странски колеги. Во овој период, Институтот за бугарски јазик истовремено собирал дијалектолошки податоци за два важни меѓународни проекта: *Пансловенски лингвистички атлас* и *Панкарпатски дијалектолошки атлас* започнати во 1958 г. и 1973 г. од страна на Меѓународниот комитет на слависти, и од Советската академија на науки. Во 1982 г., научниците од Институтот се повлеко од двата проекта. Учеството во овие иницијативи на македонски специјалисти како Божидар Видоески го блокирало бугарското учество. Значи, Бугарија во двата атласа фигурира како бела дамка.⁴²⁶ Третирањето на словенските дијалекти од Македонија како „македонски“, постепено прифатено од (источно)европските научници, несомнено било причина поради која *Балканскиот лингвистички атлас*, инициран од Романската академија на науките пропаднал, како последица од откажувањето на Институтот за бугарски јазик.⁴²⁷

Покрај „припадноста“ на дијалектите, уште една работа претставувала предмет на спор меѓу бугарските и македонските лингвисти: *историскиот минајќи* на словенскиот говорен јазик од Македонија. Филолошката проблематика неизбежно била заплеткана со онаа за националната историја. Поради тоа, во југословенска Македонија, филолозите често се изјаснувале за историски прашања: таков бил, на пример, случајот со Конески. Во Бугарија, соработката меѓу лингвистите и историчарите била инспирирана и охрабрена од раководството на државата и на партијата.

Во текот на Пленумот од март 1963 г., Живков ја воспоставил врската меѓу полето на јазикот и онаа на историјата. Шефот на Партијата тврдел дека „бугарскиот“ говор од Македонија бил користен од Кирил и Методиј, создавачите на словенската азбука. Со ова тврдење, тој ги поттикнал бугарските специјалисти од различни научни области да ја напаѓаат „србизацијата“ на јазикот во Македонија. Наговарањето било повлечено, во 1967-1968, преку резолуција на Политбиро на ЦК на БКП, која се однесувала на Македонското прашање и директивите за оваа тема од Секретаријатот. Тие ја обврзувале Академијата на науките да ги координира истражувањата на историчарите и на лингвистите во поглед на изработка на една кохерентна теза за „*историјата, културата и јазикот на Македонија*“.⁴²⁸ Во борбите за националната кауза, лингвистите доброволно им се придружувале на историчарите: на пример, при контроверзијата во Прага во 1968 г. Бугарските учесници Емил Георгиев, Владимир Георгиев и Благој Шклифов ги напаѓале

426 Овој факт не поминал без да предизвика дебати и скандали во рамките на лингвистичката средина во Софија – види ја статијата на Дора Иванова-Мирчева, „Работата на бугарската комисија во Објединениот лингвистичен атлас“ (*Бугарски јазик*, 1982/4) и полемиката меѓу Максим Младенов и Иван Кочев осум години подоцна (*Бугарски јазик*, 1990/4).

427 За повеќе детали – види Генчева, *Ibid.*, стр. 107-109.

428 ЦПА/1/35/127/17.

толкувањата на нивните македонски колеги Блаже Конески, Крум Тошев, Тодор Димитровски и Божидар Видоески.⁴²⁹ Соперниците се расправале за бројни историски личности: Јоаким Крчовски, Кузман Шапкарев, Крсте Мисирков дури и за средновековниот цар Јован Владислав, инаку евоциран од лингвистот Емил Георгиев.

Постепено, Институтот за бугарски јазик бил опфатен од духот на ревизионизмот: се вршело повторно објавување на лингвистички дела од почетокот на 20-тиот век и, особено, меѓу двете светски војни, инаку претходно сметани за „шовинистички“.⁴³⁰ Колекциите на „непристрасни“ мислења на странски лингвисти кои се однесуваат на Македонија, исто така, сочинувале класичен пропагандистички метод потврден, на пример, со зборникот *Сѣрански научници во врска со Јуџозайадниѣе буѣарски ѣовори*.⁴³¹ Како што покажува последниот наслов, во 70-тите и 80-тите години на 20 век, „македонските дијалекти“ исчезнуваат од терминологијата употребувана во Софија.

Меѓутоа, патриотската зовриеност ја затворила бугарската лингвистика во еден посебен свет. Истражувачите од Софија не успеале, во однос на македонскиот вернакуларен јазик, да добијат поддршка од другите лингвисти, без разлика дали се од „социјалистичкиот камп“ или од „капиталистичкиот“. Дури ни советските браќа, не ја прифатиле нивната гледна точка: во рамките на Московскиот универзитет (МГУ) постои курс по македонски јазик, основан од Бернштајн и раководен од поранешната бугаристка Рина Усикова. Во секој руски универзитетски учебник наоѓаме статии посветени на „македонскиот јазик“.

За да се излезе од оваа „гетоизација“, раководителите на државата и на партијата, како и на Бугарската академија презеле одредени мерки кои требало, на географски план, да го прошират фронтот на „војната“ на јазичи. Во 1969 г., една од главните цели на резолуцијата која се однесувала на „бугаристката“ (*българистика*) била да ја рашири, во целиот свет, „историската вистина“ која се однесувала на бугарскиот јазик, а истовремено и да се спротивставува на нејзиното „фалсификување“ од страна на Југославија. Во 1977 г., следувала новата резолуција

429 Види Църнушанов, Ibid., стр. 424.

430 Таков е случајот со книгата на Стефан Младенов *Geschichte der Bulgarischen Sprache* од 1929 г. која педесет години подоцна била повторно објавена на бугарски: Стефан Младенов, *История на българския език*, София, БАН, 1979 (прев. Иван Дуриданов). Карта на лингвистичка „Голема Бугарија“ од Младенов ќе биде неколкупати препечатувана: види, на пример, ИБЕ, *Увод в изучаването на южнославянските езици*, София, БАН, 1986, стр. 22-23. Повторно објавена била и Историјата на бугарскиот јазик, напишана во 1930 година од Беню Цонев (Беню Цонев) – Idem, *История на българския език*, София, БАН, 1984.

431 ИБЕ, *Чуждестранни учени за јужноападните български говори*, София, БАН, 1979. Зборникот содржи антологиски искази во врска со говорниот „бугарски“ во Македонија од научници како Вук Караџиќ, Ватрослав Јагиќ, Ватрослав Облак, Анатолиј Селишчев итн. Сепак, се избегнуваат други текстови од Караџиќ, Јагиќ, Облак каде што тие ги дефинирале македонските дијалекти како „српски“, или како нешто меѓу бугарски и српски.

на Политбирото на ЦК на БКП за развојот на „бугаристиката“, која особено требало да ѝ се спротивстави на „македонистиката“⁴³²; и покрај сè таа имала успех во рамките на универзитетите од целиот свет.

Овој факт не е изненадувачки: всушност, бугарската лингвистика немала навистина разработена позиција која ја докажувала *невозможнoста* на *стандарден македонски во минатото*. Референциите за дијалектите и за историјата нужно не носеле концептуални аргументи против она што го признал, во 1952 г., Кирил Мирчев: паралелен литературен јазик дури и заснован врз „бугарски“ дијалект. Една работа останува, речиси, очигледна: современиот македонски не бил „дијалект“. И покрај мислењето на Живков, изразено во 1963 г., македонскиот имал своја граматика, свој речник и свој јавен живот. Социолингвистичките критериуми, кои ја одвојуваат стандардизираната јазична варијанта од дијалектот, веројатно, биле непознати за бугарските лингвисти. На теориски план тие се судриле со невозможноста да помират еден стандарден јазик и неговиот „дијалектен“ карактер. Институтот за бугарски јазик во рамките на Академијата на науките во Софија, сепак, нашол решение.

Прогласувањето на „Единственоста на бугарскиот јазик“ меѓу антимакедонизам и русофобија

Во 1978 г., Институтот го задал својот одлучен удар против стандардниот македонски, публикувајќи еден вид манифест насловен како: *Единственост на бугарскиот јазик во минатото и денеска*. Првично публикуван во форма на брошура, текстот бил повторно испечатен во списанието на Институтот за бугарски јазик, *Български език*.⁴³³ Носејќи го обележјето на Институтот, тој бил анонимен: неговата разработка ангажирала една група филолози, иако бројни аналитичари му го припишуваат авторството на Владимир Георгиев.⁴³⁴ Документот за кој станува збор заслужува посебно внимание со оглед на тоа што неговите постулати изгледаат, сè уште, непоколебливи во рамките на академската наука во Бугарија.

Манифестот ја црпи својата концептуална инспирација во советската „наука“. Неговата појдовна точка е „откритието“ на еден истражувач од СССР, специјалист за романски јазици, кое претендира дека дијалектите нужно не претставуваат усна лингвистичка разновидност.

432 ЦПА/1/66/639.

433 *Единството на българския език в миналото и днес*, София, БАН, 1978; „Единството на българския език в миналото и днес“, *Български език*, 1978 / 1, стр. 1-43.

434 Такво е мислењето на Требст, *Ibid.*, стр. 225. Според поранешниот член на Институтот за бугарски јазик – професор по компаративна славистика, Дина Станишева – текстот бил подготвен од Иван Кочев и неколку други истражувачи од Институтот.

Повикувајќи се на оваа „теорија“, бугарските научници ја разгледуваат можноста на „*литературни дијалекти*“ (*sic!* – литературни дијалекти), на „*регионални литературни јазици*“ или на „*варијанти на националниот јазик*“. Така, од страна на Единственоста македонскиот јазик бил дефиниран како „*имено-регионална норма на бугарскиот јазик*“ (*имено-регионална норма на българския език*), користен во Социјалистичка Република Македонија и заснован на југозападниот бугарски А-дијалект.⁴³⁵

Оваа теза била поддржана од одреден лингвистички преседан – една словенска верзија различна од бугарскиот стандарден јазик, но која го добила означувањето како бугарска. Се работи за *palčensci* или *banatsci bălgarsci* – бугарски јазик од Банатскиот регион лоциран, главно, во Романија.⁴³⁶ Првиот чекор кон идентификацијата на случајот на банатскиот бугарски со македонскиот јазик бил извршен преку признавање на банатскиот јазик како „*втор литературен бугарски јазик*“, во 1967 г. од дијалектологот Стојко Стојков. Постоенето на оваа паралелна лингвистичка норма било инструментализирано од неговите колеги за класифицирање на македонскиот во истата група на „регионални пишани норми“, кои постојат надвор од политичките граници на Бугарија, но обединети преку нивната суштинска „бугарска“ припадност.

Институтот очигледно не се чувствувал засегнат од фактот дека случајот на банатскиот бугарски јасно се разликувал од македонскиот. Последниов, воопшто, не се повикувал на етничката или на националната припадност на бугарскиот. Во случајот со Бугарите од југозападната Романија, истражувачите од БАН го зеле предвид нивното етничко самоопределување (колку и да е проблематично). Од друга страна, македонскиот бил вклучен под рубриката „регионална пишана норма“, едноставно со помош на една есенцијалистичка традиционална дефиниција. Така, јазик употребуван од максимум 15 000 лица, исклучен од доменот на администрацијата и користен особено во црковни книги, се ставал на исто ниво како официјален јазик на една југословенска република која претставува „матична држава“ на околу два милиона луѓе.

Но афирмацијата на „бугарскиот“ карактер на македонскиот јазик упатувал на еден друг важен проблем: „вистинската“ етничка припадност на старословенскиот, т.е. на лингвистичките варијанти некогаш користени од Кирил и Методиј. Докажувањето на „бугарската природа“

435 Терминот А-дијалект упатува на еден фонетски феномен специфичен за говорите од Велес-Прилеп-Кичево-Битола во Македонија, имено развојот на назално о од старословенскиот во а, за разлика од соодветниот во стандардниот бугарски г: на пример, *заб, рака* наспроти *зѣб, рѣка*.

436 Зборуван од словенско католичко малцинство кое опфаќа потомци на бегалци од Бугарија, овој јазик претрпува консекутивен удар од повеќе лингвистички политики. Бугарскиот од Банат ја користи латинската азбука во верзија многу блиска на хрватската. Во врска со ова прашање, види Guentcheva, *State, Nation and Language*.

на идиомот на првите текстови на кодифициран словенски, кој ја сочинува „единственоста на бугарскиот јазик во минатото“, истовремено ја гарантирал „единственоста на бугарскиот јазик денес“. Причината: се претпоставувало дека старословенскиот јазик се формирал врз говорите од 9-тиот век од родното место на создавачите на словенската азбука – регионот на Солун, сметан за составен дел на Македонија.

Традиционално во Бугарија старословенскиот е дефиниран како „старобугарски“ (старобългарски) – именување користено и од одредени германофонски автори кои, сè уште, зборуваат за *Altbulgarisch* како еднаков термин на *Altkirchenslawisch*. Обидувајќи се да го докажат историскиот континуитет на својот јазик, македонските научници, за возврат, тврдат дека старословенскиот бил првата верзија на денешниот македонски. Во неговиот *Manuel du vieux slave*, францускиот славист Андре Вајан, меѓу другото, го именува овој јазик како „старомакедонски“.⁴³⁷ Тоа било, без сомнение, име кое на ретроактивен начин ги истакнувало моменталните лингвистички реалности. Но, на истиот ретроактивен начин, лингвистите од Софија инсистираат врз јасна етнизација на истата лингвистичка разновидност како „бугарска“.⁴³⁸

Во *Единственоста*, оваа теза требало да ги урне, особено, повикувањата за еден посебен современ македонски јазик, во мера каде што историскиот континуитет, претендиран од последниот, се покажал како „невистинит“. Според логиката на Институтот во рамките на БАН, ако јазикот на Кирил и Методиј бил „бугарски“, тогаш тоа е случај и со дијалектите во денешна „географска Македонија“, и, следствено, на лингвистичката норма од Скопје.

Реакцијата на промоторите на таа норма не доцнела. Во 1978 г., македонските лингвисти одговориле на брошурата на Бугарската академија, објавувајќи едно дело кое ја „докажува“ легитимноста и историскиот континуитет на македонскиот јазик.⁴³⁹ Американецот Хорас Лант – автор на првата академска граматика на македонскиот јазик⁴⁴⁰

437 André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, Institut d'études slaves, 1948, стр. 20.

438 Иако, во оригиналните извори, овој јазик најчесто е именуван како „словенски“ (словенска реч, словенскѣ језикѣ), бугарските специјалисти како Иван Дуриданов и Дора Иванова-Мирчева напоменуваат дека именувањата *Altslawisch*, *Altkirchenslawisch*, *Old(Church) Slavonic*, *slavon*, *vieux slave* се „неправилни“. Тие подвлекуваат дека што се однесува до „бугарската“ етничка дефиниција на првите словенски преводи старите извори се „консензуални“. Сепак, единствените домашни извори кои тие ги спомнуваат датираат од крајот на бугарскиот средновековен период и дури од османлискиот период: *Увод в изучаването на јужнославјанските езици*, стр. 49-52. Повикувањето на стриктно „бугарски“ карактер на старословенскиот се потпира најмногу врз патриотски слогани и историографски шпекулации околу „создавањето“ на бугарскиот средновековен „етникум“ или „народност“.

439 Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски, *За македонскиот јазик*, Скопје, Институт за македонски јазик, 1978. Бугарските лингвисти одговараат со други полемични дела: Константин Попов, *Из историјата на българския книжовен език*, Софија, БАН, 1985.

440 Horace Lunt, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje, Državno knigoizdatelstvo, 1952.

– малку подоцна изјавил дека споредбата меѓу „краткотрајниот“ јазик од „неколку села“ од Банат со тој од Македонија е „во најдобар случај, лекомислен“.⁴⁴¹ Лант нагласува дека бугарската аргументација е „некомитетна во однос на лингвистичката теорија и заснована врз низа лошо организирани предлози и побарувања, од кои еден толем број се сомнителни, ирејерани или искривени“. На тој начин расправијата се префрлила на поширок меѓународен план.

Зборувајќи за меѓународните димензии на бугарско-македонскиот лингвистички спор, треба да се земе предвид еден друг важен аспект. Тој особено се гледал во борбата на лингвистите од Софија за припадноста на старословенскиот: всушност, тезата за неговиот бугарски карактер била молкум насочена и против советските научници. Во принцип, последниве претпочитале да го именуват јазикот на првите глаголски и кирилски текстови како старословенски (*старославјански јазик*), но не и како старобугарски. На овој начин, тие ја избегнуваат анахроничната етнизација: покрај сè, се зборува за една лингвистичка карактеристика повеќе или помалку заедничка за сите Словени од 9-тиот век. Но, може да се претпостави дека преку овој термилошки избор советските научници премолчно се обидуваат да заштитат еден дел од руското национално достоинство: признавањето на стариот словенски јазик како „старобугарски“ можел да ја сведе, на симболичен план, „големата“ култура на рускиот народ на „наследство“ на една мала балканска култура.⁴⁴²

Во оваа смисла, преку тезата на „единственоста на бугарскиот јазик во минатото и денеска“, бугарските специјалисти не се двоумеле истовремено да им се спротивстават на нивните „другари“ од Универзитетот во Москва, на Советската академија на науките и, особено, на нејзиниот Институт за славистика и балканистика (*Институт славјановедения и балканистики*). Лингвистите од Софија од својата држава си обезбедиле одврзани раце: да го афирмираат „националниот интерес“, дури и покрај рускиот „голем брат“. „Меката русофобија“ во лингвистичкиот камп, особено, била засилена со Македонското прашање, бидејќи советските лингвисти истовремено го негирале терминот „старобугарски“ и отворено признавале посебен македонски јазик.⁴⁴³

441 Horace Lunt, „Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian“ во Benjamin Stolz et alii (eds), *Language and Literary Theory: In Honor of Ladislav Matejka*, University of Michigan, 1984, p. 87-88.

442 Ова е, барем, перцепцијата на русофонските бугарски научници – како историчарот Николај Генчев кој си дозволува антируски забелешки уште од 60-тите години на 20 век: cf. Idem, „Учителка на живота, но кога?“, *Младеж*, 1968/8.

443 Истата „блага русофобија“ била промовирана од една академска установа посветена на изучување на дејноста на Кирил и Методиј, на нивните ученици и на „старобугарската“ литература. Тоа е „Кирило-Методиевски научен центар“ (*Кирило-Методиевски научен центар*) основан во 1980 г. во рамките на БАН и првично раководен од филологот Петар Динев. Оваа установа ја продолжува активноста на „Кирило-Методиевската комисија“ (*Кирило-Методиевската комисија*) која постоела од 1971 г. Од 70-тите години на 20 век,

На овој начин, антископските акции се испреплетуваат со антимосковските. Во текот на летото 1979 г., секретарот на Одделот за словенска лингвистика во рамките на Институтот за бугарски јазик – Дина Станишева – била отстранета од нејзиното место, а премолченото оправдување за ова било нејзиното руско потекло и нејзиното образување кај Самуил Бернштајн, што ја дискредитирало во доменот на Македонското прашање.⁴⁴⁴ Во 1983 г., во текот на Конгресот за славистика во Киев, бугарскиот дијалектолог Максим Младенов бил задолжен од раководството на БАН да направи една презентација против Бернштајн – промоторот на македонскиот јазик во Москва. Во 80-тите години на 20 век, списанието на Институтот за бугарски јазик не се колебало сурово да ги нападне руските научници кои го негирале постоењето на еден „старобугарски јазик“ и/или кои имале „македонистички“ позиции.⁴⁴⁵ Така, и во лингвистичкиот камп марксистичко-ленинистичките табуа отстапуваат пред императивите на „националната кауза“.

кириломейодиевистичката се потврдува како чувар на националната кауза во однос на претензиите кои доаѓаат од Скопје и Москва и кои го негираат „бугарскиот карактер“ на солунските браќа и нивното наследство.

444 Информација од Дина Станишева, професор на Универзитетот во Софија.

445 Види: Иван Дуриданов, „Българският език в един увод в славянската филология“, *Български език*, 1983/3 ; Иван Кочев, „За основните проблеми на българската диалектология“, *Български език*, 1984/2 ; Дора Иванова-Мирчева, „Отново за терминологията и за още нещо...“, *Български език*, 1987/3.

ГЛАВА 5

„ПАТРИОТСКОТО ВОСПИТАНИЕ“: МАКЕДОНСКИОТ НАЦИОНАЛИЗАМ ВО КОМУНИСТИЧКА БУГАРИЈА И СТРАТЕГИИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНА ХОМОГЕНИЗАЦИЈА

Пиринскиот крај: несигурна етничка граница

Освен за националната припадност на историјата и на словенскиот јазик од Македонија, расправиите меѓу Софија и Скопје, во периодот од 60-тите до 80-тите години на 20 век, се однесувале на една веќе спомнатата точка која бара посебно внимание. Се работи за националните чувства на дел од населението на Бугарија кое произлегло од Македонија: главно, жителите на регионот на Пирин, но и на бројни имигранти од грчка Македонија (Егејска) и од југословенска Македонија (Вардарска) во внатрешноста на земјата (Софија, Пловдив итн.)

Како што видовме, комунистичкиот режим, во почетокот, презел изградба на македонска „националност“ (*народносѝ* или *националносѝ*) во Пирин. Овој процес минал низ два периода: активна пропаганда на овој идентитет до 1948 г. и „мека македонизација“ која се одвивала во текот на 50-тите години од 20 век. Оваа активност требало да ги обликува начините на самоидентификување на една релативно хомогена популација на лингвистички и „културен“ план. Таа е составена, главно, од православни христијани кои зборуваат бугарски и југозападни бугарски дијалекти (според традиционалните погледи на Софија) или на македонски дијалекти (според Скопје). Егзодусот на населението кое се идентификувало како грчко (пред сè, со потекло од малиот град Мелник/Меленико) и на еден дел од муслиманското население, по Балканските војни и Првата светска војна, бил надоместен преку приливот на бегалци од другите два дела на Македонија, особено од Егејскиот, кои придонесле за „хомогенизација“ на регионот. Така, од бугарска гледна точка „чисто бугарски“, Пирин е во денешна македонска национална имагинација, „етнички најчистиот“ дел на географска

Македонија.⁴⁴⁶ Сепак, би требало да се забележи присуството на значајно муслиманско бугаро-/македонофонско малцинство (*Помациите*), концентрирани во источниот дел на регионот (Западни Родопи), на една циганска заедница (*Роми*), како и на Ароманци (*Власи*) склони да го прифатат идентитетот на етничкото мнозинство.

Интеграцијата на Пирин во рамките на бугарската држава, по 1912 г., не наишла на отпор кој произлегувал од македонски (етно-)национални мотиви. Ако, во текот на меѓувоенниот период, македонската национална идеологија вистински се развивала во рамките на комунистичките кругови на емиграцијата во Софија и на други места во Бугарија, населението кое живеело во Пирин, од оваа гледна точка изгледало доста пасивно. Затоа, сомнително е дека би можеле да се поистоветуваат условите во Пирин со оние, во Вардарска Македонија и егејскиот дел, кои го определиле развојот на локалните идентитети во правец кој го исклучува бугарскиот национализам. Таква била, како што видовме, и визијата на Тодор Живков и на бугарското раководство, особено изразена од почетокот на 60-тите години од 20 век. Сепак, треба да се има предвид посебниот историски развој на Пирин, во однос на остатокот од Бугарија, кој ги условувал локалните идентитетски специфичности.

Најнапред, тоа е фактот дека процесот на бугарската национална хомогенизација во регионот започнал подоцна: додека актуелната територија на Бугарија ја покрива *grosso modo* површината која веќе ѝ била доделена на Берлинскиот конгрес во 1878 г., Пирин станал нејзин дел дури по Балканските војни. Пирин, во периодот од 1920 до 1934, бил вознемируван од присуството на ВМРО-вската „држава во држава“ која ги заменила или ги удвоила наредбите кои доаѓале од институциите на бугарската држава. Оттаму и извесната економска неразвиеност на регионот и потрадиционален карактер на начинот на живот. Тој се изразува преку нешто кое комунистичкиот режим ќе се обиде да го обесхрабри и/или да го суспендира: високо ниво на приврзаност кон обичаите и кон институциите на Црквата (или, кон муслиманскиот култ). Секако, не треба да се потцени постоењето на одреден македонски регионален идентитет способен да влезе во *разновидни врски* со бугарскиот национален идентитет.

Врз оваа заднина, директната и „мека“ „македонизација“ на Пирин, започната во текот на првите години од комунистичкиот режим, дала неочекувани резултати. Во 1956 г., локалните раководители верувале дека, покрај „притисокот“, применет пред 1948 г., огромното мнозинство на населението (*огромноаго бољинство*) се чувствувало

446 Cf. Стојан Киселиновски, *Етничкиите йромени во Македонија 1913-1995*, Скопје, ИНИ, 2000, стр. 55.

„бугарско“ и дека „Македонците“ биле малцинство.⁴⁴⁷ Но, податоците од пописот, извршен во истата година, го покажале истиот процент на „Македонци“ како и десет години претходно и со тоа го потврдиле нивниот мнозински статус. Овој факт е толкуван на различен начин во Бугарија и во (поранешна) југословенска Македонија: за аналитичарите на вторава, тој го изразува традиционалниот идентитет на населението во Пирин додека, за нивните колеги од Софија, пописот од 1956 едноставно го повторува оној од 1946.

Така, првото толкување се судира со отсуство на податоци кои потврдуваат значителна популарност на македонскиот национализам во Пирин пред комунистичкиот период. Второто за возврат треба да се соочи со официјалните наредби за реализација на пописот од 1956 г., кои гарантирале „целосна слобода“ во изјаснувањето во однос на „националноста“. Во случајов, изгледа дека два фактора биле решавачки за обезбедените резултати: специфичноста на нивното собирање (засиленото дејствување на попишувачите кои имале тенденција да ги регистрираат податоците што фигурирале во личните документи⁴⁴⁸) и условите од тој период (Пирин, сè уште, бил официјално третиран како „македонски регион“). Исто така, ако им се верува на изворите од Партијата, успехот на политиката на „македонизација“ во 50-тите години од 20 век била последица од одредена „збунетост“, на локално ниво, меѓу два постојни регистри на самоидентификација: од една страна „Македонец/-ка“ во регионална смисла, исто така, еднаков на „македонски/-ска Бугар/-ка“, и од друга – „етнички Македонец/-ка“ различен од „Бугар“.⁴⁴⁹ Но, мистеријата не завршува овде.

Статистичкото „исчезнување“ на „Македонците“ во Бугарија

Веќе стана збор за третиот попис од комунистичкиот период – оној од декември 1965 г. Овој пат, бројот на „Македонци“ нагло се намалил: пописот утврдил 9 632 лица кои се изјасниле за таква „националност“, од кои само 1 437 живееле во регионот на Пирин (Благоевградски административен округ).⁴⁵⁰ Тоа претставува помалку од 0,5% од вкупното население на округот и помалку од 1% од претходно попишаните 178 862 „Македонци“. Освен тоа, според податоците од 1965 г., во Бугарија имало само 462 Македонци кои се изјасниле дека како јазик на

447 ОПА/2/1/164/5.

448 Cf. Аркадиев, Ibid., стр. 53.

449 Регионалното значење на терминот „Македонци“ кај луѓето од Пирин е нагласен во извештаите на функционерите на Партијата – види ЦПА/1/13/112/2, 23; ЦПА/1/6/3023/53-59.

450 Резултати от преброяването на населението на 1.XII.1965. Округ Благоевград, том I, 1, София, ЦСУ, 1967, стр. 11-12, стр.118, стр. 125.

комуникација користат „друг јазик“, а не бугарски, од кои само 8-мина во округот Благоевград.

Од македонска гледна точка се работело за лажирање: и печатот и историографијата од Скопје обвинувале за „статистички геноцид“.⁴⁵¹ Вистина е дека овој попис бил изведен во радикално спротивни идеолошки услови од оние во 1956 г. и, уште повеќе, од оние во 1946 г.: бугарската држава-партија повеќе не признавала ниту македонски јазик ниту македонска националност, особено во Пиринскиот крај. Веќе во март 1963 г., самиот Живков, донесол одлука *ex cathedra* дека, во овој регион, „нема никаква македонска националност“.⁴⁵² Секретарот на Централниот комитет на БКП, Митко Григоров, не се ни двоумел, пред врвот на партијата во Благоевград, „грешката“ за „македонизацијата“ на Пирин да му ја припише на Георги Димитров, официјално славен како „*водачи и учииел на буџарскиот народ*“.⁴⁵³

Всушност, што се однесува до пописот, архивските документи во моментот се далеку од покажување прекршоци или присилби. Сосема спротивно, секретарот на Централниот комитет, Григоров, ги советува припадниците на локалната власт од Благоевград да ја земат предвид волјата на секоја личност: „*Оние кои созреале (узрели) како Буџари, нека се евидентираат како „Буџари“, оние кои се Македонци – нека останат „Македонци*“.⁴⁵⁴ Уште еднаш, Политбиро на ЦК на БКП им гарантира на граѓаните „целосна слобода“ (*пълна доброволност*) што се однесува до изборот на националноста.⁴⁵⁵ По централната наредба од Партијата, Бирото на окружниот комитет на Благоевград, истовремено, препорачало да се избегнат „отстапувања“ (*извращения*) и да се почитува етничкото самоопределување на населението во Пирин.⁴⁵⁶ Окружните раководители ја упатиле следнава директива: „*Ние не треба да употребуваме насилство врз никој во нејовој изјаснување и нејовата националност*“.⁴⁵⁷ Единствените наредби кои ја покажуваат фаворизираната опција на Партијата подразбирале дека: „*Ние треба на сите оние кои сосила сме ги терале да се појават како Македонци да им обезбедиме целосна можност за да се исправат нанесената неправда*“.⁴⁵⁸

Поради тоа, во 1966 г., во текот на една конференција на окружното раководство на Партијата, Живков победоносно зборувал за „решавањето“ на националниот проблем во Пирин и иронизирал со „*нервозаја (нервниченето) на Скопје*“. Тој укажал на „слободното“

451 Тинтоски, *Ibid.*, стр. 113.

452 БКП, *Коминтернот и македонскиот вџпрос*, стр. 1292.

453 ОПА/2/4/1/22.

454 ОПА, *Ibid.*/23.

455 ЦПА/1/6/5426/10.

456 ОПА/2/5/6/19.

457 ОПА/2/4/1/72.

458 ЦПА/1/8/6802/45.

самоопределување на луѓето во Пирин: „Нема ѝ потреба да се биде нервозен, друѓари! Сѐ пак се на нивно место [на место на „скопјаните“] – 0,4 проценти се ѝ припишале како Македонци ѝ националност!“⁴⁵⁹ Раководителите на Окружниот комитет, исто така, потврдиле дека проектот бил реализиран „во услови на целосна слобода (в обстановка на пълна свобода)“. Имајќи ги предвид сиве овие изјави, огромната разлика меѓу податоците од 1956 г. и оние од 1965 г. е едноставно необјаслива.

Но, дваесет години подоцна Живков се потсетува на еден „маневар“, благодарение на кој „во време од неколку дена целото население на овој регион [Благоевградскиот] се покажа како чисто бугарско“.⁴⁶⁰ „Маневарот“ им бил познат само на четири личности. И покрај отсуството на документација која го докажува лажирањето, тоа е несомнено. Во Бугарија на Живков, одредени важни одлуки кои се однесуваат на политиката кон малцинствата не биле писмено документирани. Па така, сè уште не наоѓаме официјални директиви за промена на личните имиња на турското малцинство во периодот од две години 1984-1985.

Кон лажирањето, познато на „четирите личности“, треба да се додадат низа претходно преземени активности од власта. Уште во пролетта 1963, врвот на Партијата организирал заеднички средби со локалните учители од Пирин на кои учителите биле запознати со новата политичка линија за Македонското прашање.⁴⁶¹ Но, имајќи ја предвид големата веројатност „патриотската“ политичка линија да им остане позната само на функционерите на Партијата и на учителите, локалната власт започнала една „разјаснувачка“ активност (*разјаснителна работа*) за ова прашање, која требало да ја опфати пошироката јавност. Кон крајот на истата година, државната и партиската власт започнале да им „предлагаат“ на локалните граѓани нови лични документи и членски книшки на БКП во кои националноста фигурира како „бугарска“, независно од наведената националност во нивните претходни документи.⁴⁶²

Всушност, овие последниве претставувале сериозна пречка во спроведување на новата политика која ја оспорувала македонската националност во Бугарија. Наследството од претходниот период, особено оној пред 1948 г., сè уште, опстојувало во личните документи на населението во Пирин. Станува збор, на прво место, за пасоши за внатрешна циркулација во земјата (кои соодветствуваат повеќе или помалку на личните карти), како и за членските книшки на БКП, работнички книшки, воена обврска итн. Во овие документи националноста на

459 ОПА/2/5/49/99.

460 Веселин Ангелов, *Строго поверливо! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984-1989)*. Документи, София, Симолини, 2008, стр. 172, 175.

461 Cf. ЦПА/1/8/6561/35.

462 ЦПА, Ibid.,/35.

мнозинството од населението на округот Благоевград било регистрирано како „македонско“ (*народност – македонец/ка*).⁴⁶³ Еве зошто на пописот од 1965 г. му претходела кампања на обнова на личните документи, наречена „пасошизација“ (*паспортизација*), која се одвивала во текот на истата година.

Во текот на овој процес, кампањата за „разјаснување“ на Македонското прашање станала посебно активна и добила форма на голема сеопшта пропаганда на бугарскиот национален идентитет.⁴⁶⁴ Традиционалниот историски наратив за „бугарскиот карактер“ на Македонија бил инструментализиран од политичкиот врв за да го „воспита“ пиринското население на „патриотски“ начин: според основниот принцип (*изходна постановка*) на кампањата за „разјаснување“, „македонската националност [никогаш] не постоела“, населението на регионот секогаш било со „бугарско потекло“, Југославија ги „фалсификувала“ „историските факти“ итн.⁴⁶⁵

Со оглед на тоа што било „информирано“ за етничката опција одобрена од власта, населението на округот Благоевград го направило „правилниот избор“: окружното раководство на Партијата во Благоевград констатирало дека, во текот на првите четири месеци од 1965 г., 85% од локалното население ја избрало, во нивните пасоши, бугарската националност, наспроти 11% кои се изјасниле за македонската националност. Контингентот на „Македонци“, сè уште, останал висок, па дури и мнозински, во одредени села како Крупник, Коларово, Селиште, во областа на Огражден итн. Според изворите на Партијата и државата, во овие села, „значителен процент на населението не ја познава историската висина што се однесува до нашиот регион и паднал во заблуда (заблудение) што се однесува до дефиницијата на неговата национална припадност“.⁴⁶⁶ Како последица, окружната власт ја засилила пропагандата за бугарскиот идентитет за време на средбите на Партијата. Заради „правилната определба“ на младината, биле организирани специјални конференции посветени на Македонското прашање.

Бројот на „Македонци“ кои живееле во другите делови од земјата – Софија, Пловдив, Варна и други места – сепак, останал стабилен. Во 1946 г., 1956 г. и 1965 г., тие секогаш биле меѓу 8 000 и 9 000 лица, со што правеле драматичен контраст со „исчезнувањето“ на повеќе од

463 Значителното влијание на личните документи врз начините на лично самоопределување изгледа потврдено од фактот дека современите македонски националисти во Бугарија носат секогаш, како драгоцен реликвиј, одредени документи од пред 1965 г. Тие свесно им ги покажуваат на сите оние што би сакале да знаат нешто повеќе за нивниот етнички идентитет.

464 Види ги официјалните директиви за оваа кампања – ЦПА/1/6/5426/10 од април 1964; ЦПА/1/8/6802/3-46 од јануари 1965; ОПА/2/5/21 од април 1965. Види исто така ОПА/2/5/3/36-40 од февруари 1965.

465 ОПА/2/4/1/65-72.

466 ОПА/2/5/6/19-22.

177 000 лица во Пирин. Овие податоци потврдуваат дека политиката на Живков била многу понепопустлива кон македонското самоопределување во округот Благоевград кој бил предмет на жестоки контроли со Југославија. Така, „маневарот“, концентриран врз Пирин, им допушта на попишаните како „Македонци“ кои живеат на териториите оддалечени од државната граница со Југославија да ја избегнат новата политичка линија.

По 1965 г., процесот на национална хомогенизација, раководен од Партијата, бил забрзан. Новиот устав на Народна Република Бугарија од 1971 г. го брише членот 78 од претходниот „Димитров устав“ од 1947 г.: тој им гарантирал на „националните малцинства“ право на образование на „мајчин јазик“ и развој на нивната „национална култура“. Дури и поимот „национално малцинство“ бил укинат: членот 45 од новиот устав им доделува на „*граѓанините од небуѓарско потекло*“ (*граѓданите от небългарски произход*) правото да го учат „нивниот јазик“, покрај задолжителното учење бугарски. Оваа регуларизација, сепак, останала теориска, затоа што, во текот на 70-тите години од 20 век, малцинствата, освен малите групи Ерменци и Евреи, биле предмет на постепена асимилација. Стремежот кон една хомогена „социјалистичка нација“ бил потврден од четвртиот попис од комунистичкиот период – оној од 1975 г. – кој не ѝ ги открива на јавноста податоците за „*граѓанините од небуѓарско потекло*“, иако биле попишани.⁴⁶⁷ Најпосле, последниот попис од периодот – оној од 1985 г. – повеќе не спомнува „народности“: комунистичкиот режим реализирал една нација *à la jacobine*, во која немало место ниту за Македонци ниту за Турци, за Помаци или за Цигани како ентитети различни од бугарскиот.

Падот на комунизмот во 1989 г. ниту веднаш ниту целосно ја менува оваа ситуација: пописот од 1992 г. предвидел посебни полиња единствено за „Бугарите“, за „Турците“ и за „Циганите“. Македонците очигледно потпаднале под рубриката „Други“ и, на тој начин, податоците за нив останале необјавени.⁴⁶⁸ Еден советник на Претседателот на Републиката, сепак, ја истакнал, на неофицијален начин, бројката од 10 803 „Македонци“ во цела Бугарија, од кои 3 109 се изјасниле дека македонскиот им е мајчин јазик.⁴⁶⁹

467 Преброявање на населението и жилициниот фонд към 2.XII.1975. Демографска и икономическа характеристика на населението в НРБ, КЕССИ при МС, 1977: на стр. 11, се гледа пописниот картон кој предвидува пол народност, со барање да се означи народноста на „лицата кои не се Бугари“. Пописот потврдува присуство на Македонци, но нивниот број останува непознат – cf. Аркадиев, Ibid., стр. 55.

468 Види Преброявање на населението и жилициниот фонд към 4 декември 1992. Социално-демографски характеристики. Регион Благоевград, София, НСИ, 1996, стр. 147-149. Во тој момент, имало 10 769 „Други“ во регионот на Благоевград (стр. 147).

469 Види Mihail Ivanov, „On the Macedonian Authenticity“, *New Balkans Politics* №6, Скопје. Иванов ја држел функцијата советник за етнички прашања на претседателот Жељу Желев.

Од друга страна, последните статистики за „етничките групи“ во Бугарија – оние од 2001 г. – се достапни.⁴⁷⁰ Овие последни резултати покажуваат само 5 071 лице кои се изјасниле дека ѝ припаѓаат на македонската етничка група, од кои мнозинството се жители на Пиринскиот крај (3 117).

	1946	1956	1965
Вкупно – Македонци во Бугарија	169 544	187 789	9 632
Македонци во Пиринската област	160 641	178 862	1 437

1975	1985	1992	2001
? (попишани но необјавени)	? (непопишани)	10 803 (необјавени)	5 071
? (попишани но необјавени)	? (непопишани)	(необјавени)	3 117

Статистички податоци за жителите од „македонска народност“ во Бугарија според објавените извори (освен за 1946 г. и 1992 г.). „Пиринската област“ = „Горноцумајска област“ (1946 г.), „Благоевградски округ“ (1956, 1965, 1975, 1985), „Благоевградски регион“ во рамките на Софиската област (1992 г.) и на Благоевградската област (2001 г.).

По нивното „појавување“, во голема мера оркестрирано од горе, радикалното исчезнување на „Македонците“ во Пирин и во Бугарија, генерално, претставува резултат од богатата палета стратегии за национална хомогенизација започнати од бугарската држава. Овие мерки се движеле од директни репресалии до училишна индоктринација – од притисок извршен преку реално насилство до суптилни механизми на *симболично насилство*.

470 Исто така, на страницата <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm>

Од отпор кон „македонизацијата“ до „македонизам“: развојот на македонскиот национализам во Пирин во комунистичкиот период

Веќе во 1946 г., во одредени села од околицата Петрич била откриена мала организација која барала итно обединување на Пирин со југословенската република.⁴⁷¹ Раководството на БКП тогаш се согласило со проектот за обединување на Македонија, но го потчинило на реализација на бугаро-југословенската државна унија. Поради оваа причина, раководителите на партијата нужно не ги толерирале ентузијастите за брзо македонско обединување и по секоја цена. Овие личности биле видени како (а можеби и биле) агенти на југословенските разузнавачки служби (ОЗНА, подоцна УДБА), особено активни во Пирин од есента 1944 г. Ако им се верува на бугарските извори, книжарниците и еден дел од македонските учители, испратени во регионот во 1947-1948, биле функционери на ОЗНА, кои требало да регрутираат локално население.

Релативната бескрупулозност во однос на приврзаниците на југословенската политика исчезнала во летото 1948 г., веднаш по расколот Тито-Сталин. Но, со своите слики на „титоистичка експлоатација“, силната антијугословенска пропаганда, започната во овој период, секако, била тешка за прифаќање од население кое, често, живеело во мизерни услови. Тоа го почувствувало воведувањето на земјоделските задруги – ТКЗС – како уште еден шок.⁴⁷² Од 1947 г. се формирале антикомунистички банди, кои ја врбувале пиринската младина и кои, сепак, биле краткотрајни: нивните членови биле или уапсени и осудени од режимот, или успеале да избегаат во соседните земји.⁴⁷³ Некои млади луѓе кои имале извршено „непријателски пројави“ (*вражески прояви*) кон комунистичкиот режим се обиделе да преминат во југословенска Македонија.

Меѓу другото, бегалците биле, исто така, често убедени дека Југославија ќе го „ослободела“ Пиринскиот регион и тие ширеле слухови во таа насока.⁴⁷⁴ Така била извршена една важна промена: во Пиринскиот регион, антикомунистичката опозиција, која, главно, произлегува од економски и од социјални мотиви, имала тенденција да развие национално чувство што подразбирало отцепување на регионот и, евентуално, негово обединување со Вардарска Македонија. Во 1956 г., власта на округот Благоевград, сè уште, докажувала дека „бруталниот

471 АМВР/2/1/79/3-4.

472 Според исповедите на самите функционери од локалниот Агитпроп – cf. ОПА/2/1/539/76, 212.

473 За судбината на михајловистите во комунистичка Бугарија – Nedeva, Kaytchev, Ibid., стр. 173.

474 ОПА/2/1/539/26. Cf. ОПА/2/1/526/34-35.

отпор“ (*брутална съпротива*), насочен против колективизацијата, бил поврзан со сецесионистички ставови.⁴⁷⁵ Во меѓувреме, Југославија ја напуштила советската колективизација и, веројатно, еден дел од населението гледал на југословенската заштита како на начин да се избегне ТКЗС.

Ако им се верува на архивските податоци, во 1948 и 1949 г., дури михајловистите – т.е. приврзаниците на ВМРО од меѓу двете светски војни – започнале да покажуваат интерес за Југославија и за Тито. Во Неврокоп (Гоце Делчев), михајловистите дури воспоставиле контакт со македонскиот книжар од Скопје.⁴⁷⁶ Така, се чини дека името „Македонец“, традиционално користено од приврзаниците на ВМРО во едно неексклузивно значење наспроти „Бугари“, станало симболичен влог насочен против комунистичкиот режим. Една антикомунистичка група именувана „Нелегална организација за ослободување на Македонија“ (НОМО) била создадена, според изворите на Партијата, од михајловисти од градот Банско и од околицата Неврокоп.⁴⁷⁷ Во април 1950 г., во Горна Цумаја (Благоевград), се одржале судски постапки против 12 лица, делумно „поранешни михајловисти“, обвинети за сепаратизам и „титоизам“.⁴⁷⁸ Меѓутоа во 1950 г., во Банско, режимот на комунистичката партија предизвикал антибугарски чувства изразени преку слоганот „*Да живее независна Македонија – надвор бујарски окупатори*“.⁴⁷⁹

И покрај ова, би било, несомнено, ризично да се извлече директен континуитет меѓу михајловистичката традиција во Пирин и случаите на македонски национализам, засведочени во регионот од 1948 г. Стигматизацијата на „михајловистите“ како „проскопјани“, започната од централната и од локалната власт на Партијата, треба да се земе со претпазливост: тоа било време кога официјалните слогани ги ставале сите опозиционери и противници на бугарскиот и на советскиот комунистички режим во иста „торба“ („фашисти“ еднакви на „англо-Американци“, „титоисти“, аграрни антикомунисти, социјалдемократи; итн.). Така, од „бугарски шовинисти“, приврзаниците на ВМРО станале доста лесно – во демагошкиот јазик на режимот – „агенти на Скопје“.⁴⁸⁰ Со оглед на тоа што антикомунистичкиот отпор во регио-

475 ОПА/2/1/164/4, 6.

476 Види ЦПА/1/13/112/9, 23; ЦПА/1/12/404/7-8; ЦПА/1/12/452/16, 23; ЦПА/1/12/465/18; ОПА/5/1/5/88.

477 *Горяните. Сборник документи 1944-1949*, София, ГУА при МС, 2001, стр. 110-113. Несомнено, михајловистите биле тие што ширеле антикомунистички прокламации за „автономна Македонија“ – види еден повик од овој вид, упатен на „македонскиот народ од Пиринска Македонија“, достапен во АМВР/2/1/80/3.

478 Групата на Никола Ролев (Коче) – ОПА/2/1/529/137. Исто така, види *Горяните*, стр. 566-572.

479 Случајот на Никола Колчагов – ОПА/2/1/528/143 од 1950-1951. Според некои извори, пет лица од групата на Ролев биле осудени на смрт, додека другите поминале долго време в затвор: cf. Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 2000, стр. 149.

480 Во овој период, чистката на „михајловистички елементи“, во Пиринска Македонија и на

нот на Пирин бил *a priori* означен како „михајловистички“, може да се сомневаме дали, во еден дел од случаите, тие лица биле навистина зачленети во ВМРО.

Освен тоа, според расположливите податоци, луѓето кои најлесно развиле македонски национализам, често, биле многу млади: адолесценти, средношколци, студенти. Лишени од образованието на нивните родители, социјализирани со бугарската национална култура, тие биле чувствителни на условите од крајот на 40-тите и на 50-тите години на 20 век, кои признавале македонска националност во Пирин. Во тој контекст, тие стекнале извесен локален идентитет при што биле способни да го инструментализираат во нивните форми на револт против режимот.

На пример, во 1954 г., младите од Благоевградскиот округ, кои студирале на Педагошкиот институт во Станке Димитров (Дупница), инсистирале на образование на литературен македонски јазик, официјално отфрлен од власта како „србизирана“ лингвистичка варијанта. Студентите биле особено незадоволни од фактот дека поетите со потекло од Македонија, како Христо Смирненски и Никола Вапцаров, фигурирале во училишната програма како „бугарски поети“. Истите студенти дури си дозволиле да обвинат одредени бугарски раководители со македонско потекло дека „се оџкажале од Македонија“. Овој случај, можеби, бил поврзан со побарувањата од овој вид изразени во ист момент од студенти во Софија.⁴⁸¹

Скандалот на Педагошкиот институт предизвикал истрага преземена од власта на партијата при што се соочиле со непријатни податоци. Слични барања од дел од младите во Пирин биле истовремено констатирани во средното училиште во Сандански. Но, учителите од истата околија, исто така, го изразувае нивното незадоволство од фактот дека „ние не *ирадиме* *во форма македонска култура*“.⁴⁸² Еден од овие учители поради тоа бил исклучен од Партијата, која од друга страна презела кампања за „расветлување“ на Македонското прашање. Во училиштата во регионот биле поканети историчари и лингвисти да одржат предавања за историјата и за јазикот на Македонија.

Постепеното напуштање на линијата на „македонизација“ кон крајот на 50-тите години на 20 век се соочило со повеќе проблеми. Функционери на Партијата започнале да ја изразуваат својата вознемиреност дека еден „голем дел“ од населението на Пирин „се чувствува

други места во Бугарија, отворено била испреплетена со онаа на „агентите на Тито“. Види: ЦПА/1/12/858/35-36, 48-50, 56, 98.

481 Според изворите, студентите од Пирин не реагирале против тврдењата на нивните колеги од регионот. Учителите и учениците од другите делови на Бугарија биле единствените кои се спротивставиле: ЦПА/1/16/13/1 од април 1954.

482 ЦПА, Ibid.,/6-7.

македонско⁴⁸³ – во секој случај, тоа е она што го покажал пописот од 1956 г. Во иднина, поништувањето на македонската народност во Бугарија предизвикувала бројни индивидуални или организирани отпори кои биле јавно осудени од власта како „националистички пројави“. Тие биле засновани на создавање групи за „ослободување“ и „обединување“ на Македонија, на пишување графити и слогани, на ширење петиции, на упатување усни барања итн.

Во есента 1956 г., во средното училиште во Петрич, се формирала тајна група, чиј раководител – Стојан Георгиев Томаничин – долгорочно се потврдил како еден од водачите на македонскиот дисидентизам во Пирин. Според неговите тврдења, тој успеал да привлече во оваа „организација“ околу 70 членови во една година.⁴⁸⁴ Овие брзо биле откриени од власта и организацијата била растурена: Томаничин бил предмет на судски постапки на возраст од деветнаесет години.⁴⁸⁵ Во исто време, раководството на Окружниот комитет на Благоевград исклучило од Партијата повеќе други сепаратисти од селата на околицата Петрич (Коларово, Самуилово итн.). Еден од нив – Андон Зајков – го изработил статутот на една тајна организација наречена ООМ, чија цел била обединување на Македонија.⁴⁸⁶ Еден друг од исклучените – Георги Гоцков – се обидел да му испрати писмо на Никита Хрушчев со надеж дека овој ќе го одобрил обединувањето на Пирин со македонската југословенска република.

Еден извештај на Министерството за внатрешни работи од 1961 г., упатено до Централниот комитет на Партијата, ги спомнува димензиите на „националистичките ставови“ во округот Благоевград: во текот на претходните десет години, биле откриени повеќе мали групи (до девет лица, особено млади) кои ширеле идеи за обединување на Округот со југословенска Македонија.⁴⁸⁷ Средношколци од Благоевград и бројни младинци од одредени села, како Мирково и Симитли, си поставиле цел да го „разбудат“ локалното население во поглед на создавање „обединета“ Македонија. За оваа цел, тие делеле памфлети кои поттикнувале на борба против бугарската власт. Раководството на Партијата се соочило со едно „незадоволително“ ниво на „*идеолошката и воспитаната работа*“ кај младината: во текот на часовите по историја и литература, одредени средношколци продолжувале да прашуваат дали Македонците претставуваат посебна нација и дали, еден ден, тие ќе се обединат. Други адолесценти, сè уште, се обидуваат да

483 ЦПА/1/6/3417/19.

484 Катарџиев, Ibid., стр. 366.

485 Cf. Poulton, Ibid., стр. 150.

486 ОПА/2/1/166/102 од јануари 1957. Види, исто така: ОПА/2/5/11/71.

487 ЦПА/1/24/272/2-6. Види исто така ЦПА/1/12/1127/16 од 1961.

избегаат во Југославија.⁴⁸⁸ Во периодот меѓу 1961-1964, 45 лица од регионот извршиле злосторство на „високо предавство“ тајно напуштајќи ја земјата.⁴⁸⁹

Истовремено, слогани како „Македонија на Македонциите“ се појавиле на сидовите на одредени згради во Благоевград и во Гоце Делчев. Во Петрич, биле откриени памфлети кои повикувале на создавање „независна Пиринска република“. Функционерите од Министерството за внатрешни работи откриле, исто така, дека одредени локални учители поддржувале „македонска националистичка игра“.⁴⁹⁰ Кога овие „пројави“ станале екстремно чести во 1964-1965 г., сите структури на Партијата и други официјални установи биле ангажирани во нивно спречување. Младината од регионот, особено, онаа од средните училишта од Петрич и Сандански била предмет на специјално внимание. Окружните раководители признавале дека, во селата во овие две околии, особено кај адолесцентите, „често имало декларации и антинационални ставови [карактеристични за] иредавници“.⁴⁹¹

Студенти од Пирин истовремено создале „националистичка“ група наречена „Сојуз на борците за обединување на Македонија“ (*Съюз на райниции за обединение на Македония*), која веднаш била откриена во Софија.⁴⁹² Нејзините иницијатори – Стојан Панделиев од село Кулата, Стојан Керемедчиев од Петрич и Димитар Захов од Горно Станчево – планирале во прво време да се борат за признавање на Пиринска Македонија како посебна „национална единица“. Меѓу 1 јануари и 20 август 1965, власта открила повеќе од 17 случаи на ширење слогани и сепаратистички прокламации.⁴⁹³

Истата година, една трагична несреќа предизвикала гнев и, речиси, револт во селото Кључ: двајца адолесценти – Георги Гецов и Панде Панделиев – биле убиени од пограничната полиција додека се обидувале тајно да преминат во Грција. Ова убиство истовремено поттикнало протести и антибугарски слогани во повеќе места во областа на Петрич.⁴⁹⁴ Поради тоа, кон крајот на 1965 г., локалните комитети на партијата, во спогодба со Министерството за внатрешни работи и со тајните служби на Комитетот за државна безбедност (КДС), започнале голема офанзива против „империјалистичката идеолошка диверзија“ и „манифестациите од националистички карактер“ во округот. Оваа кампања, која ја комбинирала пропагандата со закани, била многу

488 ЦПА/1/24/272/5.

489 ЦПА/1/8/6561/21.

490 ЦПА, Ibid./35.

491 ОПА/2/4/1/13 од 1964.

492 ОПА, Ibid./4, 69-70. Cf. ОПА/2/5/23.

493 ОПА/2/5/11/70. Станува збор за луѓе од областа на Благоевград, Огражден, Гара Пирин, Петрич итн.

494 ОПА/2/5/9/3, 13 и ОПА/2/5/24/35-78 од јули 1965.

активна во Коларово, Петрич, Марикостиново, Катунци, Гара Пирин (Кресна), Симитли, Благоевград и Банско.⁴⁹⁵

Иако пописот во декември 1965 г. не задоцнил да го покаже „успехот“ на новата национална политика на Партијата, до крајот на 60-тите години на 20 век, борбата против македонскиот национализам во Пирин продолжил со жестокост. Тој обележал нов полет во 1967-1968: во тој момент, структурите на окружниот комитет на БКП констатирале реактивирање на „скајскиот национализам“, особено во Петричката околица.⁴⁹⁶ Во ноември 1967 г., Секретаријатот на Централниот комитет на БКП им посветил посебна седница на „класној и на иајриојско-јо восийиание на рабoјнициие“ од регионот, откако од страна на окружниот прв секретар примил извештај кој го сметале за алармантен. Според него, меѓу 1965 и 1967, во Пирин биле откриени 15 „националистички“ групи, со приближно 90 членови, приврзаници на „независна и слободна Македонија“. Членството на Партијата во Петрич, во Огражден, во Гара Пирин и во Коларово, особено, било обвинето за лаксизам.⁴⁹⁷ Во 1967 г., десет адолесценти биле обвинети дека ширеле прокламации со „националистичка содржина“. Исто така, имало и други „загрижувачки“ случаи: во текот на фолклорен концерт во Микрево, млади од селото одбиле да слушаат немакедонски народни песни.⁴⁹⁸

Како што покажува последниот случај, причините кои можеле да произведат македонско национално чувство биле различни. Дури и еден неуспех на фудбалскиот тим од Петрич, *Беласица*, подбучнал одредени поединци од локалното население да испратат телеграми со „националистичка содржина“ до централата на Фудбалскиот сојуз на Бугарија.⁴⁹⁹ Како силен градител на идентитетот, спортот го засилувал партикуларизмот на луѓето од Пирин и ѝ се заканувал на „етничката“ рамнотежа на одредени места во регионот. Меѓу проблемите со кои требало да се борат фигурирале и одредени гласини. Станува збор за еден типичен и индикативен феномен на угнетувачкиот амбиент на комунистичкиот режим, кој наметнувал задолжителен молк врз бројни прашања. Во контекст на една официјална информација, манипулирана и секогаш осомничена за селективност, одредени личности си дозволиле да му пркосат на режимот на едно посуптилно ниво. Така, благодарение на гласините, многу луѓе од Пирин верувале дека, во текот на посетата на Крсте Црвенковски во Софија во 1967 г., бугарското раководство го дискутирало обединувањето на округот со југословенска Македонија.

495 Cf. ОПА/2/5/15/97.

496 ОПА/2/7/12/43-47.

497 ЦПА/1/8/7981/6-9.

498 ОПА/2/6/14А/17-18.

499 ОПА, Ibid./17. За конфликтите меѓу „Македонците“ и „Бугарите“ за време на фудбалски натпревари – cf. ОПА/2/14/2/226-228.

Иако првиот секретар на окружниот комитет барал построги казни за саботерите на „патриотската“ линија, во 1968 г., бројот на „националистички“ групи и на нивните членови растел. Според податоците на шефот на одделот на КДС во Благоевград, во текот на периодот 1965-1968, се откриени 28 групи со вкупно 136 членови плус 22 лица кои не ѝ припаѓале на ниту една група. Во јули 1968 г., во селото Мусомишта, блиску до градот Гоце Делчев, бил откриен собир на 80 лица „македонисти“.⁵⁰⁰ Во Катунци и во Петрово, меѓу 1966 г. и 1970 г., биле забележани пет „националистички“ групи.⁵⁰¹ Во Благоевград и во Гара Пирин, делењето на анонимни памфлети продолжило. „Високите предавства“ продолжиле: во 1969-1970 г., 55 лица од округот се обиделе да пребегнат во Југославија.⁵⁰²

Во 1968 година, според некои извори, Сократ Маркилов од Петрич ја формирал организацијата „Илинден“: модел на актуелните „македонистички“ партии во Бугарија, именувани ОМО „Илинден“ и ОМО „Илинден“ - Пирин. Маркилов тврдел дека во 1973 г., бројот на членови на неговата организација во Петрич, Сандански и Гоце Делчев се искачил на 800 лица⁵⁰³ - информација која, сепак, треба да се земе со резерва. Во секој случај, истата година и следната година, се одржале два процеса против повеќе десетици македонски националисти, вклучувајќи го и Маркилов и „доајенот“ на македонизмот во Пирин – Стојан Георгиев Томаничин. Како последица од тоа, тие биле затворени.⁵⁰⁴

Одредени места од регионот сепак останале долгорочни точки на тензија. Како бастион на „скопската пропаганда“, малото село Коларово, околија Петрич, заслужило посебно внимание од страна на окружниот комитет во Благоевград. Во неговиот случај, како и во други села, македонскиот национализам имал свои приврзаници и во локалните редови на партијата, и покрај тоа што ги претрпел чистките на „Титови агенти“ од 1948. Целото локално раководство на партијата било смнетото, но во 1969 г. Коларово останало неизлечиво „националистичко“, како и еден значаен дел од жителите на Самуилово и на Скрат.⁵⁰⁵ Четири години подоцна, ситуацијата во Коларово останала проблематична и Македонското прашање останало на „дневен ред“.⁵⁰⁶

Според документарните извори, големо мнозинство на учесниците во „националистичките“ групи било составено од адолесценти – и оваа тенденција се одржувала, повеќе или помалку, и во 70-тите години на

500 ОПА/2/7/22/112-113.

501 ЦПА/1/40/270/6.

502 ОПА/2/9/1/81-82.

503 Катарчиев, Ibid., стр. 367.

504 Маркилов конкретно бил осуден на пет години затвор: Димитър Тюлеков, *Политическият мит за „македонско малцинство“ в България*, Благоевград, МНИ, 2007, стр. 75.

505 ОПА/2/8/14/163-165.

506 ОПА/2/10/9/58 од 1973.

20 век. Овие луѓе имале најмногу 20 години и биле без универзитетско образование. Слабото ниво на студии било засведочено, на пример, во случајот на Коларово каде што, во 1964 г., 200 адолесценти од вкупно 800 немале дури ни основно образование.⁵⁰⁷ Овој аспект би можел да го олесни објаснувањето на еден факт истакнат од партиските функционери: споменатата „бунтовна младина“ во поголем дел била произлезена од семејства лојални на режимот. Според расположливите податоци, дури и децата на комунистите „не го познавале“ нивното „вистинско“ етничко потекло.⁵⁰⁸ Тоа е причината поради која Партијата одговорила на активноста на оваа младина давајќи ѝ – преку Комсомол и раководствата на средните училишта – последна „шанса“ да се отргне од своите „грешки“. Овој откуп бил претпочитан наспроти немилосрдното насилство кое можело да предизвика поопшто незадоволство во рамките на локалното општество.

Но, адолесцентите не биле единствените „националисти“. На пример, во Самуилово и во Скрат, тие се нарекувале „Македонци“, следејќи го самоопределувањето на нивните родители.⁵⁰⁹ Во одредена мера, изгледало дека се зголемува средната возраст на македонските националисти: првите адолесценти кои го развиле македонскиот идентитет станале „зрели“ личности и, во исто време, родители. Така, освен средношколската младина, изворите на Партијата спомнуваат и друга социјална група со предиспозиции за „националистички пројави“. Станува збор за еден дел од локалната интелигенција – особено учителите од селските училишта – стигматизирани, од функционерите на Партијата, како „учени-недоучени“ личности и опишани како асоцијални типови, „криминалци“ итн.⁵¹⁰ Еден член на централното раководство на Партијата ги квалификувал како „расијани луѓе, љијаници кои не љраваат ништо [корисно] во живојот“.⁵¹¹

Во споредба со адолесцентите, овие последниве добивале помалку милост од страна на партиските структури. Поради нивниот македонски национализам, во 1965 г., повеќе учители од училиштата во Коларово, Огражден и Гара Пирин биле отпуштени или испратени во други села. Понекогаш, тие биле едноставно „опоменати“ да се откажат од нивната активност.⁵¹² Станува збор за лица кои јавно се изјаснува-

507 ЦПА/1/8/6561/20.

508 ОПА/2/5/23/85 од 1965; ОПА/2/11/30/8-9 од 1978.

509 ОПА/2/8/14/136.

510 ОПА/2/6/14А/19.

511 ОПА/2/1/164/3. Според „психолошкиот профил“, изработен од окружните функционери, станувало збор за лица „со големи претензии“ кои „сакале многу работи, но поради субјективни причини не можеле да ги достигнат во нивниот живојот. Тие барале, преку таканареченојот „Македонско љрашање“, да го рехабилитираат својот Ејо пред јавнојот мислење. Тешко е да се работи со оваа љруа луѓе зајоа ништо дури и кога ја следаат вистината тие намерно не ја љризнаваат...“ (ОПА/2/8/14/136).

512 ОПА/2/5/11/71-73.

ле како „Македонци“, при што се обидуваа да ги убедат своите колеги и соседи да го направат истото. Учителот од селото Кључ, Панде Пасков (Панделиев), опишан како алкохоличар и виновен за „неморални пројави“, компонирал една песна која ги величала двајцата адолесценти од селото, убиени во обид да избегаат во Грција. Според сите изгледи, Пасков имал роднински врски со едно од момчињата, опеани од него како „деца на мајка Македонија“. Окружното раководство на Партијата одлучило да го отпушти особено затоа што неговата песна станала „популарна“ во рамките на младината во Кључ.

Борис Стојанов (Ревљов) предизвикал конфликт во рамките на колективот на учителите во селото Брезница изјаснувајќи се како „Македонец“ во текот на „пасошизацијата“ од 1965 г. Еден од неговите колеги се обидел да го убеди „со факти“ дека тоа било невозможно, но Стојанов останал непопустлив. Меѓу отпуштените и преместените, исто така, се наоѓале луѓе кои претходно имале студирало во југословенска Македонија. Таков е случајот со Вангел Тиков, учител во селото Палат, стигматизиран во достапните документи како виновен за прељуба и заговорник против Тодор Живков и Советскиот Сојуз. Според изворите на Партијата, Тиков имал многу високи амбиции: тој сакал да го претстави Македонското прашање пред ОН. Во Самуилово, повеќето од учителите немале „здрави позиции“ за Македонското прашање и ги поттикнувале „националистичките“ слогани на локалните средношколци.⁵¹³ Димитар Имов (Зајков), директор на селското училиште и син на основачот на илегалната организација ООМ, ги убедил сите негови колеги да се запишат во нивните нови пасоши како „Македонци“. Селаните од своја страна ја изјаснувале истата националност при што се повикувале на нивните учители.

Како што покажуваат последните случаи, во Бугарија на Тодор Живков, изборот на македонска национална идентификација означувал сигурна социјална маргинализација. Понекогаш, како што тврделе функционерите на Партијата, национализмот карактеристичен за овие луѓе сочинувал, несомнено, последица од социјален неуспех. Сепак, дури и кога тоа не било случај, изразувањето на друг идентитет отколку бугарскиот предизвикувал неуспех: актуелните лидери на организацијата ОМО „Илинден“ поминале со години во затвор или во работни логори.⁵¹⁴ Секако, овој идентитетски избор се остварувал во еден покомплексен контекст, при што географската блискост на македонската република била еден од факторите.

Територијалната распределба на протестите на македонски национализам на територијата на Пирин е во овој поглед забележлива:

⁵¹³ ОПА, Ibid./70.

⁵¹⁴ На пример, Јордан Костадинов, водач на ОМО „Илинден“, бил затворен двапати за непријателски активности кон бугарската држава. Cf. Poulton, Ibid., стр. 148-151.

„националистичките пројави“ изгледале концентрирани во југозападниот дел на регионот, и тоа во областа на Петрич и на Сандански. Бројни споменати случаи се однесувале на селата лоцирани на краткиот пат меѓу Петрич и границата со југословенска Македонија, во басенот на реката Струмешница и во подножјето на планините Беласица и Огражден. Повеќе места во басенот на реката Струма, меѓу Благоевград и Петрич, исто така, се за обележување. Од друга страна, одредени точки на „михајловистичко“ влијание и на значителна тензија кон крајот на 40-тите и во 50-тите години на минатиот век како Банско и Неврокоп (Гоце Делчев) постепено исчезнувале од дневниот ред. Може да претпоставиме дека, доколку се подалеку од Југославија, таа располагала со помалку начини за влијание врз развојот на локалните идентитетски процеси.

Несомнено еден од овие начини бил регрутирањето на луѓе од Пирин од страна на тајните служби (УДБА): двата најважни подема на македонскиот национализам во 60-тите години од 20 век би можеле да дадат потврда. Како што видовме, првиот коинцидира со пописот од 1965 г., вториот со моментот кога политичко-историографските контроверзии со Скопје станале екстремно жестоки (1967-1968). Од своја страна, бугарската држава презела голема национална пропаганда која се стремела да обликува „правилен“ идентитет во округот Благоевград.

176

„Патриотското воспитание“ на пиринското население од 60-тите години на 20 век

Отпуштањата, затворањата и другите казнувања, применети врз „националистите“ од Пирин, воопшто, не ја исцрпуваат богатата палета од стратегии насочени да го „ребугаризираат“ регионот по „македонизацијата“ меѓу 1944 г. и почетокот на 60-тите години од 20 век. Како што видовме погоре, од 50-тите години на минатиот век, Партијата започнала активна пропаганда означена како *„класно џаџириотско и интернационалистичко воспитување“* или скратено „патриотско воспитание“ (*патриотично възпитание*). Во прво време, нејзината цел била формирање „политичко коректно“ македонство т.е. антијугословенско и лојално на „социјалистичката кауза“ на Народна Република Бугарија.

Во 1964 г., карактерот на оваа пропаганда решително се менува: врз основа на еден извештај на окружниот прв секретар на Партијата, Крстју Тричков, Секретаријатот на Централниот комитет започнал обемна низа мерки за „патриотско воспитание“ во бугарска националистичка смисла во Пирин.⁵¹⁵ Борбата против *„нејријалелскиите и националистичкиите пројави во окупираниот“* барала запознавање на сите

515 Види ЦПА/1/8/6561 и ОПА/2/6/4.

521 ОПА/2/8/14/135.

Што се однесува до младината, посебен акцент бил ставен врз патриотскиот карактер на спортско-воените игри испреплетени со прославување на историски настани, како битката меѓу Цар Самуил и византискиот император Василиј II Бугароубиецот, Илинденското востание итн.⁵²² По повод 90-годишнината од Кресненско-разлошкото востание бил организиран „масовен милиитаризиран поход“ (масов военизиран поход), со учество на околу 1 200 младинци.⁵²³ Оваа патриотска иницијатива завршила со свечено отворање споменик на востаниците во Кресненската клисура. Важноста припишана на „правилното“ образование на младите, исто така, била потврдена во 1971 г., кога раководителите на Благоевградскиот округ предложиле дополнителни мерки кои требало да ѝ се спротивстават на „скайската националистичка пропанда при незрелиите младинци“.⁵²⁴ Во рамките на локалното раководство на Комсомол во Сандански и во Гара Пирин, биле основани специјални „клубови“ наменети за „идеолошка работа со младината“.⁵²⁵

Кон крајот на 70-тите години на 20 век, програмата за „патриотско воспитание“ на младината, и општо на населението на Пирин, била засилена со подготовки на јубилејот 1300-годишнина на бугарската држава и на други значајни прослави.⁵²⁶ Медиумите од регионот биле буквално поплавени од материјали кои се однесувале на историски настани како Кресненско-Разлошкото востание (во 1978 г., била 100-годишнината), Илинденското востание (75-годишнина во истата година) итн. Во публикациите и емисиите, на историските личности произлезени од регионот на Пирин како Паисиј Хилендарски, Неофит Рилски, Никола Вапцаров им била доделена посебна вредност. Локалната власт на Комсомол, исто така, организирала конференции и јавни дебати посветени на романите на Димитар Талев и на дела кои се однесувале на македонските револуционери Гоце Делчев, Јане Сандански итн.

Благодарение на оваа активна пропаганда, „непријатното“ наследство од крајот на 40-тите и 50-тите години на 20 век, во голема мера, било неутрализирано. Грижите за „правилна“ национална определба на младината и на остатокот од населението на Благоевградскиот округ очигледно дало резултати. Кон крајот на 70-тите години од минатиот век, опозицијата кон етничката хомогенизација изгледала помалку жива отколку една деценија претходно.

Несомнено овој факт може да се им припише и на економскиот и на урбаниот развој на регионот. Во прво време тој требало да ги неутрализира обвинувањата од Скопје кои тврделе дека, во однос на

522 ОПА/2/8/14/134.

523 Cf. ЦПА/1/40/174/5.

524 ОПА/2/14/2/65.

525 Според ОПА/2/10/9/15-16.

526 Cf. програмите во ОПА/2/11/15/130-155.

остатокот од Бугарија, Пирин бил „вештачки недоволно развиен“ и регионот имал „колонијален статус“.⁵²⁷ Оваа надворешна евалуација изгледа била споделена и од еден дел на самото пиринско население: во годините 1950-1960, одредени локални македонски сепаратисти го искористувале фактот дека „*малку се ѓрадело*“ во регионот и дека тој претставувал „колонија“ на Софија.⁵²⁸

Овие критики биле сериозно сфатени од локалните раководители. Во 1964 г., шефот на окружното раководство на народната милиција сметал дека „*една фабрика за 2000 лица*“ ќе го реши проблемот со „безделниците“ (*хџилаци*) кои го „*џеорейизирале Македонското ѓрашање*“.⁵²⁹ Наскоро започнале амбициозни инвестиции, кои требало да го претворат регионот во „огледало на успехот“ на социјалистичка Бугарија. Насоките на Секретаријатот на ЦК на БКП од 1968 г., посветени на Македонското прашање, ги зголемиле инвестициите во Благоевградскиот и во Кустендилскиот округ (вториот соседен округ на југословенска Македонија). Во 1974 г., раководството на партијата усвоило нова резолуција посветена на економскиот развој на Пирин, која била следена од резолуции на Советот на министри во истата и во следната година.⁵³⁰

Во годините 1970-1980, се случила радикална реконструкција на Окружниот центар Благоевград. Реконструкцијата содржела отворање на огромен централен плоштад на две нивоа, со фонтана задолжителна за социјалистичкиот урбанизам и опколен со неколку огромни административни згради (окужниот Комитет на партијата, Општината итн.), но и културни и туристички (голем хотел, театар). Одредени улици во центарот биле претворени во пешачки зони, реновирајќи – да не речеме градејќи – го стариот дел: во случајот на Благоевград, тоа бил *Вароша* со големата црква и куќи од 19-тиот век.

Целта била да се импресионираат не само странските дипломати, кои биле поканети на отворањето на новиот градски центар во јуни 1987 г., туку и роднините на пиринското население кои живееле од другата страна на границата.⁵³¹ Започнатите реновирања и иновации не биле, воопшто, ограничени на главното место на округот. Центарот на градот Сандански, исто така, претрпел значајна реконструкција, давајќи им вредност на неговите природни богатства – бањите. Локалното културно наследство, главно, било истакнато и (ре)конструирано поради патриотски причини. По една резолуција на Политбирото на ЦК на БКП од 1967 г., била реконструирана „*Самуиловата тврдина*“,

527 Cf. Димитар Митрев, *Пиринска Македонија*, Скопје, Наша книга, 1986, стр. 290-308.

528 Cf. ОПА/2/1/166/102.

529 ОПА/2/4/1/9.

530 Cf. ЦПА/1/35/4773/5-33.

531 Види ги дебатите во Окружниот комитет во февруари 1983 г. – ОПА/2/11/96/146, 149.

Свечено отворање на новиот центар на Благоевград 1987 (Окружен архив)

блиску до Петрич и до македонската граница. Била изготвена специјална програма за уредување и за промоција на малиот град Мелник, со Роженскиот манастир, во културен и туристички центар: таа заштитувала живописни куќи, кои порано биле поседувани од грчкото население кое го напуштило градот по Балканските војни. Во иднина, Мелник претставувал „бугарско“ културно наследство. Создавањето на традицијата продолжила во Банско, славен како „лулка на бугарската ѝреродба“. Симболично или реално поврзан со важни личности за бугарската и/или за македонската историја како Паисиј Хилендарски, Неофит Рилски и Никола Вапцаров, градот Банско бил прогласен за културен центар од „меѓународна важност“ (1979). Постепено, градот се афирмирал и како центар за зимски спортови.

Преку инвестирање во споменици и патриотски прославувања, Пирин престанал да претставува напуштен регион. Освен тоа, округот се афирмирал како место за високо образование, истражување и научна продукција. Во 1976 г., во Благоевград била отворена филијала на Универзитетот од Софија која, во 1983 г., била претворена во самостоен универзитет. Но споменатиот „прогрес“ не би бил, воопшто,возможен без паралелни промени во еден друг домен – *медиумите*.

Почнувајќи од 1964 г. посебно внимание му било посветено на подобрувањето на емитувањето на програмата на Радио Софија, со цел да ѝ се стави крај на релативната изолација на округот од остатокот на земјата. Раководството на партијата истовремено правело напори да обезбеди добар прием на телевизиските програми во регионот.⁵³² Овие мерки имале уште една важна улога – да му се спротивстават на влијанието од југословенските медиуми. Според некои извори, во Петричката околија, особено се слушало Радио Скопје, чиј квалитет на прием бил подобар отколку оној на Радио Софија. Телевизиските приемници од околијата добро ги фаќале емисиите на Скопје и на Белград.⁵³³ Поради тоа, во пограничните зони, луѓето слушале и особено уживале во „сќојсќајѝа“ музика, при што македонското радио често им честитало и на жителите на Пирин.⁵³⁴

Така, во 1972 г. било создадено регионалното Радио Благоевград, со јасна цел да ѝ се спротивстави на „антибугарската пропаганда“.⁵³⁵ Истовремено на Пирин се изградил еден предавател на централната телевизиска програма кој бил следен од основањето на едно студио на националниот канал во Благоевград.⁵³⁶ Како последица од тоа, во 80-тите години на 20 век, „лошото влијание“ на југословенските медиуми во рамките на населението од Пирин изгледало мошне намалено.

Што се однесува до уметничките креации, почнувајќи од 50-тите години на 20 век, фолклорната музика била мошне инструментализирана од режимот. Во текот на следната деценија, ансамблот на народни песни и ора *Пирин* се претворил во промотор на „бугарскиот карактер“ на регионот. Во 1962 г. било одржано првото издание на големиот фолклорен фестивал *Пирин ѝее*, кој бил организиран и во 1967 г., 1974 г., 1980 г., 1985 г., а продолжил и по Комунизмот. Проучувањето и промоцијата на локалниот фолклор требало да го спречат присвојувањето на ова „богатство“ од „други“⁵³⁷, но и да му се спротивстават на влијанието на „сќојсќајѝа“ музика: со нејзиниот „полесен“ аранжман и акцентот врз ориенталната егзотика, која често била попривлечна за локалното население.

Целите на националната хомогенизација на Пирин, истовремено ја привлечле неговата симболична, па дури и административна „дерегионализација“, која била додадена кон богатиот спектар од започнати мерки. Чисто административното означување „округ Благоевград“ (*Благоевградски окръг*) постепено го заменило именувањето „Пиринска

532 ЦПА/1/8/6561/10.

533 Cf. ЦПА, Ibid./36.

534 ОПА/2/6/14А/18.

535 Cf. ЦПА/1/36/1490/2.

536 Види исто така ЦДА/206/13/89; ЦПА/1/40/101/4; ЦПА/1/40/311/1-2, во врска со медиумите.

537 Cf. ЦПА/1/40/174/3.

Македонија“, па дури и „поневиниот“ израз „Пирински крај“. Овој процес бил особено видлив во говорите на локалните шефови, како и во оние на централните раководители кои го посетиле регионот.

Благоевград бил повеќепати посетен од шефот на партијата и на државата, Тодор Живков. Во јуни 1974 г. од градскиот стадион тој повторил дека, *„населението на околутиот Благоевград е бугарско иаприорско население, крвно поврзано во минатото и денес, со бугарската иаприорина – [тоа е] орјански дел од бугарскиот народ...“*⁵³⁸ Петрич бил прогласен од Живков за *„крејоси на бугарщината“*.⁵³⁹ Во јуни 1978 г., јавноста во Благоевград требало да поздрави нов јавен говор на Живков, во кој Пирин бил прогласен за *„симбол на инаприоритетот и неделовитта на мајка Бугарија, тело од телото (плът от плътта) на нашата иаприорина и на нашиот народ...“*⁵⁴⁰ Македонското прашање, повторил Живков, повеќе не постоело во Благоевградскиот округ.

Впрочем, по новата административна поделба од 1987 г., Благоевградскиот округ повеќе не постоел. Таа, пак, ги интегрирала поранешните „окрузи“ во новите големи области: до 1999 Благоевград ќе биде дел од областа на главниот град на државата, Софија. Така, симболичната и „вистинската“ конструкција на *Пиринска Македонија* меѓу 1944 г. и крајот на 50-тите години на 20 век била завршена преку нејзина комплетна деконструкција.

Сојузот на македонските културно-просветни друштва и македонскиот национализам во внатрешноста на Бугарија

Пиринскиот крај предизвикал најмногу внимание кај централната власт на Бугарија на Живков, како и амбиции на југословенска Македонија. Но, бугарските граѓани, со потекло од Вардарска и од Егејска Македонија, кои живееле во внатрешноста на земјата (во Софија, Пловдив итн.), сочинувале, исто така, предмет на „патриотско воспитание“.

Од почетокот на режимот, тие биле политички организирани и идеолошки надгледувани од Сојузот на македонските културно-просветни друштва (*Съюз на македонските културно-просветни дружества*). Самото постоење на овие друштва носи печат од две епохи. Најпрвин, тие претставувале комунистичко „продолжение“ на структурите на емиграцијата од меѓувоениот период: периодот кога „македонско бугарските“ бегалци ги основале нивните „братства“, банки и други институции. Но, друштвата биле, исто така, обележани од периодот 1944-1948 и политиката на „македонизација“. Самото нивно отсуство во регионот на Пирин

538 ОПА/2/10/18/66.

539 ОПА/2/10/18/79-80.

540 Види: Тодор Живков, *Избрани съчинения*, том 27, София, Партиздат, 1980, стр. 415.

сведочи за тоа дека во почетокот: сите институции во Пирин требало да бидат „македонски“, при што Сојузот на друштвата ја играл оваа улога во рамките на имигрантската средина од внатрешноста.

Големиот раскин меѓу Белград и Москва предизвикал смена на раководството на друштвата, поврзано со старата политичка линија. Сепак, во прво време, овие инсистирале да се покаже, наспроти „титоистите“ и „колишевистите“, дека македонскиот јазик, воопшто, не бил забранет во Бугарија и дека, напротив, таа го охрабрувала неговиот „развој“. На пример, една театарска група при Централниот комитет на друштвата, сè уште, играла претстави на автори од Вардарска Македонија.⁵⁴¹

Во 1951 г., Христо Калајџиев, шефот на Сојузот на друштвата, афирмирал дека тие требало да се борат против идејата дека Македонското прашање е „југословенско прашање“ и против неговото сфаќање како „бугарско прашање“.⁵⁴² Таква била целта доделена од партијата, а нејзината неодреденост предизвикувала само несигурност. На пример, литературниот кружок кој функционирал при Сојузот наскоро започнал да создава проблеми: неговите членови го изучувале македонскиот стандарден јазик, вклучувајќи ги и „српските зборови“ (*србски думи*) кои постоеле во него.⁵⁴³ Како резултат од тоа, раководството одлучило да се забрани „*јазикот на колишевистите*“ (*езика на колишевици*). Но, овој случај го покренува прашањето кој јазик да се користи од една организација која во основа се гледала како „македонска“. Некои активисти на Сојузот ја признавале нивната збунетост во врска со ова прашање.

Соочен со дилемите од овој вид, кон средината на 50-тите години на 20 век, шефот на Сојузот на друштва ги советува локалните раководители на секој член да му остават избор за слободно изјаснување – или како Бугар, или како Македонец. Ова „соломонско“ решение, сепак, било релативизирано од една веќе видлива тенденција: било потсетувано дека, и покрај сè, „*во минатото, Македонците се сметале како Бугари*“.⁵⁴⁴ И покрај признавањето на македонскиот национален идентитет, официјалната политичка линија сè повеќе им се спротивставувала на непосакуваните „девијации“, кај бившите имигранти, кон „титоизмот“ и „национализмот“.

Манифестации од овој тип се појавиле во 1954 г., во рамките на студентската секција при македонското културно-просветно друштво од Софија. Тројца од раководителите на одделението – Георги Стојанов, студент по историја на Универзитетот во Софија, Борислав Владиков и Благо Прангов, двајцата студенти по бугарска книжевност на истата

541 ЦДА/299/1/13/202.

542 ЦДА/299/2/1/34-35.

543 ЦДА, Ibid./80-81.

544 ЦДА/299/2/4/100.

установа – биле обвинети за „националистички склоности“ врз повеќе точки.⁵⁴⁵ Несомнено нивните изјави одат многу далеку во однос на стандардите на „меката македонизација“ од периодот. Бидејќи младите активисти истрајувале во „*нивниите неукости и љојрешни мислења*“ кои можеле да им бидат лоши примери на другите, било сменето целото раководство на студентската секција.⁵⁴⁶ Комсомол и организацијата на партијата при Универзитетот биле повикани да се „зафатат“ со нивниот случај.

Втората половина на 50-тите години од минатиот век ја продрла чила промената на лексиката и идеологијата на Сојузот на друштвата: таа го напуштила промовирањето на посебна македонска народност.⁵⁴⁷ Во јули 1960 г., на една конференција на Сојузот биле прифатени нови насоки за натамошен развој на неговата работа. Сојузот се обидел да ги надмине „*тесните национални рамки*“ на неговата претходна активност. Не се посочува за која „нација“ станува збор, но јасно е дека тоа било онаа која повеќе не се именувала. Од друга страна, активистите ја формулирале „потребата“ да се надмине она што тие го именувале како „*изолација*“ на друштвата во однос на „*бујарската социјалистичка заедница*“.⁵⁴⁸ Сето тоа предвидувало натамошно намалување на релативната автономија на Сојузот во донесувањето одлуки и негово директно потчинување и зависност од Отечествениот фронт (ОФ) – во овој период, продолжена рака на БКП. Зад реорганизациите може да се види идејата за избегнување на ефект на културната „гетоизација“ на Македонците, склона кон развојот на посебен национален идентитет. Несомнено тоа било причината поради која уметничките колективи при Сојузот биле повикани да исполнуваат не само песни и ора од Македонија, туку и „*од друштите делови на Бујарија*“.⁵⁴⁹

Една друга конференција на Сојузот на македонските културно-просветни друштва во декември 1965 г. целосно ја одобрила партиската

545 Овие личности манифестираше „*љрејшеран и некорисен љајришћизам* – *инојорјунни излаѓања (парадиране на лјво и дјсно) на македонски национализам*“ истакнувајќи „*се шћшо би можело да ти разликува Македонците од Бујариите*“. Освен тоа, тие користеле „*србизирани македонски јазик, воведен од шћшћошћшћше во Вардарска Македонија [и] еднојласно ошћфрен од населението на Пиринскиот рејон*“. Владиков, Прангов и „*некои друшћ шћуденшћ*“ сметале дека „*ишо србизирани, овој јазик шћреба да се изучува од македонските шћуденшћ, бидејќи шћој е јазикот на македонскиот народ*“. Овие млади активисти ја предизвикале „раздрзливоста“, но и „нерешителноста“ кај другите членови на секцијата, со тоа што се обидуваа да ја користат оваа јазична норма во текот на организираниите средби и уметнички програми. Спомнатите студенти силно се спротивставувале на секаква прокламација за Никола Вапцаров како бугарски поет и, за возврат, се повикувале на неговото „македонско“ потекло. Најпосле, тие ги барале корените на македонската нација „*далеку во минашото, во древните векови, шћшо се шћројшћшћавува на научна шћа марксисћичко-ленинисћичка дефиниција за нацијата, и давале шћоддршка на шћшћошћшћичката шћројашћа и фалсификувања... со наведување дека Самуил бил македонски цар*“ (ЦДА/299/2/5/85-86).

546 ЦДА, Ibid./86-88.

547 Cf. Nedeva, Kaytchev, Ibid., стр. 175.

548 ЦДА/299/3/23/32.

549 ЦДА, Ibid./34.

линија за Македонското прашање, формулирана во рамките на Пленумот од март 1963 г.⁵⁵⁰ Во иднина, членовите на Сојузот биле повикани гласно да ја афирмираат „историската вистина“ за Македонците како „неразделен дел на бугарската нација“. За оваа цел, активистите му предлагале на раководството на партијата-државата одредени иницијативи – на пример, укинување на програмата на македонски јазик на Радио Софија. Иако таа имала пропагандистички карактер, корисен за бугарската националистичка кауза, раководителите на македонските друштва, како и на секцијата на Агитпропот на Централниот комитет на Партијата, сметале дека преку оваа емисија бугарската власт го признавала на индиректен начин постоењето на посебен идентитет.⁵⁵¹

Зад жестоката бугарска активност *pro patria*, членовите на друштвата често негувале македонски патриотизам. Според некои функционери на Сојузот, Македонците во внатрешноста на земјата биле „ненасијни (жадуващи) да ги слушаат нивните песни, да слушаат [приказни] кои се однесуваат на нивниот џолку сакан роден (крај)“.⁵⁵² „Забранетото овошје“ од македонската култура, кое доаѓало од другата страна на бугарско-југословенската граница – често роден крај на имигрантите во Бугарија – било секогаш искушение за нив. На крајот од 1955 г., ансамблот на народни песни и ора од Скопје *Танец* во земјата одржал низа концерти кои, изгледа, предизвикале голем интерес кај старите македонски имигранти.⁵⁵³ Десет години подоцна, ансамблот *Стив Наумов* од Битола ги предизвикал истите чувства во Габрово.⁵⁵⁴

Во ист момент, аматерски уметнички групи од друштвото од Софија одигрувале театарски сцени (*ниески* или *сценки*) напишани на дијалектите на имигрантите. На пример, групата од гевгелиската секција се служела со говорот од овој град, а истото важело и за колективите на секциите од Велес, Крушево, Прилеп, Кукуш (Килкис на грчки).⁵⁵⁵ Очигледно, овие театарски претстави поттикнувале голем

550 Cf. ЦПА/1/40/25/1.

551 ЦПА, Ibid./1-3. Во февруари 1968 г., оваа емисија ќе биде вистински прекината. Во реалноста, нејзиниот презентер Коста Црнушанов, бугарски публицист родум од Вардарска Македонија, го користел во текот на емисиите неговиот роден дијалект наместо стандардниот македонски јазик.

552 Cf. ЦДА/299/5/7/12.

553 Македонските активисти од градови како Коларов Град (Шумен) и Поморие, кои не биле предвидени во привичната програма, инсистирале да бидат, исто така, посетени од *Танец* – ЦДА/299/2/5/160, 176.

554 ЦДА/299/4/10/34.

555 ЦДА, Ibid./54-57. Како најголемо во рамките на Сојузот, македонското културно-просветно друштво од Софија, наречено „Гоце Делчев“, содржело бројни секции одредени според местото на потеклото на имигрантите. Во почетокот на 70-тите години на 20 век, постоеле секциите од: Битола, Дебар, Галичник-Река, Гевгелија, Кичево-Демирхисар, Костур (Касторија, Грција), Крушево, Кукуш (Килкис), Лерин-Кајлари (Флорина-Птолемида (Птолемаис), Охрид-Струга, Прилеп, Солун, Серез-Драма, Скопје, Тетово-Гостивар, Тиквеш, Велес како и една секција со потекло од Разлошката околија во Пирин.

ентузијазам кај активистите од Софија: раководството на ова друштво изјавило дека многу од членовите се зафатиле со редакцијата на пиески за да го опишат, на нивниот дијалект, „живојот, бијот, обичаите, навикиите, или, ѝак, одреден историски настан“.⁵⁵⁶ Оваа практика продолжила дури и во средината на 70-тите години на 20 век.⁵⁵⁷

Во контекст на Бугарија на Живков, јавната употреба на македонски дијалект, сепак, претставувала манифестација попроблематична отколку промоција на фолклорот од Македонија. За разлика од народните песни и ора, кои можеле да поминат без поголем проблем за еден дел од регионалното фолклорно „богатство“ на „бугарскиот народ“, македонскиот говор можел во секој момент да предизвика сомнение за „националистичка“ тенденција спротивна на етничкото бугарско „единство“. Во тој поглед, улогата на Сојузот на културно-просветните друштва била деликатна. Тој, истовремено, требало да ја промовира културата на имигрантите и да ја заштитува од „штетни“ влијанија.

Оние со потекло од Вардарска Македонија, но често и оние од Егејска, имале блиски роднини во југословенска Македонија, што создавало проблеми.⁵⁵⁸ Активистите на друштвата имале одреден интерес кон македонската република: на пример, во 1967 г. таа била посетена од членовите на друштвото од градот Пазарџик, кои организирале екскурзија.⁵⁵⁹ Така, од една страна не се знаело многу до каде можел да оди овој интерес, а имало и причини да се верува дека активизмот во рамките на друштвата можел да има „несреќно“ влијание врз членовите. Од друга страна, овој активизам можел да изврши слично влијание врз населението на Пиринска Македонија. Органите на партијата во Благоевградскиот округ забележале дека во очите на одредени индивидуи, самото постоење на македонски друштва добивало „националистичка одлика (оттенџк)“.⁵⁶⁰

Во мај 1974 г., Сојузот на друштвата бил повикан од раководството на Партијата, меѓу сите „Буџари ѝројшери од Македонија“ да инспирира „чувствено на неоѓраничена ѝреданост (безпределна преданост) кон БКП, жесќока љубов кон нашата социјалистичка ѝајќовина НРБ [Народна Република Бугарија]“ и да ги нападне „фалсификувањата на нашата историја“.⁵⁶¹ Заменик-шефот на Агитпропот на ЦК на БКП, Иван Александров, повикал на „борба ѝрошв ревизионизмот и антибуџарштината“, при што на друштвата им доделил поконкретна цел: да придонесат за пописот од наредната година – 1975 – да покаже

556 ЦДА/299/4/10/60.

557 Cf. ЦДА/299/5/7/44 од 1974.

558 Cf. ЦДА/299/5/4/104.

559 ЦДА/299/5/7/189.

560 ОПА/2/6/14А/21.

561 ЦДА/299/5/2/39-41.

посилна национална хомогеност. Претставникот од раководството на Партијата тврдел: „*Дури и неколкуте илјади „Македонци“ од ѝрейхот-ниот ѝойис ѝреба да ѝо најдаѝ нивниот месѝо во рамките на буѝар-ската нација*“.⁵⁶²

Во исто време, активистите требало да внимаваат на народните песни исполнети од нивните уметнички колективи: тие од гледна точка на текст и музички аранжман требало да бидат зачувани „чисти“, и ослободени од секаква „шовинистичка“ содржина.⁵⁶³ Во бугарски „патриотски“ дух, друштвата продолжиле да организираат прослави на „преродбеници“ од 19-от век (браќа Миладиновци итн.), на Илинден и на македонските револуционери (Гоце Делчев, Даме Груев, Јане Сандански), но и конференции посветени на 1300-годишнината од бугарската држава. На пример, друштвото од градот Шумен пречекал историчари (Димитар Ангелов, Бистра Цветкова), лингвисти (Емил Георгиев, Константин Попов) и професионални пропагандисти (Коста Црнушанов) да ги претстават нивните дела и да инспирираат „*ѝоргосѝ дека сме Буѝари*“.⁵⁶⁴ Сојузот на друштвата не се двоумел ниту да се вклучи директно во расправиите со југословенска Македонија: на негово наговорање, синот на македонскиот драматург Војдан Чернодрински јавно побарал издавачките куќи во Скопје да ги објават театарските претстави на неговиот татко во нивната оригинална верзија, без да го „коригираат“ бугарското самоопределување на протагонистите.⁵⁶⁵

Сепак, на локално ниво, благодарение на друштвата, и покрај бугарската националистичка содржина на нивните програми, тенденцијата за засилување на македонскиот идентитет не исчезнала. Во средината на 70-тите години на 20 век оваа предиспозиција се чинела потврдена од фактот дека, по промената на престојот, бројни имигранти од Благоевградскиот округ влегле во друштвата – иако тие не биле наменети за нив.⁵⁶⁶ На пример, македонското друштво од Шумен било раководено од луѓе дојдени од селото Брежани, сместено во Пиринскиот регион.⁵⁶⁷ Така, понекогаш „негативните“ страни преовладуваат над „позитивните“, „патриотски“ страни: според информација која доаѓа од Сојузот, фолклорниот ансамбл на истото друштво „имитирал“ одредени песни од Радио Скопје.⁵⁶⁸ Оваа ситуација го притиснало државното и партиското раководство да се произнесе во врска со судбината на друштвата: или требало да се толерираат нивните непосакувани

562 ЦДА/299/5/4/34-35. Без оглед на бројот на „Македонци“ попишани во 1975 г., тие никогаш не биле публикувани.

563 ЦДА/299/5/2/45.

564 ЦДА/299/5/7/19-20.

565 ЦДА/299/5/4/105.

566 Cf. ЦДА/299/5/8/3, 12, 16.

567 ЦДА/299/5/7/6-7.

568 ЦДА/299/5/8/3.

ефекти кај некои имигранти, а во име на правилната патриотска организација на други, или, пак, да се затворат овие структури поради нивната контрапродуктивност.

Во почетокот на 1977 г., Политбирото на ЦК на БКП ја избрал втората опција, повикувајќи се на два главни мотива. Првиот бил прагматичен, произлегувал од еден „природен“ процес: бројот на поранешните имигранти постојано се намалувал, додека новите генерации биле сè повеќе интегрирани во рамките на бугарското општество. Освен тоа, според раководството на Партијата, поранешните бегалци од Вардарска и Егејска Македонија имале „целосно бугарска“ свест. Оттаму и мотивот во однос на националната втемеленост на друштвата: со оглед на тоа што раководството на Партијата и на државата сметало дека Македонското прашање повеќе не постои во Бугарија, *„йосийоенетио, во моментиов, на друштива [засновани] врз локална основа (земљаческа), наменети за конкретни делови од бугарската нација, неизбежно ќе почне да йотхранува стирежи за засебност (обособяване)“*.⁵⁶⁹ Политбирото проценило дека друштвата добивале повеќе „политички“ отколку „културен“ карактер, нешто што било сметано за неприфатливо.

Сојузот на македонските друштва набрзо бил распуштен: целата „културно-просветна“ активност била преместена при Отечествениот фронт (ОФ). Иако некои активисти на Сојузот ја изразиле нивната вознемиреност во врска со идното *„йравилно идеолошко восийиание“* на поранешните македонски бегалци⁵⁷⁰, Резолуцијата од 1977 г. дозволувала, во одредена мера, продолжување на традиционалната активност. До крајот на комунистичкиот период друштвата продолжиле да „вегетираат“ во форма на „културно-просветни клубови“ во рамките на Отечествениот фронт (ОФ). Оваа формула истовремено дозволувала да се избегне симболичното влијание од постоењето на една *македонска* мегаструктура и да се обезбеди континуитетот на пропагандата.

Во 1986-1987, благодарение, особено, на тајните служби на комунистичката држава, била создадена младинска организација, приклучена кон „клубовите“ на ОФ и која вклучувала студенти од универзитети во Софија и Велико Трново.⁵⁷¹ Инспирирани од наследството на македонското револуционерно движење, овие лица успеале да воспостават едно прибежиште на бугарскиот националистички активизам, кој ќе продолжи и по промените од 1989 г. Во рамките на

569 ЦПА/1/69/212/25. Треба да се прецизира дека резолуцијата на Политбирото го засега и Сојузот на тракиските културно-просветни друштва – институции на поранешни бегалци од источна Тракија (во Турција) и од западна (во Грција), слични на македонските друштва. Сепак, главниот влог бил идентитетот на оние со потекло од Македонија: кај Бугарите од Тракија, воопшто, не може да се замисли идентитетска „диференцијација“ од овој вид.

570 Cf. ЦДА/299/5/4/98-109 – седница на извршното тело на централното раководство на Сојузот, одржана во јуни 1977 г.

571 Nedeva, Kaytchev, Ibid., стр. 178.

оваа средина, млади националисти, често без македонско потекло и критични кон комунизмот, ги среќавале старите пропагандистички кадри на режимот – стари лица, приврзаници на каузата на БКП и со потекло од Вардарска, Егејска и Пиринска Македонија. Во иднина двете групи започнале да работат заедно за националната кауза. Се чини дека Иван Александров, функционер на Централниот комитет на БКП, бил една од клучните фигури во создавањето на оваа организација и, оттаму, на идната бугарска националистичка партија ВМРО-СМД. На тој начин, комунистичкиот режим го создал дискурсот и институционалната рамка на национализмот кој опстојува дури и по падот на еднопартискиот систем.

ГЛАВА 6

„ГЛОБАЛИЗИРАН“ КОНФЛИКТ: МАКЕДОНСКАТА ДИЈАСПОРА И БУГАРСКАТА ИДЕНТИТЕТСКА ПОЛИТИКА

Грчката граѓанска војна и егзодусот на славофоните Македонци

Крајот на Втората светска војна и на бугарската окупација на источниот дел од грчка Македонија бил обележан со масовното заминување на локалното словенско население во Бугарија. Меѓу септември 1944 и јули 1945, повеќе од 10 000 лица од регионот претпочитале да имигрираат во Бугарија.⁵⁷² Во меѓувреме се покажало дека договорите од Варкиза, склучени меѓу ЕАМ⁵⁷³ и грчката влада во февруари 1945 г., се само минлив прекин на огнот. „Белиот терор“ на силите на десницата врз левицата продолжил, а состојбата на Словените, концентрирани особено во централниот и во западниот дел на грчка Македонија, се влошила.

Владејачката десница го сметала македонското словенско население за сепаратистичко, т.е. како прокомунистичко или како поранешен соработник на бугарските окупатори. Истовремено, се случиле низа важни промени во самите словенски цѐбови во грчка Македонија (или Егејска Македонија). Исчезнал претходниот расцеп меѓу локалните пробугарски групи⁵⁷⁴ и комунистичките партизани, очигледно во полза на солидарноста кон заедничкиот проблем – владините репресалии. Оваа солидарност се одвивала врз основа на *македонска* припадност, од која биле исклучени поранешните пробугарски симпатии. Таа била промовирана од Народно-ослободителниот фронт (или НОФ), поврзан со Белград и Скопје, кој почнувајќи од пролетта 1945 г. му се

572 Георги Даскалов, *Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София (Егејските беганци през 40-те – 80-те години на XX век)*, София, МНИ, 2007, стр. 48.

573 Движење на отпорот кое е водено од грчката комунистичка партија, и кое ја раководи војската на отпорот, ЕЛАС.

574 За овие групи: Георги Даскалов, *Българите в Егейска Македонија. Мит или реалност*, София, МНИ, 1996; Георги Даскалов, *Участта на българите в Егейска Македонија 1936-1946 г.*, София-Хасково, Полиграфюл, 1999.

спротивставувал на теророт.⁵⁷⁵ По избувнувањето на грчката Граѓанска војна во 1946 г., НОФ ѝ се придружил на Демократската армија на Грција, основана од Комунистичката партија (ККЕ). Грчките комунисти успеале да го привлечат словенското население, ветувајќи му правна еднаквост. Ете зошто еден голем дел од армијата на ККЕ се состоел од славофони Македонци: според одредени проценки, тие, всушност, го сочинувале мнозинството.⁵⁷⁶ Од своја страна, Југославија се потврдила како главен таен снабдувач на локалниот комунистички отпор: Сталин претпочитал да ги почитува своите претходни договори со Черчил, кои на Британците им ја гарантирале доминацијата врз Грција.

Грчка Македонија/Егејска Македонија

Што се однесува до Бугарија, пред раскилот Тито-Сталин во јуни 1948 г., таа ја прифатила југословенската позиција за обединувањето на „географска Македонија“: проект кој не го засегал само Пиринскиот регион, туку, барем теоретски, и грчка Македонија. Според еден договор потпишан меѓу владите во Софија и во Белград, почнувајќи од јуни

575 Cf. Ристо Кирјазовски, *Народноослободителниот фронт и другите организации на Македонците од Егејска Македонија (1945-1949)*, Скопје, Култура, 1985.

576 За учеството на славофоните Македонци од Грција во Втората светска војна и во Граѓанската војна во Грција: Andrew Rossos, «Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece 1943-1949», *The Journal of Modern History*, 69 (1), 1997/3; Evangelos Kofos, *The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (19943-1949)*, Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, Occasional Papers, N°3, Athens, 1989; John Koliopoulos, *Plundered Loyalties: World War II and Civil War in Greek West Macedonia*, New York, New York University Press, 1999.

1945 г. бегалците од грчка Македонија, населени во Бугарија, систематски биле преместувани во Југославија.⁵⁷⁷ На тој начин, комунистичката власт го признала нивниот „македонски“ идентитет, иако раселените одбрале да се населат во Бугарија.

Во 1948 г., конфликтот меѓу југословенското раководство и она на Советскиот Сојуз ја потресол ситуацијата на Балканот. Како и БКП, грчката Комунистичка партија верно ја следела политичката линија на Москва и презела неутрализирање на „титовите агенти“. Освен тоа, за да им се спротивстави на југословенските барања, во јануари 1949 водачот на ККЕ, Никос Захаријадис, започнал со создавањето на „независна Македонија“.⁵⁷⁸ Казната не доцнела: во јули 1949 г. Југославија ја затворила својата јужна граница, прекинувајќи ја на тој начин нејзината помош за Демократската армија на Грција. Следниот месец бил обележан од нејзиниот конечен пораз и крајот на Граѓанската војна во Грција.

Комунистичките приврзаници биле принудени да ја напуштат земјата. Повеќе од 55 000 лица, од кои околу 20 000 македонски Словени⁵⁷⁹, емигрирале од Грција кон „народните демократии“. Посебен случај биле 25 000 - 28 000 деца, кои уште во 1948 биле евакуирани (или според грчката десница, „киднапирани“) од регионите зафатени со војна, од страна на раководството на ККЕ. Поголемиот број од децата, испратени во комунистичка Источна Европа, секако, биле славофони.⁵⁸⁰ Бегалците кои не се идентификувале како Грци општо биле именувани, а и самите се именувале, како *Егејци*, т.е. родум од Егејска Македонија.

Бугарија и егејските бегалци во Источна Европа

Во прво време, Бугарија не покажала интерес кон овие лица. Но, се обидела да ја добие поддршката од ККЕ за својата нова политичка линија во врска со Македонија. „Тезите“ за Македонското прашање, елаборирани од Владимир Поптомов во ноември 1951 г.⁵⁸¹, биле испратени до Никос Захаријадис. Меѓутоа, се чини дека водачот на грчката

577 Cf. Ристо Кирјазовски, *Македонската политичка емиграција од Егејскиот дел на Македонија во источноевропските земји по Втората светска војна*, Скопје, Култура, 1981, стр. 31, стр. 251; Даскалов, *Между реваншизма на Ашина*, стр. 82-92. Ако за македонскиот историчар Кирјазовски овој трансфер бил посакуван од страна на бегалците, тогаш за бугарскиот специјалист Даскалов тоа бил присилен процес.

578 Слоган кој не бил прифатлив ниту за Софија: cf. ЦПА/1/64/32 (резолуција на Секретаријатот на Централниот комитет на БКП од 1 март 1949).

579 Третата конференција на ККЕ, одржана во октомври 1949 г., ја утврдила емиграцијата на 55 881 лица од Грција, заминати за комунистичка Источна Европа и во Советскиот Сојуз. За „Славо-Македонци“ биле сметани 19 912 лица: cf. Кирјазовски, *Ibid.*, стр. 53.

580 За ова прашање, види: Keith Brown, *Macedonia's Child-Grandfathers: The Transnational Politics of Memory, Exile and Return, 1948-1998*, University of Washington, Donald W. Treadgold Press: 38, 2003, стр. 17-19.

581 ЦПА/1/64/160/1-11.

партија не изгледал наклонет кон амбициите на бугарските „другари“: тие изјавувале дека Пиринскиот регион е новиот *piémont* за обединувањето на Македонија. Одговорот на грчкото раководство не дошол од Захаријадис, туку од Извршниот комитет при Централниот совет на „Илинден“: организација на славофони емигранти од Грција, во меѓувреме воспоставена од страна на водачот на ККЕ. Активистите упатиле забелешки до Централниот комитет на БКП, кои ја критикувале Бугарија за отсуството на „национално самоуправување“ на Македонците во земјата и за недостиг од поддршка за македонските „национални цели“. ⁵⁸² „Илинден“, како и раководството на ККЕ, го критикувал фактот што во Бугарија единствен официјален јазик останал бугарскиот, и што „националното прашање“ во Пирин не било „решено“.

Така, односите на Бугарија со политичката организација на македонските бегалци од Грција во прво време биле студени: меѓу другото, тие соодветствувале на резервираниот однос на Советскиот Сојуз кон истата организација. ⁵⁸³ Сепак, во април 1954 г., на еден Егеец кој живеел во Бугарија му било дозволено да учествува на еден состанок на Извршниот комитет на „Илинден“. ⁵⁸⁴ На овој начин, бугарските функционери успеале да воспостават поблизок контакт со егееските средини во Источна Европа. Веќе во мај 1954 г., раководителот на „Илинден“, Ташо Гушев, пристигнал во Софија за да потпише договор за соработка меѓу организацијата и Словенскиот комитет (*Славјански комитет*) во Софија. ⁵⁸⁵ Во текот на комунистичкиот период, оваа институција била задолжена за бугарската „политичка и културна“ пропаганда во странство – активност со сè поголем „патриотски“ карактер.

Преку Словенскиот комитет бил отворен патот за вмешување на бугарската политика во животот на егееските бегалци, кои живееле во „социјалистичките земји“. Комитетот започнал со делење на своето списание *Славјани* (*Славјани*), како и на други изданија, во бегалските центри во Источна Европа. ⁵⁸⁶ Организацијата на македонските доселеници во Бугарија – Сојузот на македонските културно-просветни друштва – исто така, започнала на Егееците, поконкретно на оние кои живеат во Полска, да им испраќа бугарски дела за историјата на Македонија. ⁵⁸⁷

582 ЦПА, Ibid./22-24: *Забелешки и мнение по разрешението на националниот македонски вџпрос во Н.Р. Бугария*, потпишан на 24 април 1952 г. од страна на членовите на претседателството на „Илинден“, Неделко Г. (Горѓи) и Ташо Гушев (или Тасос Гусопулос-Макис), како и забелешки од секретарот на „Илинден“, Ставрос Кочопулос.

583 Кирјазовски, Ibid., стр. 193.

584 ЦПА/1/6/2104.

585 Кирјазовски, Ibid., стр. 203.

586 ЦДА/141/5/18/2.

587 Често, егееските активисти во „социјалистичките земји“ биле тие што бараат да ги контактираат бугарските институции: види ЦДА/299/3/8/1-8; ЦДА/299/3/17/1. Во исто време, тие се повикувале на „*бравискиот бугарски народ*“ и „*на слободниот социјалистички живот во нашата (sic!) Пиринска Македонија*“. Cf. исто така, и ЦДА/299/1/14/269, 270, 276, 311, 319.

По советско-југословенското приближување, почнувајќи од 1955 г., организацијата „Илинден“ била распуштена: ККЕ веќе немала потреба да ѝ се спротивставува на „титоистичката“ пропаганда во рамките на егејските средини. Но, партнерството меѓу бугарската власт и словенските бегалци, воспоставено преку оваа организација, го продолжило својот развој. Всушност, средината на 50-тите години од минатиот век означува почеток на вистински натпревар меѓу Бугарија и Југославија за националната лојалност на словенските иселеници од Грција.

Унгарското востание од 1956 г. било, несомнено, првиот повод за засилување на бугарската политичка активност, која имала цел да ги прифати егејските бегалци во Бугарија. Кога во есента 1956 г., тие биле изложени на непријателскиот однос на унгарските антикомунистички бунтовници, бугарскиот амбасадор изјавил дека Бугарија е подготвена да ги прифати сите политички емигранти кои сакаат да се населат во неа, особено Македонците.⁵⁸⁸ Воспоставувањето на дискриминаторска политика кон бегалците од Грција – привилегирајќи го повеќе прифаќањето, во Бугарија, на Словени, отколку на Грци – наскоро станало забележливо.

Во октомври 1960 г., Политбирото на ЦК на БКП изгласало специјална резолуција „За миграцијата на Македонци во нашата земја – политички емигранти од групите социјалистички земји“.⁵⁸⁹ Придружните документи додаваат дека многубројни Грци „и особено Македонци, ја изразуваат својата сионистичка волја да се населат во Бугарија“. Партиските и државните функционери верувале дека „речиси сите [„политички емигранти со македонско потекло“] имаат бугарска национална свест и ја сметаат Бугарија за своја татковина“. Активноста на „титоистите“ меѓу Егејците била претставена како опасност против која треба да се борат: Југословените се обидуваат да ги натераат да се доселат во Вардарска Македонија за, на тој начин, да ја стекнат нивната лојалност. Одделот за меѓународни односи при ЦК на БКП бил „убеден дека проблемот на прифаќањето на македонските политички емигранти треба дефинитивно да биде решен на еден радикален начин и дека треба последователно да се примат и побројни групи во нашата земја“.⁵⁹⁰

Следејќи ја оваа политика, една резолуција на Политбирото од март 1961 г., која се однесува на пропагандната активност на Словенскиот комитет, му ги доверила на својот генерален секретар стапувањето во контакт и „соработката“ со „емигрантите – Македонци од Грција во

588 Кирјазовски, Ibid., стр. 119 и стр. 122. Почнувајќи од 1953 г., политичките емигранти од Грција имале можност да им се придружат на членовите на своето семејство, кои живееле во другите „социјалистички земји“ и на тој начин да ја сменат земјата на живеење.

589 ЦПА/1/6/4291.

590 ЦПА, Ibid./25.

Унџарија“.⁵⁹¹ Во 1962 г., Словенскиот комитет започнал да испраќа бугарски весници до егејската дијаспора не само во Унџарија, туку и во Романија и во Полска. Во Полска, Комитетот испраќал и музички записи од македонски песни, повикувајќи се на значителниот број барања од страна на бегалците.⁵⁹² Идентитетските влогови на оваа активност биле потранспарентни во Унџарија, каде што Егејците, исто така, добиле и кратки истории на Бугарија.⁵⁹³ Во одредени случаи, самите бегалци биле тие што први барале бугарска историска литература – на пример, Ламбро Москов, водач на НОФ, кој живеел во Полска.⁵⁹⁴

Сепак, ова не означува задолжително „пробугарски“ карактер на егејските средини во Источна Европа. Бегалците, често, сакале да видат статии напишани на „македонски дијалект“ во списанието *Славјани* (*Славјани*). Бугарските научници, кои тие ги канеле да одржат предавања за Македонското прашање, требало и самите да бидат со „македонско џошкело“.⁵⁹⁵ Но, Словенскиот комитет повеќе не бил наклонет да прави компромиси со националната кауза: отсега историографијата била мобилизирана како моќен извор за искажување на бугарските барања. Всушност, во 1962 г., Комитетот бил обврзан од страна на партиското раководство да објавува популарни истории на Бугарија и на македонското револуционерно движење – за да ѝ се спротивстави на „антибугарската пропаганда“ во рамките на дијаспората.⁵⁹⁶ Во истиот момент, Комисијата, одговорна за надворешни работи при Народното собрание на Бугарија, предложила дека сите емигранти од Егејска Македонија, кои живеат во „социјалистичките земји“ и „се смејтаат за Буџари“, треба да имаат можност да се населат во земјата. Комисијата препорачувала поедноставување на формалните процедури за доселување на Егејците, бидејќи: „Во инџерес на социјализмот и на националната кауза на Буџарија е македонскиите егејски емигранти кои сакаат [да се населат во Бугарија] да дојдат да живеат тука, наместо... да се населат во Скопје“.⁵⁹⁷ Исто така, се препорачувало млади Егејци (младежи егејци) да бидат поканети да ги продолжат студиите во Бугарија. Македонските студенти, особено оние од Полска и од Чехословачка, би требало да бидат поканети да поминат извесно време во земјата, со цел „на соодветен начин“ да се запознаат со „историското, со јазичното и со националното прашање“.⁵⁹⁸

591 ЦДА/141/6/62/1-17.

592 ЦДА/141/6/71 и ЦДА/141/6/88.

593 ЦДА/141/6/92/6-37.

594 Cf. ЦДА/299/1/12/39-43, 69, 90.

595 ЦДА/141/6/92/38.

596 ЦДА/141/10/18/11-13.

597 ЦДА, Ibid./14.

598 ЦДА, Ibid./17. Фактот што кампањата за бугарското прифаќање била упатена, главно, до бегалците со словенско потекло дури предизвикувал извесни тензии меѓу Македонци и Грци. Очигледно и гркофоните бегалци сметале на можноста, понудена од бугарските функционери,

Бугарската власт, исто така, покажувала интерес и кон една специјална група бегалци: поранешните борци на Демократската армија на Грција. Тие не престојувале во земјите од Источна Европа. По крајот на граѓанската војна, тие биле испратени подалеку – во советски Узбекистан. Наскоро, бугарската амбасада во Москва развила кампања за популаризација на земјата меѓу „*ірчкиџе џолийички емигранџи – Македонџи од Егејска Македонија во Ташкент*“.⁵⁹⁹ Истовремено, Словенскиот комитет, во бегалските центри, го испратил Зборникот на народни песни од Македонија составен од Димитрија и Константин Миладинови, една нивна биографија, романите на Димитар Талев итн.⁶⁰⁰ Почнувајќи од 60-тите години на 20 век, содржината на списанието на Комитетот – *Славјани (Славјани)* – му е посветена, главно, на Македонското прашање. Бугарските историчари и лингвисти, со потекло од Македонија, биле меѓу најактивните снабдувачи на материјали за списанието.

Резолуцијата на Политбиро то на ЦК на БКП од 1967 г. во врска со бугарско-југословенските односи ја нагласува големата улога на Словенскиот комитет и неговото списание во „правилното запознавање“ на македонските емигранти со „историската вистина“.⁶⁰¹ Наскоро, Словенскиот комитет ја оправдал таа улога: врз страниците од весниците на политичките емигранти во Унгарија (*Laikos Agonas*) и Романија (*Nea Zoi*), напишани на македонски јазик, успеал да објави статии кои го изразуваат бугарското гледиште.⁶⁰² Според функционерите на Словенскиот комитет, целава активност требало да го забрза процесот на доселување на „*егејската македонска емиграција*“ во Бугарија.⁶⁰³

Паралелно, опстојувале поделбите меѓу разните идентитетски опции – пројугословенски и пробугарски – во рамките на бегалците во Источна Европа. Тие биле засилени преку зголемувањето на политичките и на историографските контроверзии меѓу Бугарија и југословенска Македонија.⁶⁰⁴ Поголемиот дел од Егејците претпочитале да имигрираат во југословенската република Македонија отколку во Бугарија. Сепак, некои се населиле токму во последнава.

да се населат во земјата како прв чекор кон дефинитивното враќање: ЦДА/141/7/92/3.

599 ЦДА/141/10/20/6-9.

600 ЦДА/141/7/92/58.

601 ЦПА/1/6/6655/59-60.

602 НА-БАН/88/3/58/31, 38 – извештај за активноста на Словенскиот комитет во 1970 г.

603 НА-БАН, Ibid./40-41.

604 Во март 1969 г., во Брно (Чехословачка), Егејци присуствувале на јавна дебата помеѓу академици, посветена на „*бугарско-југословенската контроверзија за Македонското прашање*“. Види го извештајот на Наум Сопуркас (Шопурков) во ЦДА/141/8/17/107-123.

Од „грчки политички емигранти“ до бугарски граѓани: Егејците во Бугарија

Трансферот на бегалци кон Југославија, дојдени во Бугарија од Грција, бил запрен во почетокот на 1948 г., како последица од вложувањето на односите меѓу Тито и Сталин.⁶⁰⁵ По поразот на грчките комунистички сили, во август 1949 г., 6-та и 7-та дивизија од Демократската армија на Грција и еден дел од населението од источните области на грчка Македонија ја преминале границата со Бугарија.⁶⁰⁶ Според достапните официјални податоци, околу 4 000 лица биле населени во Бугарија, додека петнаесетина илјади биле испратени од Бугарија кон Полска, Чехословачка, Романија, Унгарија итн.⁶⁰⁷ Во места како Берковица (северозападна Бугарија) биле организирани специјални кампови за прифаќање на бегалците од Грција.

Во почетокот, политиката на комунистичка Бугарија кон нив не била дискриминаторска: гркофонските и славофонските бегалци биле категоризирани како „грчки политички емигранти“ (*грчки политемигранти*) и добивале рамноправен третман од страна на државните институции. Почнувајќи од декември 1950 г., одделот „Меѓународни односи“ на ЦК на БКП бил задолжен за решавање на секојдневните проблеми и за политичкото „образование“ на бегалците од Грција.⁶⁰⁸ Во рамките на одделот бил формиран посебен сектор, наречен „Политички емигранти“, со цел да ги „контролира и да ги џомаја“ активностите на партиските комитети и на локалната администрација кон бегалците: наоѓање работа и сместување за нив, доделување пензии за инвалидите и за старите, запишување на младите на училиште итн.⁶⁰⁹

Во почетокот на 50-тите години на 20 век, сè уште, било можно да се примат македонски учители кои биле образовани во Романија и кои требало да водат курсеви за квалификација во Бугарија.⁶¹⁰ Партиското раководство дозволувало и запишување на грчки политички емигранти во „Високите школи на партијата“, наменети за образување на идната номенклатура.⁶¹¹ Во 1952 г., Политбиро, исто така, одобрило

605 ЦПА/1/6/493/3.

606 Кирјазовски, Ibid., стр. 55.

607 ЦПА/1/6/4291/23-26.

608 Како и од Југославија: бројни лица со различно потекло – Срби, Црногорци, Албанци од Косово, Муслимани од Босна, но и Бугари од пограничните области на југоисточна Србија (*Зайадни џокрајини*) и Македонци – претпочитале да имигрираат во Бугарија по конфликтот меѓу Тито и Сталин. Обвинети дека се „информбировци“, тие барале засолниште во Бугарија, која му останала верна на Советскиот Сојуз.

609 ЦПА/1/6/1170.

610 ЦПА/1/6/1843 (учебната 1953-1954 година). Водачите на ККЕ барале настава на одредени дисциплини на македонски јазик.

611 ЦПА/1/8/2887.

примање на бегалци во редовите на БКП.⁶¹² Од 1958 г., грчките политички емигранти стекнале право да се зачленат во БКП без обврска да го прифатат бугарското државјанство.⁶¹³ Некои од водачите на македонското движење од Грција, се населиле во земјата: водачот на организацијата „Илинден“, Пандо Вајнас, изградил кариера во бугарската армија.⁶¹⁴

Од ноември 1953 г., државите со „народна демократија“ требало да го олеснат обединувањето на семејствата на бегалците од Грција.⁶¹⁵ Тоа било почетна точка на еден долг процес на миграции меѓу земјите од Источна Европа – тешки повторни средби кои ја засегаа и Бугарија. Првите поголеми доселувања во земјата датираат од периодот 1954-1955: станува збор за поранешни жители на Полска, Чехословачка, Романија, Унгарија и СССР.⁶¹⁶ Во истиот момент, Политбирото на ЦК на БКП изгласало нови мерки „за подобрување на идеолошко-политичкото образование и професионалната едукација“ на емигрантите од соседните земји, со цел да се решат проблемите за сместување, вработување итн.⁶¹⁷ Според податоците од таа година, бегалците од Грција биле околу 3 862 души.

Низа иницијативи се однесувале на подобрувањето на животните услови, особено оние на децата.⁶¹⁸ На учесници во грчкото партизанско движење им биле доделувани пензии за „специјални заслуги“.⁶¹⁹ Секојдневните проблеми на бегалците биле пренесувани до високите инстанции на партијата и државата, преку „Комисијата за грчките политички емигранти“: до структурите на Централниот комитет на Партијата била упатена долга листа жалби и барања за надминување на тешкотиите со кои се среќаваат емигрантите.⁶²⁰ Што се однесува до односите со грчката држава и прашањето за враќање во татковината, бугарската власт ја следела строго политиката на ККЕ.

Сепак, раководството на БКП не се согласило со барањето на раководството на ККЕ за создавање политичка организација на бегалците. Единствено на едно „културно-просветно“ друштво, наречено ДOME⁶²¹, му било дозволено да се грижи за клубовите на грчките еми-

612 ЦПА/1/32/304.

613 ЦПА/1/8/4701. Од 1964 г. нивните деца го имале истото право: ЦПА/1/6/5679.

614 ЦПА/1/8/4578.

615 ЦПА/1/6/1936.

616 ЦПА/1/32/426. Процедурата за „спојување на семејства“ се применувала за случајот на сопругници и родители разделени од нивните малолетни деца. Меѓу другото, овој процес предизвикал пристигнување на нови емигранти од Грција кои имале блиски врски во Бугарија: cf. ЦПА/1/32/627, 801; ЦПА/1/33/241.

617 ЦПА/1/6/2191 од јуни 1954.

618 ЦПА/1/6/2558, 2593; ЦПА/1/6/3443.

619 ЦПА/1/6/6075; ЦПА/1/33/237, 475 итн.

620 Почнувајќи од 1954 – ЦПА/1/32/427, 429, 430, 431, 500.

621 „Демократска организација за образование и култура на политичките емигранти од Грција во

гранти и за издавањето на нивниот весник *Лефтериа* („Слобода“). Околу 5 000 лица требало да се зачленат во организацијата, а раководителот на ККЕ, Апостолос Грозос, инсистирал за назначување на еден Македонец во нејзината управа.⁶²²

Меѓутоа, решавачкиот пресврт во националната политика на Бугарија во почетокот на 1960 г. ѝ ставил крај на толеранцијата кон „македонизмот“ на Егејците. Како и во контекстот на дијаспората, така и во внатрешноста на Бугарија, институциите одговорни за националната политика развивале одредена селекција, привилегирајќи ги словенските емигранти особено за да ја здобие нивната национална лојалност. Веќе во 1950 г., Софија се обидела да го обезбеди враќањето во Бугарија на бегалци од областите на Сидерокастро (Демирхисар), Сер (Сяр) и Драма, кои во меѓувреме биле депортирани во Југославија. Врз база на иницијатива од „експертот“ за Македонското прашање, Владимир Поптомов, една резолуција на Секретаријатот на ЦК на БКП барала од југословенската влада дозвола за враќање во Бугарија „на политичките и на групите бегалци од Егејска Македонија и од монархофашистичка Грција, кои барале азил во Бугарија поради нивното национално чувство, сојственички права“ итн.⁶²³ Акцентот ставен врз „националното чувство“ (национално самочувствие) веќе ја покажувал „патриотската“ тенденција.

Резолуцијата за миграцијата на „Македонците - политички емигранти“ од 1960 г. јасно формулирала политика на првенство насочена кон словенските емигранти. Во исто време, бугарската амбасада во Белград ја алармирала владата во Софија во врска со положбата на една група Егејци, наводно со „бугарска свест“, кои се чувствувале разочарани од нивото на живот што им било понудено во Тетово, град со албанско мнозинство во западна Македонија. Тие требало да бидат „спасени“ од „антибугарската пропаганда“ која постоела во Југославија.⁶²⁴ Во истата смисла, во 1961, бугарската влада го признавала работниот стаж стекнат од грчките политички емигранти во другите „социјалистички земји“, повикувајќи се на фактот дека оваа мерка ги засегала поконкретно „Македонците кои се населуваат или ќе се населат во нашата земја“.⁶²⁵ Ова внимание кон егејските бегалци било потврдено, меѓу другото, и од активното вклучување на Сојузот на македонските културно-просветни друштва во животот на новоодојдените во Бугарија.

Во 1952 г., водачот на Сојузот, Христо Калаџијев, ги известил друштвата од одредени градови, кои имале значајна концентрација

Народна Република Бугарија“ (*Dimokratiki Organosi Morfosis kai Ekpolitismou ton Politikon Prosfygon apo tin Ellada sti Laiki Dimokratia tis Voulgarias*).

622 ЦПА/1/6/4641 од декември 1961 г.

623 ЦПА/1/8/1145/1-2.

624 АМВнР/10П/98/1381.

625 ЦПА/1/6/4406 од март 1961 г.

на поранешни имигранти од грчка Македонија (Пловдив, Пазарџик, Бургас и Сталин, денес Варна), за можноста „*нашиите сонародници од Егејска Македонија, кои последниве години имигрираа во народните демократии, да се населат тука*“.⁶²⁶ Всушност, Калаџиџев се обидел да ги охрабри членовите на друштвата да ги поканат нивните блиски во Бугарија. За време на Пленумот на Сојузот во април 1961 г., водачот на Македонското друштво во Софија изјавил дека, меѓу политичките емигранти од Грција, треба да се разликуваат „Грците и Бугарите од Македонија“, од кои последниве требало да се привлечат во мрежата на друштвата.⁶²⁷ Во исто време, историчарот Дино Косев се залагал за доделување бугарско државјанство на „*етничките Бугари*“ меѓу бегалците од Грција: како граѓани на Грција, нивното учество во друштвата не било возможно. Исто така, Сојузот презел организирање на пријателски средби (*другарски среќи*) за егејските бегалци во рамките на друштвата.⁶²⁸ Претставници на „*егејските политички емигранти*“ (*егејски политемигранти*) започнале да учествуваат во конференциите на Сојузот.⁶²⁹ Генералната конференција во 1965 г. само го потврдила специјалното внимание кон „*Македонците од Егејска Македонија, грчки граѓани*“, со цел нивно учество во активноста на организацијата.⁶³⁰

Тоа било олеснето поради фактот што повеќемина од водачите и членовите на Сојузот биле по потекло од егејска Македонија и имале блиски меѓу последните бегалци. Но, за да добијат дозвола да се населат во Бугарија, бегалците од грчката граѓанска војна требало да пријават постоење на роднини кои можеле да им обезбедат сместување: активистите на Сојузот на македонските друштва одговариле на ова барање.⁶³¹ Исто така, друштвата доделувале стипендии за „*егејските младинци*“ (*младежи егејци*) за продолжување на нивните студии на универзитетот во Софија.⁶³²

Промената на бугарската политика била видлива во 1961 г., кога на голем број кандидати, особено Македонци кои живеат во Полска, им било дозволено да се населат во Бугарија. Биле примани и браќа, сестри и братучеди од жители на Бугарија, спротивно од претходната политика, која имала цел спојување на сопружници и на родители

626 ЦДА/299/2/3/98.

627 ЦДА/299/4/5/38.

628 ЦДА/299/1/9/87-89.

629 ЦДА/299/1/7.

630 Соработката со бегалците, исто така, била мошне важна и за зајакнување на врските меѓу Бугарија и македонската дијаспора во Канада и Австралија – ЦПА/1/40/25/1.

631 Другата можност била да потпишат изјава изразувајќи волја да одат на село (каде што проблемот со сместување не бил сериозен) за да работат во земјоделството. Сепак, поголемиот дел од бегалците почнале да ги напуштаат селата за да бараат вработување во градовите, особено во индустријата: cf. ЦПА/1/6/4291/25; ЦПА/1/32/792/60.

632 ЦДА/299/1/14/178.

со малолетни деца.⁶³³ Според статистичките податоци, кон крајот на 1962, бројот на грчки политички емигранти се искачил на 6 529 лица.⁶³⁴ Податоците покажуваат дека имиграцијата на бегалци била забрзана во почетокот на 60-тите години од 20 век.⁶³⁵ Новодојдените биле категоризирани според етничкото потекло (*националности*): 4 169 биле „Грци“, 1 952 - „Македонци и Славомакедонци“, 75 - „Бугари“, 64 - „Турци“ итн. Мнозинството било составено од лица со „*грчко државјанство* (гражданство) или без државјанство“ (5 065 лица), додека 199 веќе имале бугарско државјанство. Меѓутоа, понекогаш лицата на кои им било дозволено да имигрираат во Бугарија го добивале бугарското државјанство уште пред да пристигнат во земјата, што го отежнува утврдувањето на точниот број политички емигранти.

Иако малубројни, „патриотското воспитание“ на словенските бегалци од Грчката граѓанска војна во Бугарија предизвикало посебно внимание од страна на партиските и државните структури. Во февруари 1950 г., една „*група Македонци од егејска Македонија*“ кои живееле во Петрич, регионот на Пирин, се обидуваа да создаде политичка организација на егејски бегалци, слична на оние што постојат во другите „народни демократии“.⁶³⁶ Нејзиното основање, сепак, не било одобрено, бидејќи Партијата го сметала секој ваков потфат за антинационален и инспириран од Титова Југославија. Биле преземени низа мерки кои истовремено ги засегале групата од Петрич и, воопшто, егејските емигранти: депортација во внатрешноста на земјата, засилување на политичката пропаганда, назначување на специјални агенти од локалните комитети на Партијата, задолжени за „правилно организирање“ на прогонетите.⁶³⁷

Десет години подоцна, некои од новодојдените, сè уште, не биле свесни за новата бугарска идентитетска политика. Во 1961, извесен број „*млади од егејска Македонија*“, кои живееле во градот Плевен, го манифестираа нивниот македонски национален идентитет.⁶³⁸

633 Cf. ЦПА/1/33/729.

634 ЦПА/1/33/1387 – извештај на Централниот завод за статистика од октомври 1963 г.

635 ЦПА, Ibid./3. Ако од 1951 г. тие варираат од 55 до 149 годишно, во 1957 г. тие се 388, во 1961 – 479, во 1962 – 451 итн. Во 1963, поголемиот дел од бегалците, сè уште, пристигнувале директно од Грција – 2 632, потоа доаѓа Полска – 1 098. Околу 1 331 политички емигранти биле родени во Бугарија. 4 199 зборуваа бугарски. 1 943 бегалци доаѓале од Тракија. Оние од Македонија биле распоредени на следниов начин: 781 од Костурско, 579 од Серско, 347 од Леринско, 205 од Солунско, 124 од Драмско итн.

636 ЦПА/1/6/765/5. Барањето дозвола е датирано на 15 февруари 1950 г. и е потпишано од Георги Ангелов Гоцев. Тоа е адресирано до македонските културно-просветни друштва, кои го препратиле до Централниот комитет на Партијата, за да може „*да преземе соодветни мерки*“ (ЦДА/299/1/14/47).

637 ЦПА, Ibid./1-3. Во истиот период, бугарските власти, во договор со раководството на ККЕ, започнале откривање на „титови агенти“ помеѓу емигрантите, за потоа да ги испратат во работни логори. Cf. Кирјазовски, Ibid., стр. 252-255.

638 Види ЦДА/299/4/2/26.

И покрај тоа што Сојузот на македонските друштва презел одредени мерки за да го стопира нивниот активизам, во 1963 г. приказната, сè уште, не била завршена. Водачот на Сојузот, Христо Калајчиев, во едно писмо упатено до Друштвото од Плевен, изјавил: „*Како и на друѓи места, така и во вашиот град, оние [меѓу грчките политички емигранти] кои се од македонско потекло, со фанатична ујорност покажуваат македонски национализам. Така, тие предизвикуваат кави со грчко раководство и, врз основа на овој македонски национализам, се обидуваат да ја консолидираат целата [македонска] дијаспора во Бугарија. Сево ова ѝ противречи на политиката на нашата Партија, а исто и на онаа на грчката партија*“. Ете зошто, според Калајчиев, локалните активисти требало да ги прекинат „*нивните обиди да прават македонски националисти од некогашните бегалци од Македонија во Бугарија. Тие истовремено во Бугарија со солидна бугарска свес*“.⁶³⁹

Така, Сојузот на македонските друштва воспоставил јасна дистинкција меѓу претходните бранови на имиграција во Бугарија и новопротераните. Спротивно од пробугарскиот карактер на поранешните бегалци, оние кои дошле по Грчката граѓанска војна имале повеќе „македонистички“ карактер. Нивниот идентитет претставувал „проблем“ и изискувал посебни стратегии за хомогенизација: тие, особено, ја засегале националната определба на младите.

Специјална резолуција на Секретаријатот на ЦК на БКП го задолжила Словенскиот комитет да ја „*враќа бугарската национална свес*“ кај егејските студенти запишани на бугарските универзитети.⁶⁴⁰ Биле предвидени програми од образовен тип: студентите требало да учествуваат особено на комеморации на историски личности и настани. Меѓутоа, еден извештај на Словенскиот комитет од 1970 г., исто така, упатен до Институтот за историја при Академијата на науките, покажува дека извесен број млади Егејци немале „*јасна национална свес*“.⁶⁴¹ Со цел да ја „*избистри нивната национална свес и да им даде добро патриотско воспитување*“, Словенскиот комитет предложил низа мерки на идентитетско воспитување, кои вклучуваат учество на факултетски декани, институти за странски студенти, Комсомол и партиски организации во високите школи.

Извештајот од 1970 г. ја истакнува и официјалната волја за спротивставување на Скопје, привлекувајќи ги егејските емигранти во Бугарија. Словенскиот комитет ја нагласувал волјата на Партијата да им даде бугарско државјанство и да им дозволи населување во Бугарија

639 ЦДА/299/4/9/48-49. Калајчиев препорачувал спречување на „*било какво мешање на овие луѓе во живојот на нашето друштво*“, без да им се затвори вратата во случај да сакаат да присуствуваат на „културно-просветните“ средби на другите македонски емигранти.

640 ЦДА/141/8/17/68-69.

641 НА-БАН/88/3/58.

на „нашиите сонародници од дијаспората во социјалистичките земји“, со забелешка дека оваа задача, сè уште, не била „добро разбрана“ од државните институции. За функционерите од пропагандистичката институција, процедурата за „репатријација“ во Бугарија на Егејците требало да биде забрзана. Исто така, активистите на Словенскиот комитет инсистирале за дискриминација на бегалците од Грција, според нивната етничка припадност: „сонародниците“ од Егејот, веројатно, биле повеќе посакувани отколку Грците.

Кон почетокот на 70-тите години на 20 век, бројот на политички емигранти од Грција во Бугарија стигнал до 7 531.⁶⁴² Во продолжение на делумното враќање на гркофонските бегалци по падот на режимот на полковниците (1967-1974), во 1978 г. имало само 4 383 лица во Бугарија регистрирани како „грчки политички емигранти“, вклучително и оние што се декларирале како „Грци“, „Македонци“, „Славомакедонци“ или „Бугари“. Во 1981 г. тие биле 4 560.⁶⁴³ Друг голем дел на бегалци се вратил во Грција по амнестијата прогласена од владата на Андреас Папандреу во 1982 г. Сепак, овој акт важел само за лицата со „грчко потекло“ (*Ellines to genos*) и го исклучувал враќањето на славофонското население.

Словените меѓу грчките политички емигранти во Бугарија биле околу 2 000 лица, иако, според оценките на бугарскиот историчар Георги Даскалов, вкупниот број на [„бугарски“] бегалци бил двапати поголем.⁶⁴⁴ Конечно, Егејците кои се определиле за Бугарија не биле многубројни: особено во споредба со оние што ја избрале југословенска Македонија.⁶⁴⁵ Сепак, Софија не се откажала од натпреварот за лојалноста на македонската дијаспора. Националната пропаганда, започната од малата комунистичка држава, се развивала во вистински „светски“ размери.

Комунистичка Бугарија и македонската дијаспора во Австралија и во Канада

Меѓу најважните мети на бугарската пропаганда биле бројните македонски емигранти кои живеат во Новиот свет. Почнувајќи од 20-тите години на 20 век, дијаспората во Северна Америка и во Австралија имала свое претставништво: тоа била Македонската политичка, а потоа Македонска патриотска организација (*Macedonian Patriotic*

642 Даскалов, *Българите в Егейска Македонија*, стр. 313.

643 Кирјазовски, *Ibid.*, стр. 155.

644 Даскалов, *Между реваншизма на Атина*, стр. 315.

645 За случајот на овие последните: Miladina Monova, «De l'historicité à l'ethnicité: Les Egéens ou ces autres Macédoniens», *Balkanologie*, 2001/1-2; Idem, *Parcours d'exil, récits de non-retour. Les Egéens en République de Macédoine*, Thèse de doctorat, EHESS, Paris, 2002.

Organization или МПО), која имала бугарски етнички идентитет. Првобитно, емигрантските групи биле формирани од сезонски работници (*йечалбари*) сè до доаѓањето на бегалците од Граѓанската војна во Грција и на југословенските граѓани. Овие предизвикувале значајна идентитетска промена во рамките на постојните структури на дијаспората. Процесот бил особено видлив во Австралија, каде што во 1946 г. е воспоставен Македонско-австралиски народен сојуз (Macedonian Australian People's League или МАНС) од страна на активисти на левицата, со потекло од Егејска Македонија. Една од главните задачи на Сојузот била поддршката на македонското партизанско движење во текот на Граѓанската војна во Грција.⁶⁴⁶

За време на својата Втора конференција во 1948 г., Сојузот ја отфрлил употребата на бугарскиот стандарден јазик. Напротив, тој одлучил да го издава својот весник, Македонска искра, на македонски⁶⁴⁷. Во почетокот на 50-тите години во 20 век се случил значаен расцеп во рамките на МАНС и на македонската дијаспора во Австралија, по основањето на „македонско бугарската“ црква „Свети Кирил и Методиј“ во Мелбурн (1953 г.).⁶⁴⁸ Водачите на Сојузот, од своја страна, ја воспоставиле првата „Македонска православна автокефална црква“ во светот – „Св. Ѓорѓи“, исто така, во Мелбурн (1959 г.).

И покрај својот македонски национализам, МАНС имала контакти и со Словенскиот комитет во Софија, кои се потврдени со богата преписка. Соработката меѓу бугарската држава и македонските егејски националисти во Австралија во голема мера би можела да ги релативизира клишеата како „бугарски“ или „пројугословенски“, често, употребувани од страна на истражувачите кои се занимаваат со македонската дијаспора. Во реалноста, по поразот на Демократската армија на Грција и на македонската егејска герила, водачите на МАНС ја осудиле Титова Југославија: тие сметале дека таа ја „предала“ егејската кауза.⁶⁴⁹ Исто

646 Неговиот прв претседател бил Кирил Ангелков, но се чини дека најважните фигури биле првиот заменик претседател (потоа претседател) Стојан Србинов, со потекло од Буф/Акритас (Леринско/Флорински регион), и неговиот прв секретар Илија Малков од Шештеово/Сидирохорион (Костурски/Касторски регион). Сите тие биле членови и на австралиската комунистичка партија. Види ЦДА/141/9/43/1-10 – исказ на членот на МАНС Димитар (Џим) Сидеров, со потекло од регионот на Лерин. Во Канада, исто така, постоел еден Македонско-канадски народен сојуз, првобитно раководен од Спиро Василев, како и 14 селски друштва (*селски друштва*): види го извештајот од 1947 во ЦДА/299/1/8/36-37. Според извештајот, во тоа време 90% од 15 000 македонски емигранти во Канада доаѓале од Егејска Македонија.

647 Објавуван во 1946-1956, најпрво во Перт, а потоа во Мелбурн. Всушност, статиите во овој весник биле напишани на родните дијалекти на авторите. Cf. Peter Hill, *The Macedonians in Australia*, Carlisle, Hesperian Press, 1989.

648 Избувнал скандал кога еден свештеник од црквата одбил да врши литургија за комеморација на жртвите од Граѓанската војна во Грција, бидејќи тие биле „комунисти“. Види: Loring Danforth, «Ecclesiastical Nationalism and the Macedonian Question in the Australian Diaspora» во Victor Rudometof (ed.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, Boulder, East European Monographs, 2000, стр. 41.

649 Според активистот Васил Бошков: ЦДА/299/1/12/227-228.

така, Сојузот не бил рамнодушен ниту во врска со воспоставувањето на македонската автокефална црква. Некои од раководителите на МАНС (Стојан Србинов и Христо Алтин) предложиле нејзино создавање, додека други активисти (Илија Малков, Димитар/Џим Сидеров, Кирил Ангелков и Васил Бошков) искажувале негативно мислење.⁶⁵⁰ Подоцна, Сојузот барал од Словенскиот комитет во Софија бугарска историска литература, илустрирани списанија, па дури и документарни филмови за историјата на Внатрешната организација (ВМРО) и за Илинденското востание. МАНС, исто така, барал и финансиска помош за издавањето на својот весник. Водачот Србинов понекогаш искажувал негативни забелешки за „*йройааџаџа од Скопје*“.⁶⁵¹

Сево ова било добро примено од страна на бугарските институции. Веќе во 1953 г., планот на Словенскиот комитет си задал како главна задача работа со „*македонско бугарскиите малцинства во кайиџа-лиџиџиџиџи земји*“.⁶⁵² Така, Комитетот се обидел да развие сопствена мрежа на партнери истовремено и меѓу емигрантите во Новиот свет (Австралија, Канада, Соединетите Американски Држави, Аргентина) и меѓу егејските бегалци кои живеат во комунистичка Источна Европа. Оваа иницијатива била потврдена со едно писмо упатено од страна на „Илинден“, организацијата на бегалците од Граѓанската војна во Грција, во кое се барало од Словенскиот комитет да организира тројна средба со претставниците на МАНС, во Софија.⁶⁵³ На овој начин, бугарската пропагандистичка институција ја играла улогата на врска меѓу егејската дијаспора – онаа во Полска и Романија, но исто и во Австралија и Канада.

Во прво време, Словенскиот комитет се обидел да му се спротивстави на „*титоистичкото*“ влијание. Во 1954 г., активистите Малков и Србинов биле поканети во Софија од страна на Политбирото на ЦК на БКП да дискутираат за „*йрашаџаџа кои йроизлежуваат од наџаџа йројааџа во Авџиралија и за соработкаџа меѓу Словенскиот комитет и МАНС*“.⁶⁵⁴ Во април 1955 г., во својство на претседател на МАНС, Србинов бил повторно поканет во Софија, овој пат од страна на Словенскиот комитет.⁶⁵⁵ Сојузот одржувал контакти и со Сојузот на македонските друштва во Софија.⁶⁵⁶ За време на средбите со раководителите на друштвата, Србинов и раководителот на Македонско-канадскиот народен сојуз, Симеон Цветков, остро ги критикувале, и

650 Според активистот Димитар Сидеров: ЦДА/141/9/43/7.

651 ЦПА/1/32/355/1-5.

652 ЦДА/141/5/12/15-16.

653 ЦДА/141/5/18/2. Писмото е датирано 27 јули 1954 г.

654 ЦПА/1/6/2081.

655 ЦДА/141/5/23/7.

656 ЦДА/141/4/2/163; ЦДА/299/3/15/22.

„грчката пропаганда“ и „скопјаните“.⁶⁵⁷ Така, бугарските институции задолжени за Македонското прашање, успеале да ги прошират своите мрежи во емигрантските средини во Австралија, во Канада, како и во Соединетите Американски Држави.⁶⁵⁸

Резолуцијата на Политбирото на ЦК на БКП за активноста на Словенскиот комитет од март 1961 г. вклучува низа дополнителни мерки во врска со пропагандата кај прекуокеанската „бујарска и македонска“ дијаспора. Словенскиот комитет требало да започне со делење брошури со историографска содржина, како и на документарни филмови за Пиринскиот крај. Посебно била препорачувана дистрибуцијата на популарни списанија за историјата на Бугарија и на македонското револуционерно движење. Особен акцент бил ставен врз извезувањето записи на народна музика. Ансамблот за народни ора и песни од Благоевград бил мобилизиран за потребите на идентитетската политика во Австралија, каде што „во последно време... е развиена широка *йрота-џанда од Скојје*“.⁶⁵⁹ Овие директиви се обидуваа да ја реориентираат активноста на Словенскиот комитет, јасно, покажувајќи дека бугарската пропаганда треба да биде водена, особено во „капиталистичките земји“ и особено за „националното прашање“. Бугарската православна црква била замолена да ги засили своите контакти со прекуокеанските епархии.⁶⁶⁰ Списанието на Словенскиот комитет, *Славјани (Славяни)*, исто така, требало да ги смени „содржината“ и „формата“: од 60-тите години на 20 век, значаен дел од материјалите кои се објавувале таму се однесувале на историјата на Македонија.

Повторно во 1961 г., Сојузот на македонските друштва се обидел да ја предупреди државната власт: за време на неговиот пленум во април, делегатите се согласиле за потребата од поактивна политика во Канада, САД и Австралија, „бидејќи *скопјаниите се веќе таму*“.⁶⁶¹ Ситуацијата во Австралија наскоро била опишана како „загрижувачка“.⁶⁶² Како последица од тоа, Словенскиот комитет презел „сондажа“ во рамките на прекуокеанската дијаспора за да собере поточни податоци за бројот, за адресите и за професионалното занимање на „Бугаро-Македонците“ (*българо-македонци*). Функционерите на Словенскиот комитет се интересирале за нивните политички и културни организации, за постојните цркви и парохии, како и за „*влијанието на Скојје врз нив*“.⁶⁶³

657 ЦДА/299/3/15.

658 ЦДА/141/5/24/2; ЦПА/141/5/26/2, 3, 34-37.

659 ЦДА/141/6/62/16.

660 ЦПА/1/6/27.

661 ЦДА/299/4/5/17. За време на истото заседание, секретарот на Словенскиот комитет, Трифонов, изјавил дека „*две йретиини и йовеке од бујарскиите емигранции се родени во Македонија*“, нешто што би требало да го објасни интересот насочен кон оваа дијаспора (ЦДА, Ibid./29-31).

662 ЦДА, Ibid., 25, 27-35.

663 ЦДА/141/10/20/9, 12-20.

Тие биле, особено, загрижени дека меѓу 30 000 македонски имигранти во Канада „има само 1 000 кои се чувствувале како Бугари, додека другите како – Македонци“.⁶⁶⁴ За да го исправат ова „незнаење“, бугарската власт дала идеја за издавање бугарски весник во Канада, притоа сметајќи на соработката од Егејот Симеон Цветков, претседател на Македонско-канадскиот народен сојуз. Во октомври 1963 г., биле изгласани нови „Мерки за засилување на културно-пропагандистичката активност“ во рамките на „бугарската“ дијаспора во Канада, ставајќи го акцентот врз „националните чувства“ на емигрантите родум од Македонија.⁶⁶⁵

Сепак, активното мешање на Бугарија во работите на заедниците од македонската дијаспора требало да се соочи со реалностите: еден извештај од 1963 г., кој му припаѓа на еден австралиски пробугарски активист, Васил Бошков, ја опишува сериозната идентитетска поделба во рамките на дијаспората во Австралија, поради воспоставувањето македонска црковна општина.⁶⁶⁶ Мошне индикативен се чини фактот што активистот предложил објавување на материјали на „македонски дијалект“ во списанието на Словенскиот комитет. Очигледно, тоа бил начинот да се зајакне бугарското влијание врз една заедница, која развивала целосно еманципиран македонски национален карактер.

Со текот на времето, претседателот на МАНС, Стојан Србинов, исто така, го сменил ставот. Во едно писмо упатено до бугарските пропагандистички институции, тој го опишува „лошото“ влијание на политичките контроверзии меѓу Бугарија и југословенска Македонија врз емигрантите во Австралија: тие се повеќе се чувствувале „збунети“.⁶⁶⁷ Србинов го замислил решението: тој инсистирал на бугарска помош во создавањето на еден „вистински“ македонски јазик, „ослободен од србизми“, т.е. од српскохрватски позајмувања типични за македонскиот стандард. Активистот се повикал на еден македонски лингвистички вариетет, базиран врз егејските дијалекти, и употребуван во 50-тите години на минатиот век во центрите на егејските бегалци во Источна Европа. Тврдокорниот карактер на бугарската идентитетска политика за Македонското прашање не бил прифатлив за водачот на МАНС. Како застапник на позиција на компромис, тој барал од Словенскиот комитет издавање весник на „алтернативен“ македонски: напишано на

664 ЦПА/1/6/4598/49-50. Според функционерите на Комитетот, овие последните биле „помалку образовани и култивирани луѓе, без јолиничка ориентација, кои живееле во сиринство во текот на 30-40 години. Тие зачувале длабока носталгија за нивните родни места, и иритуа биле неспособни да ја разберат разликата меѓу бугарската и југословенската јолиничка“.

665 ЦДА/141/10/61/13-18.

666 ЦДА/141/10/29. Во 1965, Бошков, поранешен активист на МАНС, во Сиднеј уредувал пробугарски весник, насловен *Единство*. Весникот бил поддржан од Словенскиот комитет: ЦДА/141/9/42/78.

667 ЦДА/141/10/29/9-45.

бугарски, списанието *Славјани* (*Славјани*) не создавало никаков ефект врз емигрантите, а ниту, пак, југословенскиот весник *Нова Македонија* бил „разбирлив“. Сепак, Србинов, исто така, инсистирал и на официјално бугарско отфрлање на „историските изданија од Скопје“.⁶⁶⁸

Тој ги искажал истите мислења за време на една средба со раководителот на бугарската партија и држава, Тодор Живков.⁶⁶⁹ Но, бугарските инстанци зазеле помалку флексибилна позиција, одредена од Секретаријатот на ЦК на БКП и неговите мерки во врска со Македонското прашање, кои датираат од март 1968 г.⁶⁷⁰ Списанието на Словенскиот комитет и бугарските списанија во Америка и во Австралија одново биле повикани енергично да ја популаризираат „историската вистина за Македонија“. Следела нова резолуција на Секретаријатот (од јуни 1969) во врска со „усовршување на активностите на Словенскиот комитет“.⁶⁷¹ Тој самиот предложил да ја „зајакне“ „националната пропаганда“ во Австралија, во Соединетите Американски Држави и во Канада⁶⁷²: тој успеал да организира радиоемисија во Торонто, насловена како: *Бугарски народни песни од Егејска Македонија*, и се обидел да издаде бугарски весник во Австралија.⁶⁷³ Истовремено, Словенскиот комитет ширел десетици илјади примероци на книги и политички и историски брошури во рамките на македонските средини во дијаспората.

По брановите на „активирање“ на пропагандата на Словенскиот комитет од 1968, 1975 и 1979 г., во јули 1980 г. раководството на БКП изгласало уште една резолуција за „подобрување на работите“ со „бугарската дијаспора во не-социјалистичките земји“. Во прво време, таа била насочена кон Соединетите Американски Држави, Канада и Австралија.⁶⁷⁴ Како резултат од тоа, годишниот буџет на Комитетот бил засилен со 60 000 американски долари (USD), наменети за организирање телевизиска емисија на бугарски јазик во Торонто.⁶⁷⁵ Во Австралија, функционерите на националната пропаганда се обидуваа да создадат македонски пробугарски друштва. Овие напори дале одреден резултат: сите раководители на друштвата за „австралиско-бугарско пријателство“, основани во почетокот на 80-тите години од 20 век, биле по потекло од Егејска Македонија.⁶⁷⁶ Неколку писма од 1982 г., од основачите на МАНС, Малков и Србинов, ја докажуваат нивната волја да ја продолжат соработката со Софија.⁶⁷⁷ Благодарение на поддршката

668 ЦДА, Ibid. Писмото на Србинов датира од 5 октомври 1963 г.

669 ЦДА/141/9/42/20.

670 ЦПА/1/35/127/16-23.

671 ЦДА/141/10/18/18.

672 НА-БАН/88/3/58/34, 39 – извештај за активноста на Словенскиот комитет во 1970 г.

673 ЦПА/1/66/2433.

674 ЦПА/1/69/745.

675 Според Димитар Сидеров – ЦДА/141/9/43.

676 ЦДА/141/11/155/102, 118.

од Малков, бугарски истражувачи држеле предавања за Македонското прашање во Аделаид, Мелбурн, Перт, Сиднеј и Бризбен.⁶⁷⁷

Словенскиот комитет во 1981 г. бил преименуван. Неговото апстрактно име, кое произлегува од панславистичката реторика од сталинистичката епоха, било напуштено во корист на истозвучното „патриотско“ именување: Комитет за Бугарите во странство (*Комитет за бугарите в чужбина*). Тој набргу започнал нови иницијативи. Бил елабориран специјален план, кој се однесувал на македонската дијаспора во Австралија, за „да се сѝројивсѝавува на обидиѝе за од-народување на буѝарскиѝе емиѝранѝи преку фалсификување на висѝи-наѝа за нивнаѝа еѝниѝка ѝриѝаѝносѝ“. ⁶⁷⁸ „Проскојскиѝе оѝиѝанизѝии во сѝѝрансѝиво и нивнаѝа ѝечѝѝена ѝроѝаѝаѝда“ биле предмет на детална студија во мај 1983 г.⁶⁷⁹ Во текот на истата година, 80-годишнината од Илинденското востание предизвикала грозничави подготовки за прославата на овој јубилеј, во конкуренција со југословенските активности, особено во Канада. Комитетот испратил во Торонто фолклорни ансамбли, но и предавачи – истражувачи и професори од бугарските академски институции.⁶⁸⁰

Сепак, една работа била јасна: поголемиот дел од македонските организации во дијаспората повеќе не ја делеле идејата за бугарскиот етнички карактер на словенското население од Македонија. Тоа не било начело дури ни на МАНС, која, во меѓувреме престанала, да постои. Новите генерации на политички активни емигранти имале развиено македонски идентитет, кој се инспирирал од античка Македонија – онаа на Филип и на Александар Велики.⁶⁸¹ Секавањата на „македонско бугарските“ родители отстапувале пред големината на античките војсководители. Соочени со овој факт, институциите од Софија се обиделе да заземат поприспособлива позиција.

Тие почнале да прават разлика меѓу организациите лојални на југословенската идентитетска политика и оние кои „иако ѝо ѝоддржуваѝи македонизмоѝи, ѝ се ѝроѝивѝаѝи на ѝолиѝиѝкаѝа на Јуѝослаѝиѝа“. ⁶⁸² Преку своите програми за „патриотска“ пропаганда во 1985 и 1986 г., раководството на Партијата и на бугарската држава се обидело да ги инструментализира идентитетските расцепи кои постоеле меѓу

677 ЦДА/141/11/158. Илија Малков прифатил дури и да ги координира активностите на Комитетот во рамките на „буѝарскаѝа диѝѝѝора во Авсѝѝраѝиѝа“ и да формира австралиско-бугарско друштво во Сиднеј.

678 ЦДА/141/11/159.

679 ЦДА/141/10/23.

680 ЦПА/141/11/168.

681 За овој процес: Loring Danforth, *The Macedonian Conflict. Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton, Princeton University Press, 1995.

682 ЦДА/141/11/162/22.

егејските Македонци и Македонците дојдени од Југославија.⁶⁸³ Бугарските функционери барале да разберат: „Има ли контироверзии, до кое ниво и врз која основа, меѓу емигрантските од Вардарска Македонија и оние од Егејска Македонија?“⁶⁸⁴ Тој вид контроверзии не недостигале: тие ја засагале, особено, контролата врз црквите и врз парохите. Тие, во поголем дел, биле основани од егејските бегалци кои се населиле во прекуокеанските земји порано од мнозинството „Вардарци“.⁶⁸⁵ Сепак, како претставници на „матичната држава“, тие ја имале поддршката од југословенската политика.

Одредени Егејци од Австралија и од Канада, кои ја изгубиле битката за црквите и за нивните имоти, го искажале своето незадоволство кај бугарските институции.⁶⁸⁶ Се разбира, функционерите од Софија се обиделе да го искористат тоа. Во нивниот дискурс, емигрантите од Југославија биле означени како „Југо-“ или „Србо-Македонци“ (*србо-македонци*) и биле спротивставени на егејските Македонци, видени како „подоверливи“. Последниве требало да ја играат улогата на противтежа на претпоставениот процес на „србизација“ на македонскиот идентитет. Во 1987 г., бугарскиот интерес кон Егејците бил дури уште појасно формулиран.⁶⁸⁷

Меѓутоа, се чини дека кон крајот на 1980-тите години од 20 век исчезнале последните надежи на бугарската идентитетска политика. Бугарскиот конзулат во Сиднеј ги гледал првите манифестации на австралиските Македонци против „кршењето“ на човековите права на „етничките Македонци“ во самата Бугарија – израз на еден моќен прекуграничен активизам.⁶⁸⁸ Во Торонто, во 1987 г. фолклорниот ансамбл *Пирин* требало да се соочи со протести против „фалсифкувањето“ на македонскиот фолклор, организирано од друштвото „Обединети Македонци“.⁶⁸⁹ Со текот на времето, бугарската национална пропаганда била принудена да го препознае својот „пораз“ во борбата за национална лојалност на македонската дијаспора во

683 ЦДА/141/11/161/3-7.

684 ЦДА/141/11/162/68-69, 83.

685 Cf. Danforth, *Ibid.*, стр. 212-222. Idem, “Ecclesiastical Nationalism”.

686 Види ЦДА/141/9/42/16-20, 77-78. Една телеграма од “Macedonian Cultural Center (Iinden of Western Australia)” потврдува дека “Yugoslavs taken over our church” и прави список “of people responsible for anti-Bulgarian activities” (ЦДА/141/11/162/68-69). Види, исто така, ЦДА/141/11/170: текстот на Михаил Крлев, роден во Зелениче (регион на Лерин/Флорина), кој им забележува на „Вардарците“ за расцепот кој се отворил меѓу „старата“ и „младата“ генерација егејски емигранти.

687 Комитетот за Бугарите во странство се обидува да открие „Во кои градови се концентрирани поранешните групи деца-бегалци од Егејска Македонија, кои за време на Граѓанската војна во Грција, биле прифатени во социјалистичките земји – во Полска, Чехословачка, Унгарија, Романија, Бугарија и кои, како возрасни, се населиле во Австралија, САД, Канада итн.“ (ЦДА/141/11/163/12).

688 ЦДА, *Ibid.*/39-43.

689 ЦДА/141/11/46/21-22.

Австралија и во Канада.⁶⁹⁰ Несомнено, последната надеж била во Соединетите Американски Држави.

„Патриотската“ соработка на комунистите и антикомунистите: Бугарија и Македонската патриотска организација (МПО)

Развојот на комунистичкиот режим во Бугарија во сè понационалистичка смисла дал парадоксални ефекти. Еден од пошокантните е, секако, соработката меѓу пропагандистичките институции на бугарската држава и на Македонската патриотска организација (МПО) во Соединетите Американски Држави и Канада. Станува збор за соработка со организација со чисто *антикомунистички* карактер. Очигледно, мотивите *pro patria* биле посилни отколку грижата за доктринарна чистота.

МПО била основана во 1922 г. за да ги обедини бројните друштва на македонските емигранти во Северна Америка. Иван Михајлов, водачот на ВМРО, бргу го презел управувањето со организацијата. Тој ќе ја чува титулата на неофицијален водач на МПО, по ракувањето на ВМРО во 1934 г., сè до неговата смрт во 1991 г. Под раководство на Михајлов, МПО се афирмирала како еден вид „ВМРО по ВМРО“, иако во сосема различен географски, политички и културен контекст – големите метрополи на Новиот свет. И покрај растот на македонскиот национализам во рамките на круговите на дијаспората, по Втората светска војна, МПО го зачувала својот „македонско бугарски“ идентитет (*Macedonian Bulgarian*). Со текот на времето, таа останала единствената од овој вид.

Во 50-тите и 60-тите години на минатиот век, пропагандата на комунистичката држава, сè уште, сметала на комунистичките емигрантски средини: како МАНС во Австралија. Во Соединетите Американски Држави, исто така, имало еден Македонски народен сојуз (МНС), традиционално близок до БКП, кој го издавал весникот *Народна волја* (*Народна Воля*). Словенскиот комитет го поддржал ова издание, како и други публикации во „прогресивистичката“ дијаспора во Канада, Австралија и Аргентина. Сепак, влијанието на „македонските народни сојузи“ постепено исчезнало. Поголемиот дел од емигрантите во Северна Америка, работници во големите индустриски центри како Детроит, Чикаго или Торонто, развиле македонски национален

690 Во еден извештај од Канада, кој датира од 1986 г., функционерите на Комитетот за Бугарите во странство признаваат дека „многу драгоцено време е изгубено“, имено „времето кога бугарската етничка заедница во Канада, ипокрејтно во Торонто, водеше активен етнички живот, припојно чувајќи ја јасната свест за својата етничка припадност“ (ЦДА/141/11/174/10-25).

идентитет и претпочитале да учествуваат во организации како *Обединети Македонци*.⁶⁹¹ Во почетокот на 60-тите години на 20 век, Македонско-канадскиот народен сојуз (МКНС) престанал да постои, додека неговиот американски пандан бил сведен на неколку лица.

Во оваа ситуација, соочен со неможноста да ги оствари своите национални задачи, Словенскиот комитет го насочил својот интерес кон активностите на единствената значајна организација од дијаспората, која не престанала да одржува бугарска национална линија. Функционерите на Комитетот, како и оние на бугарското Министерство за надворешни работи, започнале да ги набљудуваат публикациите на МПО и да ги добиваат нејзините печатени материјали. Сепак, во прво време, идејата да се воспостават контакти со михајловистичката организација останала проблематична. Раководството на Словенскиот комитет ги изразило своите резерви во однос на ова прашање⁶⁹², во моментот кога организацијата презела иницијатива за зближување.

Кога во јули 1968 г. водачот на Словенскиот комитет, Крстју Стојчев, ја посетил Канада, група активисти на МПО инсистирале да остварат средба со него, претставувајќи се како „единствениите браниители на бујаристината“.⁶⁹³ Во текот на разговорите, функционерот на бугарската држава ја истакнал пречката за евентуална соработка меѓу Словенскиот комитет и организацијата раководена од Михајлов: тој имал извршено „крвави злодела во Бујарија и особено во Пиринскиот крај“. Освен тоа, главниот политички слоган на МПО бил воспоставувањето на една голема „слободна и независна Македонија“, под заштита на ООН. Оваа формула влегувала во судир со бугарскиот суверенитет во Пирин. Се чини дека активистите на МПО не биле подготвени да дискутираат за овие проблеми, туку предлагале објавување на позитивни статии за Бугарија во весникот на организацијата. По разговорот, Стојчев заминал со впечатокот дека во МПО се наоѓаат луѓе „лојални“ кон Бугарија, кои може да се искористат во „патриотската“ кампања, започната во Новиот свет.⁶⁹⁴

Во почетокот на 70-тите години на 20 век, функционерите на Словенскиот комитет забележале дека весникот на МПО, *Македонска трибуна* / *The Macedonian Tribune* речиси, воопшто, не објавувал „непријателски ставови спрема Бујарија, туку таму наоѓаме многу наши и против асимилаторската политика на југослависка и СР Македонија, и таму се леѓа поддршка за бујарската националност“

691 За македонските организации во дијаспората – Иван Катарчиев, *Македонија и Македонците во светот*, Скопје, Матица македонска, 2000.

692 Cf. ЦДА/141/10/20/21-36 - „Информација во врска со состојбата на бугарската дијаспора и културната и пропагандистичка активност во нејзините рамки“ од 1964 г.

693 ЦДА/141/9/43/20.

694 Cf. ЦДА, Ibid./21.

на македонските Словени“.⁶⁹⁵ Агентите на Комитетот сметале дека „во организациите и во црквите на МПО има и чесни луѓе (нелоши хора)“ и тие сметале дека Бугарија треба да соработува со нив.⁶⁹⁶ И од страна на бугарските дипломати МПО била видена како „сојузник на дело“. И покрај „антиисоцијалистичките и реакционерните концепции“ на организацијата, еден вработен во бугарската амбасада во Отава бил убеден дека „од објективна [гледна точка] гледишта на МПО би можела да биде наш партнер, што во праксата и е... во својство на глумица на луѓе воспитувани во идеите... за суштински бугарскиот идентитет на Македонците“.⁶⁹⁷ Според мислењето на амбасадата, „... следејќи ги своите националистички цели, тие [членовите на МПО] се подготвени, во одредена мера, да ја забораваат (позабават) нивниот антикомунизам“.⁶⁹⁸ Дипломатите се повикувале, особено, на одредени внатрешни расцепи, кои постоеле во рамките на МПО и на критичкиот став на „канадските“ активисти во поглед на раководството на Иван Михајлов.

Слично, и конзуларниот оддел на бугарското Министерство за надворешни работи сметал дека „во активностите на МПО постојат извесни нови феномени и процеси, кои можеме да ги развиеме во наша полза“. Министерството им советува на своите прекуокеански мисии „да ја насочат своето внимание кон позитивните аспекти (положителните моменти) во активностите на МПО, решително да ја подобрат заедничката работа со локалните друштва на МПО, да ги бараат и да ги поддржуваат активните членови на организацијата и оние што ги поддржуваат позициите на НР Бугарија во однос на Македонското прашање“.⁶⁹⁹

Се случиле првите иницијативи. Во 1973 г., раководителот на Словенскиот комитет, Никола Спиров, му предложил на секретарот на ЦК на БКП, Константин Телалов, создавање на една „Себугарска патриотска организација“ (Общобългарска патриотична организация), која требало да ја консолидира дијаспората која живее во Канада „не според класниот принцип (класов принцип), туку врз основа на етничкото појекло (народноста произход), на љубовта спрема мајковината“. Оваа формула дозволува да се претпостави дека антикомунистите на МПО ќе бидат поканети во новата организација, покрај комунистичките емигранти.⁷⁰⁰ Во овој период, се чини дека раководството на БКП, исто така, верувало дека раководителите и активистите на МПО

695 ЦДА/141/10/18/56.

696 ЦДА, Ibid./59-60.

697 ЦДА/141/9/42/31 од јануари 1972 г.

698 ЦДА, Ibid./32.

699 ЦДА/141/11/41/55, потпишан од шефот на Конзуларниот оддел на Министерството.

700 ЦДА/141/9/42/83, 86-87.

„ја ѝрифакант шезаја дека во моментов, главниот неѝријател не е комунистичкиот режим во Буѝарија, туку денационализаторската ѝполитика на Скопје и Аѝина во ѝоплед на Буѝариѝе во Еѝејска и Вардарска Македонија“.⁷⁰¹ Партиските раководители претпочитале да ги затворат очите пред антикомунистичката страна на МПО, и побргу да го стават акцентот врз нејзината активност за „зачувување на буѝарската свесѝ“.

Но, енергичната политика кон дијаспората имала и друг важен влог. Таа планирала да се спротивстави на „македонистичкото“ влијание на емигрантите врз населението од Пиринскиот регион. Партиските извори се повикувале на фактот што жителите на некои села и градови од регионот, како Банско, имаат блиски во американската дијаспора, кои, пак, имаат контакти со југословенска Македонија.⁷⁰² Овој факт барал поактивна позиција од другата страна на Атлантот.

Освен влијанието врз работите на дијаспората и спречувањето на несакани развои во Пирин, соработката со антикомунистичката организација имала и трет суштински влог. Тоа е ширењето на „историската вистина“ за Македонското прашање во рамките на светските академски средини. Меѓу другото, тоа се одвивало преку „регрутација“ на западни специјалисти за одбрана на гледиштето на бугарската историографија.

Но, МПО имал и потреби кои се коселе со оние на Софија. Неговите активисти барале од Словенскиот комитет истражувања кои го „потврдуваат“ „бугарскиот“ идентитет на Македонците: историографски жанр во полна експанзија во Бугарија на Живков. Како последица од тоа, веќе не е зачудувачки што Софија не доцнела да негува тесни контакти со еден активист на организацијата, познат по своите публикации за историјата на Бугарите и на Македонија – Крајст Анастасов. Тој го издавал и списанието *Balkanica*, во кое ги отфрла македонскиот национален идентитет и јазик како „белградски измислици“. Во август 1970 г., тој ја посетил Софија за да се запознае со раководството на Словенскиот комитет. Во текот на оваа средба, бугарските функционери и активистот на МПО разговарале за можностите да се спречи наставата на македонски јазик и литература во американските и во канадските универзитети и „да се ѝросвеѝли американскиот научно друштво во врска со сѝскниѝе измислици“.⁷⁰³ Анастасов го снабдил Словенскиот комитет со адресите на сите американски универзитети на кои се предаваат словенски студии и ги поттикнувал функционерите на бугарската држава да бидат поактивни во отфрлањето на „фалсификувањата на скопскиѝе родоѝсѝтаѝници“. Истовремено, активистот

701 ЦПА/1/66/2433/128.

702 ЦПА, Ibid./165.

703 ЦДА/141/8/19/15.

стапил во контакт со шефовите на Академијата на науките (БАН) и со Сојузот на бугарските писатели – односно со Ангел Балеvски и Георги Цагаров, ревносни аматери за националната историја.

Во 1971 г., соработката со Анастасоф очигледно дала плодови: во библиотеките на американските институти за словенски студии, тој ширел дела, кои го изразуваат бугарското гледиште за историјата на Македонија.⁷⁰⁴ И самиот Анастасоф станал славен со неговата книга *The Bulgarians*, објавена во 1979 г., во која македонската нација и јазик се отфрлени како „фалсификувања“ на бугарскиот идентитет.⁷⁰⁵

Кон крајот на 70-тите години на 20 век, МПО решително фигурирала меѓу организациите на дијаспората врз кои се потpirале институциите на бугарската држава при националната пропаганда.⁷⁰⁶ Резолуцијата на Политбирото на ЦК на БКП за „подобрување на работата“ со дијаспората во „несоцијалистичките земји“, изгласана во 1980 г., започнала повеќе мерки, кои имале цел да ги продлабочат контактите на бугарските институции (Министерство за надворешни работи, Словенски комитет) со антикомунистичките емигранти. Тие, пак, отсега биле ослободени од одредени формалности и пречки при посетата на Бугарија. По повод 1300-годишнината на бугарската држава, Политбирото доделило делумна амнестија за емигрантите обвинети за антикомунистички активизам. Таа требало да се примени „врз шито е можно ѝојолем број личности“.⁷⁰⁷

Во истиот период, бугарските институции се впуштиле, особено, во „освојување“ на американските универзитети. Активистите на МПО им помагале во овој напор. Истражувачи од Соединетите Американски Држави како Џејмс Кларк, Лора Бет Шерман, Филип Шашко (последниов е од македонско потекло) соработувале истовремено и со МПО и со Софија. Истовремено, бугарски историчари се појавиле на локалните универзитети. Во 1980, Универзитетот Колумбија организирал конференција посветена на 1300-годишнината од бугарската држава, каде што „антимакедонските“ реферати, одржани од бугарските академици Христо Христов и Иван Дујчев, предизвикале протести од страна на југословенските амбасади во Вашингтон и во Софија.⁷⁰⁸

Соработката со дијаспората е видлива и при прославата на 80-годишнината од Илинденското востание, при што активностите

704 Cf. ЦДА/141/9/139/99-100, 214: станува збор за дела од Јордан Иванов, Васил К'нчов, Димитар Талев, бугарскиот патријарх Кирил итн.

705 Функционерите на Словенскиот комитет ја ценеле „добрата научна заснованост“ на книгата – cf. ЦДА/141/10/23/34.

706 Cf. ЦДА/141/9/43/73.

707 ЦПА/1/66/2433/33.

708 Cf. ЦДА/141/10/38/23.

преземени од Софија биле во координација со средините на МПО.⁷⁰⁹ По тој повод, Комитетот за Бугарите во странство, Комитетот за култура и Центарот за бугарски студии при Академијата на науките, испратиле еден фолклорен ансамбл и тројца историчари (Добрин Мичев, Љубомир Панајотов и Костадин Палешутски) до клубовите на дијаспората во Соединетите Американски Држави и Канада. Некои активисти на МПО учествувале во нивните предавања, со цел да им се спротивстават на „македонистите“.⁷¹⁰ Комитетот за Бугарите во странство ја барал помошта на МПО и за издавање весник како единствен број, посветен на прославата на Илинден. Бугарската институција вршела селекција на материјалите за објавување, на црно-белите и фотографиите во боја; а исто така, таа ја диктирала и општата концепција на бројот. Сепак, таа се погрижила неговото појавување да се прикаже како „спонтан“ иницијатива на една група „*Буџари од Дејроий, САД*“.⁷¹¹

Водачот на организацијата, Иван Лебамов, повеќепати бил поканет во Софија од страна на Словенскиот комитет, но без резултат.⁷¹² Сепак, тој го искажал мислењето дека без Бугарија, „македонско бугарската“ организација не би била во состојба да се бори против југословенската политика во рамките на дијаспората. Инсистирајќи на особена зависност на организацијата во однос на Софија, Лебамов и Дори Ацева, главна уредничка на Македонска трибуна, барале повеќе историски материјали и за возврат ветувале дека ќе ги зауздаат нападите на нивниот весник против комунистичкиот режим.⁷¹³ Софија, исто така, одржувала добри односи и со други уредници на *Македонска трибуна* – како Христо Низамов и Божидар Дојчинов.⁷¹⁴ Активистите на МПО во Индијанаполис, исто така, изгледале наклонети: и тие барале материјали за издавање.⁷¹⁵

Како одговор, во 1984 г., раководителите на Комитетот за Бугарите во странство се вклучиле во подготовката на еден план за соработка со прекуокеанската организација. Иван Лебамов одново ја искажал својата волја за воспоставување потесни контакти со Бугарија, но притоа тие да не бидат премногу „забележливи“.⁷¹⁶ Без да биде дадена на знаење, преписката меѓу Комитетот и Лебамов продолжила до крајот на комунистичкиот период. Софија испратила претставници во Форт

709 Cf. дебатите за оваа тема кои се одржувале во 1982 г. во рамките на Комитетот: ЦДА/141/11/2/25.

710 Cf. ЦДА/141/11/168/22, 39–40. По враќањето во Софија, повикувајќи се на слабата сила на бугарските студии во Канада, Мичев изјавил пред бугарската власт дека МПО сочинува важен адут за консолидација на духот на „бугарштината“ кај емигрантите: ЦДА/141/11/42/93–99.

711 Cf. ЦДА/141/11/188/2–3, 15.

712 Cf. ЦДА/141/9/150/12, 20, 22–24, 148 од 1977.

713 Cf. ЦДА/141/11/191/3. Cf. ЦДА/141/11/171/3–4. Според некои извори, Лебамов имал дури изјавено дека МПО не е навистина антикомунистичка: ЦДА/141/11/43/34, 94.

714 Cf. ЦДА/141/11/191/1.

715 ЦДА/141/11/41/22.

716 Cf. ЦДА/141/11/194/24–27.

Вејн, седиштето на МПО, за да разговараат со водачот на организацијата околу начините на соработка. Функционерите на бугарската комунистичка држава редовно давале текстови наменети за издавање во весникот *Македонска трибуна*.⁷¹⁷

Во Торонто, претставниците на бугарската држава воспоставиле ист вид соработка со локалниот водач на МПО, Георги Младенов. Се чини дека тој покажал голем ентузијазам за борбата против југословенската пропаганда: тој го изразил мислењето дека е крајно време да се најде доброто „решение“ за Македонското прашање.⁷¹⁸ Сè на сè, тој се потврдил како еден од најстрасните приврзаници на бугарските интереси. Парадоксално, Младенов бил од Пиринска Македонија (Мусомишта, близу градот Гоце Делчев): со други зборови, тој бил еден од оние што избегале пред комунистичкиот режим. Не е важно што заедничките иницијативи на власта на комунистичка Бугарија и на антикомунистичката организација станувале сè поамбициозни: се планирало дури и ширење, во форма на брошура издадена од МПО, на последниот „патриотски“ говор, што Живков го одржал во Благоевград.⁷¹⁹

Сепак, би било погрешно односите меѓу МПО и институциите на комунистичка Бугарија да се претстават како безрезервна соработка. Така, во 1984, во својство на претседател на Комитетот за Бугарите во странство, поетот Павел Матев одбил да му додели значајна финансиска помош на МПО. Очигледно, еден дел од бугарските раководители сметале дека продлабочувањето на односите со МПО ризикувало да го компромитира режимот. Сепак, „патриотските“ императиви требало да соодветствуваат на една класна идеологија, која не е целосно или официјално напуштена. И покрај очигледните случаи на соработка, бугарските институции, често, се покажувале сомничави и резервирани кон една организација, индиректно раководена од еден толку важен идеолошки непријател како Иван Михајлов. Освен тоа, Софија претпоставувала постоење на врски меѓу водачот на МПО, Лебамов, и службите на ЦИА. Несомнено, тоа биле причините поради кои, во 1986 г., раководството на БКП одлучило да неодржува „организирани врски“ со МПО. Со овој чин им бил ставен крај на одредени проекти, меѓу кои фигурирал оној за издавање заеднички весник со луѓето на Младенов во Канада.⁷²⁰

Антикомунизмот, проповедан од МПО не бил единствената пречка за прекуокеанската соработка. Еден друг аспект од неговата идеологија поставувал проблеми. Станува збор за еден остаток од старата програма на ВМРО, спомената погоре: идеалот за *независна* „Голема

717 Cf. ЦДА/141/11/9/26 од 1988 и ЦДА/141/11/10/16-17 од 1989.

718 ЦДА/141/11/41/34-35. Cf. ЦДА/141/11/43/95.

719 ЦДА/141/11/41/43.

720 ЦДА/141/11/45/16.

Македонија“, дури и бугарска на етнички план. Овој слоган имплицира не само „самоопределување“ на југословенска Македонија и грчка Македонија, туку и отцепување на Пиринскиот регион. Но, од друга страна, официјалната идеологија во време на Живков целела повторно да го зајакне суверенитетот на бугарската држава во Благоевградскиот округ. Овој идеолошки судир претставувал суштинска причина за резервата што ја имале некои функционери од Софија спрема активистите на МПО.⁷²¹

Меѓутоа, таа покажала континуиран дух во потврдата на својот традиционален идеал: за време на нејзиниот 63. конгрес во септември 1984 г., организацијата изгласала нова резолуција, која повикувала на создавање „слободна и независна“ Македонија. Југословенската и грчката власт повторно биле обвинети дека следат опресивна и асимилаторска политика во однос на „македонското“ население. Бидејќи овој термин, според МПО, ги опфаќал сите народности од регионот, и на прво место, „македонските Бугари“, владата во Софија, исто така, била обвинета дека на „македонско бугарскиџе колонии во Бугарија“ им ги негира „џраѓанскиџе џрава“ и „слободниџо изразување на нивниџе асиџирации“.⁷²² Така, во однос на официјална Бугарија, зачинувајќи го со антикомунистичка реторика, МПО се обидуvalа да го продолжи дискурсот кој датирал од времето на ВМРО-михајловистичка.

Истовремено, организацијата била поделена во врска со начините и прифатливоста на соработката со Софија. Во Торонто, каде што „Бугарите“ претставувале занемарливо малцинство во рамките на македонската дијаспора, активистите како Младенов биле склони да го фаворизираат зближувањето со бугарскиот режим. Од друга страна, во Детроит, каде што антикомунистичките традиции останале моќни, раководителите на МПО биле помалку ентузијастички во однос на тоа прашање.⁷²³

Конечно, тенденцијата кон етничка „македонизација“ на дијаспората не минала без да ја достигне авангардата на „македонско-бугарскиот“ идентитет во Америка. Од почетокот на 60-тите години на 20 век, еден дел од членството на МПО претпочитал да премине во „македонистичката“ организација *Обединети Македонци*.⁷²⁴ Некои од старите „Бугари“ од Македонија, активни членови на МПО, се преобразиле во „чисти Македонци“, чиј национализам бил еднакво тврдокорен спрема Белград и Атина, како и кон Софија. Писателот Стојан Христов (Stoyan Christowe), кој во своите последни публикации го прифатил

721 Cf. ЦДА, Ibid./17.

722 ЦДА/141/11/196/12.

723 Cf. ЦДА/141/11/41/54.

724 Според една „социолошка студија“ на „бугарската“ дијаспора, наратана од раководството на БКП – ЦПА/1/66/2433/128.

современото македонско гледиште е, несомнено, најславниот претставник.⁷²⁵ Дури и некои пробугарски емигранти реагирале на критички начин кон зовриеноста на расправиите меѓу Софија и Скопје: тие особено се плашеле од продлабочување на конфликтот меѓу „стари-те“ и младата генерација на *Macedonian Americans*, која го прифаќала македонскиот национализам.⁷²⁶ И уште еден симптоматичен факт: во градовите со поодамнешна дијаспора, како Детроит, свештениците на бугарските и на „македонско бугарските“ цркви, поврзани со МПО, често, биле обврзани да ги слават службите на стандарден македонски јазик.⁷²⁷

Овие тенденции биле почувствувани уште појасно по 1991 г., да-тумот на прогласување независност на Република Македонија. Таа претставува фактор, кој се стреми уште повеќе да ја „македонизира“ најстарата политичка организација на словенската дијаспора од Вардарска, од Егејска и од Пиринска Македонија. Непријателството на Грција спрема поранешната југословенска република и борбата за меѓународно признавање на новата држава го засилуваат „македонскиот патриотизам“, дури и кај оние кои, во прво време, се надевале на „ребугаризација“ на Скопје. Бидејќи членовите на дијаспората во голем дел биле по потекло од Егејска Македонија, агресивната поставеност на Атина кон нејзиниот нов северен сосед ја ставила на првото место на скалата на противници на МПО – претходно резервирано за Белград.⁷²⁸ Што се однесува до Софија, таа, преку својот тврдокорен став кон македонскиот идентитет, целосно се изолирала од емигрантите.

725 Cf. Stoyan Christowe, *Heroes and Assassins*, New York, Robert McBride & Co., 1935. Постои значителен идеолошки расчекор помеѓу оваа публикација и последните текстови на Christowe, кои во 1986 г. му го донеле изборот во Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ) и во Друштвото на македонските писатели.

726 На пример, еден жител на Чикаго протестираше против „историско-политичкиот преглед“ на Македонското прашање, издаден во 1968 г. од страна на Историскиот институт во Софија, и делен како додаток во списанието *Славјани (Славјани)*. И покрај тоа што се прикажувал како „йоборник за бугарщината (йоборник за бугарщината)“, овој емигрант барал помек позиција од страна на Бугарија. Според него, таа требало да ги признае сопствените „грешки“ и „делумно античкото“ потекло на Македонците (ЦДА/141/7/127/123-124 – писмо од Димо Мухлов).

727 Cf. ЦДА/141/11/42/12.

728 Активистите на МПО се впуштиле во организација на лобирање, во рамките на американските политички средини, за признавање на Република Македонија. Органот на МПО, *Македонска трибуна*, почнал да објавува статии на стандарден македонски јазик. Cf. Victor Friedman, «Macedonian Historiography, Language, and Identity, in the Context of the Yugoslav Wars of Succession» во Christina Kramer, Brian Cook (eds), *Guard the World Well Bound: Proceedings of the Third North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies*, Indiana Slavic Studies 10. Bloomington, Slavica, 1999, стр. 71-86.

ГЛАВА 7

ПО КОМУНИЗМОТ: БУГАРИЈА И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА НАСПРОТИ ПРАШАЊАТА ЗА НАЦИОНАЛНИОТ ИДЕНТИТЕТ

Нов предизвик на Балканот: независноста на Република Македонија

На 10 ноември 1989 г., некои членови на раководството на Бугарската комунистичка партија и држава презеле еден политички чекор, чии долгорочни последици, веројатно, сè уште, не им биле јасни. По 33 години на чело на власта, Тодор Живков бил сменет од местото генерален секретар на ЦК на БКП. По Полска, Унгарија, Источна Германија и Чехословачка, познатиот „ветер на промените“ ја допрел Бугарија во форма на внатрешен државен удар. Есента 1989 г., исто така, била обележана и од првите манифестации на една политичка опозиција, чие потекло, во отсуство на вистинско бугарско дисидентство, остава сомнеж. Наскоро следувало воспоставувањето на првата значајна алијанса на антикомунистички организации – Сојузот на демократските сили (СДС) – а БКП била принудена да се откаже од својот монопол врз државната власт, утврдено со членот 1 од Уставот.

Во јуни 1990 г., се одржале првите слободни избори, кои оживеле еден демократски парламентарен систем, суспендиран од страна на комунистичкиот режим. Во прво време, Бугарите претпочитале да им ја дадат власта на „сигурни луѓе“ од новата Социјалистичка партија (БСП), т.е. на екскомунистите, кои, како и на други места во Источна Европа, ги прифатиле слоганите на „демократски социјализам“, и потоа на социјалдемократијата. Започнале низа замени на „елити“, освојувања и на губење на власта од страна на „старите“ и на „новите“.

Истовремено, започнало распаѓањето на западниот сосед на Бугарија, процес од кој се плашеле уште од смртта на Тито, десет години порано. Во јуни 1991 г., Словенија ја прогласила својата независност, по еден референдум одржан во месец декември претходната година. Наскоро била следена од Хрватска и – изненадувачки во многу погледи – од Македонија.

Во текот на 80-тите години од 20 век, влијанието на националистичките идеи во Македонија, како и во другите југословенски републики, само се зголемувало. Но, овие идеи не ја „контаминирале“ сериозно политичката елита. Најважниот фактор во националистичкиот замав дури не се ни наоѓал во внатрешноста на југословенската Македонија: тој дошол од дијаспората, која живее во Австралија, Канада, Соединетите Американски Држави и во Западна Европа. Преку роднинските врски, емигрантите наоѓале соодветен начин да влијаат „оддолу“ врз македонскиот јавен простор. Крајот на 80-тите години од 20 век се карактеризирал со транснационална мобилизација, која вклучувала и извесен број активистички друштва од Сиднеј и од Мелбурн, до Торонто и Детроит. Таа минувала низ Скопје, Битола, но исто и преку регионите на Лерин и Воден во Грција и на Пирин во Бугарија.⁷²⁹

Всушност, активистите помалку инсистирале на политички промени во внатрешноста на југословенска Македонија, отколку за доделување малцински права за Македонците кои живеат во Грција, Бугарија, како и во Албанија. Единственото обвинување кон југословенската република, сметана за „матична држава“ на „етничките Македонци“, било дека таа не давала доволно напори за подобрување на нивната положба. Тргувајќи од овој „факт“, постепено почнал да се манифестира еден антијугословенски дух: југословенскиот политички кадар бил сметан како одговорен за „напуштањето“ на „правата македонска“ национална агенда.⁷³⁰

И покрај оваа тенденција, Југославија продолжила да ја поддржува националната кауза на Скопје. Во месец февруари 1990 г., Сојузното собрание испратило декларација до бугарскиот Парламент, во кој уште еднаш се бара признавање на македонското малцинство. Бугарските пратеници ги отфрлиле овие барања како „апсурдни“, притоа изјавувајќи дека, всушност, „*населението на Македонија*“ е тоа што, веќе неколку децении, е лишено од можноста да ја изрази својата „вистинска“ национална свест.⁷³¹ Со оглед на заштитата од Белград, која била способна да им се спротивстави на амбициите на соседите и на големото албанско малцинство, несомнено, имало малку Македонци кои посакувале целосна независност за својата република.

Во Скопје, македонскиот национализам повеќе целел да стане господар во сопствената соба, без да излезе од заедничката куќа. Албанските немири кои избувнале во август 1988 г. во Куманово и во октомври истата година во Гостивар, само ја потврдиле југословенската

729 За една анализа на овој феномен: Danforth, *The Macedonian Conflict*.

730 Види го случајот со емигрантскиот активист Драган Богдановски: Poulton, *Ibid.*, стр. 121. Cf. Катарџиев, *Ibid.*

731 Maria Bakalova, «Bulgarian 'Macedonian' Nationalism in the Post 1989 Decade», *New Balkan Politics*, Скопје, Issue 6.

солидарност кај Македонците. Во рамките на Сојузното претседателство, македонските претставници гласале со „српскиот блок“ против децентралистите од Словенија. Водачот на Сојузот на комунисти-те на Србија, Слободан Милошевиќ, можел да смета на поддршката од раководителите од Скопје, добро познати по нивната верност кон Белград.⁷³²

Меѓутоа, оваа ситуација не можела да се одржува бесконечно. Политичкото распаѓање на федерацијата напредувало. Во текот на 90-тите години од 20 век, во Југославија се појавиле десетици политички партии кои ја предизвикале не само моќта на Сојузот на комунисти-те, туку и интегритетот на федералната држава. Овој процес имал ефект врз политичкиот пејзаж на Македонија, каде што во јуни 1990 г. се појавил најсериозниот антикомунистички противник: партијата ВМРО-ДПМНЕ. Нејзината кратенка го крие долгиот наслов „Внатрешна македонска револуционерна организација – Демократска партија на македонското национално единство“. Реториката на водачите на ВМРО-ДПМНЕ, особено на нејзиниот шеф Љубчо Георгиевски, се повикувала на едно „чисто македонско“ минато, кое од страна на југословенскиот комунистички режим било прогласено за окултно и фалсификувано. Партијата не се двоумела да го користи антиалбанското чувство, како и традиционалниот иредентистички проект: се здобила со поддршката на бројни Македонци преку нејзините ветувања за враќање на „географскиот и националниот интегритет“ на Македонија, и за реализирање, на еден или на друг начин, на обединувањето на републиката со Пиринска и со Егејска Македонија.⁷³³

По првите плуралистички избори од ноември 1990 г., ВМРО-ДПМНЕ ја формирала најголемата парламентарна фракција, без, притоа, да го освои мнозинството од гласовите. Нејзиниот најзначаен противник, се разбира, бил Сојузот на комунисти на Македонија (СКМ), кој наскоро го зел името Социјалдемократски сојуз на Македонија или СДСМ. Со оваа нова – и доста хетерогена – политичка елита, малата југословенска република се соочила со рушењето на федералната рамка, која со децении ѝ гарантирала безбедност и благосостојба.

Така, малата република сместена на југословенскиот Југ, *volens nolens* одела по патот кон суверенитетот. Македонија ја прогласила својата независност по референдумот одржан на 8 септември 1991 г. Но, прашањето поставено до граѓаните во текот на референдумот се чини индикаторно за „идеалната“ замислена варијанта. Избирачите требало да одговорат на следнава формулација: „Дали сѐ за

732 Cf. Sabrina Ramet, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Boulder, Westview Press, 2002, стр. 31.

733 Cf. Вељановски, *Македонија 1945-1991*, стр. 363.

самостојна Македонија⁷³⁴, со право да стайи во иден сојуз на суверени држави на Југославија?“ Нешто повеќе од 95% од учесниците на референдумот (75,75% од граѓаните со право на глас) дале позитивен одговор. Тој може да биде толкуван и како израз на волјата за независност, но и како надеж за одржување на федералната држава, и по нејзното реформирање. Со оваа формула раководителите се обиделе да добијат ситуација на компромис. Се обиделе да ги повторуваат националистичките, кои по заминувањето на двете северозападни републики, не сакале да ја видат Македонија во еден вид на „Србославија“. Но, за политичарите на СДСМ и за многу други Македонци, воопшто, не се работело за целосно независна држава, бидејќи Македонија ја зачувала можноста да се врати во некој вид конфедерација или „лабава федерација“ со нејзините поранешни „сестрински републики“.

Претседателот Киро Глигоров (СДСМ) станал портпарол на оваа идеја и ја замислувал Македонија во нов сојуз со Србија, Црна Гора и евентуално, со Босна и Херцеговина.⁷³⁵ Овој проект одговарал на грижите, оправдани или не, на Македонците. Постоел сомнеж дека без југословенскиот кадар и особено без Србија, македонската економија, слабо индустријализирана и базирана врз земјоделско производство, ќе биде уништена. Исто така, се проценувало дека целосното заминување на Југославија би го зголемила ризикот за агресија од страна на соседите кои го негираат македонскиот идентитет – Бугарија или Грција. Постоел, исто така, и еден веќе очекуван ризик: радикализација на албанското малцинство. Без „Големиот брат“ од Белград, Македонија не располагала со сили за да се „справи“ со барањата, кои, сепак, им биле „заеднички проблем“ на Македонците, на Србите и на Црногорците.

За многумина Албанци во Македонија, новата независна држава имала помалку легитимитет отколку големата југословенска федерација. Ете зошто тие одбиле да учествуваат на референдумот, а некои дури прогласиле создавање албанска држава наречена *Илирида*, која ги вклучувала териториите на западна и на северозападна Македонија. Сепак, Македонија ги избегнала војните кои ги пустошеле другите сецесионистички републики. Бидејќи „лабавата федерација“ изгледала како сè помалку можно сценарио, новата држава почнала да ги гради институциите на својата сувереност. Сепак, изгледа дека македонските соседи не биле подготвени безрезервно да ја прифатат новата балканска држава.

Уште од почетокот, Грција одбила да признае држава која се нарекува „Македонија“. За Атина, употребата на овој термин е легитимна само за регионот на северна Грција, околу Солун, кој го носи истото име

⁷³⁴ Терминот *самостојна*, употребен во овој случај, е нејасен: може да биде сфатен и како „самоуправна“.

⁷³⁵ Sabrina Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, Bloomington, Indiana University Press, 1992, стр. 256-257.

(*Makedonia*). Историчарите, новинарите и политичарите од Атина негодуваат особено против барањето, од страна на некои средини во Скопје, за наследството на античка Македонија – она на Филип II и на Александар Велики. За уште повеќе да го огорчи јужниот сосед, во август 1992 г., македонскиот Парламент изгласал ново знаме на Републиката, врз кое фигурира звезда со шеснаесет зраци: истата може да се види врз едно од откритијата од гробот на Филип II во Вергина, во грчка Македонија.⁷³⁶

Освен употребата на „грчкото“ културно наследство, овој избор на симбол би можел да подразбира и извесен иредентизам кон грчка Македонија. Овој иредентизам се појавил, исто така, и на една банкнота од новата македонска валута (*денар*): таму се гледала Белата кула (*Lefkos pyrgos*), амблемот на градот Солун. Еден член од Уставот на новата Република утврдувал, меѓу другото, дека таа се грижи за „статусот“ и за „правата“ на македонските етнички малцинства кои живеат во „соседните земји“. Иако егејските Македонци не се експлицитно спомнати, власта од Атина имала право да претпостави дека овој текст засега еден дел од населението на северна Грција.

Ни Србија не изгледала многу „братска“: од септември 1991 г., Слободан Милошевиќ разговарал за поделба на „скопската република“ со грчкиот премиер Константин Мицотакис. Тој, пак, предлагал тројна средба посветена на ова прашање меѓу претставници на Грција, Југославија и Бугарија.⁷³⁷ Софија одбила да учествува, со што им се ставил крај на проектите за „пријателска“ делба. Но, од страна на администрацијата на Милошевиќ, белградската Патријаршија станала портпарол на „националните идеали“ и долгорочно се потврдила како решителен противник на една од клучните институции на суверенитетот на Скопје: Македонската православна црква. Српските црковни достоинственици барале укинување на автокефалноста на Охридската архиепископија, прогласена во 1967 г., благодарение на поддршката од Титовата власт.

Што се однесува до Бугарија, таа покажала поинаква стратегија. Во јануари 1992 г., бугарската Влада, формирана од Сојузот на демократските сили, ја признала независноста на Република Македонија. Така, Бугарија станала првата држава што донесла таква одлука. Потоа, овој факт ќе биде отворено истакнуван од страна на Софија, секогаш кога таа се обидувала да се постави како „заштититничка“ на својот нов југозападен сосед.

И покрај грчкото барање на ексклузивните права за името „Македонија“, постепено се наметнала една варијанта на компромис во доменот на меѓународните односи: тоа е називот „Поранешна Југословенска

736 За контроверзиите меѓу Атина и Скопје: John Shea, *Macedonia and Greece. The Struggle to Define a New Balkan Nation*, Jefferson, North Carolina, and London, McFarland & Co., 1997.

737 За преговорите меѓу Белград и Атина за ова прашање – види Takis Michas, *Unholy Alliance: Greece and Milosevic's Serbia in the Nineties*, College Station, Texas A & A University Press, 2002.

Република Македонија“. Токму под оваа етикета, во април 1993 г., Македонија станала 181. членка на Обединетите нации: таму е примена под буквата Т, т.е. под наслов *The Former Yugoslav Republic of Macedonia*. Оттогаш, кратенката *FYROM* станала „политички коректното“ име, барано на секој меѓународен форум од страна на Грција. Нејзините претставници, сепак, претпочитаат да го користат називот „Република Скопје“ или накратко „Скопје“.

Неочекуваното признавање на Република Македонија под нејзино-то уставно име, во јануари 1994 г., од страна на неколку значајни земји од Европската Заедница (Франција, Велика Британија, Германија, Италија, Холандија и Данска), предизвикало гнев во Атина. Владата на Андреас Папандреу, преку целосна блокада на заедничката граница, одлучила да го принуди Скопје да направи отстапки за „проблемот со името“.⁷³⁸ Националистичката мобилизација во Грција достигнала врв во март 1994 г., кога во Солун околу еден милион луѓе излегле на улиците за да извикуваат дека „Македонија е една и тјаа е ѝрчка“.⁷³⁹ Економската ситуација во бившата југословенска република се влошила: истовремено, таа била принудена да ја затвори својата граница со Србија, по меѓународното ембарго наметнато врз Белград. Крајот на тешката состојба на земјата дошол дури во септември 1995 г., кога во Вашингтон, делегатите на Атина и на Скопје потпишале привремен договор за нормализација на односите. Македонија прифатила да го сме-ни националното знаме, како и проблематичните одредби од Уставот.

Во текот на целиов тежок период, Бугарија се обидувала да ја игра улогата на заштитничка на суверена Македонија: таа комуницирала со остатокот на светот, главно преку бугарската граница. Раководителите од Софија, особено претседателот Жељу Желев, повеќепати се спротивставиле на ембаргото наметнато од Грција. Но, бугарско-македонските расправи, кои траат уште од комунистичкиот период, не само што продолжиле, туку и се влошиле.

Бугарските политичари во новата „јазична контроверзија“

Иако прво во светот, признавањето на македонската независност од страна на Бугарија е само по себе двосмислено. Набргу по чинот на Владата, претседателот Желев изјавил дека Бугарија ја признала само „политичката творба“ наречена Република Македонија. Желев додал дека неговата земја никогаш нема да ги признае македонската *нација*

738 Тој го засилува делумното трговско ембарго, воведено во јули 1992, од страна на конзервативниот кабинет на Мицотакис. Cf. деталната хронологија кај Shea, *Ibid.*, стр. 278-310.

739 За повеќе детали: Victor Roudometof, «Nationalism and Identity Politics in the Balkans. Greece and the Macedonian Question», *Journal of Modern Greek Studies*, 1996 / 2.

и *јазик*. Така, претседателот и другите политичари од Сојузот на демократските сили (СДС) започнале да ги повторуваат постулатите од времето на Живков: македонската нација е „создадена вештачки“ и тоа врз база на бугарската народност, која постоела во Вардарска Македонија. Македонскиот јазик е бугарски дијалект, изменет под свесно наметнатото српско влијание. Сепак, двете држави би имале „заедничка историја“, а „жителите“ на Република Македонија би требало да ги признаат „фактите“ и „историските реалности“.

Преку дистинкцијата меѓу „држава“ и „нација“, оваа реторика го открива лабавиот иредентистички аспект на политичкиот акт од Софија. Во прво време, тој целел да го пресече авторитетот на Белград врз Македонија. Оттогаш, таа била перцепирана како „втора бугарска држава“. Мошне видливо, бугарското признавање на Република Македонија, воопшто, не претставува „промена“ во однос на времето на Живков, спротивно на мислењето на одредени аналитичари.⁷⁴⁰

Никаква промена не може да се забележи ниту кај бројните бугарски медиуми кои се појавиле во почетокот на 90-тите години од минатиот век. Каква и да била нивната политичка наклонетост, тие држеле само една интерпретација: Македонците се „етнички Бугари“, македонскиот јазик претставува „дијалектна варијанта“ на бугарскиот, македонскиот идентитет е измислица на Белград за да ги србизира, долгорочно гледано, „Бугарите од Македонија“. Како последица од тоа, започнала вистинска медиумска војна со весниците, со радиото и со телевизијата на бившата југословенска република: органите на БСП, Дума, и на СДС, *Демокрација*, како и независните весници, решително се впуштиле во новиот бран контроверзии.⁷⁴¹ Во Македонија, весниците *Нова Македонија* и *Вечер* ја одржувале нивната традиционална функција на чувари на македонскиот идентитет и на негирачи на „големобугарскиот шовинизам“.⁷⁴²

Прашањето за јазикот, особено, ги сопираше билатералните односи. Македонскиот бил единствениот официјален јазик на Република Македонија. Обидите да се потпишуваат договори со Скопје на српскохрватски, како во комунистичкиот период, веќе не биле можни. За да изразат посебен идентитет, македонските политичари почнале да ја покажуваат својата јазична особеност, задолжително користејќи преведувач за време на средбите со нивните бугарски колеги. Истовремено, позицијата на последните почнала да се стврдува. Во април 1994 г., во текот на

740 Таков е случајот со Ramet, Ibid.

741 За Македонското прашање во бугарските посткомунистички медиуми: Снежана Димитрова, „В огледалото на гордостта и болката: Македонскиот въпрос и бугарскиот национализъм“ кај: Мая Грекова и други, *Националната идентичност в ситуација на преход: Исторически ресурси*, Софија, 1987 г.

742 Cf. анализите на *Balkan Neighbours*, издание на ACCESS Association во Софија, за претставата за соседот во печатот на земјите од југоисточна Европа.

една официјална посета на Скопје, бугарскиот министер за образование одбил да потпише договор за соработка, изготвен „на бугарски и на македонски јазик“. Наместо овој израз, бугарските претставници ја предложиле референцата „официјалните јазици на двете земји“ (*официјалните езици на двете страни*). Таа, пак, ја има предноста да биде непрецизна во врска со идентитетот или со разликата на двете јазични варијанти. Одбивањето на македонските претставници да го прифатат овој израз го предизвикал неуспехот на посетата и го означил почетокот на низа скандали познати како „контроверзијата“ или „прашањето за јазикот“ (*езиковиот спор, јазичното прашање*).

Во текот на 90-тите години од 20 век, сите владејачки партии во Бугарија, без разлика дали се лево или десно ориентирани, покажувале апсолутна едногласност за оваа тема. За нив, македонскиот јазик е „вештачки“, тој претставува „фалсификување“ на бугарскиот идентитет во Македонија и Софија не може да го признае. Значи, не се работи само за прифаќање на потпис на еден стандарден модерен јазик – чин со целосно бирократска природа. За политичарите и за интелектуалците од Бугарија, таков потпис би значел симболичка ампутација на големи „парчиња“ од националната историја, од фолклорот и од бугарската култура – накратко, од она што, вообичаено, се означува како „бугарштина“ (*българщината*). Очигледно, „патриотското воспитание“, започнато од претходниот режим, ги носи своите плодови: што се однесува до националните прашања, посткомунистичката ситуација повеќе е во континуитет, отколку во прекин, во однос на Живковиот период.

Во Скопје, признавањето на македонскиот јазик добило значење, целосно *идејнично* со она што се замислува во Софија. Македонците го гледале потпишувањето на нивниот јазик не само како прифаќање на една современа реалност, туку и како признавање на „фактот“ дека бугарското толкување на историјата е „погрешно“ и базирано врз „фалсификувања“. Да се спомне изразот „македонски јазик“ во официјален документ, за Бугарите и за Македонците означува да се признае дека цар Самуил, браќата Миладиновци или големиот револуционер Гоце Делчев „во реалноста“ биле етнички Македонци, а не Бугари.⁷⁴³ За да бидат појасни за оваа тема, раководителите од Скопје почнале да истакнуваат дека Бугарија, исто така, треба да го признае и *историскиот* постоење на посебна македонска нација. Секое евентуално одбивање било толкувано како посегнување по *политичкиот* суверенитет на Македонија.

Пред овој кор-сокак, одредени политички актери во Бугарија елаборирале формули за „компромис“, кои воспоставуваат основно разграничување меѓу минатото и сегашноста. Тие сугерираше Македонците

743 Cf. толкувањето дадено од Катарциев (*Македонија стој години*, стр. 469) кој го гледа споменатиот чин како признавање на македонската историја: „тест“ за современата бугарска држава.

„да ги ирифајат историските факти“ – имено, „фактот“ дека имаат „заедничка“ историја со Бугарите – и дека тие ги признаваат „сејашините реалности“ и го прифаќаат одвоеното постоење на Република Македонија.⁷⁴⁴ Без изненадување, овие предлози не ја добиле согласноста на Македонците. Историјата не е единствениот блог. Од страна на медиумите во Скопје, признавањето на јазикот било толкувано и како фактичко признавање на македонското малцинство во Бугарија.

Тоа, пак, според разните проценки во бившојугословенската република, варира од 180 000 до 2 милиона лица. Од бугарска страна, се одговарало дека македонското малцинство е „фантом“. Во мај 1997 г., новиот бугарски претседател Петар Стојанов, исто така, произлезен од СДС, повторно изјавил дека во Бугарија нема македонско малцинство. Тој уште повеќе ги скандализира медиумите од Скопје, изјавувајќи дека Македонија претставува „најромантичен дел од бугарската историја“. Властите од „романтичната“ земја се покажале тврдокорни, барајќи од софиските раководители да го променат нивниот патерналистички дискурс.

Бугарското непризнавање на македонскиот јазик водело до тоа заемните посети на претставниците од двете земји, секогаш, да завршуваат без резултат. Јазичната контроверзија добила квазибурлескен аспект: за време на секоја билатерална средба, медиумите на двете земји го набљудувале учеството на преведувачи и степенот на внимание кои им го посветувале ним политичарите. Отсутноста на преведувач задолжително предизвикувала скандал во македонските медиуми, додека неговото присуство било третирано иронично од бугарските новинари: тие изјавувале дека политичарите од Скопје почнувале да одговараат на прашањата поставени на бугарски без да го чекаат преводот. Но, овој кор-сокак станал непријатен за Софија која, водена од „патриотски“ мотиви, навистина посакувала приближување.

Во 1998 г., повеќе од дваесет подготвени билатерални документи, сè уште не биле потпишани. Бугарија повторно паднала во замката забележана од администрацијата на Живков во почетокот на 70-тите години на минатиот век: отфрлањето на македонскиот јазик ја блокирало перспективата да се врши директно влијание, преку соработката во културниот и врз економскиот домен, врз идентитетските самодефиниции на Македонците. Тоа им дало повеќе аргументи на раководителите од Скопје, особено на оние од СДСМ, традиционално приврзани кон Белград, за постојаното оживување на „бугарската опасност“ и за одржувањето на нулта-ниво на односите со источниот сосед. Така, влогот на евентуалната „ребугаризација“ на Македонците се покажал како

744 Тоа е предлогот на Георги Прванов, еден од раководителите на Бугарската социјалистичка партија. Во моментов, тој е претседател на Републиката. Cf. Shea, Ibid., стр. 347-348.

незгодно испреплетен со формалното признавање на нивниот посебен идентитет.

Меѓутоа, ситуацијата не била целосно безизлезна. Уште од средината на 90-тите години на минатиот век одредени бугарски новинари и аналитичари предлагале документите да се потпишуваат според формулата барана од Македонија, додавајќи дека, сè уште, би било можно да се претендира дека македонскиот јазик „всушност“ претставува „бугарски дијалект“. Спомнувањето на македонски јазик би можело да помине како едноставно упатување кон еден судски поим од соседната земја, што не значи ништо за јазичните „реалности“.⁷⁴⁵ Овој предлог го десимболизира чинот на потпишување и го истакнува фактот дека повеќе се исплати „лош“ потпис, отколку никаков потпис.

Условите станале поволни за решавање на јазичната контроверзија во 1998 г., кога во Македонија ВМРО-ДПМНЕ ја заменува на власт старата „белградоцентрична“ елита. Освен тоа, антикомунистичката партија воспоставила тесен контакт со новата десничарска влада во Бугарија. Во февруари 1999 г., во Софија, премиерите на Бугарија и на Македонија – Иван Костов и Љубчо Георгиевски – потпишале, и на македонски, осум договори за соработка, како и една билатерална декларација. Софија официјално го признала македонскиот јазик. Бугарската социјалистичка партија, тогаш во опозиција, го критикува „националното предавство“ извршено од владата на Костов.⁷⁴⁶ Но, чинот инициран од него е многу посложен.

Всушност, декларацијата на премиерите истакнува заемен компромис: Македонија се обврзува да не се меша во „внатрешните работи“ на Бугарија, барајќи заштита на статусот и правата на лица кои не се македонски граѓани. Така, преку признавање на јазикот, Софија издејствувала од Скопје напуштање на барањата во врска со „македонското малцинство“ во Пирин. Освен тоа, според заемно прифатената формула која фигурира во потпишаните документи, Бугарија го прифаќа потпишувањето на „македонски јазик според Уставот на Република Македонија“. Оваа промена остава можност да се афирмира дека македонскиот јазик е само уставно тврдење, а не „објективно постоен“ факт. Се чини дека Софија е победничката страна во „компромисот“.

По првите потпишани конвенции, доаѓале други симболични гестови кои го покажуваат „помирувањето“ на двете земји. На 24 мај 1999 г., двајцата премиери заедно го прославили создавачот на словенската азбука, св. Константин-Кирил, пред неговиот гроб во базиликата *Sap*

⁷⁴⁵ Види „ВМРО приема македонскиот јазик компромисно“, разговор со Крстимир Каракачанов во *Демократија*, 23 април 1998.

⁷⁴⁶ Весникот на социјалистите Дума на првата страна најавува – на македонски – *Го признаваме македонскиот*, при што ироничната употреба на овој јазик имала цел да предизвика незадоволство кај читателите.

Clemente во Рим. Овој чин не го означувал само крајот на традиционалниот натпревар на бугарската и на македонската делегација за да стигнат први пред гробот на светецот. На овој начин, политичарите од двете земји го потврдиле постоењето на историско наследство, заедничко и за Македонците и за Бугарите. Теза која е во согласност со бугарската историографија. Изгледало дека администрацијата на ВМРО-ДПМНЕ, исто така, не била далеку од идејата за „бугарските историски корени“ на Македонците. Во 1999 г., „ребутаризацијата“ на поранешна југословенска Македонија се чинела како можно сценарио повеќе од кога и да е.

ВМРО-ата во Република Македонија и во Бугарија

Иако иредентизмот сочинува еден од клучните аспекти на првата програма на ВМРО-ДПМНЕ, партијата била далеку од монолитна во нејзината перцепција на македонскиот идентитет. Во почетокот на 90-тите години на 20 век таа повеќе претставувала коалиција од различни лица и средини, соединети преку заедничките слогани на антикомунизмот, србофобијата и една, често, расистичка албанофобија. Мошне брзо национализмот проповедан од овие водачи се разделил на различни и дури на спротивставени артикулации. Во ВМРО-ДПМНЕ имало активисти горди што се „наследници на Филип и на Александар“: замислената слика за античка Македонија била мошне присутна во нивните јавни говори. Но, едно друго „крило“ во рамките на партиското раководство не ги криело своите симпатии кон соседната држава, најстигматизирана од пропагандата на претходниот режим: Бугарија.

Одредени активисти на ВМРО-ДПМНЕ почнале отворено да повикуваат на ревизија на националната историја, на азбуката и на јазикот кој се употребува во Македонија. Дури и шефот на партијата, Љубчо Георгиевски, се вмешал во дебатите: кон средината на 90-тите години од 20 век, тој шокирал еден дел од неговите сограѓани преку одредени написи, како памфлетот *Кој со кој ќе се љомирува?* Одговарајќи му на историчарот, академик Иван Катарциев, Георгиевски ги повторил повеќето од аргументите на истражувачите од Софија во врска со „бугарското“ минато на „македонскиот народ“.⁷⁴⁷ Во 1999 г., македонската јавност била особено скандализирана од еден од членовите на владата на Георгиевски: министерот за култура, Димитар Димитров. Под негово покровителство биле објавени значајни извори за историјата на Македонија, кои ја доведуваат под прашање воспоставената историска

⁷⁴⁷ Љубчо Георгиевски, *Кој со кој ќе се љомирува*, самоиздат. Катарциев одговара на аргументите на Георгиевски во *Македонија сѐо љодии*, стр. 13-20.

верзија.⁷⁴⁸ Самиот Димитров, пак, не го крие своето бугарско самоопределување, и во својата книга *Името и умот*, тој вели дека е фрустриран од „искоренувањето“ на Македонците од нивните „бугарски корени“.⁷⁴⁹

Се појавиле, исто така, и повици за ревизија на азбуката и на јазичната норма.⁷⁵⁰ Под раководство на историчарот Стојан Киселиновски, роден во Егејскиот регион, издаден е *Македонски историски речник*, кој предизвикал голем скандал поради одредницата за Блаже Конески, главниот кодификатор на македонскиот јазик. Наместо да го нагласи огромниот историски придонес на лингвистот, малиот текст од речникот на еден нападен начин наведува дека Конески „ја засијавувал во Македонија унитарната српска азбука (онаа на Вук Караџиќ)“.⁷⁵¹ Како, речиси, табу-тема, посочувањето на србофилијата на градителите на јазикот и националниот идентитет на (бившо-)југословенските Македонци било сметано за пробугарски чин.

Сепак, и покрај имплицитната поддршка од страна на владата на Георгиевски, јазичниот ревизионизам, воопшто, не успеал да се претвори во масовно движење. Гласовите за модификација на азбуката, очигледно, доаѓале од средини и лица кои заземаат маргинално место во академскиот естаблишмент, структуриран во време на југословенскиот комунистички режим. Постепено, во очите на широката јавност, ВМРО-ДПМНЕ била компромитирана преку својата бутарофилска тенденција. Контактите на некои од нејзините активисти со една бугарска националистичка организација која ги носи истите иницијали – ВМРО – фрлаат дополнителна дамка врз оваа партија.

Како што видовме погоре, во предвечерјето на промените од 1989 г., во Софија се формирало јадро за националистички активизам во рамките на македонските „културно-просветни“ клубови, кои биле дел од структурата на Отечествониот фронт (ОФ). Некои млади историчари од универзитетите во Велико Трново и во Софија настојувале на поактивна промоција на националната кауза во врска со Македонија. Тие

748 На пример, фолклорната збирка на браќата Миладиновци, под нејзиниот оригинален наслов, *Бугарски народни песни*, Извештајот за причините и текот на Балканските војни (1912-1913), изготвен од Карнегиевата комисија, личниот дневник на костурскиот митрополит, Германос Каравангелис итн.

749 Димитар Димитров, *Името и умот*, Скопје, Наше дело, 1999. Книгата беше веднаш преведена на бугарски јазик и уредена со поговор од поранешниот претседател Желев, што предизвика реакции во Скопје: Димитър Димитров, *Името и умот*, Софија, Скорпион, 1999.

750 За ова прашање: Christian Voss, «Sprach - und Geschichtsrevision in Makedonien», *Osteuropa*, 2001/8. Водачот на ВМРО-ДПМНЕ почнува да го пишува своето име како *Љубчо* со б. Оваа графика одговара на морфолошките принципи на бугарскиот правопис, додека пак македонскиот стандард ја препорачува формата Љупчо, по пример на фонетските принципи на српскиот правопис.

751 Стојан Киселиновски и други (ред.), *Македонски историски речник*, Скопје, ИНИ, 2000. За историографските дебати во текот на 90-тите години од 20 век, види исто: Милен Михов, *Политика в историјата. Новата бугарска историја и македонската историографија 1944-2005 г.*, Велико Трново, Универзитетско издателство, 2006, стр. 272-306.

формирале група поврзана со државните служби за разузнавање (КДС): кон крајот на комунистичката епоха, патриотската активност за Македонското прашање целосно произлегувала од нејзините компетенции. По падот на Тодор Живков, во јануари 1990, овие активисти повторно го основале Сојузот на македонските друштва, при што квалификативот „културно-просветни“, наследство од сталиновската терминологија, бил отстранет од неговиот назив (СМД). Во декември истата година, иницијаторите на националистичката обнова, врз база на друштвата, ја оживеале организацијата наречена ВМРО. Така, две политички формации – една во (бившо-)југословенска Македонија и една во Бугарија – претендирале да бидат наследници на историската организација.

Во просториите на Сојузот на друштвата, портретите на водачите на македонската револуционерна десница од меѓувоениот период ги замениле оние на комунистите. „Социјалистичкиот патриотизам“ бил заменет од национализам со антикомунистички карактер. На крајот, сепак, има континуитет во дискурсот и активизмот: поранешните активисти на Друштвата, експерти за Македонското прашање, сè уште, биле таму, а националистичката реторика што ја развиваат во голема мера била измислена од претходниот режим. Во почетокот ВМРО-СМД претставувала мошне необична коалиција од поранешни комунистички функционери, како нејзиниот прв водач – историчарот Димитар Гоцев – и некогашните ветерани на ВМРО-михаиловистичка, угнетувани од режимот на БКП, каков што е првиот потпретседател Стојан Бојадиев. Единствената новина, во вистинската смисла на зборот, се состоела во регрутирање млади кадри, често, без врски со Македонија од гледна точка на семејното потекло. Мошне индоктринирани преку патриотското воспитание започнато во времето на Живков, тие започнале да ги заменуваат старите комунистички кадри, притоа, извikuвајќи милитантни слогани.

Во својот прв статут, ВМРО-СМД си дава цел, ни помалку ни повеќе, да успее во *„целосното и нејовратно решение на Македонското прашање“*.⁷⁵² Но, и покрај позитивната референција кон Иван Михајлов, последниот водач на историската ВМРО (во меѓувреме починат во Италија), неговиот славен проект за создавање голема „независна Македонија“ било последното нешто што го барале членовите на новото ВМРО. Таа претставувала бугарска иредентистичка организација. Во почетокот, таа нема ниту нешто заедничко со „македонистичкиот“ иредентизам на ВМРО-ДПМНЕ во Скопје.

Сепак, ситуацијата еволуирала. ВМРО-СМД воспоставила контакти со нејзиниот истоименик од Република Македонија, чие раководство застапувало бугарофилска тенденција. Истовремено, ВМРО-СМД

752 Cf. Nedeva, Kaytchev, Ibid., стр. 178.

ја променила позицијата во рамките на бугарскиот политички камп и се афирмирала како вистинска политичка партија. Од 1994 г., благодарение на една коалиција со антикомунистичкиот СДС, организацијата успеала да добие две места во бугарскиот Парламент. Од тој датум, под раководството на нејзиниот нов лидер – Красимир Каракачанов, дипломиран историчар од Универзитетот во Софија и поранешен агент на КДС – ВМРО повеќепати ги променила политичките партнери, притоа, обидувајќи се да го зачува своето место во рамките на парламентарната десница. Сепак, организацијата на Каракачанов, која во меѓувреме се преименувала во ВМРО-БНД („Бугарско национално движење“), продолжила да претставува политичка сила од секундарно значење. Една низа корупциски скандали го компромитирале нејзиниот водач и појавата на неофашистичката партија *Айџака* на законодавните избори од 2005 г., ја истиснале ВМРО-БНД од нејзината симболична позиција на предводник на бугарскиот национализам.

Доколку постјугословенската ситуација ги оживеа во Македонија дилемите за нејзиниот национален идентитет, во меѓувреме потиснат од „белградоцентричниот“ естаблишмент, тогаш посткомунистичката ситуација во Бугарија имала двоен импакт врз бугарскиот национализам, мошне инструментализиран во времето на Живков. Од една страна, има континуитет во дискурсите. Но, од друга, механизмите на моќта кои ги трансформираа во идентитетска политика, централизирана од една семокна државна управа, се отсутни. Поради овој недостиг од единствена оска за координација, денеска во Бугарија националната (националистичката) кауза е носена од групи од интерес и од претприемачи кои еднакво можат да успеат или да не успеат во добивањето масовна поддршка.

Се мисли, пред сè, на одредени историчари. ВМРО-СМД/БНД има една „академска гранка“ која објавила бројни дела посветени на историјата на Македонија: тоа е новиот Македонски научен институт (МНИ), кој претендира да ги продолжи активностите на Институтот, основан во 20-тите години на 20 век од страна на реномирани бугарски интелектуалци и професори со потекло од Македонија. Овој континуитет бил можен. Но, континуитетот со „патриотската“ наука во време на комунизмот на Живков бил уште поочигледен. Во новиот МНИ се наоѓаат историчари кои ја направиле својата кариера во Историскиот институт на БКП и кои – од таа причина – имале пристап до архивска документација затворена за други истражувачи.⁷⁵³

753 Меѓу нив, може да го спомнеме Добрин Мичев, еден од поранешните биографи на комунистичкиот лидер Георги Димитров. Во почетокот на 90-тите години од 20 век, Мичев објавил дела кои, сакале или не, ги признаваат „компромисите“ на раководителот со бугарската национална кауза (како *Македонскиот вџпрос и бџлгаро-југославските отношения* (9. IX. 1944 – 1949)).

МНИ успеал да обезбеди соработка со бројни историчари од Софискиот универзитет, од Институтот за историја на БАН и од други институции. Но, механизмот за утврдување на репутацијата на историчарот претрпел криза, која што се должи на распаѓањето на поранешната рамка за легитимирање: академскиот систем управуван од единствената партија. Ете, зошто денес бугарските научници стапуваат во борба за пристап до *медиумите*, кои отсега се ослободени од присила, но се често популистички. Личности како Божидар Димитров, поранешен директор на Националниот историски музеј во Софија и министер без ресор во владата на Борисов (од 2009 г.), истовремено стекнаа и статус на „медиумски историчари“ и пристап во политичкиот живот, благодарение на нивниот офанзивен тон против Скопје.⁷⁵⁴

Од 90-тите години на 20 век, историјата се „демократизира“, а „војната“ меѓу Грци, Македонци и Бугари околу прашањата од минатото, лесно се приспособува кон технолошките пронајдоци како интернет: мрежата е, до денес, едно од главните места за полемики. Но, историјата и македонскиот јазик не се единствените контроверзни теми кои продолжуваат да предизвикуваат тензии во јавната и во „виртуелната“ сфера во Бугарија и Македонија. Исто така, постои и еден проблем, кој повеќе се однесува за сегашноста отколку за минатото и е подопирлив од апстрактните дебати „дијалект или јазик“: националните малцинства.

Македонци во Бугарија / Бугари во Македонија (?)

Посткомунистичкиот устав на Република Бугарија, усвоен во јули 1991 г., воопшто, не го охрабрува политичкото претставување на малцинствата. Членот 11, параграф 4 ги забранува „*идеолошкиот и расниот [создадени] на етничка, расна или на религиозна основа (на етничка, расова или религиозна основа)*“, како и оние што се стремат кон „насилна узурпација“ на државната власт. Иако мошне експлоатирани подоцна, оваа формула не е конкретна и остава значителен простор за интерпретација. „Движењето за права и слободи“ (ДПС), кое ги претставува интересите на етничките Турци и на другите бугарски муслимани, редовно учествува во законодавните и во општинските избори. Од 1990 г., оваа партија се афирмира како неодминлив политички актер и, благодарение или, пак, и покрај неа, Софија успева да ја среди во почетокот експлозивната ситуација на муслиманските малцинства. Оваа и други етнички групи, речиси, и не среќаваат пречки

⁷⁵⁴ На пример, Божидар Димитров, *Десетте лъжи на македонизма*, София, Анико, 2000. Оваа книга само ги презема, во мошне агресивна и упростена форма, традиционалните аргументи против „македонизмот“.

при формирањето на друштва од граѓански и културен карактер: во современа Бугарија постојат друштва на Евреи, Ерменци, Власи, да не зборуваме за десетиците организации посветени на интеграцијата на Циганите/Ромите. Сепак, претставувањето на една група се соочува со бројни пречки: Македонците.

Веднаш по распаѓањето на комунистичкиот режим се појавиле бројни групи на приврзаници за признавање на македонско малцинство во Бугарија, па дури и за доделување автономија на Пиринскиот регион. Во март 1990 г., овие активисти ја организирале првата манифестација во Софија. Таа собрала стотина лица и завршила со доставување, до националното собрание, на една петиција за културна автономија. Следниот месец, во градот Сандански, повеќе здруженија се споиле во политичка партија чие име станува синоним за македонскиот национализам во посткомунистичка Бугарија: тоа е Обединетата македонска организација „Илинден“ или, пак, ОМО „Илинден“.

Таа прифатила статут и политичка програма кои имаат цел соединување на сите Македонци, бугарски граѓани, „врз културна основа“. Членот 2 од Статутот бара признавање на македонско малцинство во Бугарија, но приврзаниците, сепак, не одат дотаму да бараат територијално одделување. Нивната програма предвидува на генерален начин: „*йойуларизација на историјата и на македонската култура во светот и кај нас*“, „*одбрана на историското минато, на македонската култура и традиција преку пројекти, образовна и научна дејност*“.⁷⁵⁵ Организацијата започнала да реализира, на пример, прослави на одредени историски настани: на 22 април 1990 г. – датумот на убиството на Јане Сандански – на повик од ОМО „Илинден“, повеќе стотици лица се собрале кај гробот на револуционерот пред Роженски манастир во Пирин.

Уште од почетокот, бугарската власт во ОМО „Илинден“ гледала продолжение на југословенските тајни служби. Лидерите на сите позначајни политички партии едногласно се изјасниле за „непостоењето“ Македонци во Бугарија. Како претседател, Желев потврдил дека македонското малцинство претставува „измислен концепт“.⁷⁵⁶ Реакцијата на бугарските националисти од ВМРО-СМД била насилна: тие ги стигматизирале приврзаниците „македонисти“ како „српски слуги“ (срѓбски мекерета) и „шпиони на Белград“. Судирите меѓу членовите на ОМО „Илинден“ и на ВМРО-СМД/БНД до ден-денес се вообичаени,

755 ЕСПЧ, СЕ, Страсбург, Франција, Жалба. Согласно член 34 од Европската конвенција за правата на човека и членове 45 и 47 од Правилата на суда («Cour européenne des droits de l'homme, Conseil de l'Europe, Strasbourg, France, Plainte. Conformément à l'article 34 de la Convention européenne des droits de l'homme et aux articles 45 et 47 du Règlement de la cour») од името на Јордан Костадинов Иванов и други, Сандански, 26 март 2000, стр. 5.

756 Cf. Poulton, Ibid., стр. 151, 160.

при што безбедносните сили често се обвинувани, од страна на македонските националисти, дека намерно ги оставале нивните соперници.

Освен тоа, полицијата учествувала во прекинувањето на активностите на „македонистите“. Во април 1991 г., учеството на бројни симпатизери на ОМО „Илинден“ на второто чествување на Јане Сандански, било спречено од полициските сили. Меѓу 1991 г. и 1993 г., тие во повеќе наврати брутално ги удирале членовите на организацијата.⁷⁵⁷ Претставниците на правните институции ја толерираше, па дури и ја охрабрувале оваа ситуација. Главниот обвинител на Благоевград им се заканувал на раководителите на ОМО „Илинден“ со обвинение за пропагирање на „национално и етничко непријателство“. Врховниот републички обвинител – Иван Татарчев – пред бугарските медиуми, отворено ветил дека ќе му стави крај на „сепаратизмот“ на „македонистите“.

Сепак, ОМО „Илинден“ се обидела да се стекне со легален статус како непрофитно граѓанско здружение. Во јули 1990 г., Окружниот суд на Благоевград го одбил првото барање за регистрација, тврдејќи дека одредени формулации од неговиот статут „се насочени против единството на нацијата, се противат кон провозакција на национална и на етничка непријателство, се изградени врз антибугарска основа (на антибугарска основа)“ итн.

Натамошните обиди на ОМО „Илинден“, исто така, не дале резултат. Во согласност со судските одлуки, локалната власт систематски ги забранувала собирите на македонските националисти. Во текот на 90-тите години од 20 век, сите иницијативи на ОМО „Илинден“ биле сотрени од безбедносните сили, при што памфлетите, редовно, биле конфискувани, а неформалните центри на организацијата биле предмет на полициски претреси.⁷⁵⁸

ОМО „Илинден“ наскоро се соочил со расцепи предизвикани од радикализмот на неговиот водач Јордан Костадинов и, несомнено, од лични амбиции. Костадинов продолжил да биде водач на „македонистичкото“ јадро во Сандански, меѓутоа неговиот брат, Кирил Иванов, основал свое сопствено ОМО во Благоевград. Третата гранка побарала власт во градот Гоце Делчев. Организацијата на Костадинов била принудена да го смени дискурсот и да прифати нов статут. Но, во ноември 1998 г., Окружниот суд во Благоевград повторно ја одбил регистрацијата на ОМО „Илинден“, под изговор дека таа им противречи

⁷⁵⁷ Bulgarian Helsinki Committee, *Alternative Report to the Report Submitted by Bulgaria Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Sofia, November, 2003, стр. 17.

⁷⁵⁸ Cf. CEDIME-SE, *Minorities in Southeast Europe. Macedonians in Bulgaria* (Rapport du Centre de documentation et d'information sur les minorités en Europe du Sud-Est), стр. 18-20 (достапно на <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-macedonians.PDF>).

на „суверениететот, територијалниот интегритет и единството на нацијата“. Одредени формулации во статутот (барањето „културна автономија“ за Пирин, повикувањето на меѓународното право во врска со промената на државните граници) биле сметани за казниви според Уставот на Република Бугарија.

Сепак, аргументацијата на судот е необична. На пример, тој прецизира дека во Бугарија „нема македонско малцинство. Нема историски, религиозни, јазични или етнички основи (sic!) за ваков вид барање“.⁷⁵⁹ Така, бугарските судии се однесувале како експерти за историја, кои го имаат „правилното“ толкување на минатото, или како етнологи кои располагаат со „правилната“ теорија за националниот идентитет. Недостатокот од правни мотиви во вистинската смисла на зборот го охрабрил ОМО „Илинден“ да поднесе жалба до Апелациониот суд во Софија, кој во април 1999 г. се произнесол во врска со одлуката на Окружниот суд од Благоевград. Таа била одобрена, но со аргументи кои овој пат покажуваат контрадикции меѓу статутот на организацијата и важечкото законодавство.⁷⁶⁰ Во октомври 1999 г., Врховниот суд ги потврдил мотивите дадени од Апелациониот суд во Софија. ОМО „Илинден“ останува нелегална до денес.

Сепак, ситуацијата била различна за сецесионистичката гранка на организацијата, со седиште во Гоце Делчев: ОМО „Илинден“-Пирин.⁷⁶¹ Поумерена во нејзината реторика и повнимателна во нејзините статутски формулации, таа имала привремен успех: во февруари 1999 г. била легализирана – како *политичка партија* – од страна на Градскиот суд во Софија. И покрај привременото спротивставување од Централната изборна комисија, организацијата, исто така, ја имала можноста да учествува на општинските избори во октомври истата година. Кандидатите од партијата на Сингаријски ја добиле градоначалничката функција во две села од Пиринскиот регион (во Мусомишта, Гоцеделчевска општина и во Ново Љаски, Хаџидимовска општина) и влегле во општинските совети на Хаџидимово, Гоце Делчев и Разлог.

Овој ограничен успех вознемирил некои политички средини: 61 собраниски пратеници, кои ѝ припаѓале особено на страната на Социјалистичката партија (БСП), од Уставниот суд побарале ревизија на регистрацијата на ОМО „Илинден“-Пирин. Одговорот не задоцнил: во

759 ЕСПЧ, Жалба, стр. 10.

760 Статутот на ОМО „Илинден“ предвидува промоција на „независни“ кандидати за општинските и за парламентарните избори, но тоа – според Апелациониот суд – му противречело на статутот на граѓанска организација и повеќе одговарало на статут на политичка партија. Со барањето за Македонска автокефална црква во Пиринскиот регион, членот 4 од статутот не бил во согласност ниту со условите за регистрирање на верски организации. Cf. ЕСПЧ, Жалба, стр. 11-12.

761 Во случајов, ПИРИН е кратенка која означува „Партија за економски развој и интеграција на населението (sic!)“ (*Партија за Икономическо Развитие и Интеграција на Населението*).

февруари 2000 г., судиите ја прогласиле партијата на Сингартиски за неуставна, а судот во Софија ја укинал нејзината легализација. ОМО „Илинден“-Пирин била проценета за „сепаратистичка“, а нејзиното постоење било прогласено за спротивно од одредбите на членот 44, параграф 2 од Уставот на Република Бугарија.

Меѓутоа, обвинувањето за сепаратизам е доста широко толкување на програмата и на статутот на партијата. Ниедна одредба од документите не повикува на одделување на Пиринскиот регион. Напротив, програмата на ОМО „Илинден“-Пирин го напаѓа сепаратизмот како „девијација“, која ѝ е туѓа на партијата. Таа, исто така, повикува и на „целосно ѝочијување на територијалниот интегритет и суверенитет“ на Бугарија и на другите балкански држави.⁷⁶²

Мотивот за поништувањето на регистрацијата на ОМО „Илинден“-Пирин бил формулиран на еден индикативен начин: „во Република Бугарија нема изразен македонски етнос (обособен македонски етнос)“.⁷⁶³ Така, Уставниот суд, како и Окружниот суд од Благоевград и Врховниот суд, се однесувал како законодавец во доменот на етнологијата и историјата. Сепак, пописот од 2001 г. покажува 5 071 лица во Бугарија, од кои 3 117 во регионот на Благоевград, кои се изјасниле како припадници на македонската „етничка група“.⁷⁶⁴ Отфрлањето на нејзиното постоење ги спречило уставните судии да ја забранат ОМО „Илинден“ - Пирин како „создадена врз етничка основа“ - партиите од овој тип биле забранети со Уставот. Статутот на партијата не нудел доволно причини за нејзино забранување како сепаратистичка групација. Значи, Уставниот суд ја поткрепил својата одлука со еден аргумент, чија правна вредност се чини необична. Судиите се повикувале на една усна изјава со сепаратистички карактер, припишана на Иван Сингартиски, во тоа време водач на ОМО „Илинден“- Пирин.

Од нејзиното бришење од регистрите во 2000, ОМО „Илинден“ не успеа да се легализира. Новиот обид, преземен во 2006 г., пропадна. Овој пат, судиите решиле дека активистите не располагаат со доволно потписи од членови: иако имале прикажано дури и повеќе од бројот предвиден во законот. Влезот на Бугарија во Европската Унија во 2007 г., сепак ѝ дозволил на партијата да стане член на Европската слободна алијанса, претставена во Парламентот на ЕУ. Тесна соработка ги поврзува активистите од Бугарија со нивните колеги од организацијата *Виножито/Ouranio tokso*, со седиште во Лерин, во Грција. Всушност, самоволието на бугарските надлежни повеќепати било осудено од наднационалните институции.

762 Cf. http://www.omoilindenpirin.org/documents/program_e.asp.

763 ЕСПЧ, Жалба, стр. 5.

764 Види ги податоците од Националниот институт за статистика: <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm>.

Во октомври 2000 г., Европскиот суд за човекови права ја прогласил Бугарија за виновна за прекршување на членот 11 од Европската конвенција за човекови права врз пет точки (во врска со слободата за собирање и здружување). Во јануари 2004 г., во нејзиниот извештај за Бугарија, Комисијата против расизам и нетолеранција при Советот на Европа, исто така, ја критикувала бугарската власт. Таа констатираше случаи на заплашување и дискриминација во поглед на лицата кои отворено се изјаснувале како Македонци. Во октомври 2005 г., Европскиот суд во Стразбур повторно ја осудил бугарската држава за прекршување на членот 11 од Европската конвенција за човекови права. Овој пат мотивот бил неоправданото поништување на регистрацијата на ОМО „Илинден“-Пирин од страна на Уставниот суд во Софија. Слична пресуда од Стразбур била изречена и во јануари 2006 г.

Сепак, во декември 2009 г., Советот на министри при Советот на Европа – институција која треба да ја контролира примената на одлуките на Европскиот суд – го прекина *мониторингот* на Бугарија во врска со регистрацијата на ОМО „Илинден“-Пирин. Тоа беше направено и покрај мислењето на самиот Комитет од февруари 2007 дека одлуката на Судот ќе биде применета само преку враќањето на претходниот *status quo*: т.е. преку регистрацијата на партијата. Во Република Македонија оваа одлука беше прифатена како израз на, речиси, скандалозна пристрасност. Но, судбината на Македонците во Бугарија, за Скопје сигурно претставува помалку важна преокупација отколку неговите внатрешни проблеми – посебно оние што произлегуваат од статусот на малцинствата.

Во бившојугословенската република, стравувањата од „косовско“ сценарио се оправдале во јануари 2001 г. Во Македонија започнува вооружен конфликт кога една група етнички Албанци ја напаѓаат полициската станица во селото Теарце, во регионот на Тетово. Борците се претставуваат како членови на „Ослободителна народна армија“ (*Ushtria çlirimtare kombëtare*), чија кратенка е, всушност, идентична со онаа на паравоената организација која веќе води герилска војна во Косово – УЧК. Жариштето на конфликтот се протега од градот Тетово, на северозапад, до градот Куманово, на север, и го вклучува и регионот на Скопје.

Сепак, македонско-албанскиот вооружен конфликт не трае долго време: тој формално завршува на 13 август 2001 г. со потпишувањето на „Рамковен договор“ во Охрид. Под покровителство на „Меѓународната заедница“ (НАТО, ЕУ, Соединетите Американски Држави), раководителите на најголемите македонски и албански партии се договориле за низа амандмани од Уставот на државата, кои требало да го зголемат присуството на албанското малцинство во рамките на локалната и на републичката администрација. Употребата на албанскиот јазик е предмет на специјално уредување и тој, речиси, го стекнува

статусот на втор официјален јазик: главниот град Скопје е официјално двојазичен. Од септември 2008 г., албанскиот е, исто така, и работен јазик на комисиите во рамките на националното Собрание.

Но, за разлика од Албанците кои, според пописот од 2002 г., претставуваат повеќе од една четвртина од населението на поранешната југословенска република⁷⁶⁵, лицата кои се идентификуваат како Бугари не стигнуваат ниту до 4 000.⁷⁶⁶ Во почетокот на 90-тите години на 20 век, во Македонија се појавиле првите здруженија на бугарски националисти, но кои се малку популарни. Постоенето на такви лица се покажува како важен стратешки влог за Софија во контроверзиите со Скопје, во врска со јазикот, националната историја и статусот на Македонците во Бугарија. Од своја страна, Бугарија започнува да го напаѓа „непочитувањето“ на „човековите права“ во Македонија. Одредени кругови инсистираат за признавање на „бугарско малцинство“: барање кое влегува во конфликт со традиционалната идеја во Софија дека сите словенски Македонци од етничка гледна точка се Бугари.

Бугарофилската влада на Љубчо Георгиевски била наклонета кон еманципацијата на бугарските националисти во бившојугословенската република: во 2000 г., во Охрид, тие ја основале организацијата *Рагко*, чие име е еден од псевдонимите на Иван Михајлов. Сепак, како и ОМО „Илинден“–Пирин во Бугарија, една година подоцна организацијата е ставена надвор од законот. Одлуката на македонското правосудство предизвикува скандали меѓу Софија и Скопје, но во реалноста бројот на бугарски националисти во Македонија останува безначаен. Денес, дури и некои медиуми од Софија зборуваат иронично за маргиналноста на тие лица, иако случаи како Спаска Митрова во 2009 г. секогаш се способни да ги револтираат против „крвниците“ од Скопје.⁷⁶⁷ Во тој контекст, еден друг процес заслужува внимание.

Меѓу 2002 г. и 2010 г., десетици илјади македонски граѓани доставија барања за бугарско државјанство. Повеќе од 28 000 го добиле.⁷⁶⁸ Во јули 2006 г., информативните агенции објавија дека дури и

765 Види *Пойис на населениеџо, домаќинствата, сџановиџе и земјоделскиџе сџојанствџа во 2002 година*, Скопје, ДЗК, 2002. Според податоците Македонците сочинуваат 64,2 %, Албанците – 25,2 %. Бројките биле оспорувани во текот на целата 2003 г., при што Македонците сметале дека процентот на Албанци е нереално зголемен, додека последните верувале дека бил вештачки намален.

766 „Бугарите“ биле 1 762 во 1991 г. за да достигнат помеѓу 3 000 и 4 000 лица во 1994 г. и во 2002 г. Поголемиот дел од нив живеат во регионот на Струмица, на југоисток. Cf. Poulton, *Ibid.*, стр. 142, 214.

767 Митрова, затворена на три месеци, го обвини македонското судство за пристрасност: наводно таа била казнета поради својата бугарска самоопределба. Случајот го мобилизираше и бугарскиот претседател Георги Прванов, како и претставниците на Софија во Европскиот парламент.

768 Според информацијата на страната на потпретседателот на Републиката: http://www.president.bg/v_pravo_txt.php?mtype=8&type=110.

поранешниот македонски премиер Љубчо Георгиевски добил бугарски пасош. Инаку, за да ја добијат „националноста“ во смисла на државјанство, Македонците мора да изјават „националност“ во смисла на бугарско етничко потекло (*народност, етнически произход*). Одредбите за кои станува збор, очигледно, се засновани на *jus sanguinis*. Резултатот: жестока медиумска кампања во Македонија против Георгиевски и националната политика на Софија. Како резултат од тоа, бугарскиот министер за надворешни работи Ивајло Калфин изјави дека Софија нема по секоја цена да ја поддржува македонската кандидатура за влез во Европската Унија.⁷⁶⁹

Меѓутоа, влогот на „бугарските пасоши“, барем за поголемиот дел од кандидатите, е јасен: пред декември 2009 г., Македонците беа обврзани да бараат визи, некогаш тешки за добивање, за, речиси, сите земји во светот. Од 2001 г. бугарските граѓани повеќе немаа потреба од виза за многу земји, особено за европските потписници на Шенген, и можеа да патуваат таму без ограничувања. Можноста да се најде работа во Европа е, сепак, клучна за земја како Македонија, каде што стапката на невработеност е екстремно висока.

Во Софија се претпочита да не се признаваат целосно прагматските мотиви на големото мнозинство од барањата, насочени кон земјите од Западна Европа. Во спротивно, во бугарскиот јавен простор, напливот на кандидати, често, е претставен како „победа“ на националната кауза, доказ за неизбежниот процес на „ребугаризација“ на Македонија. Сепак, оваа надеж се чини малку веројатна: засега, од десетиците илјади Македонци кои веќе имаат бугарски пасоши не доаѓа никакво барање за колективни права. И покрај присуството на пробугарски симболии кај еден дел од македонското население – покрај случаите како Георгиевски – изградбата на нацијата во поранешната југословенска република се покажа поуспешна од она што си го замислуваа бугарските националисти.

Од југоносталгија кон антиквизација: историографијата и политиките на сеќавање во Македонија денес

Ако Бугарија уште од 2004 г. е дел од НАТО, а од 2007 г. и од Европската Унија, поранешната југословенска република, сè уште, нема пристап до наднационалните сојузи. Во април 2008 г., за време на Самитот на Пактот во Букурешт, Атина ја блокираше поканата за Скопје

⁷⁶⁹ Тој барае од Македонците да ја почитуваат „бугарската историја и нација“. Оваа неочекувана реакција на министерот остави впечаток дека има цел да ѝ помага на изборната кампања на претседателот на републиката, Прванов. Тој ја потврди изјавата на Калфин и доби поголема популарност во националистичките средини, давајќи им на Македонците телевизиска лекција по историја по повод Илинден (2 август).

во НАТО. Грција продолжува одлучно да ја отфрла можноста за признавање на „Република Македонија“. Профитирајќи од својот скорешен статус на членка на ЕУ, Бугарија почнува да му се заканува на својот југозападен сосед со евентуална солидарност со грчките барања. Во годините 2007-2008, министерот Калфин во повеќе наврати повторно дека поддршката од Софија за европската интеграција на Македонија „не е безусловна“ и дека Скопје мора да ги признае „историските факти“. Одредени бугарски пратеници во Европскиот парламент, како Евгениј Кирилов (Европска социјалистичка партија), се обидуваат да ги интернационализираат проблемите на „Бугарите“ во Македонија. Софискиот полемичар број 1 за Македонското прашање, историчарот Божидар Димитров, е дел од Владата уште од 2009 г. Меѓу Скопје и Белград, исто така, постојат извесни тензии: на пример, во врска со Македонската православна црква, која не е призната од српскиот патријарх, или, пак, поради признавањето на Косово од страна на Скопје во октомври 2008 г.

Сложената меѓународна ситуација и вознемирувачките внатрешни случувања, во македонскиот јавен простор секогаш оживуваат еден дискурс на секавање кој се појавил малку по независноста и кој најчесто се нарекува *јуџонистџалија*. Таа постои и во другите бившојугословенски републики, но ги нема истите форми насекаде.⁷⁷⁰ Во Македонија југоносталијата има три главни одлики. Најпрво, тоа е замислата за една загубена „сигурност“ на социоекономски и политички план (ја наоѓаме и во многу други бившокомунистички земји). Исто така, чувството за целосна изолација на меѓународен план, за разлика од „добрата“ интеграција во југословенскиот период. На крајот, една „вистинска македонска“ димензија: стравот од лишување од значаен дел од „националното достоинство“. Оваа тема беше акцентуирана веднаш по договорот од Охрид (август 2001 г.), кој го трасираше патот кон „бинационализација“ на земјата. Многумина Македонци би рекле дека го загубиле статусот на „свој на своето“, улогата на „сопственик“ на „сопствената“ земја.

Оттаму и парадоксот кој го обележува постјугословенскиот период во Македонија: како што истакнуваат некои аналитичари⁷⁷¹, Македонците немаат југословенски карактер способен да конкурира на нивната национална самоидентификација. Но, во моментов, генерациите кои се секаваат на Титова Југославија веруваат дека изгубиле многу со нејзиниот распад. Објаснувањето на овој парадокс, настрана од

770 Види ја споредбата на словенечкиот и на македонскиот случај, предложена од Zala Volčič, Neither “East” nor “West”: The Past and Present Life of Yugoslav Identity, CAS Working Paper Series, Issue 2, Sofia, 2009 (достапна на <http://cas.bg/uploads/files/Zala%20Volcic.pdf>).

771 Hugh Poulton, “Macedonians and Albanians as Yugoslavs” во Dejan Djokić, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992*, London, Hurst, 2003.

актуелните политичко-економски услови, се наоѓа во самата историја на македонскиот национализам.

За разлика од словенечкиот, српскиот или хрватскиот случај, дефинитивната изградба на македонскиот национален идентитет, таков како што постои денес, се соопшта со југословенската комунистичка изградба. Единствено во рамките на Титова Југославија Македонците биле признати како целосно посебна нација, која можела да развива македонски јазик и култура. Поранешните комунисти од Социјалдемократскиот сојуз (СДСМ) и историчарите блиски до нив, исто така, нагласуваат дека Македонците добиле држава благодарение на Тито. Зарем негирањето на сите тие придобивки не води кон тоа да се каже дека Македонците, всушност, немале потреба од сопствен идентитет, различен од оној на Бугарите или на Србите? На историски план, работите изгледаат уште посложени поради фактот што македонските политички движења пред Втората светска војна – како славната Внатрешна македонска револуционерна организација (ВМРО) – не ја делеле нужно идејата на комунистите за постоењето на посебна македонска (етно-)нација.

За разлика од Бугарија, Србија или Хрватска, во денешна Македонија се чини дека секое отфрлање на комунистичкото наследство се поистоветува со напад против еден добар дел од самиот национален идентитет. Доминантното историографско толкување, сè уште, смета дека периодот поминат во рамките на федерацијата на „братските народи“ бил „значајна етапа“ од развојот, па дури и од „меѓународната афирмација“ на македонската држава.⁷⁷² Од оваа гледна точка, независноста прогласена во 1991 г. претставува повеќе едно „логично продолжение“ на претходната епоха, а не нејзино поништување. На парадоксален начин, одржувањето на југословенското минато се покажува одлучно за актуелниот државен суверенитет.

Оваа „коинциденција“ на минатото и на сегашноста била поддржана од една необична иницијатива на поранешниот претседател на Републиката во мај 2005 г. Долгогодишниот шеф на СДСМ, Бранко Црвенковски предизвика бујни расправи во јавниот простор преку предлогот за изградба на споменик на Јосип Броз Тито сред центарот на Скопје. Конкретниот повод беше 25-годишнината од смртта на југословенскиот комунистички раководител. Црвенковски сметаше дека личноста на Тито заслужувала таков гест. Неговата иницијатива предизвикува ентузијазам кај поранешните борци од партизанските комунистички единици и кај многу други Македонци, кои жалеле по загубата на југословенската „благосостојба“. Во Битола, втор град во земјата, без да се чека дозвола од Општината, на централната улица,

ветераните од Втората светска војна поставуваат претходно подготвена биста на Тито.⁷⁷³

Сепак, некои медиуми се запрашаа за можноста да се постави споменик на некој што не бил „етнички Македонец“, и кој раководел државата, која не била стриктно „Македонија“.⁷⁷⁴ Спротивно од тврдењата на Црвенковски и на ветераните, оспорувачите се повикале на годините 1945-1991 како на период на „компромис“ со „вистинските македонски“ национални вредности. Особено, тие сметале дека комунистите ја напуштиле идејата за голема „обединета Македонија“, која ги вклучува грчките и бугарските делови од историскиот регион, и дека судбината на земјата била диктирана исклучиво од Белград. Така, ревизијата на комунистичкото минато се наметнува, притоа, потресувајќи го легитимитетот на поранешните политички елити.

Меѓутоа, во македонскиот случај, начинот на кој одново се пишува историјата останува далеку од очигледен. Како што видовме погоре, резултатот од одредени обиди во текот на 90-тите години на 20 век бил многу близок до бугарското историографско толкување: дури и еден премиер веруваше дека денешните Македонци се потомци на етнички Бугари, „однародени“ од Титовиот режим. Преседаните од овој вид ги потврдиле прогнозите дека македонската историографија ќе добие форма на „историја на македонските Бугари“, или напротив, „историја на јужна Србија“, во зависност од идните политички случувања.⁷⁷⁵

Но, засега, одредени аспекти ја оспоруваат реализацијата на ова сценарио. Всушност, денес сè повеќе и повеќе историографскиот ревизионизам во Скопје си поставува цел да го зајакне македонскиот идентитет. Во нивните неодамнешни публикации, ревизионистичките историчари, како Зоран Тодоровски, сметаат дека македонската десница од периодот меѓу двете светски војни била исто толку „македонска“, ако не и повеќе, од комунистите кои ја основале југословенската република.⁷⁷⁶ Репресијата на антијугословенските „дисиденти“ по 1944 г. била предмет на публикации кои требало да го покажат нивниот „македонски патриотизам“, спротивно од традиционалните обвинувања

773 За време на комеморацијата на Тито во мај 2005 г., скопските медиуми, исто така, известија дека двајца Македонци биле првите што оддале почит пред гробот на раководителот, сместен во населбата Дедиње во Белград. Споменатите акции целиот пат од Македонија до Белград го минале пешки.

774 Татјана Поповска, „Има и Македонци заслужни како Тито“, *Дневник*, 10 мај 2005; Бранко Героски, „Писмо до другарот Тито“, *Дневник*, 21 мај 2005.

775 Stefan Troebst, „Geschichtspolitik und historische ‚Meistererzählungen‘ in Makedonien vor und nach 1991“ во *Idem, Das makedonische Jahrhundert*. Cf. *Idem*, „IMRO+100=FYROM? The Politics of Macedonian Historiography“, *Ibid.* Види исто и статијата на Ulf Brunnbauer, „Pro-Serbians' vs. 'Pro-Bulgarians': Revisionism in Post-Socialist Macedonian Historiography“, *History Compass*, vol. 3, 2005/1.

776 Види го интервјуто со Зоран Тодоровски, „Уште им робуваме на старите поделби“, *Tribune*, www.tribune.eu.com.

за пробугаризам. Жртви од поранешниот режим објавуваат свои автобиографии, во кои се обидуваат да се ослободат од какво било обвинување за национално предавство, и на тој начин да се здобијат со исклучителен симболички капитал во очите на новата јавност на независна Македонија.⁷⁷⁷

Ревизијата на комунистичкото минато, меѓу другото, претставува и извор за легитимација. Барем така била видена од новите елити, кои се обидуваат да си обезбедат место во политичкиот живот на земјата, како и да го оправдаат своето место во „нова Европа“. Есента 2005 г., Владата на Владо Бучковски – сепак, од Кабинетот на СДСМ – реши да ги обештети „прогонуваните“ од југословенскиот комунистички режим. Овој чин му додели легитимитет без преседан на еден дискурс за неодамнешното минато, промовиран од оние што од тој момент се наречени „осуденици за самостојна и обединета Македонија“.

Оваа нова политика на сеќавање, сигурно, е инспирирана од „европската перспектива“. Уште во 1996 г., Парламентарното собрание на Советот на Европа (каде што Македонија е членка од 1995 г.) изгласа резолуција за „уништување“ на „наследството од старите тоталитарни комунистички режими“. Десет години подоцна, во јануари 2006 г., истата организација ги осудува „злосторствата на комунистичките тоталитарни режими“. Веднаш потоа, во април 2006 г., македонскиот парламент усвои декларација за „извинување кон жртвите на комунизмот“.⁷⁷⁸ Кон крајот на истата година, водачот на Либералната партија на Македонија (ЛП), Стојан Андов, претстави проект за Закон за лустрација. Според него, поранешните информатори на политичката полиција од југословенскиот комунистички период ќе бидат исклучени од низа јавни функции.

Законот е конечно донесен во јануари 2008 г. со изненадувачки консензус: 73 пратеници од 73 гласале „за“. Охрабрен од гласањето, С. Андов веќе го антиципирал следниот Закон – за рехабилитација на сите жртви од поранешниот режим. И, се разбира, тој се повикал на важноста од една таква легислатива за процесот на интеграција на Македонија во НАТО и ЕУ.⁷⁷⁹ На тој начин се сметало дека изградбата на нова официјална меморија за комунистичкото минато треба да биде неопходен услов за инкорпорација на земјата во посакуваниот глобален контекст.

777 Cf. Стојан Ристески, *Судени за Македонија (1945-1983)*, Скопје, 1993; Глигор Крстески, *Општини и пројекти, 1946-1950*, Скопје, Матица македонска, 1994; Евтим Гашев, *Нашата кауза*, Скопје, 1995. Види ги, исто така, истражувањата на Виолета Ачкоска, Никола Жежов, *Рейресцијата и рейресираниите во најновата македонска историја*, Скопје, Макавеј, 2006.

778 Според ревизионистичкиот историчар Зоран Тодоровски, тие се околу 50 000 лица: Зоран Тодоровски, „Хуманоста на македонскиот комунизам“, *Утрински весник*, 2 февруари 2006.

779 Cf. интервјуто со Стојан Андов, „На ред е закон за рехабилитација“, *Дневник*, 26 јануари 2008.

Но, во очите на голем број Македонци, ревизијата на југословенскиот комунистички период не докажува нужно конформитет со националниот идентитет како таков. За ветераните од Втората светска војна, активност на „осуденициите за независна и обединета Македонија“ е сомнителна од повеќе аспекти: често биле судени како пробугари, соработници со „фашистичкиот окупатор“ или, пак, како агенти на ВМРО.⁷⁸⁰ Сето тоа, врз новопрогласените „дисиденти“ фрла сомнеж дека станува збор за индивидуи платени од Софија, и кои се без заслуги за македонската нација. Теза, која дополнително е потврдена од фактот што полемичарите од Софија ги сметаат политичките затвореници од југословенскиот период за „бугарски патриоти“.⁷⁸¹

Но, новото секавање за југословенскиот комунизам се обидува да биде „патриотски коректно“. Поголемиот број од „дисидентите“, денес, покажуваат колку антијугословенска толку и антибугарска реторика. Жртвите од Титовите репресалии изјавуваат дека ги инспирирала единствено македонската „кауза“. Стојан Андов, иницијатор на лустрацијата, исто така, потврди дека жртвите на југословенскиот комунистички режим биле неправедно стигматизирани како пробугари. Што се однесува до ВМРО-ДПМНЕ, таа ја напушти бугарофилската тенденција поддржувана од нејзиното раководство во текот на 90-тите години на 20 век.

Објаснувањето за неуспехот на таа тенденција сигурно е сложено. Од една страна, бугарското оспорување на идентитетот и на националниот јазик на новата држава во голема мера ја компромитирала секоја конкретна симпатија кон Софија. Можеме само да замислуваме дали една поурамнотежена и помалку агресивна позиција од бугарските политички и академски кругови не ќе беше посоодветна за целта на Софија: „воскреснување“ на бугарофилијата во Македонија. Од друга страна, „македонскиот патриотски“ карактер на историскиот ревизионизам во Скопје во голема мера беше засилен од внатрешниот предизвик: барањата на албанското малцинство. Тие само го консолидараа македонскиот идентитет, кој, во меѓувреме, беше потресуван од дилемите за минатото. Македонско-албанскиот конфликт од 2001 г. може да биде виден како *terminus post quem* обидите за ново пишување на современата историја на Македонија станале многу повеќе „македонистички“, а помалку пробугарски.

780 Види ја расправата меѓу двата „табора“: Евтим Гашев, „Факти, факти, а не зборови“, *Уйрински весник*, 29 септември 2005; Гавро Пановски, „И факти, но и зборови!“, *Уйрински весник*, 7 октомври 2005; Илија Јосифовски, „За некои историски контроверзии“, *Уйрински весник*, 8 октомври 2005; Тодор Атанасовски, „Неисторичност и мародерство“, *Уйрински весник*, 12 октомври 2005; Евтим Гашев, „Многу рековте – ништо не кажавте!“, *Уйрински весник*, 17 октомври 2005; Гавро Пановски, „Камелеонство?!“, *Уйрински весник*, 7 ноември 2005; Евтим Гашев, „Кодошлак“, *Уйрински весник*, 16 ноември 2005.

781 На пример, Църнушанов, *Ibid*.

Конечно, расправиите за неодамнешното минато се судриле со две различни артикулации за тоа што значи да „се биде Македонец“, денес. Првата, досега преовладувачка, не ја одделува југословенската од македонската припадност, повикувајќи се, притоа, на клучната улога на Титова Југославија за развојот на македонската нација. Но, како што забележаа критичарите, исклучителното вреднување на југословенското минато многу потсетува на непријателските, грчки и бугарски, толкувања, според кои денешните Македонци се Титови „зомбија“.⁷⁸² Носталгијата по „благосостојбата“ на југословенскиот комунизам се покажува сè повеќе анахронистичка за земја која претендира кон западната „благосостојба“ на европската интеграција. Сепак, новото антикомунистичко претставување на минатото, сè уште, предизвикува сомнежи за „антимакедонизам“. Бидејќи македонскиот национален идентитет не бил признат пред доаѓањето на југословенскиот комунистички режим, тој се развил *благодарение на*, а не *и покрај*, Југославија. Денес, соочена со една, сè уште, несигурна проценка на неодамнешното минато, власта во Скопје претпочита да го поддржи македонскиот идентитет преку повикување на едно далечно, речиси, митолошко минато.

Станува збор за култот на античка Македонија – онаа на Филип II и на Александар Велики – кој е започнат во моментот од владата на Никола Груевски (ВМРО-ДПМНЕ). За некои аналитичари, тој поддржува политика на *антихквизација* на македонскиот словенски идентитет, која во голема мера е анахронистичка.⁷⁸³ Освен тоа, таа сигурно е штетна за односите со Грција. Всушност, повикувањата кон античките Македонци како „предци“ на денешната славофона нација не се нови. Во предвечерието на независноста на југословенската република, тие доаѓале особено од дијаспората во Австралија и Северна Америка.

За време на југословенскиот комунистички период, преовладувачката македонска историографија покажувала минимален интерес кон Македонија на Филип и Александар. Но, токму тие се симболите кои најмногу ја оживуваат националната гордост на емигрираните. Промовиран од нивна страна, митот за етногенетска врска меѓу античките и современите Македонци се покажал како имагинација способна да ја мобилизира популарната поддршка за една држава лишена од својот претходен легитимитет – од рамките на голема и „просперитетна“ Југославија.

Противниците на овој долг историски „континуитет“ не се наоѓаат единствено во Атина. Првиот претседател на републиката – Киро

782 Cf. реакцијата на Антонио Милошоски, во моментот Министер за надворешни работи на Македонија: „Република Македонија (во заграда) – Тито“, *Уйрински весник*, 4 јуни 2005.

783 За антихквизацијата, види: Anastas Vangeli, *Antiquity Musing. Reflections on the Greco-Macedonian Symbolic Contest over the Narratives of the Ancient Past*, MA Thesis, Central European University, Budapest, 2009.

Глигоров – ја поддржуваше идејата дека денешните Македонци се со чисто словенско потекло, а нивното именување едноставно произлегло од географскиот регион. Поголемиот дел од лицата поврзани со старата политичка насока имаат внимателен и дури ироничен став кон идејата за античкото потекло на нивната нација.⁷⁸⁴ Но, во контекст на распаѓањето на Југославија и на недостиг од моќен конкурентски наратив, може да се каже дека во меѓувреме античките Македонци се афирмирале како интегрален дел на историографскиот канон. Под покровителство на актуелната влада, лично од премиерот, македонски истражувачи и новинари објавија импресивна продукција која, речиси, целото наследство од грчко-римската антика го присвојува како „македонско“. Сепак, не станува збор само за историографијата.

Кон крајот на 2006 г., на скопскиот аеродром му беше дадено името Александар Велики. Пред македонската Влада, сега може да им се воодушевуваме на антички скулптури, поставени во март 2007 г. Во јули 2008 г., премиерот Груевски и други државни претставници свечено го пречекаа принцот Газанфар Али Кан, водач на пакистанското племе Хунзи. Тоа верува дека го влече своето потекло од војниците на Александар. Политичарите на ВМРО-ДПМНЕ беа среќни да пречекаат „роднини“, од кои биле разделени околу две илјади и триста години.⁷⁸⁵

И на крајот, токму статуата на Александар, а не на Тито, го заземе слободното место на централниот плоштад во Скопје. Освен тоа, таа е дел од еден амбициозен проект за урбана реконструкција на главниот град, претставен од општината во февруари 2010 г. и кој треба значително да го измени центарот на градот. Проектот, чија реализација треба да заврши во 2014 г., вклучува изградба на низа бронзени и мермерни споменици посветени на важни историски фигури, како и фонтани, триумфални порти и административни згради во крајно еклектичен „неокласичен“ стил.

Очигледно, грчката блокада на меѓународната интеграција на поранешната југословенска република само ги засилува идентитетските митови. Новото пишување на македонската национална историја, барем, ја има заслугата да создаде илузија за едно место во европски и светски контекст, кое е обезбедено веќе со милениуми.

784 Cf. ставот на Денко Малески, поранешен министер за надворешни работи, за оваа тема: „Порака до ЕУ: Достоинство за Македонците“, *Утирински весник*, 3 февруари 2007.

785 Оваа необична средба го привлече вниманието на западниот печат: “Alexander’s ‘Descendants’ Boost Macedonian Identity”, *Financial Times*, 18 јуни 2008.

ЗАКЛУЧНИ ЗАБЕЛЕШКИ

НАЦИОНАЛИЗАМ И КОМУНИЗАМ: КАКОВ ОДНОС?

Падот на комунистичките режими во СССР и во Источна Европа ги влошил националните антагонизми. Тој предизвикал дури и војни, како онаа во поранешна Југославија. Истовремено бројни западни политиколози објаснуваа дека комунизмот – благодарение на својата интернационалистичка идеологија – ги имал „замрзнато“ националните каузи. Мошне логично, тие избиле по 1989 г. На Истокот, тамошните антикомунистички историчари предлагаа слично толкување: тие ја подвлекувале „антинационалната“ или „национал-нихилистичката“ природа на децениите на комунистичка власт во нивните земји.

Но, еден поблизок поглед кон идеолошкиот стил од периодот покажува поинаква и, несомнено, парадоксална еволуција. По првата „интернационалистичка“ фаза, насочена против „шовинизмот“ и „буржоаскиот национализам“, режимите во Источна Европа ги оживеале, во модифицирана форма, традиционалните националистички концепти и стратегии: понекогаш дури и екстремните. Овој процес бил особено очигледен на Балканот: во Бугарија на Тодор Живков, Романија на Николае Чаушеску и Албанија на Енвер Хоџа. Земјите од Централна Европа (Унгарија, Чехословачка, Полска, ДРГ) претрпеле големи антикомунистички и антисоветски бунтови кои го компромитирале национализмот. Но, дури и таму, комунистичките раководители толерирале и охрабрувале одредени патриотски формули.

Случајот со Југославија е сигурно посебен поради неговиот мултиетнички карактер. Титовиот режим се обидел строго да ги контролира „големите национализми“ во федерацијата – српскиот, хрватскиот, во одредена мера словенечкиот – кои ризикувале да го распрснат таканареченото југословенско „братство и единство“. Но, тој бил помек во однос на побарувањата на „помалите републики“, особено во историографската продукција.⁷⁸⁶ Најпосле, федерацијата владеена од Белград била политичка рамка која овозможила дефинитивно формирање на одредени јужнословенски национални идентитети: македонскиот, црногорскиот и

786 Cf. Palmer, King, Ibid., стр. 162 ; Требст, Бугарско-југословенската контроверзија, стр. 64.

„муслиманскиот“ во Босна. Како и во Советскиот Сојуз, комунистичките раководители се ангажирале во создавањето на националните симболи, историските нарации, стандарден јазик (случајот на македонскиот) кои претходно не постоеле, или, пак, не биле институционализирани. И, секако, не треба да се заборава Титовиот „империјализам“, особено за време на првиот период: битката за Трст, претензиите за словенечките региони во Австрија, за Пиринска Македонија и, барем, во теоријата, за Егејска, за доминацијата врз Албанија итн.

Во постојните истражувања, феноменот на „комунистички национализам“, најчесто, е толкуван на инструменталистички начин. Тој е виден како *средство* за легитимација на режимите. Тие, пак, го вовеле по губењето на значењето или по падот на „пролетерските“, првично „марксистичко-ленинистички“, слогани. Така, национализмот би претставувал „последно прибежиште на комунизмот“.⁷⁸⁷ Понекогаш се истакнуваат доктринарните сличности меѓу комунизмот и национализмот (популистичка порака, колективизам, верба во „светла иднина“, тактиката на мобилизација на масата), како и локалните специфичности: антиколонијалната кауза на марксистите во Третиот свет, антагонизмот меѓу „националните комунисти“ и „московистите“ во Источна Европа, економскиот егоизам на најразвиените социјалистички земји како ДРГ итн.

252

Сепак, други толкувања ги бараат длабоките *структурални* причини на национализмот во механизмите на функционирањето на режимите. Веќе во 1944 г., во неговото дело *Пашој на ројството*, Фридрих Хајек покажува дека планската економија на социјализмот наметнува стриктно затворање на државата, нејзина изолација од странски влијанија. Во оваа ситуација, интернационалистичката доктрина неизбежно еволуирала во национализам. Антропологот Катрин Вердери, исто така, предлага едно структурално објаснување според кое националистичката идеологија под режимот на Чаушеску е видена во една перспектива „од долу“.⁷⁸⁸ Вердери, особено се интересира за улогата на интелектуалците и на културното производство, кои тие го започнале, во условите на „дефицитарната економија“ на комунизмот. Според истражувачот, партиската елита ќе биде принудена (*compelled*) во одредена мера да ја напушти марксистичко-ленинистичката ортодоксија во корист на симболичен и идеолошки начин на контрола, заснован врз национализмот.

Но, во реалноста, националистичкиот тон и стратегијата на комунистичката власт не се појавиле без основа. И покрај нивната декларирана интернационалистичка реторика, по преземањето на власта,

787 Израз на полскиот дисидент Адам Михник, „Nationalism“, *Social Research*, 58, 1991.

788 Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991.

комунистичките раководители следат политика која требало истовремено да ги консолидира нивниот режим и државата, *нацијата-држава*. Така, дури и првата фаза на режимите – онаа на борбата против буржоаскиот „шовинизам“ – била длабоко амбивалентна. Во Источна Европа, таа доаѓа по сталинистичкиот хегемонизам од 30-тите години на 20 век и по рехабилитацијата на рускиот „патриотизам“ извршен во текот на Втората светска војна. Ниту во овој поглед советскиот пример не останал без имитација во „народните демократии“.

Веќе од VII-от конгрес на Коминтерната, комунистичките партии биле наговорени од Москва на извесна толеранција кон традиционалните патриотски слогани во нивните земји: целта била да се формираат „народни движења“ со другите антифашистички сили. По нивната победа, движењата и комунистите кои ги предводеле нив, претендирале да ги претстават не само интересите на „работниците“, но и „вистинската“ национална кауза. Почнувајќи од септември 1944 г. истото се случува и во Бугарија: „шовинизмот“ на бугарската буржоазија бил парадоксално дефиниран како „национално предавство“ (тој ќе ја претвори земјата во „германска колонија“, притоа, предизвикувајќи национални катастрофи итн.). „Пролетерскиот интернационализам“ истовремено бил промовиран како „вистински“ патриотизам.

Постепено, тој бил модифициран преку одредени идеолошки формули кои датираат од крајот на 19. и почетокот на 20 век, особено од периодот меѓу двете светски војни. Рехабилитацијата на претходното националистичко наследство минало низ воскреснување на бугарскиот иредентизам, во доменот на Македонското прашање, а што се однесува до политиката кон најголемите етнички малцинства и на туркофобијата и антиисламизмот. Кон крајот на 80-тите години од 20 век, раководителите на бугарската држава-партија се фалеле: *„Друѓари, Народна Република Бугарија е моноеџничка држава: нејзината територија не вклучува туѓи региони и бугарскиот народ не содржи ниеден елемент од друѓи народи или нации“*.⁷⁸⁹ По четириесет години на власт, комунистичките раководители успеале да достигнат замислена национална хомогеност, заснована врз репресивниот апарат на режимот и на индоктринација на населението низ школскиот систем, низ медиумите и низ другите средства на „патриотско воспитание“.

До оваа состојба се стигнало во повеќе етапи. За време на сталинистичкиот период (1944-1956), режимот го осудувал „големобугарскиот шовинизам“ и започнал создавање на „прогресивна“ култура кај малцинствата. Во случајот на „Македонците“, партијата промовирала идентитет кој не бил национален за повеќето од членовите на целната

789 Милко Балева, член на Политбирото и на Секретаријатот на ЦК на БКП, цитирано од Stefan Troebst, „Von bulgarischen Türken und „getürkten“ Bulgaren“, *Südosteuropa*, 34, 1985, стр. 361.

„заедница“. Годината 1948 ги наложила првите модификации на политиката. Терминот „шовинизам“ набргу им бил припишан на „титоистите“, а бугарските раководители се впуштиле во бескрајни расправи со Југославија. Доаѓањето на власт на Тодор Живков (1956 г.) ја обележува ревизијата на националната политика и порешителното враќање кон традиционалните концепти во Бугарија. Ако оваа тенденција е видлива кон крајот на 50-тите години на 20 век, веќе од следната деценија се кристализирала новата политика која го оживеала „буржоаскиот национализам“, кој бил напаѓан во меѓувреме. Во текот на 70-тите и 80-тите години на 20 век, оваа политика била применета на доследен начин во повеќе домени: историографија, лингвистика, пропаганда во странство, малцинства. Згора на тоа, режимот на Живков си доделил цели кои дури ни бугарската „буржоазија“ ги немала замислено. По бугаризацијата на бугарофонските муслимани (Помаците) во почетокот на 70-тите години од 20 век, етничките Турци, исто така, биле обврзани, во годините 1984-1985, да изберат бугарски имиња.

Пропагандата и националистичката индоктринација на доминантниот „етнос“ бил, исто така, поефикасен отколку придобивките од „буржоаскиот“ период: особено, во однос на Македонското прашање. Строгата хиерархија на системот, целосната контрола врз административниот, економскиот и културниот домен, како и совршено затворениот карактер на комунистичката држава гарантираа „подобри“ резултати во споредба со претходните периоди. Во одредени погледи, Бугарија дури ја надминала националистичката еволуција на другите комунистички земји. Чаушеску им ги продал Евреите и Германците од Романија на нивните „матични држави“. Но, и покрај одредени форми на притисок, не воведува асимилација на големото унгарско малцинство. Не било прекинато образованието на унгарски јазик и не била забранета неговата јавна употреба. Во споредба со бугарско-југословенските расправи за Македонија, контроверзиите меѓу Букурешт и Будимпешта во врска со историјата на Трансилванија започнале доцна и биле помалку насилни.

Како и другите случаи во Источна Европа, развојот на бугарскиот комунизам од „интернационализам“ кон национализам претставувал предмет на, најчесто, инструменталистички интерпретации. Според одредени аналитичари, „историографската“ војна меѓу Бугарија и југословенска Македонија била предизвикана, на прво место, од амбициите на Живков да ги реши внатрешните проблеми кои произлегувале од недостатокот на популарност на неговиот авторитаризам. „Патриотската“ преродба и нападот против македонскиот идентитет служел како мерка за ублажување на народниот национализам кој можел да

земе антисоветски правец.⁷⁹⁰ Но, овие тези остануваат шпекулативни: во Бугарија, манифестациите против режимот немале русофобска форма која можела да се констатира во Унгарија, Полска и Чехословачка. Освен тоа, претходно претставената детална презентација на дискурсот на бугарските раководители покажува дека промоцијата на национализмот не бил, воопшто, постапка донесена на ладен и рационален начин. „Општеството“ во тој момент не било толку раздразнето за да имаат раководителите потреба да му обезбедат „патриотско олеснување“: во 70-тите години на 20 век, режимот на Живков бил совршено воспоставен, при што антикомунистичката и сталинистичката опозиција била успешно отстранета. Не изгледало дека охрабрувањето на „националните вредности“ се предизвикани од народното незадоволство од марксистичко-ленинистичките клишеа, комбинирани со бедата на дефицитарната економија. Најпосле, националистичката политика не била повеќе стратешки рефлексивна отколку фаворизирањето на малцинствата и борбата против „шовинизмот“ од почетокот на периодот.

Таа не е ниту резултат од притисок „од долу“. Вистина е дека одредени функционери на партијата и на државата од втор ранг инсистирале на воведување построга националистичка политика во врска со Македонското прашање и во однос на муслиманското население.⁷⁹¹ Придонесот на интелектуалците и на истражувачите, благословени од режимот, бил неоспорен. Но, иницијативите во доменот на националната политика биле очигледно формулирани „од горе“: од раководството на БКП, при што интелектуалците, често, биле дел од најблискиот круг на врховниот шеф на партијата.⁷⁹²

Комунистичките раководители, особено оние кои доаѓаат на власт во Софија со Живков, и самите биле социјализирани во национална култура, и за бројни прашања споделувале вистински „буржоаско националистички“ концепти. Нивното „патриотско“ образование било особено видливо во расправиите – да не речеме кавгите – со нивните југословенски колеги. Всушност, комунистичкиот режим во Бугарија станал дел од еден сигурен историски континуитет, во однос на националните каузи наследени од минатото. На истиот начин, распадот на режимот не го прекинал овој конитунитет: како што видовме погоре,

790 Robert King, “Bulgarian-Soviet Relations: ‘Socialist Internationalism’ in action”, RFER RAD BR / Bulgaria, 265, May 1975, цитирано од Требст, Бугарско-југословенската контроверзија, стр. 99.

791 Таков е, на пример, случајот со поранешниот бугарски амбасадор во Белград. Рајко Николов. Во своите секавања, тој ги опишува неговите лични обиди да го убеди бугарското раководство дека треба да изврши посилен притисок врз југословенските лидери: Рајко Николов, *Дипломатия на четири очи: из дневника на един български посланик в Югославия (1978-1984)*, София, Университетско издателство, 1995. Од нивна страна овие побарувања имале целосно разбирање од страна на „другарот Живков“. Иако неговите секавања се објавени по падот на комунизмот тоа е подвлучено од Николов.

792 На пример, писателите Георги Цагаров, Пантелеј Зарев и Венко Марковски за кои се зборуваше погоре.

по 1989 г., тој е одржуван, овој пат како враќање кон вредностите „напуштени“ од комунистите.

Вистина е дека семејната фигура на Сталин, во одредени случаи и поради стратешки причини, ја наметнала модификацијата или напуштањето на одредени слогани. Но, од 1956, во отсуство на сталинистички директиви, националната идеологија се ослободила од наметнатите ограничувања, во меѓувреме, притоа следејќи ја истата цел, како и претходно: консолидирање на контролата врз државата. Потребата од оваа контрола се преплетува со традиционалната национална култура на комунистичките раководители. Националистичката пропаганда соодветствувала со задачата да се спречи влијанието на соседните земји како Југославија. Но, овој факт не значи дека национализмот претставува последица од стратешки пресметки. Тој бил, подобро кажано, *ојшшоо сфаќање* во кое Бугарите биле – и се – образовани. Отсуството на граѓански традиции наоѓа свое продолжение во вкочанетоста на каква било независна граѓанска активност во време на комунистичкиот режим. Етничките изрази на идентитетот ја даваат неопходната легитимирачка идеологија, но и единствените симболички форми на припадност кои се можни. Ете зошто, национализмот не е последното прибежиште на комунизмот: тој е негова природна средина, барем, по доаѓањето на власт.

БИБЛИОГРАФИЈА

Архиви:

- АМВнР (Архив на министерството за надворешни работи – Софија).
АМВР (Архив на Министерството за внатрешни работи – Софија).
НА-БАН (Научен архив на Бугарската академија на науките – Софија).
ОПА (Окружен архив на Бугарската комунистичка партија – Благоевград).
ЦДА (Централен државен архив – Софија).
ЦПА (Централен архив зна Бугарската комунистичка партија – Софија).

Дела, збирки документи, статии и извештаи:

- AARBAKKE Vermund, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia, 1870-1913*, Boulder, East European Monographs, 2003.
- ADANIR Fikret, *Die makedonische Frage*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979.
- АНГЕЛОВ Веселин, *Хроника на едно национално предателство*, Благоевград, Универзитетско издателство, 1999.
- АНГЕЛОВ Веселин, „Политиката на БКП по македонскиот въпрос (јули 1948-1956)“, *Исторически преглед*, 1996/5.
- АНГЕЛОВ Веселин, *Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984-1989)*. Документи, София, Симолини, 2008.
- АНГЕЛОВ Веселин, *Вик в съня. Материали за съпротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацията в Пиринския край (1944-1949)*, София, Печатница Симолини, 2005.
- АНГЕЛОВ Веселин, „За ролята и мястото на Мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963 г. за формиране и провеждане на българската политика по македонскиот въпрос“, *Минало*, 2001/1.
- ANDONOV-POLJANSKI Hristo (ed.), *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, vol. 1-2, Skopje, The University of Cyril and Methodius, 1985.
- АНДОНОВ-ПОЛАНСКИ Христо (ред.), *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том 1-2, Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1981.
- АПОСТОЛСКИ Ванчо, *Современите аспекти на великобугарскиот национализам*, Скопје, Мисла, 1981.
- АРКАДИЕВ Димитър, „Изучаване на етническиот состав при пребројувањата на населението в България“, *Население*, 1992/6.
- АЧКОСКА Виолета, ЖЕЖОВ Никола, *Репресијата и репресираните во најновата македонска историја*, Скопје, Макавеј, 2006.
- БАЕВ Џордан, „Българското държавно ръководство и македонскиот въпрос от 1948 г. до края на 70-те години“, *Военноисторически сборник*, 1994/1.
- BAKALOVA Maria, „Bulgarian ‘Macedonian’ Nationalism in the Post 1989 Decade“, *New Balkan Politics* N°6.

- БЪЛГАРСКИ възрожденски книжовници от Македония. Избрани страници, София, БАН, 1983.
- БАЛКАНСКИЯТ XIX век. Други прочити, София, ЦАС/Рива, 2006.
- BECHEV Dimitar, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia*, Lanham, Toronto, Plymouth, The Scarecrow Press, 2009.
- БКП, *Коминтернът и македонският въпрос, 1919-1946*, том 1-2, София, ГУА при МС, 1999.
- BRAILS福德 Henry, *Macedonia. Its Races and Their Future*, London, Methuen & Co., 1906.
- BROWN Keith, *Macedonia's Child-Grandfathers: The Transnational Politics of Memory, Exile and Return, 1948-1998*, University of Washington, Donald W. Treadgold Press: 38, 2003.
- BROWN Keith, *The Past in Question. Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton, Princeton University Press, 2003.
- BRUNNBAUER Ulf, "Pro-Serbians' vs. 'Pro-Bulgarians': Revisionism in Post-Socialist Macedonian Historiography", *History Compass*, vol. 3, 2005/1.
- BRUNNBAUER Ulf (ed.), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Münster, Lit-Verlag, 2004.
- BULGARIAN Helsinki Committee, *Alternative Report to the Report Submitted by Bulgaria Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Sofia, November, 2003.
- BÜCHSENSCHÜTZ Ulrich, *Minderheitenpolitik in Bulgarien. Die Politik der Bulgarischen Kommunistischen Partei (BKP) gegenüber den Juden, Roma, Pomaken und Türken 1944-1989*, Berlin, 2004.
- VAILLANT André, *Manuel du vieux slave*, Paris, Institut d'études slaves, 1948.
- VANGELI Anastas, *Antiquity Musing. Reflections on the Greco-Macedonian Symbolic Contest over the Narratives of the Ancient Past*, MA, Central European University, Budapest, 2009.
- ВЕЛЈАНОВСКИ Новица, *Македонија во југословенско-бугарските односи 1944-1953*, Скопје, ИНИ, 1998.
- ВЕЛЈАНОВСКИ Новица, *Македонија 1945-1991. Државност и независност*, Скопје, ИНИ – Матица македонска, 2002.
- VERDERY Katherine, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkely, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991.
- ВЛАХОВ Димитар, *Мемоари*, Скопје, Нова Македонија, 1970.
- VOLČIČ Zala, *Neither "East" nor "West": The Past and Present Life Yugoslav Identity*, CAS Working Paper Series, Issue 2, Sofia, 2009.
- VOSS Christian, "Sprach- und Geschichtsrevision in Makedonien", *Osteuropa*, 2001/8.
- VUKMANOVIĆ-TEMPO Svetozar, *Borba za Balkan*, Zagreb, Globus, 1981.
- ВУКМАНОВИЌ-ТЕМПО Светозар, *Революција која тече*. Мемоари, том 1-2, Београд, Комунист, 1971.
- ГАШЕВ Евтим, *Нашата кауза*, Скопје, 1995.
- ГЕНЧЕВ Николай, „Учителка на живота, но кога?“, *Младеш*, 1966/8.
- ГЕНЧЕВА Росица, „Видими митове: Българските езикови карти през втората половина на 20 век“, *Критика и хуманизъм*, 2001/3.
- ГЕОРГИЕВ Петър, „Как се фалшифицира историята“, *Ново Време*, N° 33, 1957.
- ГЕОРГИЕВСКИ Љубчо, *Кој со кого ќе се помирува*, самостојно издание.
- ГЕРМАНОВ Стојан, „Началото на преоценка на българската политика по македонскиот въпрос (1948-1963 г.)“, *Македонски преглед*, 2003/1.

- ГОЦЕВ Димитър, *Новата национално-освободителна борба във Вардарска Македонија (1944-1948)*, София, МНИ, 1998.
- ГОРЯНИТЕ. *Сборник документи 1944-1949*, София, ГУА при МС, 2001.
- GOSSIAUX Jean-François, *Pouvoirs ethniques dans les Balkans*, Paris, PUF, 2002.
- GOUNARIS Basil, "Social Cleavages and National 'Awakening' in Ottoman Macedonia", *East European Quarterly*, XXIX, 4, 1996.
- GOUNARIS Vasilis, *To Makedoniko Zitima apo ton 19o eos ton 21o aione. Istoriografikes proseggiseis*, Атина, Alexandria, 2010.
- ГРЕКОВА Майя et alii, *Националната идентичност в ситуация на преход: Исторически ресурси*, София, 1987.
- ГРУЕВ Михаил, КАЛЪОНСКИ Алексей, *Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*, София, ИИБМ, Цела, 2008.
- ГУА при МС, *Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944-1952 г.)*, София, Университетско издателство, 2004.
- GUENTCHEVA Rossitza, *State, Nation and Language: the Bulgarian Community in the Region of Banat, 1860s-1990s*, докторска дисертация, Cambridge, Cambridge University, 2001.
- DAKIN Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Salonique, IMXA, 1966.
- DANFORTH Loring, *The Macedonian Conflict. Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton, Princeton University Press, 1995.
- ДАСКАЛОВ Георги, *Българите в Егейска Македонија. Мит или реалност*, София, МНИ, 1996.
- ДАСКАЛОВ Георги, *Българско-югославските политически отношения 1944-1945*, София, Университетско издателство, 1989.
- ДАСКАЛОВ Георги, *Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София (Егейските бежанци през 40-те – 80-те години на XX век)*, София, МНИ, 2007.
- ДАСКАЛОВ Георги, *Участта на българите в Егейска Македонија 1936-1946 г.*, София-Хасково, Полиграфюг, 1999.
- DASKALOV Roumen, *The Making of a Nation in the Balkans*, Budapest, CEU Press, 2004.
- ДИМИТРОВ Божидар, *Десетте лъжи на македонизма*, София, Анико, 2000.
- ДИМИТРОВ Димитар, *Името и умот*, Скопје, Наше дело, 1999.
- ДИМИТРОВСКИ Тодор, КОНЕСКИ Блаже, СТАМАТОСКИ Трајко, *За македонскиот јазик*, Скопје, Институт за македонски јазик, 1978.
- DJOKIĆ Dejan, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1912-1992*, London, Hurst, 2003.
- ДОБРИНОВ Дечо, „Тодор Александров и македонското револуционно движение“, *Векове*, 1980/1.
- ДОБРИНОВ Дечо, *ВМРО (обединена)*, София, Университетско издателство, 1993.
- ДРАГОЙЧЕВА Цола, *Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции*, София, Партиздат, 1979.
- DRAGOJČEVA Cola, *La Macédoine – facteur de bon voisinage et de coopération et non de discorde. Interview accordée par la camarade Cola Dragojčeva, membre du Bureau politique du C.C. Du P.C.B. au journal « Otetchestven front », le 9 février 1979*, Sofia-Press, 1979.
- ДРАГОЙЧЕВА Цола, *Повеля на дълга. Спомени и размисли*, том 3: *Победата*, София, Партиздат, 1979.
- ДРАГОЙЧЕВА Цола, *Такава е истината*, София, Партиздат, 1981.
- ДРАМАЛИЕВ Кирил, *Теория и практика на великобългарския шовинизъм*, София, БРП (к), 1947.

ДУРИДАНОВ Иван, „Българският език в един увод в славянската филология“, *Български език*, 1983/3.

ЕДИНСТВОТО на българският език в миналото и днес, София, БАН, 1978.

ЕЛЕНКОВ Иван, *Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания и институционални режими*, София, ИИБМ, Циела, 2008.

ELENKOV Ivan, *The Science of History in Bulgaria in the Age of Socialism: the Problematic Mapping of its Institutional Boundaries*, CAS Working Paper Series, Issue 1, Sofia, 2007.

ЕСПЧ, СЕ, Страсбург, Франция, Жалба. Съгласно член 34 от Европейската конвенция за правата на човека и членове 45 и 47 от Правилата на съда, Сандански, 26 март 2000.

ЖИВКОВ Тодор, *Избрани съчинения*, том 27, София, Партиздат, 1980.

ЗОГРАФСКИ Данчо, „Залудни фалсификувања на историјата“, *Гласник на Институтот за национална историја*, 1957/1.

ИВАНОВ Ѓордан, *Българска диалектология*, Пловдив, ПУ, Паисий Хилендарски, 1978.

ИВАНОВ Ѓордан, „Основни дијалектни групи во Македонија“ и „Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија“ от Б. Видоески“, *Български език*, 1969/4-5.

IVANOV Mihail, „On the Macedonian Authenticity“, *New Balkans Politics*, N° 6.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА Дора, „Отново за терминологијата и за още нешто...“, *Български език*, 1987/3.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА Дора, „Работата на българската комисија в Общославянскиот лингвистичен атлас“, *Български език*, 1982/4.

ИНСТИТУТ за историја при БАН, *Македонскиот вџпрос. Историко-политическа справка*, София, БАН, 1968.

ИНСТИТУТ за историја при БАН, *50 години Институт по историја при БАН, 1947-1997*, София, Гутенберг, 1999.

ИНСТИТУТ за български език при БАН, *Чуждестранни учени за югозападните български говори*, София, БАН, 1979.

ИНСТИТУТ за български език при БАН, *Увод в изучуването на јужнославјанските езици*, София, БАН, 1986.

ISENI Bashkim, *La Question nationale en Europe du Sud-est. Genèse, émergence et développement de l'identité nationale albanaise au Kosovo et en Macédoine*, Bern, Peter Lang, 2008.

ИСТОРИЈА на македонскиот народ, том 1-3, Скопје, ИНИ, 1969.

ЈОВАНОВИЌ Владан, *Југословенска држава и Јужна Србија 1918-1929*, Београд, ИНИС, 2002.

ЈОТЕВСКИ Васил, *Националната афирмација на Македонците во Пиринскиот дел на Македонија 1944-1948*, Скопје, ИНИ, 1966.

КАЈЧЕВ Наум, *Македонијо ѓвзжелана... Армијата, училището и градежџт на нацијата в Србија и България (1878-1912)*, София, Парадигма, 2003.

КЃНЧОВ Васил, *Македонија. Етнографија и статистика*, София, Държавна печатница, 1900.

KARAKASIDOU Anastasia, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, Chicago, The University of Chicago Press, 1999.

КАТАРЦИЈЕВ Иван, *Македонија и Македонците во светот*, Скопје, Матица македонска, 2000.

КАТАРЦИЈЕВ Иван, *Македонија сто години по Илинденското востание*, Скопје, Култура, 2003.

- КАТАРЦИЕВ Иван, „Некои прашања за уставите и правилниците на ВМРО до Илинденското востание“, *Гласник на Институтот за национална историја*, 1961/1.
- КАТАРЦИЕВ Иван, *Време на зреење. Македонското национално прашање меѓу двете светски војни*, том 1-2, Скопје, Култура 1977.
- KING Robert, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.
- КИРЈАЗОВСКИ Ристо, *Македонската политичка емиграција од Егејскиот дел на Македонија во источноевропските земји по Втората светска војна*, Скопје, Култура 1989.
- КИРЈАЗОВСКИ Ристо, *Народноослободителниот фронт и другите организации на Македонците од Егејска Македонија (1945-1949)*, Скопје, Култура, 1985.
- КИСЕЛИНОВСКИ Стојан, *Етничките промени во Македонија 1913-1995*, Скопје, ИНИ, 2000.
- КИСЕЛИНОВСКИ Стојан и други (уред.), *Македонски историски речник*, Скопје, ИНИ, 2000.
- KOLIOPOULOS John, *Plundered Loyalties: World War II and Civil War in Greek West Macedonia*, New York, New York University Press, 1999.
- КОЛИШЕВСКИ Лазар, *Аспекти на Македонското прашање*, Скопје, Наша книга, 1980.
- КОНЕСКИ Блаже, *Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век*, Скопје, ИНИ, 1959.
- КОНЕСКИ Блаже, *По повод најновиот напад на нашиот јазик*, Скопје, Земски одбор на НР Македонија, 1948.
- КОНЕСКИ Блаже, „Професорот Мирчев против македонскиот правопис“, *Македонски јазик*, 1952.
- КОСЕВ Димитър, *Илинденско-Преображенското востание в 1903 година*, София, ОФ, 1978.
- КОСЕВ Димитър, „Ревизионистически фалшификации на българската история у скопските историци“, *Исторически преглед*, 1959.
- KOFOS Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Salonique, Institute for Balkan Studies, 1964.
- KOFOS Evangelos, *The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (1943-1949)*, Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, Occasional Papers, N° 3, Athens, 1989.
- KOFOS Evangelos, „The Macedonian Question: The Politics of Mutation“, *Balkan Studies*, 27, 1986.
- КОЧЕВ Иван, „За основните проблеми на българската диалектология“, *Български език*, 1984/2.
- KRAMER Christina, COOK Brian (ed.), *Guard the World Well Bound: Proceedings of the Third North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies*, Indiana Slavic Studies 10. Bloomington, Slavica, 1999.
- КРСТЕСКИ Плигор, *Оттори и прогони, 1946-1950*, Скопје, Матица македонска, 1994.
- LA MACEDOINE. *Recueil de documents et matériaux*, Sofia, Académie bulgare des sciences, 1980.
- ЛАЛКОВ Милчо, *От надежда към разочарование. Идеята за федерация в Балканския югоизток (1944-1948 г.)*, София, Век 22, 1998.
- LAMPE John, MAZOWER Mark (ed.), *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest, New York, CEU Press, 2004.
- ЛЕКОВ Иван, *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици*, София, БАН, 1968.

- LORY Bernard, CHICLET Christophe (éds.), *La République de Macédoine. Nouvelle venue dans le concert méditerranéen*, Paris, L'Harmattan, 1998.
- LUNT Horace, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje, Drzavno knigoizdatelstvo, 1952,
- МАКЕДОНИЈА. *Сборник от документи и материали*, София, БАН, 1978.
- MARKOVSKI Venko, *Goli Otok: The Island of Death*, Boulder, Social Science Monographs, 1984.
- MARTIN Terry, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1933*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.
- MACEDONIA. *Documents and Materials*, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, 1979.
- MACKRIDGE Peter, YANNAKAKIS Eleni (ed.), *Ourselves and Others. The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Oxford & New York, Berg, 1997.
- МИРЧЕВ Кирил, *За македонскиот литературен език*, София, Наука и изкуство, 1952.
- МИСИРКОВ К. П. *Дневник. 5.VII – 30.VIII.1913*, София-Скопје, ДАА-ДАРМ, 2008.
- МИТРЕВ Димитар, *Пиринска Македонија*, Скопје, Наша книга, 1986.
- МИХОВ Милен, *Политика в историјата. Новата българска историја и македонската историографија 1944-2005 г.*, Велико Търново, Университетско издателство, 2006.
- MICHAS Takis, *Unholy Alliance: Greece and Miloshevic's Serbia in the Nineties*, College Station, Texas A&A University Press, 2002.
- MICHNIK Adam, "Nationalism", *Social Research*, 58, 1991.
- МИЧЕВ Добрин, *Македонскиот въпрос и българо-югославските отношения (9.IX.1944 – 1949)*, София, Университетско издателство, 1994.
- MLADENOV Stefan, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter, 1929.
- МОЈСОВ Лазар, *БПП (к) и македонското национално прашање*, Скопје, Наша книга, 1978.
- MONOVA Miladina, "De l'historicité: Les Egéens ou ces autres Macédoniens", *Balkanologie*, 2001/1-2.
- MONOVA Miladina, *Parcours d'exil, récits de non-retour. Les Egéens en République de Macédoine*, Thèse de doctorat, EHESS, Paris, 2002.
- МУТАФЧИЕВА Вера et alii (ed.), *Съдът над историците. Българската историческа наука – Документи и дискусии 1944-1950*, том 1, София, Академично издателство, 1995.
- НАТАН Жак, „Корените на великобългарския шовинизъм“, *Съвременник*, 1946/1.
- NEŠOVIĆ Slobodan, *Bledski sporazumi Tito-Dimitrov (1947)*, Zagreb, Globus, 1979.
- НИКОЛОВ Райко, *Дипломатия на четири очи: из дневника на един български посланик в Югославия (1978-1984)*, София, Университетско издателство, 1995.
- ОБЩНОСТ и многообразие на славянските езици. *Сборник в чест на проф. Иван Леков*, София, Академично славистично дружество, 1997.
- ОГНЯНОВ Любомир, „Отношенията между България и Югославия (1949-1956)“, *Минало*, 1996/3.
- ПАЛЕШУТСКИ Костадин, *Югославската комунистическа партия и македонскиот въпрос (1919-1945)*, София, БАН, 1985.
- ПАЛЕШУТСКИ Костадин, *Македонскиот въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941*, София, БАН, 1983.
- PALMER Stephen, KING Robert, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden Connecticut, Archon Books, 1971.
- ПАНАЙОТОВ Любомир, МИЧЕВ Добрин, „Критика“ от позициите на буржоазния национализъм“, *Исторически преглед*, 1962/2.

- ПАНАЙИТОВ Любомир, ПАЛЕШУТСКИ Костадин, МИЧЕВ Добрин, *Македонският въпрос и българо-югославските отношения*, София, ИИ на БКП, 1987.
- ПАНДЕВСКИ Манол, *Илинденското востание во Македонија* 1903, Скопје, ИНИ, 1978.
- ПАНДЕВСКИ Манол, *Националното прашање во македонското ослободително движење (1893-1903)*, Скопје, Култура, 1974.
- PERRY Duncan, *The Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Durham and London, Duke University Press, 1988.
- PETTIFER James (ed.), *The New Macedonian Question*, Basingstoke and London, Macmillan Press, 1999.
- ПИРИВАТРИЋ Срђан, *Самуилова држава: обим и карактер*, Београд, САНУ, 1997.
- ПОПИС на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства во 2002 година, Скопје, ДЗС, 2002.
- ПОПОВ Константин, *Из историјата на българският книжовен език*, София, БАН, 1985.
- POULTON Hugh, *Who are the Macedonians?*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 2000.
- ПРЕБРОЈАВАНЕ на населението и жилищниот фонд към 2.XII.1975. Демографска и икономическа характеристика на населението в НРБ, КЕССИ при МС, 1977.
- ПРЕБРОЈАВАНЕ на населението и жилищниот фонд към 4 декември 1992. Социално-демографски характеристики. Регион Благоевград, София, НСИ, 1996.
- ПРЕБРОЈАВАНЕ на населението в НРБ на 1.XII.1956. Общи резултати, кн. II, София, ЦСУ, 1960.
- RAMET Sabrina, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosević*, Boulder, Westview Press, 2002.
- RAMET Sabrina, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, Bloomington, Indiana University Press, 1992.
- РЕЗУЛТАТИ от преброяването на населението на 1.XII.1965. Окръг Благоевград, том I, 1, София, ЦСУ, 1967.
- РИСТЕСКИ Стојан, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Скопје, Студентски збор, 1988.
- РИСТЕСКИ Стојан, *Судени за Македонија (1945-1983)*, Скопје, 1993.
- РИСТОВСКИ Блаже, Димитрија Чуповски (1878-1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла, том 1-2, Скопје, Култура, 1978.
- РИСТОВСКИ Блаже, Крсте Петков Мисирков (1874-1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла, Скопје, Култура, 1966.
- РИСТОВСКИ Блаже, *Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја*, Скопје, том 1-3, Скопје, Култура, 1989.
- РИСТОВСКИ Блаже, *Столетија на македонската свест*, Скопје, Култура, 2001.
- ROSSOS Andrew, "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece 1943-1949", *The Journal of Modern History*, 69 (1), 1997/3.
- ROUDOMETOF Victor, *Collective Memory, National Identity and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria and the Macedonian Question*, Westport, Praeger, 2002.
- ROUDOMETOF Victor, "Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question", *Journal of Modern Greek Studies*, 1996/2.
- ROUDOMETOF Victor (ed.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, Boulder, East European Monographs, 2000.

- СИЛЯНОВ Христо, *Освободителните борби на Македонија*, том 1-2, София, Наука и изкуство, 1983.
- SOULIOTIS-NIKOLAIDIS Athanasios, *O Makedonikos Agon, I „Organosis Thessalonikis“ 1906-1908. Aponimonevmata*, Salonique, IMXA, 1993.
- СТАМОВА Марияна, „Тито, Тодор Живков и македонският въпрос (1963-1967 г.)“, *Минало*, 1999/2.
- СТАНКОВ Валентин, „Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици“ от Блаже Конески“, *Български език*, 1968/6.
- СТОЙКОВ Стойко, *Българска диалектология*, София, Наука и изкуство, 1949.
- СТОЙКОВ Стойко, *Българска диалектология*, София, Наука и изкуство, 1956.
- СТОЙКОВ Стойко, *Българска диалектология*, София, Наука и изкуство, 1962.
- СТОЙКОВ Стойко, *Българска диалектология*, София, Наука и изкуство, 1968.
- STOLZ Benjamin et alii (ed.), *Language and Literary Theory: In Honor of Ladislav Matejka*, University of Michigan, 1984.
- SFETAS Spyridon, *I diamorfosi tis slavomakedonikis taftotitas. Mia epodyni diadikasia*, Salonique, Vanias, 2003.
- SFETAS Spyridon, *Sti skia tou Makedonikou. I kristi Athinas – Veligradiou sti dekaetia tou 1960*, Salonique, Epikentro, 2007.
- SHEA John, *Macedonia and Greece. The Struggle to Define a New Balkan Nation*, Jefferson, North Carolina, & London, McFarland & Company, 1997.
- ТИНТОСКИ Стеван, *Македонците во Бугарија*, Скопје, Студентски збор, 1987.
- ТЮЛЕКОВ Димитър, *Обречено родолюбие. ВМРО в Пиринско (1919-1934)*, Благоевград, Университетско издателство, 2001.
- ТЮЛЕКОВ Димитър, *Политическият мит за „македонско малцинство“ в България*, Благоевград, МНИ, 2007.
- ТОДОРОВ Николай, *Посланикът историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години*, София, Принтел, 1996.
- ТОДОРОВСКИ Зоран, *Внатрешна македонска револуционерна организација 1924-1934*, Скопје, Робз, 1997.
- ТРАЈАНОВСКИ Александар и други, *50 години Институт за национална историја*, Скопје, ИНИ, 1998.
- ТРАЙКОВ Пецо, *Национализмът на скопските ръководители*, София, 1949.
- ТРАЙКОВ Веселин, К. П. Мисирков и за българските работи в Македонија или другиот Кръсте Мисирков: опит за обективна оценка, Стара Загора, Знание, 2000.
- ТРЕБСТ Штефан, *Бугарско-југословенската контроверза за Македонија 1967-1982*, Скопје, ИНИ, 1997.
- TROEBST Stefan, *Das makedonische Jarhundert. Von den Anfängen der nationalrevolutionären Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893-2001*, München, Oldenbourg, 2007.
- TROEBST Stefan, *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967-1982*, München, Oldenbourg, 1983.
- TROEBST Stefan, *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922-1930. Die „Innere Makedonische Revolutionäre Organisation“ in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*, Köln/Wien, Böhlau, 1987.
- TROEBST Stefan, „Von bulgarischen Türken und ‚getürkten‘ Bulgaren“, *Südosteuropa*, 34, 1985.
- КЪОСЕВ Дино, *Македонският въпрос и Титовата клика*, София, 1949.

- FISHMAN Joshua (ed.), *The Earliest Stage of Language Planning. The 'First Congress Phenomenon'*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1993.
- FODOR István, HAGEGE Claude (ed.), *Language Reform. History and Future. La reforme des langues. Histoire et avenir. Sprachreform. Geschichte und Zukunft*, vol. 3, Hamburg, Buske Verlag, 1984.
- FRIEDMAN Victor, "The Implementation of Standard Macedonian: Problems and Results", *International Journal of the Sociology of Language*, 131, 1998.
- HILL Peter, *The Macedonians in Australia*, Carlisle, Hesperian Press, 1989.
- ХРИСТОВ Христо, „По следите на една историко-документална фалшификација“, *Исторически преглед*, 1983/4.
- ЦЪРНУШАНОВ Коста, *Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него*, София, Университетско издателство, 1992.
- CVJIĆ Jovan, *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine*, Paris, Roustan, 1907.
- CEDIME-SE, *Minorities in Southeast Europe. Macedonians in Bulgaria*, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-macedonians.PDF>.
- ЦОНЕВ Беню, *История на българския език*, София, БАН, 1984.
- COWAN Jane (ed.), *Macedonia. The Politics of Identity and Difference*, London, Pluto Press, 2000.
- ЦРВЕНКОВСКИ Крсте, *На браникот на македонската самобитност – материјали од политичките разговори за Македонското прашање*, Скопје, ИНИ, 1998.
- CHRISTOWE Stoyan, *Heroes and Assassins*, New York, Robert McBride & Co., 1935.
- ЧАШУЛЕ Ванѓа, „Македонското прашање на страниците на *Исторически преглед* од 1944 до 1960“, *Нова Македонија*, 23 јули-2 август 1961.
- ЧАШУЛЕ Ванѓа, *Од признавање до негирање. Бугарски ставови за Македонското прашање*, Скопје, Култура, 1970.
- ЦАМБАЗОВСКИ Климент, *Културно-општествениите врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје, ИНИ, 1960.
- ШАТЕВ Павел, *В Македонија под робство. Солунското съзаклятие 1903 г.*, София, П. Глушков, 1934.

Чавдар МАРИНОВ

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ОД 1944 ДО ДЕНЕС

Комунизмот и национализмот на Балканот

Кои се Македонците? Кој е легитимен историски сопственик на името Македонија? Во почетокот на 20 век, Македонија, сè уште под османлиска доминација, е во срцето на Балканот и се претвора во бојно поле меѓу бугарските, грчките и српските националисти. Подоцна комунистичките режими на Југославија и Бугарија почнуваат да се расправаат за „правилното“ толкување на минатото. Во моментот Грција одбива да го признае името на нејзиниот нов северен сосед. Република Македонија се соочува со нерешени прашања со албанското малцинство, кое претставува една четвртина од нејзиното население. Денес, дефиницијата на сето она што е македонско останува деликатна, да не речеме експлозивна.

Овој труд е посветен на бугарската политика спрема Македонското прашање од комунистичкиот период и на нејзините расправи со (југословенска) Република Македонија. Тие се однесуваат на националната припадност на долга низа историски личности и настани, на локалниот словенски јазик зборуван во Македонија и на правата на лицата кои се сметаат за Македонци во Бугарија. Презентацијата на генезата и на развојот на бугарско-македонските контроверзии, предложена овде, би можела да ги интересира не само специјалистите за Балканот и за Македонското прашање туку и оние што се трудат да ја разберат употребата на традиционалните национализми од комунистичките режими во Источна Европа.

Чавдар Маринов е доктор по историја и цивилизации на Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales и научен соработник на Француската школа во Атина.

ISBN 978-608-218-187-5

9 786082 181875